

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Diplomová práce

Milan Sýkora

Hrady doby husitské

Castles of Hussites Era

Most 2013

Vedoucí práce: prof. Jan Klápště

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, s použitím řádně citovaných pramenů a literatury. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. srpna 2013

Bc. Milan Sýkora

Abstrakt:

Diplomová práce zabývá českými hrady období husitských válek (1419-36 a 1467-85). Jejím cílem bylo prozkoumat a zhodnotit skupinu vybraných objektů a výsledky porovnat s vývojem hradní architektury v Evropě. Výzkum ukázal, že v souvislosti s nástupem raných palných zbraní na konci 14. stol. docházelo k radikální proměně vojenské taktiky a hradní architektury. Hrady byly vybaveny novým typem fortifikací, které byly nejen odolné vůči artilérii, ale také umožňovaly jejich účinnou obranu palnými zbraněmi. S pronikáním husitských vojsk do okolních zemí se šířily také vojenské znalosti, které si postupně osvojila celá střední Evropa. Zdejší vojenská architektura stojí na počátku novověkého pevnostního stavitelství a předbíhá o téměř sto let italské a německé fortifikace.

Klíčová slova:

střední Evropa – pozdní středověk – raný novověk – hrady – pevnosti – palné zbraně

Abstract:

This thesis deals with the Czech castles during the Hussite Wars (1419-1436 and 1467-1485). Its aim was to explore and evaluate a group of selected objects and compare the results with the development of castle architecture in Europe. Research has shown that - in connection with the introduction of early guns in the end of the 14th century - there was a radical change of military tactics and castle architecture. Castles were equipped with a new type of fortifications that were not only resistant to artillery, but also allowed for their efficient firearm defense. Along with the penetration of the Hussite troops into neighboring countries, there came the spread of their military knowledge, which has gradually adopted in entire Central Europe. The local military architecture stands at the beginning of the Medieval fort architecture and precedes, by nearly a hundred years, the Italian and German fortifications.

Key-words:

Central Europe - Late Middle Age - Early Modern Age - Castle - Fortress - Firearms

Poděkování:

V první řadě bych chtěl poděkovat vedoucímu práce prof. Janovi Klápště. Za jazykové korektury jsem zavázán paní Ing. Šárce Martinkové a za překlad abstraktu Jaroslavu Barokovi. S překreslením mnoha obrázků mi byla nápomocna slečna Ing. Šárka Martinková. Geodetické zaměření hradů prováděl Jiří Šály. Zpracování leteckých fotogrammetrií a laserskenů se ujali Ing. Pavel Hlavenka a Ing. Jiří Vidman. Financování zaměření zajistil Ing. Hynek Veselý. Za odborné konzultace jsem zavázán přátelům a kolegům: dr. Evě Lisowské, dr. Evě Fottové, doc. Františku Gabrielovi, Mgr. Peteru Harčarovi, Ing. Pavlu Hlavenkovi, prof. Krzysztofu Jaworskému, Ing. Ivanu Lehkému, Mgr. Ivanu Peřinovi, Mgr. Gáboru A. Szörényimu, Ing. Hynkovi Veselému a Mgr. Františku Zárubovi. Zvláštní poděkování si zaslouží ředitel mého pracoviště Mgr. Jan Blažek, který mé hradní bádání po tak dlouhou dobu trpělivě podporoval. Zvláště bych chtěl ale vzpomenout prof. Tomáše Durdíka, skvělého učitele a vzácného přítele, jehož památce tuto práci připisuji.

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Základní východiska	10
2.1. Formulace tématu.....	10
2.2. Vymezení tématu - kritérium chronologické	10
2.3. Kritérium teritoriální	11
2.4. Kritérium formální	11
2.5. Kritérium srovnávací.....	12
3. Výběr objektů a metody zkoumání	13
3.1. Rozbor písemných pramenů a literatury	13
3.2. Geodetické zaměření	14
3.3. Stavebněhistorický průzkum.....	15
3.4. Archeologický výzkum	15
4. Stav tuzemského bádání o hradní architektuře doby husitské	17
5. Cíle bádání	18
6. Čechy	19
6.1. Falkenburk.....	19
6.2. Himlštejn	22
6.3. Kalich, Panna a Litýš aneb Žižka na Litoměřicku	29
6.3.1. Kalich.....	37
6.3.2. Panna	47
6.3.3. Litýš.....	52
6.4. Klenová	66
6.5. Oltářík.....	73
6.6. Ostromeč	77
6.7. Ostrý	85
6.8. Paradis	90
6.9. Pravda.....	92
6.10. Sion a poslední boj Jana Roháče	101
6.11. Jakoubek z Vřesovic a Žluticko	115
6.11.1. Nevděk.....	119
6.11.2. Mazanec.....	123
6.11.3. Žlutice hrad a město	125

6.11.4. Štědrý hrádek	128
6.12. Katalog hradů v Čechách	134
7. Morava	140
7.1. Drahotuše	140
7.2. Hoštejn	143
7.3. Pyšolec	146
7.4. Střilky	148
7.5. Katalog hradů na Moravě.....	151
8. Tápavé hledání počátků inovací.....	153
8.1. Točník.....	159
8.2. Hradní architektura doby Václava IV. v Čechách.....	167
9. Pohusitský vývoj fortifikací.....	178
10. Hradní architektura v okolních zemích – Polsko	180
10.1. Homole	180
10.2. Sokolec	184
10.3. Malbork/Marienburg	188
11. Hradní architektura v okolních zemích – Slovensko	196
11.1. Historický exkurz	196
11.2. Drienok.....	202
11.3. Chmeľov.....	206
11.4. Ostatní lokality	210
12. Hradní architektura v okolních zemích – Maďarsko	216
12.1. Sajónémeti.....	216
12.2. Sajóalgóc	221
12.3. Vadna	222
12.4. Bratřici v údolí řeky Sajó (závěrečné shrnutí)	224
12.5. Ostatní hrady husitských jednotek v Maďarsku.....	225
12.6. Příběh z druhé strany aneb Boldogkö	228
13. Analýza	230
13.1. Poloha hradu.....	230
13.2. Obytná a rezidenční složka	231
13.3. Fortifikační prvky.....	234
13.3.1. Svědectví obrazových pramenů.....	235

13.3.2. Zděné versus sypané konstrukce	237
13.3.3. Terasy	239
13.3.4. Příkopy.....	240
13.3.5. Štítové zdi	240
13.3.6. Věže	241
13.3.7. Bašty	242
13.3.8. Šíjové opevnění	244
13.3.9. Předsunutá opevnění.....	244
13.3.10. Vysunutá opevnění	245
13.4. Funkce hradů	247
13.4.1. Vojenské funkce hradu	247
13.4.2. Možnosti obrany hradu	248
13.4.3. Hrad jako obydlí a rezidence	250
13.4.4. Hrad jako hospodářské a ekonomické centrum.....	251
13.4.5. Hrad jako symbol.....	252
13.5. Srovnání se středoevropským vývojem.....	254
13.5.1. Uhry	254
13.5.2. Polské království.....	260
13.5.3. Řádový stát v Pobaltí.....	262
13.5.4. Země Sváté říše římské.....	265
13.6. Srovnání se západoevropským vývojem	268
14. Význam hradní architektury doby husitské	272
15. Prameny nevydané	274
16. Prameny vydané.....	276
17. Literatura.....	280
18. Použité zkratky.....	309

1. Úvod

Období husitských válek představuje bezpochyby jedno z klíčových a zároveň nejrozporuplnějších období české historie. Snad žádná z etap našich dějin nebyla tak vyhrocená, nabitá protiklady a plná dramatických proměn. Uhrančivou přitažlivost husitského století, které kdysi F. Šmahel tak výstižně pojmenoval „dobou vymknutou z kloubů“, podtrhuje i ten prostý fakt, že totiž od počátku vývoje moderního československého a později českého státu stále ve společnosti rezonuje. Každá doba do pohnutých událostí 15. stol. vkládá své vlastní představy a ambice, pokouší se o zhodnocení jeho role v dějinách a přínosu pro současnost. A nutno dodat, že jednotlivé pohledy jsou někdy dosti odlišné.

Zatímco historické události 15. stol. a tehdejší vojenství byly zkoumány nespočetnými badateli, studium problematiky opevněných sídel nedosáhlo zatím potřebné hloubky a intenzity. Přitom jde bezpochyby o období, kdy hrady procházejí rozsáhlou a dramatickou proměnou. I v nich se odráží nejenom doba, obtěžkaná změnami, ale i jednotlivé příběhy lidí, kteří prožívali své mnohdy pohnuté osudy a kteří zanechali v českých dějinách nesmazatelnou stopu.

2. Základní východiska

2.1. Formulace tématu

Tématem předkládané diplomové práce je nový pohled na vývoj, podobu, funkci, postavení a význam hradní architektury doby husitské v Čechách, srovnání se situací ve střední Evropě a celkový evropský kontext.

Veškerá starší literatura soudí, že masové použití palných zbraní mělo na dosavadní hradní produkci zcela zdrcující účinek. Odpovědi na tuto hrozbu měly být hledány velmi tápavě a po dlouhou dobu celého 15. stol. (a potažmo až do konce vývoje pevnostního stavitelství). Hlavním naším cílem bude zhodnotit vliv soudobého vojenství na hradní architekturu a její adaptaci na podmínky nového vedení boje. Zároveň nechceme, tak jak se to mnohdy děje, omezovat hradní studium pouze na militární a stavebněhistorickou problematiku, ale v rámci možností se budeme snažit zachytit konkrétní sídlo v širokém spektru jeho funkcí a v rámci dynamického systému. Abychom však mohly k tomu přistoupit, musíme si nejprve blíže vymezit téma.

2.2. Vymezení tématu - kritérium chronologické

Z hlediska chronologického definujeme hrady doby husitské jako hrady období od r. 1419 do r. 1485, tedy od propuknutí husitských válek až po kutnohorský náboženský mír, který konflikt víceméně uzavřel. Tato představa širokého období husitství je v souladu s nejnovějším historiografickým badáním (srovn. *Šmahel 2001*, 63). Musíme zde ovšem zmínit, že dříve převládalo a dnes se ještě stále uplatňuje pojetí rozčleňující toto dlouhé období do několika etap – období vlastních husitských (1419–1434/6) a následných poděbradských válek (1467–1479) s mezidobím vyplněným různě intenzivními konflikty. Právě to, že téměř celou dobu zmítaly českým královstvím (ale i okolními zeměmi) různě vyhrocené konflikty, představuje pro nás klíčový fakt, kterému přisuzujeme výrazný podíl na utváření nejruznějších aspektů (nejenom formálních) hradů v dynamickém systému.

Mimo toto období nás také pochopitelně zajímá i předchozí a následný vývoj hradních sídel v českých zemích v období vlády Václava IV. (1378-1419) a obou Jagellonců (Vladislav II 1471-1516, Ludvík 1516-1526). Stranou nezůstane ani následný evropský vývoj v průběhu celého 16. stol.

2.3. Kritérium teritoriální

Hlavní oblastí našeho zájmu bude především území v rozsahu někdejšího Království českého, kde jsme se snažili o poznání co největšího vzorku hradních sídel daného období. Našemu zájmu ale neunikly ani některé vybrané objekty v ostatních zemích Koruny české. Pro srovnávací analýzu jsme se různou intenzitou zabývali také hrady v některých okolních státech, zejména v Uherském (dnešní Slovensko – Horní Uhry – a Maďarsko) a Polském království, jakož i řádovém státě v Pobaltí a v zemích Svaté říše římské (zejména Rakousko).

2.4. Kritérium formální

Hradní stavby, jejichž klasifikaci chápeme shodně s *F. Gabrielem* a jeho nápaditou a bohužel ještě nedostatečně doceněnou studií (2006, 8-13), představují objekty vytržené z někdejšího dynamického systému a zbavené tak části informací. Cílem diplomové práce je pokusit se o posouzení původní role hradních sídel v rámci středověkého systému a jejich významu a přínosu pro další historické bádání (viz článek *R. Šimůnka – 2010*, 185-219, který inspirujícím způsobem vychází ze současných poznatků západoevropské historiografie a aplikuje její přístupy a poznatky do středoevropského prostoru).

S tím pochopitelně souvisí otázka formální struktury hradů, tedy problém, který obtížně řeší celá evropská kastellologie. Nás zajímá nejenom formální struktura větší skupiny těchto sídel ohraničené časově a teritoriálně, ale i jednotlivých hradů a jejich dílčích entit.

Jako hrady chápeme všechny objekty, označované tak nejenom v rámci dynamického systému (tedy v průběhu své středověké minulosti), ale v rámci formální struktury (na základě podobnosti). Dále ještě uvidíme, že ne vždy můžeme důsledně použít toto

označení na konkrétní entitu. Nevíme, zda-li to nesouvisí pouze s naší neschopností podat jasnou definici pojmu hrad nebo jsou na vině i proměny funkcí a významu jednotlivých entit v dynamickém systému, který ostatně striktní hranice mezi formálními strukturami neviděl (k tématu viz *Gabriel 2002*, 441-444; *Gabriel 2006*, 8-16).

2.5. Kritérium srovnávací

Pomocí chronologického, teritoriálního a formálního kritéria jsme si vymezili skupinu hradních objektů zkoumaných předem definovanými metodami (viz dále). Tato množina je ovšem vzorkem vytrženým z časově vymezeného dynamického systému. Nejenom, že nám chybí pro celkovou analýzu důležité srovnání s ostatními entitami daného období, ale i vztah k předchozímu a pozdějšímu vývoji těchto sídel. Zde už totiž není možné postupovat za pomoci předem definovaných metod nebo dokonce pouze ověřovat pramennou základnu. Chronologický a teritoriální rozsah, nároky na práci a nepřekonatelný objem pramenů a literatury objektivně znemožňují zvládnutí tématu v jakémkoliv představitelném časovém horizontu. Srovnání tak může být provedeno se vzorkem doposud dobře poznaných objektů, přičemž zde může být vypovídací schopnost veliká. Naproti tomu větší část hradů zatím žádnou větší diskusí neprošla a jejich vypovídací schopnost tak může být velmi omezená. Nicméně vzhledem k objektivnímu zhodnocení postavení hradů doby husitské se o toto srovnání musíme pokusit.

3. Výběr objektů a metody zkoumání

Výběr objektů byl veden tak, že přednostní pro nás zůstávaly hrady pocházející přímo z období husitských válek nebo tehdy radikálně představované. Předem je nutno upozornit, že nás zajímaly zejména objekty, které vykazují pro 15. stol. inovativní formy fortifikací (zejm. zemní či jiné opevnění) nebo umožňují nahlédnout do všech aspektů dynamického systému hradů daného období. Vzhledem k tomu, že jenom v samotných Čechách máme dnes více než 600 různě dochovaných hradních objektů (některé z nich ale v 15. stol. již neexistovaly!), je jasné, že je není možné prozkoumat všechny. Jako klíčové se totiž ukázalo, že je nutno znovu projít všechny hrady a nevěřit tomu, co se o nich doposud píše. Mnozí z autorů totiž zcela rezignovali na vnější zemní fortifikace, které tak dosud zůstávaly neznámé. Ty se ale, jak ještě dále uvidíme, ukázaly na většině navštívených objektů! Uvážíme-li jenom časové a finanční nároky na terénní rekognoskaci, pak je zřejmé, že katalog hradů 15. stol. ani nemůže být úplný.

U většiny objektů byly uplatněny všechny aplikovatelné metody zkoumání. Dále byla provedena terénní rekognoskace a literární rešerše u objektů, kde jsou předpokládány nějaké aktivity v 15. stol. Diplomová práce tak zahrnuje jak jednotlivé širší medailónky ke klíčovým stavbám, tak i zjednodušený katalog hradů zasažených nějakými přestavbami v 15. stol.

Při výzkumu hradů byl uplatněn mezioborový přístup, kombinující v podstatě tři okruhy přístupů: historický, stavebně-historický a archeologický (k tomu sice starší, ale přesto stále oslovující studie *T. Durdíka – 1976, 172-180*).

3.1. Rozbor písemných pramenů a literatury

K tak velkému tématu pochopitelně není možné shromáždit veškerou dostupnou literaturu, zvláště uvážíme-li, kolik toho bylo napsáno k husitské době. Také regionální literatura je mnohdy neobyčejně bohatá a leckdy těžko dostupná. Většinou jsme se omezili pouze na tu nejnutnější a skutečně přínosnou a „objevnou“ literaturu. Podobně je tomu i s prameny. Kromě několika záslužných a většinou poněkud

„vousatých“ edicí není většina písemných pramenů publikována. Procházet všechny archivní prameny, byť jen k několika lokalitám, je téměř nadlidská práce. Proto jsme se soustředili na pouze základní prameny a v momentech, které jsou pro naše otázky podružné, bohužel musíme důvěřovat starší literatuře.

3.2. Geodetické zaměření

Některé vybrané objekty byly nově zaměřeny. Jejich výběr byl motivován několika okolnostmi. Jednak jsou všechna zaměření poměrně finančně náročná. Letecká fotogrammetrie vychází na 20 000 až 30 000,- Kč na objekt. Podrobný lidar je pak ještě o něco dražší. Pro model terénu a vrstevnicové plány jsem využil i státní LIDARy, poskytované Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním. Náklady na zakoupení byly hrazeny občanským sdružením Hrady Českého středohoří a Ústavem archeologické památkové péče, v. v. i., v rámci jejich projektů. Vybrány byly přednostně objekty v Ústeckém kraji, kam se soustřeďují zájmy obou institucí. Dále pak některé další hrady byly dokumentovány z nadačních zdrojů (Pro Saxoniae: Nový Žeberk, Ostromeč, Ostrý, Ronov nad Sázavou, Sion) nebo financované na zakázku od zadavatelů (pro obec Stráž nad Ohří Himlštejn, pro město Žlutice Mazanec a Nevděk). Výběr je veden snahou přednostně zaměřit nejdůležitější objekty, ale pochopitelně není příliš systematický. Do budoucna je plánováno zaměření všech důležitých objektů.

Pro polohopisné a výškopisné plány hradů a tvorbu digitálního modelu terénu využíváme dvě základní metody pro tvorbu podkladů: leteckou fotogrametrii a LIDAR. Obě dvě spočívají ve snímání terénu z letadla. Zatímco první využívá množství překrývajících se fotografií a stereoskopického vjemu, druhá zase různě intenzivních spekter bodů změřených pomocí laserových paprsků. Obě metody jsou velmi přesné. První je poměrně náročná na zpracování, ale díky obrazovému vjemu umožňuje odlišit povrch terénu, skály, zdi, vodní hladiny apod. LIDAR je sice jednodušší na zpracování, ale filtrace bodů může někdy nechtěně odstranit anomálie v terénu. Filtrace totiž probíhá tak, že se srovnávají sousedící body a tak zjišťují velmi nepravděpodobná měření, vzniklá porostem apod. Zároveň laserskeny neumožňují rozlišení jednotlivých entit, i když velké skalní bloky a kusy zdiv někdy rozeznáme poměrně dobře.

Výhodou těchto metod je ulehčení práce v terénu, ale to neznamená, že by geodetické měření odpadlo úplně. Stále je potřeba některé informace doměřit. Časté jsou problematické průběhy pat zdí či skal nebo některé detaily. Také dosti záleží na podobě výstupu, budeme-li chtít pouze půdorys lokality nebo její 3D model. Geodetická měření byla ve všech případech koncipována v plném rozsahu a prováděna totální stanicí.

Pro velké množství lokalit byly využity starší plány či půdorysy, nově digitalizované do podoby vektorových plánů. Vždy byly využívány plány vrstevnicové, nikoli šrafované. Podle našeho názoru jsou vrstevnicové plány s intervalem vrstevnic po 0,25cm ideální pro vyjádření jakýchkoliv výškových poměrů v detailních výsecích a po 1m v celkových přehledných plánech. V tomto ohledu jsou vrstevnice daleko přehlednější než některými badateli dosud upřednostňované plány se šrafováním sklonu terénu.

3.3. Stavebněhistorický průzkum

V některých případech, kdy byly dochovány nadzemní konstrukce, bylo při jejich zkoumání využito principů stavebně historického průzkumu, jak je v poslední době prezentován oborovými metodikami (*Macek 2001; Bláha – Jesenský – Macek – Razím – Sommer – Veselý 2005; Razím – Macek 2011*). Tyto objekty byly také nově zaměřeny a zdíva fotogrammetricky dokumentovány.

3.4. Archeologický výzkum

Většina ze zkoumaných hradů nebyla podrobena rozsáhlejšímu archeologickému výzkumu. Naprostou výjimkou je Sion, bohužel s nešťastným koncem. Výzkum E. Janské ze 60. let 20. stol. postrádá dostatečnou dokumentaci, i tak ale má stále ještě vysokou vypovídací schopnost. Proto jsme se rozhodli soustředit se především na jeho zpracování a získaná data konfrontovat s jinými drobnějšími výzkumy.

Na větším množství hradů byly provedeny různé sběry či dokonce staré nedokumentované výkopy. Jejich přínos je ovšem značně diskutabilní - není určeno místo nálezů, není jisté z jakých situací pochází. Vzhledem k obtížím s datováním

pozdně středověké keramiky je možnost, že by nálezy přispěly k datování hradů či jejich entit, značně problematická. Proto tyto ojedinělé výzkumy nebyly sledovány.

Naopak byly sledovány hradní entity v různém stádiu archeologizace, od ještě stojících zdí až po zcela zakryté konstrukce. S pomocí metod nedestruktivní archeologie jsme tak mnohdy dospívali k rekonstrukci stavební tvářnosti (k tomu viz. *Durdík – Klápště – Sommer 1986, 11-24*).

4. Stav tuzemského bádání o hradní architektuře doby husitské

Zatímco k dějinám obou husitských válek existuje nepřehledné množství literatury odborného i populárního charakteru, nebyly hrady 15. stol. doposud podrobněji zkoumány. V Čechách se této problematice nejvíce věnoval *T. Durdík*, který své poznatky shrnul v několika knihách a studiích (1991, 151-164; 1992, 321-335; 1996, 35-46; 1999, 21-24; 2011a, 114-115; 2011b, 12-16), na Moravě zejména *M. Plaček* (zejména *Plaček – Měřínský 1992, 276-295; Plaček 2002, 139 –154 a týž 2007*). K jednotlivým lokalitám také existuje bohatá literatura, ať už regionálního či širšího zaměření (bude prezentována v medailoncích objektů dále v textu).

Všichni dosavadní badatelé se téměř výlučně soustředili především na části hradů s kamennou architekturou, zemními fortifikacemi a jejich vztahu k okolnímu terénu se s různou intenzitou věnovali pouze *T. Durdík* (viz výše), *J. Kypta* (2002, 54-56) a především *M. Plaček* (viz výše). Obranu hradu palnými zbraněmi se pak v několika polemických článcích věnovali *T. Durdík* (2003a, 16) a *J. Varhaník* (2002, 125-138; 2003, 32-33). Bohužel téměř všichni zmínění badatelé operují s nejrůznějšími teoriemi o možnostech či nemožnostech užití palných zbraní, a přitom zpravidla vycházejí z nedostatečně dokumentovaných situací. Jak upozornil *J. Kypta*, je potřeba nanejvýš pečlivě dokumentovat terénní relikty zemních děl a ty následně interpretovat (viz výše). Vedle toho je potřeba znovu přehodnotit možnosti obléhacích technologií a jejich průběh na konkrétních případech, o což se s velkým úspěchem snaží *P. Koscelník* (2010). Samotné hodnocení soudobých palných zbraní zatím nedosahuje potřebné úrovně a spíše se stává osobní přestřelkou než žádoucí diskuzí (*Novobilský 2008; Hefner 2011, 49-55; Novobilský 2012, 18-22*).

Krátké shrnutí, které bude doplňováno další literaturou v následujících kapitolách, zřetelně ukazuje, že architektura doby husitské v Čechách (nikoli na Moravě!) byla doposud zkoumaná bez potřebné hloubky a zvláště pevného fundamentu, sestávajícího z alespoň základní dokumentace k nejdůležitějším objektům.

5. Cíle bádání

Hlavním cílem předkládané diplomové práce je poznání podoby, funkce a významu hradů období husitských válek v Čechách. Dále bude řešena také otázka vývoje hradní architektury v průběhu 15. století, zejména pak konfrontace s obdobím vlády Václava IV. a během panování dynastie Jagellonců. Zároveň se pokusíme o srovnání se situací v okolních středoevropských zemích – tedy na Moravě, Slovensku, v Polsku a Maďarsku. Přednostní zájem nás zejména poutá k otázkám vlivu soudobého vojenství (zvláště překotného rozvoje palných zbraní) na hradní architekturu. Stranou nezůstane ani letmé srovnání se soudobou evropskou produkcí.

6. Čechy

6.1. Falkenburk

Lokalizace

Liberecký kraj, okres Liberec.

Hrad Falkenburk se nachází v Lužických horách na vrcholku výrazné znělcové kupy o výšce 593,5m n. m. (obr. 1), 2,3km severovýchodně od Heřmanic v Podještědí a 1km západně od Petrovic.

Hrad se skládá z jádra a dvou linií vnějšího opevnění (příkop s valem a terasa).

Historie

Písemné prameny jej prvně zmiňují až v r. 1415, kdy se připomíná Albert z Donína na Grabštejně a Falkenberku („...*Alberti de Dony, purgrauii in Grewstein et in Falkenberg...*“, *LC VII*, 153). Doposud se nepodařil ověřit názor A. Sedláčka, kladoucí vznik hradu do období l. 1391-1415. Podivné je především to, že by jej měli zakládat Berkové z Dubé, majitelé Jablonného v Podještědí (*Sedláček 1895*, 283). Stejně tak je dnes prozatím neověřitelný údaj J. C. Rohna o tom, že Falkenburk spolu s Roimundem měl založit r. 1347 Hans z Donína (informaci uvádějí *Gabriel-Panáček 2000*, 15).

Za husitských válek zůstal hrad na katolické straně, kdy jej držel Jindřich a po něm Bernart z Donína. Za prvního z nich byl na hradě od r. 1424 posádkou oddíl 50 střelců s hejtmanem Baltasarem Wuntschem, dosazených sem a financovaných stavu Horní Lužice (*CDL II/1*, 198). V r. 1428, za dědických sporů mezi Doníny (*Knothe 1887*, 23-24), koupil hrad od jistého Venče z Donína Jan Kolúch z Vesce („*Item do her Wentczss den Grefenstein einnome noch hern Heynczen tode, das ist wol gewest als man czalte noch Crists gebort MCCCC und in dem XXVIII jare, dor noch nicht lange vorkauft er einem ketczer gnant Jan Koluch den Falkenberg umb zwey hundert schok...*“, *SRL I*, 58). Husitský hejtman často plenil v okolí Žitavy a tak není divu, že se již od r. 1431 chystala velká výprava hornolužických měst proti Falkenburku. Ještě

než ale vyrazila, došla zpráva, že 1. dubna 1431 hrad vyhořel (*Knothe 1887*, 24; *Sedláček 1895*, 283; k požáru nedošlo při obléhání, jak tvrdí *Anděl a kol. 1984*, 114).

Kolúch nakonec z hradu škodil až do r. 1437. Ne vždy se však tak dělo v zájmu husitské reformace, ale mnohdy i pro vlastní prospěch. Později se také Kolúch připojil k válce mezi Vartenberky a Lužičany, kdy se spolu s Čapkem ze Sán a Mikešem Pancířem postavil na stranu katolického šlechtice Zikmunda Děčínského (*Papajík 2011*, 129). Po návratu do Čech Zikmund Lucemburský Kolúcha nejprve žádal, aby udržoval mír s Lužičany a aby propustil vězně z kláštera v Ojvíně. Když však byli jeho poslové neuctivě odbyti, nařídil císař dne 19. února 1437 lužickým městům, aby Falkenberg dobyli (edice listiny *Arras 1893*, 312-313). Než se však vypravili, došla zpráva, že hrad znovu vyhořel. Krátce nato, 24. dubna, dorazilo Lužičanům další císařské psaní, v němž požadoval, aby se jejich vojsko vypravilo a rozmetalo zbytky hradu. Podle všeho k žádné výpravě nedošlo a hrad byl patrně obnoven, jak míní A. Sedláček (*1895*, 283). Od Kolúcha hrad získal Mikuláš Sokol z Lamberka a spolu s Vartenberkem je odkázal svým dcerám Kateřině a Anežce. Manžel Kateřiny, Děpolt z Rýzmburka, se dokonce nazýval Falkenberským. Proti tomu protestoval Venč z Donína, který si 6. února 1454 nechal potvrdit zbořený Falkenburk s vesnicemi jako léno od krále Ladislava („...*das Schloss Falckhenwergkh, welches zerbrochen...*“, *Profous 1947*, 473) a r. 1457 pohnal Děpolta a Sokolovy dcery k dvorskému soudu. Hrad je jako zbořený ještě jednou zmíněn r. 1514 (*Sedláček 1895*, 283). Podle některých teorií měl být hrad zbořen až r. 1476 za účasti lužického Šestiměstí (*Thomas 1880*, 241; *Knothe 1887*, 26).

Popis

Hradu byla věnována poměrně velká pozornost. Po několika člancích, zabývajících se spíše historií objektu (*Thomas 1880*, 238-241; *Knothe 1887*, 19-26; *Knothe 1888*, 296-297; *Arras 1893*, 312-313; *Sedláček 1895*, 282-283; *Anděl 1961*, 77 a 85; *Anděl a kol. 1984*, 114), se hrad dočkal kvalitního zaměření od F. Gabriela a J. Panáčka z r. 1991 (obr. 2) a rovněž dvou publikací popisů a interpretací stavebních pozůstatků (*Gabriel – Panáček 1998*, 76-77; *Gabriel – Panáček 2000*, 67-68). Přístupová komunikace (obr. 2: 1) směřuje pravotočivě po úbočí kopce až před masivní násep na východní straně hradu (obr. 2: 2). Níže pod náspem je ještě dochována doposud neznámá úzká terasa (obr. 2: 3), další najdeme níže ve svahu po delších stranách jádra

(obr. 2: 4 a 5). Jádru hradu je oválné a na všech stranách je obklopuje příkop (obr. 2: 6). Před ním je na západní a východní straně vyhozen masivní násep (obr. 2: 7), na ostatní straně již tak dominantní není, dokonce se zdá, že příkop je zde zasypán. Komunikace pošla mezerou ve valu na jihovýchodní straně (obr. 2: 8), která může být pozůstatkem brány, a po mostě prošla do úzkého parkánu při jihovýchodní straně jádra (obr. 2: 9). Dosavadní autoři původní cestu neznají, pouze mladší, která procházela příkopem podél jižní, západní a severní strany jádra a vstupovala do vysunutého objektu na SV straně. Tu datují až do recentního období (*Gabriel – Panáček 2000*, 67).

Jádru nemá téměř dochovanou obvodovou hradbu. Pouze na severní straně můžeme pozorovat delší úsek zdiva ze znělců pojených na vápennou maltu. Na severovýchodní straně z plochy jádra vystupuje čtverhranný objekt neznámé konstrukce, někdy interpretovaný jako brána (obr. 2: 10). Ve východní části jádra vymezuje zdivo nepravidelný obdélník (obr. 2: 11, v současné době je vnitřek odkryt, což podle některých autorů souvisí až s novější dobou – *Gabriel – Panáček 2000*, 67), což by mohl být pozůstatek po nějaké větší stavbě. Rovnoběžně asi 2 m od západní zdi této stavby probíhá patrný nízký val (obr. 2: 12), který může být pozůstatkem dalšího zdiva. Jeho interpretace je ale nejasná. Souvisí s vymezením nějaké uličky nebo je stopou po úzkém komunikačním traktu stavby? V západní části jádra pozorujeme výraznou depresi (obr. 2: 13), snad po vodním zdroji.

Interpretace

Hrad byl doposud hodnocen jako stavba z doby předhusitské, která neprošla žádnou přestavbou (*Gabriel – Panáček 1998*, 77; *Durdík 1999*, 131; *Gabriel – Panáček 2000*, 67). Písemné zprávy ale ukazují opak. Hrad nejméně dvakrát vyhořel a následně musel být obnoven, a navíc sem byla r. 1424 umístěna posádka 50 střelců. Předpokládáme, že hrad plnil specifické poslání v rámci dominia (viz dále) asi neměl tak velké ubytovací kapacity. Předpokládáme, že tak velký oddíl se nemohl do jedné, byť jistě rozměrné stavby jádra vměstnat. Nehledě na to, že tato budova by měla asi zůstat vyhrazena, když už ne majiteli sídla, tak alespoň hejtmanovi vojenského oddílu. 50 střelců jistě nebylo možno umístit ani do případných dřevěných budov na nádvoří. Dostatek místa ale poskytovaly terasy pod náspem a příkopem hradu, kde mohly být umístěny nejrůznější sruby vojenského a obytného charakteru.

Právě terasy v kombinaci s příkopem a na dvou stranách neobyčejně masivním náspem působí jako nový prvek na jinak klasickém hradě. Předpokládáme, že byly použity pro aktivní obranu za použití palných zbraní a vybaveny sroubeným opevněním. Nejsme si jisti, zda mohou pocházet z původní fáze hradu. Na druhou stranu v době jeho vzniku byly již účinky palných zbraní známy a (jak uvidíme ještě dále) podobná opevnění s úspěchem používána. Tomu by odpovídala i funkce hradu. Předpokládáme, že jej založili Donínové na západní hranici svého panství nejenom k jeho ochraně, ale i ke kontrole dálkové cesty. Vedle vojenské funkce plnila i jeho poloha na neobyčejně vysokém kopci symbolickou úlohu. Hrad byl patrně od počátku vybaven třemi vesnicemi – Heřmanice, Kněžice a Petrovice, které jsou ale v souvislosti s Falkenburkem prvně zmíněné až r. 1514 (*Knothe 1887, 21*).

Poloha na dominantním kopci byla v době propuknutí válek naprosto neocenitelná, protože ji mohl útočník jen stěží ohrozit. Také poměrně úzká cesta, spirálovitě se vinoucí k hradu, mohla být po dlouhou dobu sledována z teras a náspů. Ještě uvidíme, že poloha na osamělé výšině, úzká a po dlouhou dobu kontrolovaná cesta a náspy a terasy vybavené sroubenými konstrukcemi, patří k základnímu repertoáru architektury *militaris* období husitských válek.

6.2. Himlštejn

Lokalizace

Karlovarský kraj, okres Karlovy Vary

Hrad Himlštejn se nachází na dominantním 638m n. m. vysokém čedičovém kopci zv. Nebesa nebo také Nebeská skála (obr. 3), poblíž soutoku Ohře a Pekelského potoka v obci Stráž nad Ohří (obr. 4). Hradní kopec je na severoseverozápadní straně spojen sedlem o průměrné nadmořské výšce 540m n. m. s okolními výšinami, na ostatních stranách převyšuje své okolí o cca 300m.

Hrad dělíme na pět částí: dvoudílné jádro (4. oddíl - dolní část; 5. oddíl - horní část) na vrcholu kopce, okolo něj vnější opevnění jádra (3. oddíl), k němu se

na jihovýchodní straně připojoval 2. oddíl a nakonec předsunutě opevnění (1. oddíl) v sedle severoseverovýchodně od hradu (obr. 5 a 6).

Historie

Území původně patřilo k Hornímu hradu (Hauenštejnu), který během husitských válek vlastnil Štěpán z Kobersheimu zv. Harnischmeister (*ACĚ II*, č. 289, 179). Ačkoliv byl původně věrným Zikmundovým spojencem, od r. 1429 začal spolupracovat se svým sousedem Jakoubkem z Vřesovic (*Sedláček 1905*, 97). Tím ovšem popudil císaře, který r. 1431 zástavu na Hauenštejn předal Vilémovi z Doupova, který měl hrad od Štěpána vyplatit (*ACĚ I*, č. 255, 542). Nevíme, co se přesně stalo, ale zakrátko Kobersheim prodal celé (nebo pouze část?) panství Vilémovi staršímu z Ilburka. Zde vystavěl hrad Himlštejn, poprvé v jeho majetku zmíněný r. 1434 („...*Wilhelmi Ilburg domini in Hymmelstein...*“, *LC X*, 237). Teprve v r. 1437 se označuje seděním na Hauenštejně, na který přesídlil (*ACĚ VI*, č. 44, 442). Dlouho jej však nepodržel. Patrně velmi záhy, snad v r. 1437 (*Sedláček 1905*, 97) nebo někdy v l. 1448-1449 (*Anděl a kol. 1984*, 135) prodal Vilém hrady Hauenštejn a Himlštejn Jindřichovi fojtovi z Weidy. Spíše se však zdá, že se tak stalo již dříve. Když totiž Jakoubek z Vřesovic psal 14. května 1445 dopis Oldřichovi II. z Rožmberka, zmiňuje se, že „*pan Aleš Pernšteinský pustil k sobě na hrad pana Ilburka, okavadžt' jest již v Lokečtě na vseh velikú škodu učinil a druhé spáčil*“ (*ACĚ XIV*, č. 1503, 13-14). Z toho se zdá, že Vilém neměl na Loketsku ani Žatecku žádný hrad, z kterého by mohl Šlikům a Lokti škodit, a že musel požádat o pomoc Aleše ze Šumberka. Jindřich z Weidy je poprvé jako majitel Hauenštejna doložen r. 1449 („...*Henricha staršího z Wejdowa, seděním na Hanšteině...*“, *ACĚ III*, č. 533, 541), kdy patřil k signatářům Strakonické jednoty, a později ještě r. 1454 (*ACĚ II*, č. 289, 179). Z toho, že se Himlštejn nepřipomíná, můžeme soudit, že nesloužil jako sídlo, ale jako opěrný bod. A. Sedláček uvádí, že zde bydlel pouze purkrabí, ale neuvádí pro to žádné prameny (*1923*, 64).

Roku 1470 byl vlastníkem celého panství Hilbrant Sataněř z Drahovic. Jeho synové Oldřich a Václav dosáhli r. 1497 od krále Vladislava Jagellonského, že někdejší zápisné panství bylo proměněno v dědičné manství („...*das Sloss Hawenstein mit deme Sloss Hymelstein, das durch sunder unser vorwillen genannter Ulrich Sathaner von Newen aufgericht und gebawet hat...*“; text listiny viz *Bernau 1881*, 304-305).

Krátce předtím, okolo r. 1494, si oba bratři majetky rozdělili tak, že Oldřich získal horní díl hradu Hauenštejn a Himlštejn a Václav hrad Hauenštejn. Hrad Himlštejn byl při této příležitosti přestavován, jak uvádí listina z r. 1497 (*Bernau 1881*, 304-305). Oldřich zemřel někdy po r. 1507, r. 1515 hrad drželi jeho synové Bedřich, Zikmund, Jan, Oldřich, Kryštof, Pavel a Felix (a později i Cyril). Někdy poté se bratři rozdělili a r. 1528 Bedřich, Kryštof, Pavel, Felix a Cyril prodali panství Jindřichovi Šlikovi.

Jindřich zemřel ještě téhož roku a nad jeho syny Kašparem a Jindřichem poručníkoval jejich strýc Lorenc. Když se poté osamostatnili, někdy před r. 1543 si panství rozdělili – starší Kašpar získal horní díl Hauenštejna a Himlštejn a mladší Jindřich hrad Hauenštejn. Za Kašpara hrad zpustl, v takovém stavu se připomíná r. 1547, kdy jeho majitel musel pro účast v odboji vůči panovníkovi přijmout oba hrady v manství (takto to uvádí *Sedláček 1923*, 65-66). Za jeho syna Bedřicha, který spravoval majetky i za své nedospělé bratry Jindřicha a Prokopa, propustil Maxmilián I. r. 1574 z manství do dědičného držení Hauenštejn a pustý Himlštejn („...*Hymlssteyn, zamek pustey...*“, *Profous 1947*, 552; *Sedláček 1923*, 66).

Posléze se bratři rozdělili a Himlštejn získal Jindřich, a po něm jeho syn Kašpar. Tehdy patrně došlo k obnově hradu, protože když r. 1587 Bedřich, strýc nedospělého Kašpara prodával panství s hradem a šesti vesnicemi Šimonovi Ungnadovi ze Suneku, není hrad zmiňován jako pustý (*Sedláček 1923*, 66; *Langhammer 1932*, 50). Již následujícího roku hrad koupil Kryštof z Fictumu, který jej připojil k Šumburku a Klášterci nad Ohří. Patrně krátce poté hrad zpustl (*Sedláček 1923*, 64-66; *Anděl a kol 1984*, 135).

Popis

Hradu již byla věnována poměrně rozsáhlá pozornost. Kromě převážně historicky a obecně zaměřených statí (*Sedláček 1923*, 66; *Langhammer 1932*, 48-50; *Karell 1935*, 27-28; *Anděl a kol 1984*, 135; *Karel – Knoll – Krčmář 2009*, 53-54), se objevilo i několik stavebněhistorických analýz (*Hefner 1993*, 60-64; *Durdík 1999*, 159-161) a dokonce i jedna skica půdorysu (*Karell 1935*, 28) a dva půdorysy (*Lehký 1995*; *Hefner 1993*, 63). Dnes je také k dispozici nové zaměření, využívající vrstevnicového plánu odvozeného z laser scanu a doměření v terénu (obr. 5 a 6). Přístupová komunikace přicházela ze sedla, od zbytků ruin původně pozdně

středověkého hospodářského dvora (Volf 2012) jihozápadním směrem až k předsunutému opevnění.

Předsunuté opevnění se nachází v sedle severoseverovýchodně od hradu ve výšce cca 550m n. m., tedy o 80m níže než hrad (obr. 5). Má podobu oválné vyvýšeniny o podélné orientaci západozápadosever-východovýchodjih. Zatímco v jihozápadní části je převýšeno jen o několik metrů nad terénem sedla, na ostatních stranách příkře spadá dolů. Hrany tohoto návrší jsou lemovány nízkým valem či náspem, jehož struktura potvrzuje, že byl tvořen místním lomovým kamenem. V centrální části najdeme jenom lehce zahloubenou až téměř obdélnou plochu, u které si ovšem nejsme jisti, zda byla součástí stavby nebo jde pouze o dvorek.

Od předsunutého opevnění stoupá cesta jižním a poté i jihozápadním směrem k hradu (obr. 5). První branou v nedochované hradbě (obr. 6: 1), která se patrně přimykala ke skále pod baštou č. 1, cesta vstoupila do druhého hradního oddílu. Před branou se nacházel dnes již zčásti zasypaný ale stále patrný příkop. Bohužel vůbec neznáme opevnění tohoto oddílu. Z jeho zástavby zůstal dochován relikv budovy při první bráně (obr. 6: 2), která má obdélný půdorys a rozměry 8,5 x 5,3m. Na plánu Z. Hefnera (1993, 63) od této budovy vybíhá směrem na baštu č. 2 násep (či zeď) s nasucho vyzděnými líci, dnes však již po něm není žádné stopy.

Vnější opevnění jádra má charakter náspu nebo hradby (vnitřní konstrukce není známa) s lícemi obezděnými na sucho (obr. 6: 3; 7), který obkrouží celé jádro, vyjma úseku před branou a věžovou stavbou. Od pilíře mezi oběma branami vybíhá proti směru přístupu zeď na maltu (obr. 6: 4), která se pak zalamuje a směruje na násep. V jejím rohu měla být podle Z. Hefnera menší bašta (1993, 63), ve skutečnosti tu v půdoryse není nic takového patrné. Z vnějšího opevnění vybíhají celkem 4 bašty. Bašta č. 1 na západní straně má lichoběžný protáhlý tvar a je patrný i její z kamene nasucho kladený násep (obr. 6: 5). Bašta č. 2 na jižní straně má patrné obezdění pouze na západní straně a patrně měla protáhle oválný nebo nějaký podobný tvar vycházející z terénní konfigurace (obr. 6: 6). Zdá se, že mohla být napojena na západní straně buď přímo na věž jádra nebo ji obcházela a napojovala se až na vnější opevnění. Na východní straně se patrně napojovala na opevnění druhého oddílu. Bašta č. 3 na západní straně (více méně protilehlá baště 1) je patrná pouze úpravou terénu, který zde vymezuje lichoběžný půdorys (obr. 6: 7). Bašta č. 4 má oblý půdorys a je stejně

jako předchozí patrná pouze jako terénní relikt (obr. 6: 8; 8). Opevnění tohoto oddílu můžeme pozorovat převážně na východní straně, krátký úsek je patrný i při baště č. 4 na severozápadní straně.

Hradní jádro se rozpadá do dvou oddílů – dolního a horního. Dolní části vévodí věžová stavba o lichoběžném půdoryse 15 x 8,2 x 12,5 x 8,5m s delší osou západ-východ (obr. 6: 9; 9). V západní části věže se nacházelo oddělené schodiště sklenuté segmentovou klenbou, spojující v dochovaných úrovních suterén s přízemím. Suterén byl druhotně zaklenut podélnou lomenou klenbou. Při západní straně se nacházel vstup na schodiště a jižně od něj a pod schodištěm menší obdélná místnůstka, sklenutá segmentovou klenbou. Východní stěna byla prolomena štěrbinovým oknem s dovnitř rozevřenými špaletami. Z dalších dvou úrovní – tedy přízemí a 1. patra – máme výrazněji dochovány pouze severní stranu, kde registrujeme kapsy pro trámy podlahy. Podle rytiny P. Röhricha z r. 1844 byla věž na jižní straně v 1. patře vybavena rozměrnými, ale nestejně velkými okny s polokruhovými záklenky. Z toho je možné soudit, že by mohla být i obytná, ačkoliv nemáme potřebné jistoty. Na věž navazovala hradba, prolomená dvěma otvory bran (obr. 6: 10; 10), z nichž jižní spojovala jádro s druhým oddílem a severní jádro s třetím oddílem. Obě jsou sklenuté půlkruhovým obloukem. Jižní byla široká 3m a měla na severní straně kapsu pro zasouvací závoru. Severní portál byl široký 1,7m a závoru neměl. V dolní části jádra neregistrujeme žádnou zástavbu. Pouze v severní polovině se objevuje kruhový konkávní útvar, patrně pozůstatek po vodním zdroji.

Horní část hradního jádra téměř celou vyplňuje rozsáhlá stavba 22 x 15m (obr. 6: 11), podle vnitřních terénních reliktů možná dvou až třítraktový palác. Na plánu Z. Hefnera je patrná jedna z vnitřních dělicích zdí (1993, 63).

Interpretace

Poměrně mnoho nejasností je spjato se vznikem hradu. Víme, že se tak stalo mezi lety 1431-34 a že jej založil Vilém z Ilburka. Co však není jasné, to jsou okolnosti. Veškerá dosavadní literatura pracuje se dvěma tezemi – že Štěpán z Kobersheimu prodal Vilémovi nejprve část panství, na němž si Ilburk vystavěl nový hrad, a posléze i zbytek (Bernau 1881, 304; Sedláček 1923, 64; Langhammer 1932, 49; Karell 1935, 27; Anděl a kol. 1984, 135; Teršlová 2002, 433), nebo že mu prodal celé panství najednou (Zeman – Drhovský – Štěpánek – Palacký 2004, 8-9). Nevíme, který z obou

případů je více pravděpodobnější. Jisté je, že Štěpán z Kobersheimu nebyl pro svou spolupráci s Jakoubkem z Vřesovic v oblibě u Zikmunda. Ten dokonce hauenštejnské zástavní panství postoupil Vilémovi z Doupova. Možná právě pod vlivem těchto událostí Štěpán prodal část nebo celé panství Vilémovi. Matoucí jsou i zmínky písemných pramenů. Vilém se totiž nejprve r. 1434 píše po Himlštejně a r. 1437 se označuje seděním na Hauenštejně. Právě z toho je vyvozována posloupnost nákupu panství. To však ale nemusí mít nutně takový výklad. Také je možné, že se po Himlštejně pouze psal, jako po hradě s výrazným symbolickým podtextem. Zvláště jeho dominantní a z daleka viditelná poloha, již vskutku odpovídá i jméno hradu, jistě působila neobyčejným dojmem a symbolicky tak vyjadřovala vlastníkovu ambice. Na Hauenštejn také mohly být vázány nějaké smluvní požadavky od Štěpána, které blíže neznáme a které nedovolovaly se na hradě přímo usadit.

Vilém z Ilburka byl bezpochyby velmi temperamentní osobou, stejně jako jeho otec Půta. V době, kdy si postavil Himlštejn, zuřily ostré boje mezi ním na jedné straně a Šliky a Loktem na straně druhé (*Teršlová 2002*, 433, 435-436). Možná právě v těchto bojích lze hledat i důvod vzniku hradu. Musíme si uvědomit, že až do konce 15. stol., kdy na hrad přesídlil Oldřich Sataněř, na něm nikdo přímo nesídlil, všichni bydleli na Hauenštejně. Právě Oldřich měl Himlštejn tehdy přestavět, tedy asi uzpůsobit k bydlení. Z toho by se zdálo, že Himlštejn jako vojenský bod a Hauenštejn jako sídelní centrum tvořily jeden celek, vzájemně se doplňující sídelní jednotky. Podobných případů hradních dvojic známe z Čech více, namátkou můžeme jmenovat Vartenberk a Ralsko nebo Stvolínky a Ronov. Hauenštejn má vskutku velmi špatné podmínky pro obranu, takže byl spíše vhodný jako sídlo. Přímo nad ním je totiž výrazné návrší, zastavěné dnes kaplí, okolo níž je ještě dodnes patrný příkop. Nevíme, jestli zde stálo předsunutě opevnění nebo jde o onu horní část hradu Hauenštejna, zmiňovanou několikrát v pramenech. Jestliže tedy pojí Hauenštejn s Himlštejnem logická vazba, pak můžeme také předpokládat, že Vilém kupoval celé panství najednou, popř. že měl od Štěpána příslibeno, že mu brzy odprodá i druhou část.

Palácový objekt v nejvyšším místě jádra interpretujeme jako hlavní obytnou stavbu. Věžový objekt mohl plnit obytné funkce, zvláště v nadzemních podlažích, jistě však měl i rovinu obrannou, vzhledem k přítomnosti komplexu bran v jeho sousedství. Jednoduchá stavba v druhém oddíle souvisela s branským provozem. Hrad byl vybaven čtyřmi baštami, pokrývající všechny strany okolo hradu a opevněním, které

patrně bylo uzpůsobené pro použití palných zbraní. Na koruně obezděného náspu předpokládáme dřevěnou konstrukci pro pohyb obránců. Patrně zde bylo možno využít nejenom ruční zbraně, ale i některé větší ráže. Tomu by dobře odpovídala i šířka portálu, který toto vnější opevnění zpřístupňuje. Celek doplňuje i předsunuté opevnění dole pod hradem, účinně kontrolující přístupovou komunikaci.

V první fázi měl hrad zcela jistě především vojenskou úlohu. Snad je i možné, že do r. 1437 na něm Vilém sídlil. Rozvoj obytných částí ale je nutné očekávat až za Oldřicha Sataněře a nějaké stavební aktivity proběhly i v poslední čtvrtině 16. stol., i když ty nemusely mít charakter přístaveb, ale obnovení chátrajících budov.

Podíváme-li se na samotný objekt, pak vidíme jako velmi nápadné zejména rozdíly mezi vnějším opevněním jádra, předsunutým opevněním a ostatními oddíly. Předpokládáme, že vnější opevnění patří k nejstarší etapě hradu. Nemáme zde totiž žádné jiné relikty fortifikace kolem jádra hradu, které zde nezbytně musíme očekávat. S vnějším opevněním je polohově provázán věžový objekt s dvojicí bran, přímý vztah díky absenci zdiva není znám. Zdá se ale, že jsou současné. Mladší je pouze dodatečná klenba v suterénu věže. Naproti tomu rozsáhlý dvou- až třítraktový palác v nejvyšším místě dispozice může být až mladším doplňkem, jistě zde ale stála nějaká stavba již před ním. Stejně tak mohly být postupně doplňovány i první dva oddíly hradu, které ale mohou pocházet i z první fáze.

Z. Hefner přišel s odlišnou teorií stavebního vývoje (1993, 60-64). Podle něj nejstarší část představuje horní část jádra a část dolní části jádra (podle něj předhradí), která byla od okolního terénu oddělena příkopem, jehož pozůstatek spatřuje v drobnější depresi uprostřed východní strany tohoto oddílu. K této fázi podle něj mohlo patřit i vnější opevnění jádra. V další fázi, na konci 15. stol., vzniká věžová stavba (podle něj obytná věž) a celý druhý oddíl. V 16. stol. pak mělo dojít k zaklenutí věže.

Závěrem můžeme konstatovat, že hrad byl vybaven poměrně velkorysou fortifikací, zesílenou řadou bašt. Zároveň ovšem nepostrádal obytnou složku, která mohla mít i vysoce reprezentativní podobu. Pro první fázi hradu předpokládáme spíše převahu vojenských prvků, v druhé a třetí potom rozšíření, resp. úpravu obytných složek.

6.3. Kalich, Panna a Lityš aneb Žižka na Litoměřicku

Bezpochyby jednou z nejzajímavějších oblastí s vysokou koncentrací hradů z doby 15. století je Třebušínsko, vzdálené 8,5 km severovýchodně od kdysi královského města Litoměřice. Již v průběhu r. 1421 zde vzniká hrad Kalich, založený samotným Janem Žižkou. Nedlouho poté vznikají i vzdorohrady Panna a Lityš, zbudované Zikmundem z Vartenberka, čelním katolickým šlechticem českého severozápadu (obr. 11 a 12). Až do konce první husitské války se bude o hrady válčit, Panna navíc tehdy zanikne. Všechny tři objekty tak poskytují výtečnou možnost nahlédnout do zákulisí soudobého stavitelství a života hradů v dobách nejprudších bojů husitských válek.

Vzhledem k tomu, že všechny hrady spojují téměř stejné příběhy, není potřeba je dělit, právě naopak. Proto si nejdříve probereme jejich společnou historii a pak se vrátíme k popisu každého zvlášť.

Historie

V r. 1421, poté co Pražané a Táborité eliminovali nejvýraznější nepřátele ve svém okolí, napřímili svou pozornost do severozápadních Čech. Musíme si uvědomit, že celá tato oblast byla reformaci nepřátelská, jediným výraznějším spojencem zde bylo město Žatec (k situaci v oblasti viz *Lůžek 1959*, 19-23). Na Litoměřicku, které tvořilo bránu do českého severozápadu, měli husité výraznější oporu pouze v Úštěku (ale jeho majitel Aleš Berka z Dubé stál na straně katolické) a u Zikmunda Řepanského z Hrádku (drobný zeman z Třebívlic) a Křišťana ze Žernosek a na Vinném.

Husitský hejtman Jan Žižka a další představitelé reformních stran si nebezpečí plynoucí z této strany jasně uvědomovali. Nejenom obrovský ekonomický a vojenský potenciál zdejších rodů (Vartenberkové, Zajícové z Hámurka, Kaplířové ze Sulevic a další, viz *Anděl 1961*, 39-43), ale i jejich vazby na Sasko vytvářely akutní hrozbu, která se tak palčivě ukázala během druhé křížové výpravy v srpnu až říjnu 1421. Husité sem proto již záhy napřeli svoji pozornost. Spojené oddíly Táborů a Pražanů v březnu vytrhly k Chomutovu, který po krátkém obléhání dobyly a jeho obyvatele povraždily v nelitostné krvavé lázni. Brutální násilí „božích bojovníků“ slavilo svůj triumf, na stranu husitů se přidaly Louny a Slaný a husitská vojenská posádka byla

dosazena i do pokořené Kadaně. V dubnu 1421 se na stranu husitů přidal i pražský arcibiskup Konrád z Vechty, vlastníci Roudnici nad Labem a Helfenburk u Úštěku. Poměry sil se začaly výrazně měnit, další kampaň pak měla přijít vzápětí.

V závěru května Žižka opustil východní Čechy a v Mladé Boleslavi rozdělil svoje vojsko do dvou proudů (líčení událostí podává *Šmahel 1996*, 81-82), jeden táhl na Litoměřice přes Mělník a Hošťku, druhý přes Úštěk. Již 25. května 1421 Žižkovi Táboři město oblehli. Protože však tábořský směr měl v této době velmi špatnou pověst (např. se jim dostávalo označení fanaticů a sektářů) a také vzhledem k tomu, že Litoměřičtí chtěli udržet obchod s Prahou, domluvili se s Pražany a 29. května se jim poddali a přijali čtyři artikuly, základní husitské ideové body (*FRB V*, 482-483). Žižkovi, který nehodlal rozbít křehká spojení husitských směrů, nezbývalo nic jiného, než situaci přijmout. Ještě před tímto neslavným koncem však nedaleko Litoměřic vystavěl hrad Kalich - na území, které kdysi patřilo k býčkovické komendě Řádu německých rytířů, ale od r. 1409 bylo zastavováno.

První zprávu o existenci Kalicha zaznamenal kronikář husitské doby Vavřinec z Březové k r. 1421. Objevuje se v obou verzích kroniky, to znamená v latinské z konce 15. století a v české z téže doby, známé však pouze z opisu ze 17. století (*FRB V*, XX-XL; *Vavřinec z Březové*, 5-6). Oba zápisy se však natolik různí, že je nutno připomenout každý zvlášť. Česká verze praví, že: „...Žižka, hajtman tábořský, s svým lidem k Litoměřicím se obrátil a osadiv jednu horu velmi vysokou, učinil na ní nějakou ohradu z srubu a dal té hoře jméno Kalich...“ (*FRB V*, 483). Naproti tomu verze latinská praví: „...Ziska vero, Thaboritarum capitaneus, cum suo genere versus Lithomierzicz tendit et acquisita in alto monte quadam de lignis municione, cui nomen Calix inponit, Lithomierzicz circumvallat...“ (v překladu: „...Žižka, tábořský hejtman, zamířil se svým lidem k Litoměřicím a zmocniv se na vysoké hoře jednoho dřevěného srubu, kterému dal jméno Kalich, obklíčil Litoměřice...“, *FRB V*, 483; *Vavřinec z Březové*, 223). Z těchto úryvků je patrná rozporuplnost v jedné zdánlivě bezvýznamné formulaci, a to, zda na vrchu postavil hrad až Jan Žižka z Trocnova anebo zde už nějaký stál. Již na tomto místě můžeme s určitou jistotou říci, že podle nejnovějších poznatků o stavebním vývoji lokality a svědectví archeologických nálezů zde patrně žádný starší hrad neexistoval (odlišně *Smetana – Gabriel 1982*, 49-82). Úplné jistoty se snad dočkáme až po budoucím archeologickém výzkumu.

Žižka tedy započal výstavbu Kalicha někdy mezi 23. až 29. květnem. Na začátku září již musel být hrad obranyschopný, protože tehdy úspěšně odolal obležení Zikmunda z Vartenberka: „...*Sigismundus de Dieczyn ab expugnacione novi castris Calix nominati prope Lithomierzicz cum sibi iunctis Pragenses non expectando fugam dedit...*“ (v překladu: „...*Zikmund z Děčína [upustil] od dobývání nového hradu, zvaného Kalich, blízko Litoměřic a nečekaje se svými spojenci na příchod Pražanů, dal se na útěk...*“; latinská verze *FRB V*, 511; její překlad *Vavřinec z Březové*, 257). Obléhání Kalichu bylo součástí vojenských operací druhé křížové výpravy, která započala 28. srpna 1421, kdy se vojsko vypravilo z Chebu dvěma směry do vnitrozemí Čech. Dne 10. září hlavní oddíly oblehly Žatec, a také zde, po fatálním neúspěchu křížáku se i výprava 2. října zcela rozpadla. Během Vartenberkova obležení byla patrně zahájena výstavba nedalekého hradu Panny - vojenského a opěrného bodu a protiváhy Kalicha. Domníváme se, že na podzim roku 1421, kdy byl Zikmund nucen od neúspěšného obléhání ustoupit, už nejdůležitější části Panny stály. Jen těžko si lze představit, že v době, kdy se Kalich dostal z těsného sevření, by v jeho blízkosti vznikl nepřátelský hrad. Jméno Panna, které hrad dostal, je jistě symbolické, byť dnes přesně nevíme, zda se jedná o pannu jako symbol Vartenberků či Pannu Marii jako protiklad husitského symbolu - kalicha.

Poprvé se hrad Panna připomíná k 27. listopadu 1422, kdy císař Zikmund zastavil Vartenberkovi někdejší majetek býčkovické komendy s Kalichem a Pannou („...*list s menší pečeti krále Sigmunda, jež svědčí Sigmundovi z Vartenberka a z Děčína na Litoměřice, na Kalich a na Pannu a na Býčkovice, aby z toho vybíral úroky roční, a to ve 2 000 kopách rozdílně zapsaných na Litoměřicích a na Býčkově 200 kop ročního platu...*“, *AČ 1*, 545). Jistě nemusíme dodávat, že skutečná dispozice se zmiňovanými majetky byla vzhledem k přítomnosti husitských jednotek zcela nemožná. Podle některých badatelů je hrad uváděn již v dopise Žitavských z 13. června 1422, kteří reagují na listy Hlaváče z Lipé a Zikmunda z Vartenberka. Ti jim podle nich psali o tom, jak se Žižka vypravil oblehnout Zikmundův Nový hrad („...*wie das sich Zysska mit andern unsers gnedigen herrn des kunigs vienden starg gesammelt und ouch das Newehaus herrn Sigmunds nechten am abend berant haben...*“, *CDLS II/1*, 115; F. Palacký dopis datuje k 24. květnu a s otazníkem má v roce 1421 – viz *Palacký 1873*, č. 103, 102). Jistota v dataci však není nepochybná, dokonce je i možné, že se zpráva vztahuje až k následujícímu roku 1423 (srovn.

Šimák 1913; Sýkora – Veselý 2009, 136). Kdyby se skutečně list vztahoval až k r. 1423, kdy je hrad Panna zmiňován již pod tímto názvem (prvně v listině z 27. 11. 1422), pak musíme uvážit, zda by Nový hrad nemohl být zcela jiným objektem – Lityšem. Ten se objevuje v písemných pramenech až později, r. 1432. V listině datované k 6. lednu totiž figuruje „...*Mikuláš ze Lhoty toho času purkrabie na Lityši...*“ (RTT II, 283). O tom, že hrad byl starší snad vypovídá další zpráva. Někdy po r. 1427 pojal Zikmund za manželku Anežku ze Šternberka, které zapsal jako věno některé své statky (Sedláček 1923, 82 a 375). Jejich výčet známe z pozdější doby, Anežka totiž zemřela v r. 1439 a její statky měly spadnout na krále. Vzhledem k bezvládní ale k převzetí majetků nedošlo. Teprve v r. 1453 majetky po Anězce přešly na Aleše a Zdeňka Holické ze Šternberka, kteří je hned následujícího roku postoupili Janovi ml. z Vartenberka (Sedláček 1923, 83). Při té příležitosti je zmiňováno i „...*hereditates eorum in Lityssku, castrum cum monte...*“ (RTT II, 243). Shrneme-li si veškeré dostupné informace, pak můžeme konstatovat, že hrad Lityš není uveden v listině z 27. listopadu 1422, možná je zmiňován r. 1423 jako Nový hrad, někdy po r. 1427 se stal věnem Anežky a zcela nesporně je poprvé zmíněn až r. 1432. Hypoteticky tak můžeme konstruovat několik modelů jeho počátků. Hrad mohl vzniknout ještě na přelomu let 1422/23 nebo v průběhu r. 1423 a jmenoval se zpočátku Nový hrad. Nebo vznikl později, někdy po r. 1423. V obou případech však souvisí jeho výstavba se snahou posílit Vartenberkovy pozice v konfliktním prostředí. V l. 1422-23 došlo k obléhání Panny a právě to, nebo její definitivní ztráta mohla vést ke snaze o zajištění toho, co ještě zbývalo. O vzniku hradu v době válek svědčí i jméno, které vzniklo z adjektiva *lítý* (krutý, ukrutný) přidáním substantivující přípony *-ýš* (Profous 1949, 645).

Výstavbou Panny a možná i Lityše získal Kalich nebezpečného souseda (sousedy), což vyvolalo v husitském táboře zákonitou odezvu. Ještě v r. 1422 husité oblehli Pannu, ale jejího dobytí dosáhli až rok poté. Vojenských akcí r. 1423 se účastnil i Bohuslav ze Švamberka, který se 27. června připomíná při návratu od Panny („...*Panna castro...*“ podle textu CT1 Starých letopisů českých – FRB SN II, 24-25, pozn. 108). Z toho se zdá, že hrad kapituloval někdy ve dnech 25. – 26. června (tamtéž). Velitelem dobytého hradu se stal Hašek Čelechovec z Kralovic (AČ 26, 191) a Panna pak zůstala společně s Kalichem pevnou oporou husitství až do konce válek.

Po Žižkově smrti v r. 1424 Kalich pravděpodobně přešel do vlastnictví jeho bratra Jaroslava a sestry Anežky.

Vzhledem k tomu, že i po Lipanech setrvaly posádky Kalicha a Panny na veskrze husitských pozicích, byla jejich činnost pokládána za nezákonnou¹. Císař Zikmund nařídil Pannu oblehnout, vykonavatelem rozkazu se měl stát starý Žižkův nepřítel a zakladatel hradu Zikmund Děčinský z Vartenberka. Kdy byla vojenská akce zahájena, není z dostupných historických pramenů zcela zřejmé. Dne 15. ledna 1437 vyzval Vartenberk z ležení pod Pannou hejtmány na Königsteinu, aby posílili jeho oddíly („...gegebin zcu felde vor der Jungfrouw...“, Paudler 1892, 344-345). Neznámo kdy se velitel obležených, jehož jméno rovněž neznáme, vydal pro pomoc do Hradce Králové, ale nedaleko Prahy byl zajat (k události došlo někdy na konci února či začátku března). Poté byl donucen dát hradní posádce příkaz ke kapitulaci. Tak se také skutečně stalo a obléhatelé hrad vzápětí po obsazení zbořili („...Martius. Hiis diebus, cum quoddam castrum dictum castrum puelle fuisset obsessum de mandato domini imperatoris, capitaneus dicti castris, pergens ad opidum Grecz regine nuncupatum, circuiuit die integra, non ambulans nisi per unum miliare satis prope Pragam. A quibusdam igitur casu repertus, adductus est Pragam. Ipse itaque dictum castrum dedit ad manus domini imperatoris; quod et demolitum est cum aliis duobus castris, que erant spelunce predonum...“, MCG I, 854). Následně dne 4. března 1437 císař Zikmund zapsal býčkovické zboží Heníkovi z Valdštejna, přičemž Kalich ani Panna již nejsou jmenovány („List s majestátem ciesaře Sigmunda, w němž zapisuje Henikowi z Walšteina Rýčkowice [sic!] twrz se dworem, poplužím i wesnicemi k nie příslušnými jménem Nezly, Mlýnec, Třebušen, Dúbrawice, Týniště, Babiny, a dwa člověky w Bláhowě křížownikuow Pruských, Zubrnice a Leštinu proboštwi Litoměřického etc., Lhotu, Hřiebojedy, Hlupice, a w Slowěnicích dwuor etc., Sedlec kláštera Chotěšowského, Újezdec jeptišek Swatojirských, a w Zahořanech šest člowěkuow kanownictwi od s. Štěpána w Litoměřicích, w 500 kopách gr. jakož list swrchu psanému Henikowi i jeho budúcím šíře swědčí, jehož datum w Praze, l. 1437, den s. Wáclawa přenešení.“; AČ I, 505). Zdá se tedy, že císař musel od Vartenberka majetky získat odkupem anebo mu je zabral (o tom více dále), vyňal z nich Kalich a Pannu, které měly být zbourány a zbytek panství předal Heníkovi. O dva dny

---

¹ Patrně nešlo o ojedinělý jev. V l. 1434-37 se objevuje několik případů odboje vůči Zikmundovi, zmiňme jen Hradec Králové kněze Ambrože, Sion Jana Roháče, Ostromeč Filipa z Padařova nebo Jana Koldu ze Žampachu.

později panovník znovu nařídil zbořit „peleše lotrovské“ Kalich a Pannu. V textaci nařízení se sice výslovně zmiňuje pouze jméno Kalicha, ale zahrnutí Panny do jeho věcného obsahu je ze souvislostí zřejmé: „...*Eadem die dixit dominus imperator, se dedisse peccunias pro castro nominato Calix et quodam alio, ut demoliantur, eo quod sunt spelunce latronum, nec habent redditus sufficientes pro eorum custodia...*“ (MCG I, 854); tedy: „Téhož dne pravil (řekl) pan císař [Zikmund], že se vzdává požitků (důchodů) z hradu jménem Kalich a ještě jiného, aby je zbořil, neboť jsou tam loupežnická doupata (lotrovské peleše) a ani nemají dostatku [důchodů] pro jejich strážení (obranu)“ (přel. O. Kotyza). Tím se uzavřely dějiny hradu Panna, nikoliv však Kalicha.

Podle poslední zprávy je vysoce pravděpodobné, že v r. 1437 se Zikmund Děčinský z Vartenberka vojensky vypravil nejenom k Panně, ale i proti Kalichu. Ono by bylo i logické, zajistit si nebezpečnou pevnost, jejíž posádka mohla obléhatele ohrožovat. Kalich snad stále držela Žižkova sestra Anežka, patrně pod ochranou Jana Řitky z Bezdědic (*Sedláček 1923, 372; Anděl a kol. 1984, 189*). Mezitím se rozhořel spor mezi Heníkem z Valdštejna a Zikmundem z Vartenberka. Císař Zikmund totiž výše zmíněnou listinou ze 4. března 1437 zapsal Heníkovi zboží, na které si činil nárok Vartenberk (*AČ I, 505*). Dokonce je možné, že císař Zikmund Vartenberkovi zapsané majetky odňal. Důvody můžeme hledat jenom těžko; prchlivost panovníka, protahující se obléhání husitských hradů nebo dokonce i Vartenberkova zrada (pro indicii nemusíme chodit daleko; v r. 1438 se při obléhání Tábora král Albrecht dozvěděl o jeho plánované zradě. Vartenberk pak skončil v žaláři na Jindřichově Hradci, kde i bídně skonal – viz *Sedláček 1923, 82*). Důsledkem toho bylo, že se Heník spojil s Janem Řítkou, aby se pak oba postavili proti plánům na zbourání Kalicha. Mezi oběma stranami se rozhořely boje a krajská hotovost vedená Vartenberkovým spojencem Zbyňkem z Házmburka musela od Kalicha odtáhnout. Teprve 4. července 1438 došlo mezi nimi k dohodě, že se podrobí výroku pěti rozhodčí (*AČ 7, 636-637*); ten však není znám.

Někdy v l. 1438 – 1440 získal hrad Vilém z Illburka a na Ronově, který se r. 1444 označuje „*vf dem Kelch gesessen*“ (*SRL I, 70*). Vilém z Illburka patřil k odpůrcům krále Jiřího z Poděbrad sdružených v Jednotě zelenohorské. R. 1467 se královské vojsko vypravilo proti Jiříkovým odpůrcům a poté, co dobylo Roudnici, kapitulovaly i další hrady a mimo jiné i Kalich (*Anděl a kol. 1984, 189*). Samozřejmě, že Vilém již

nebyl žádoucí osobou, a tak hrad získal Jiříkův věrný straník Petr Kaplíř ze Sulevic na Vimperku. Po něm hrad za nejasných okolností vlastnil Ješek Svojanovský z Boskovic, který se o něj někdy v letech 1471 – 1488 musel soudit na zemském soudě s jeho někdejším majitelem Petrem Kaplířem (podle *Smetany – Gabriela 1982*, 56 může být zmínka vztažena k l. 1470, 1474 nebo 1496; *RTT I*, 206). Soud nakonec uznal Ješkovo právo na hrad, který je tehdy naposledy zmíněn jako obývaný. R. 1496 se podařilo Vartenberkům hrad znovu získat a připojit ho k litýšskému panství.

Hrad Litýš, o němž jsme se naposledy zmínili k r. 1454, kdy jej získali Vartenberkové, nezůstal při Děčíně nadlouho. Dne 13. prosince 1459 se připomíná jako jeho vlastník Jan z Čečelic a Tetčíněvsi, věrný straník Jiřího z Poděbrad („*Jan z Čečelic a z Tečeněvsi, seděním na Litayši*“, *AC 3*, 568). Po jeho smrti v r. 1465 přešel majetek na manžela jeho jediné dcery Elény Kryštofa z Vartenberka, majitele Tolštejna, Ralska a Rybnova (*Sedláček 1923*, 375; *Anděl a kol. 1984*, 286). Za jeho syna Václava, který se majetkům ujal v r. 1489, došlo k připojení Kalicha k Litýši. To už ale nadešla poslední fáze existence obou hradů. V r. 1532, kdy Václav směnil býčkovicko-litýšské panství se svým bratrancem Kryštofem, je ještě uváděn „*zámek Liteyss*“ (*Sedláček 1923*, 375; *Jarschel 1928*, 77; *Profous 1949*, 645). Vzhledem k tomu, že Kalich již nebyl při této příležitosti zmiňován, musíme předpokládat jeho opuštění mezi l. 1496 – 1532. Co se týče Litýše, ten byl ponechán osudu krátce poté - jako pustý je zmiňován již r. 1544 („*w Litayssi zámek pustý*“, *Profous 1949*, 645), přičemž sídelní funkce byly přeneseny na tvrz v Býčkovících.

Ještě jednou se však měl jeden z hradů znovu ocitnout na výsluní, a to Kalich. Po celé 19. století byl vedle dalších míst symbolem probuzené národní identity a význačným bodem českého obrození. V r. 1868 měl být dokonce odtud odvezen základní kámen pro Národní divadlo, celá akce ale ztroskotala na zákazu krajského hejtmána (*Anděl a kol. 1984*, 189). Počátkem 80. let 19. století byly na hradě postaveny výletní restaurace a vyhlídkový skleněný pavilón (*Borovský 1892*, 195; *Haudek 1887*, 159). Počet návštěvníků ale zůstal velmi nízký, a tak již r. 1886 byla restaurace opuštěna a zakrátko zanikla (*Anděl a kol. 1984*, 189). Jak se zdá, Litýš ani Pannu žádné podobné aktivity nepotkaly.

K hradům Kalichu, Litýši a Panně existuje velmi rozsáhlá literatura různé kvality, bohužel však mnohdy nedosahuje potřebné hloubky. Zejména Kalich jako sídlo Jana

Žižky pak vystupuje v nespočetné literatuře zabývající se touto osobou nebo obecně husitstvím. Na tomto místě se nebudeme pokoušet o její shrnutí. Historické práce totiž většinou přinášejí o samotném sídle opakující se informace vycházející ze staršího bádání. Budeme se snažit pouze reflektovat nové poznatky a připomínky.

Růst zájmu o zmiňované hrady, zvláště pak Kalich, souvisí s národním obrozením a vlnou zájmu o národní dějiny. Již v r. 1846 o něm referoval F. A. Heber ve 4. díle svých „Hradů“ (zde budeme používat jak této německy psané verze, tak i českého překladu z r. 2006; *Heber 1846*, 230-233; *Heber 2006*, 195-199). Krátkou pasáž věnoval i Lityši (*Heber 1845*, 214-215; *Heber 2006*, 269-270). O hradech na Třebušínsku referovali i vlastivědní badatelé konce 19. stol. (*Moschkau 1884*, bez str.; *Moschkau 1888*, 143-145; *Haudek 1887*, 158-159; *Haudek 1888*, 181-184; *Haudek 1889a*, 71-72; *Haudek 1889b*, 349-351; *Bernau 1889*, 70-71; *Haudek 1890*, 264-265; *Paudler 1892*, 344-345; *Borovský red. 1892*, 193-196; *Bernau 1893*, 51-52; *Hantschel 1907*, 486). Tyto práce mají hodnotu dokumentační, protože zachycují některé nedochované části hradů, popisují soudobé aktivity vztahující se k nim a v různé míře snášejí písemné prameny a zpracovávají dějiny objektů. Krátkou pasáž věnoval Kalichu i Panně i H. Toman ve své práci o husitském vojenství (1898, 295-297). Přelomovou prací však byly až Sedláčkovy „Hrady“, kde najdeme historické medailonky a popisy všech tří objektů (*Sedláček 1923*, 371-372, 374-375). Jeho informace rozvádí regionální badatel J. Jarschel, cenné jsou však zejména popisy hradů a skica půdorysu Lityše, která zachycuje části hradu později opomíjené (1928, 73-77; 1934, 87-90). K Žižkovu stavovskému povědomí a užívání predikátu z Kalicha se výrazněji vyjádřili zejména J. Pekař a F. Šmahel (*Pekař 1935*, 175, 188 a 195; *Šmahel 1969*, 130-131 a 208). V padesátých letech se hradu intenzivně věnovala D. Menclová. Z r. 1953 pochází krátká studie a skica půdorysu, o dvě léta později pak dotyčná badatelka nechala hrad geodeticky zaměřit (zaměření je velice přesné; *Menclová 1953*; plán a skica inv. č. 6199). Do r. 1965 se datuje i skládačka s krátkým textem o hradě (*Fiala 1965*). Studie J. Smetany a F. Gabriela z osmdesátých let představují zatím to nejlepší, co bylo o hradě napsáno (*Smetana – Gabriel 1981*, 85-87; *Smetana – Gabriel 1982*, 49-82). Na ně pak navázala společná práce F. Gabriela a J. Panáčka o severočeských hradech na kupách, kde byly pojednány všechny tři hrady (1998, 69-106). Zatímco u Kalicha bylo použito zaměření převzaté od D. Menclové, Lityš byl autory zaměřen nově a k Panně byla vyhotovena skica F. Gabriela. Hrad

Kalich má své místo i v syntéze D. Menclové, kde nepoužila zaměření z r. 1955, nýbrž jiného, méně kvalitního (1972, 227-230). Zatímco o Panně pak konstatovala, že se z ní nic nedochovalo, Lityš do své obdivuhodné práce nepojala vůbec. Přehled dosavadních poznatků o dějinách hradů přinesly jejich medailonky v syntéze o severočeských hradech z r. 1984 (*Anděl a kol. 1984*, 187-189, 286 a 367-368). Velkým přínosem byla studie T. Durdíka o husitských hradech (1991, 151-164), téma pak dále rozvíjel v rámci ilustrované encyklopedie a dodatků (viz úvodní stat' 1999, 21-24; dále jednotlivá hesla tamtéž a v dodatcích viz 2002; 2005; 2008; 2011). Zatím poslední příspěvky k poznání představuje předběžná zpráva o Kalichu (*Sýkora - Veselý 2009*, 133-146), studie o Panně (*Sýkora – Veselý 2012*, 271-286), autorovo stručné shrnutí a rozsáhlejší studie o všech třech hradech (*Sýkora 2012a*, 230-240; *Sýkora 2012b*, 9-56). Propastný dluh poznání husitských hradů názorně ukazuje poslední, spíše populárněji zaměřená syntéza věnující se husitskému vojenství, kde hesla věnovaná Kalichu a Panně jsou vzhledem k významu obou lokalit žalostně skromná (*Dolejší – Křížek 2009*, 168-170).

6.3.1. Kalich

Lokalizace hradu Kalicha

Ústecký kraj, okres Litoměřice.

Hrad Kalich se nachází v Českém středohoří přímo nad Třebušínem, na výrazné trachytové kupě vysoké 538 m n. m. Severně od vrchu se nachází další menší vyvýšenina (478 m n. m.), jinak v celém jeho blízkém okolí není žádný další výrazný vrch.

Popis hradu Kalicha

Hrad Kalich se nachází na vysoké trachytové kupě a zabírá několik jejích částí (obr. 13 – 16) starší bádání přispělo k poznání hradu několika zaměřeními či skicami. Nejprve si jednotlivé hradní oddíly musíme určit a pojmenovat (číslování probíhá podle směru přístupu; obr. 16). Vlastní vrchol zabírá oddíl III (jádro) podélné orientace ve směru SSV – JJZ, rozložený na a mezi tři skalní suky.

Na severoseverovýchodní straně na něj navazuje oddíl II (vysunuté opevnění) té samé orientace, který zabírá sice níže položený, ale velmi mírně stoupající hřeben. Od jeho severního konce hřeben klesá k severu až k hraně, za níž svahy spadají již velmi strmě. Západně odtud se rozkládá oddíl I. Na jižní až jihovýchodní straně kupy registrujeme největší hradní oddíl IV, který se připojuje až k jádru.

Na hrad Kalich dnes vede velké množství komunikací (obr. 17: jejich popis a interpretaci zpracoval *Lehký 2009*). Původní hlavní přístupová komunikace k hradu, označovaná jako severní cesta, vycházela ze severovýchodního konce Třebušína a směřovala po východním a severovýchodním úbočí kupy až k sedlu mezi kopcem s Kalichem a jeho severním sousedem (výška tohoto vrcholu zv. Malý Kalich je 477,5m n. m.). Zde se cesta zalomila k jihu a vytvořila dvě souběžné větve (obr. 15: 1), které směřovaly vzhůru, aby po krátkém a mírném stoupání vstoupily do I. oddílu. Tam se poté jedna cesta obloukem stočila k východu v téměř pravoúhlém zalomení, druhá, narušená mladšími komunikacemi, se vytočila výrazným do půloválu vytaženým obloukem. Za tímto otočením se obě cesty spojily a nyní již jeden úvoz směřoval až k místu, kde vrcholový hřeben kupy zmizí v prudkém svahu. Ještě před ním se oddělila jedna komunikace směřující jižně vzhůru na hrad, sledující vrchol hřebenu v zářezu těsně pod ním. Těsně pod severní skalní plošinou, vstoupila do oddílu II (vysunutého opevnění, obr. 15: 5) a následně i do oddílu III. Podél východní strany severního skalního bloku pak vystoupala do střední části hradního jádra. Druhá cesta překročila hřeben, kterým končí oddíl I, a po vrstevnici oběhla severovýchodní a východní stranu kopce, aby poté, mírně klesajíc, vstoupila do IV. oddílu. U této cesty však není jasné její stáří a je možné, že je až novověká, stejně jako celý oddíl IV. Středověkého stáří je možná cesta jihozápadní, která má v krátkém úseku charakter úvozu (*Smetana - Gabriel 1982*, 57 ji pokládají za původní).

Oddíl I

Přístupové cesty úvozového charakteru, stoupající od sedla mezi oběma vrchy, vstoupily do oddílu I od severu (obr. 18: 1). Oddíl je ohraničen východní fortifikací (obr. 18: 2), severní hranou (obr. 18: 3), severozápadní fortifikací (obr. 18: 4), západní hranou a jižním svahem. Ukončení na jihozápadě, kde do něj vstupuje jihozápadní cesta, není patrné. Zdejší fortifikace mohla mít lehčí charakter a zcela zaniknout. Také neexistuje žádné pozorovatelné oddělení od oddílu II. a III. Severozápadní fortifikace

má na vnější straně násep (vysoký max. 0,5m, široký max. 2,5m), který je v celém průběhu sledován příkopem (hluboký max. 0,4m, široký max. 1,6m). Fortifikace končí na západě u západního ramene komunikace. Na příkop navazuje hluboká půlkruhová konkávní jáma otevřená do cesty, stejná je i před náspem. Na východní straně fortifikace doběhne až k severní hraně, přičemž násep ještě v krátkém úseku její okraj sleduje. Jeho pokračování dále je hypoteticky možné, ale nedoložitelné. Zatímco západnější z obou komunikací, které sem přicházejí od severu, fortifikaci respektuje, východnější využívá násep v příkopu (obr. 18: 6). Podle toho se zdá, že první cesta je starší a druhá vzniká až v souvislosti se zánikem fortifikace. To ale nemusí být jediné řešení, obě cesty mohou být i současné s fortifikací.

Na východní straně je oddíl ukončen na vnitřní straně příkopem (šířka v místě průchodu severnější komunikace 2,5 m) a na vnější valem (šířka tamtéž 3m). Směrem k severu se příkop rozšiřuje, patrně využívá přírodní roklinky. Fortifikaci protínají dvě cesty, severnější vede k oddílu IV (přičemž není vyloučeno, že jak cesta, tak i antropogenní relikt oddílu jsou až novověké), jižní pak na terasy na severovýchodní straně kopce, které souvisí se zemědělským využíváním v novověku.

Celá plocha oddílu se rozpadá do několika výškových úrovní. Jedinou rovinu tvoří východní část, vymezená od východu fortifikací, od severu výraznou terénní hranou a na západě svahem. Od jihu ohraničení tvoří cesta, za níž terén spadá k západu. Na ploše výrazně protáhlého tvaru ve směru Z – V se rýsuje několik mělkých oválných až kruhových konkávních objektů. Ty jsou ovšem vzhledem k absenci hrany obtížně měřitelné, rozměry můžeme stanovit od 2 x 3 až k 4 x 5 m. Jejich charakter a rozmístění připouští možnost jak antropogenního, tak i přírodního původu (erozí zanesené vývraty). Západní část je situována převážně ve svahu a prochází jí obloukovitě obě ramena cesty.

Oddíl II

Od východního konce oddílu I pokračuje komunikace jižním směrem, sledující rovnoběžně vrchol hřebene nízko pod ním (obr. 15: 5). Zmíněný hřeben je pokryt různými konkávními více či méně pravidelnými útvary, u kterých není zcela jasné, zda jde o vývraty či lidské zásahy. Podle jedné teorie jde o pozůstatky obrany přístupové komunikace; terénní deprese jsou od sebe rozmístěny ve vzdálenostech cca 50m a navazují jak na oddíl II (vysunutě opevnění), tak i příkop s náspem oddílu I.

(*Smetana – Gabriel 1982*, 57, pozn. 43; toto bylo dokonce spojováno s „ohradou z srubu“ vystavěnou Žižkou na hradě podle české verze kroniky Vavřince z Březové, viz *Smetana – Gabriel 1981*, 86).

Těsně pod severním vrcholem cesta vstoupila druhou bránou (obr. 19: 1) do oddílu II. - vysunutého opevnění. Zmíněná část hradu má podélnou severojižní orientaci a sestává z polygonální bašty (obr. 19: 2) spojené dlouhým krčkem (obr. 19: 5) s jádrem. Cesta do něj vstupuje až na jeho jižním konci a v celé své délce je tedy touto neobyčejně promyšlenou fortifikací sledována a kontrolována (*Smetana – Gabriel 1982*, 57, pozn. 44). Polygonální bašta má dnes charakter vyvýšeného tělesa z kamenů a hlíny s kamennou plentou schůdkovitě odstupňovanou a s další nasucho kladenou zídou na vrcholu (obr. 21; 22). Při patě je široká 21m, na vrcholu pak 12m. Předpokládáme, že původně sestávala ze dvou částí, spodního plného kónického tělesa a svrchní nástavby z obezděných náspů. Na horním plató nacházíme centrální, silně nepravidelnou konkávní plochu, po obvodu lemovanou zbytky náspů. V nich dnes můžeme vidět dvě mezery, jednu k severu a druhou k východu. Další mohla být i na západní straně. Všechny jsou patrně pozůstatkem komorových střílen, které byly umístěny v obezděném náspu, na němž ještě předpokládáme ochoz. Celá bašta včetně ochozu mohla být zastřešena jednou střechou, samostatná stavba by se asi dovnitř již nevešla. V západní části nacházíme ještě další konkávní prohlubeň lichoběžného půdorysu, jejíž původ je však nejspíše novodobý (nelegální výkop). Na západní straně spodního tělesa je dodnes dochována čelní kamenná plenta do značné výše (obr. 22) a zřetelně prokazuje obezdění celého útvaru, na ostatních stranách je zdivo dochováno téměř výhradně v nejnižších částech. Nasucho vyzděná byla pochopitelně i eskarpa příkopu obklopujícího stavbu, jestli byla obezděna i kontreskarpa, nevíme. Nad ní se dnes nachází nízký násep, obklopující příkop ze západu i východu a připojující se k bokům spojovacího krčku, na severní straně po něm není žádné stopy. V severním úseku příkopu byl ponechán výrazný skalní blok (obr. 19: 3), hrubě přisekaný z východní i horní strany, na západní straně je překryt destrukcí v příkopu. Zajímavé je, že skalní suk směřuje přímo do místa, kde chybí násep na vrcholu hřebene.

Spojovací krček se napojoval na polygonální postavení, které bylo patrně přístupné brankou (obr. 19: 4). V těchto místech je skutečně patrné přerušení nízkých náspů na vrcholu. Krček je dnes tvořen dvěma 3m širokými náspy (obr. 20). Na vnějších stranách náspů jsou dnes již bohužel jen na pár místech dochované zídky z lomového

kamene kladeného na sucho, prostor mezi nimi se zdá být nasypáný. Podle těchto pozůstatků byl krček v nejširším místě na jižním konci široký 19,6m (vzdálenost je počítána mezi vnějšími zídkami). V nejužším místě na severním konci nejsou vnější plenty dochovány, šířka mezi vrcholky násypů činí 7m. Násypy jsou na jiných místech široké asi 4m, šířka krčku by zde tedy mohla dosahovat až 15m. K jeho rozšíření dochází v místě druhé brány (obr. 19: 1), která tak mohla mít až klešťovitou podobu. Východní násep krčku se napojoval na opevnění oddílu III (hradní jádro) v prostoru předpokládané třetí brány (první brána jádra; obr. 24: 7). Západní násep přímo navazoval na vnější opevnění III. oddílu.

Oddíl III

Tento oddíl představuje vlastní hradní jádro, které se dále rozpadá do několika částí v různých výškových úrovních (obr. 23). Přibližně ve stejné úrovni jako je oddíl II obíhají jádro na severozápadní a jihovýchodní straně vnější fortifikace (oddíl III.1). Na vysunutém opevnění navazuje protáhlá část (oddíl III.2), přimykající se od východu k severnímu vrcholovému skalisku, do níž se vstupuje třetí a jenž končí pátou branou. Nejvyšší část (oddíl III.3), rozprostřená mezi třemi vrcholovými skalisky, obsahuje obytné stavby; zpřístupňuje ji pátá brána, dnes nejvýrazněji dochovaná zděná stavba.

Přístupová cesta vstupovala do spojovacího krčku, jehož západní rameno navazuje přímo na násep severozápadní vnější fortifikace (obr. 24), táhnoucí se vpravo od cesty jihozápadním směrem (strany orientujeme ve směru přístupu na hrad). Toto opevnění, které má dnes charakter vnitřního příkopu a vnějšího násypu, probíhá podél severozápadní skalní stěny až k prostřednímu skalisku. Na několika místech je patrná i konstrukce násypu sestávající z líců tvořených lomovým zdivem pojeným na jílu a mezi nimi nasypáným lomovým kamenem a hlínou. Celé těleso dosahuje šířky min 3,7m, ale bylo patrně daleko širší. Na vnitřní straně je totiž příkop zcela zanesen kamením, takže pata násypu není jasná, zatímco na vnější straně nedokážeme jistě odlišit, kde končí násep a začíná původní terén. Proto je nejasná i konstrukce této fortifikace. Podle situace u jihovýchodní vnější fortifikace snad můžeme soudit, že celý systém vznikl při patě mohutných skalisek v místech, kde se prudký svah lomil v pozvolnější. Plošina zde byla patrně vytvořena výrazným zářezem do svahu. Na její vnější stranu byl pak vyhozen masivní násep s kamennými plentami uspořádanými stupňovitě (ty jsou lépe dochovány na jihovýchodní straně). Vnitřní příkop tak vlastně

není příkopem v pravém smyslu tohoto termínu (zahlouben je pouze na straně eskarpy), ale protože nemáme lepší označení, budeme je dále používat. Příkop se připojoval až ke krčku a jak se zdá, před třetí bránu (obr. 24: 4) již nepokračoval. Terén před bránou je sice dnes nejasný, zdá se ale, že není nasypaný. Je tak docela možné, že fortifikace západního ramene krčku nejen navazovala na severozápadní opevnění, ale zároveň je i oddělovala. Musela by tedy probíhat dále k jihu podél komunikace, po výrazné hraně nad příkopem, a připojovat se ke skále v těsném sousedství čela třetí brány. Na hraně dnes registrujeme jakýsi nízký násep (obr. 24: 3), který by tak mohl být jejím pozůstatkem.

Ze třetí brány toho dodnes mnoho nezbylo a rekonstruovat její podobu je tak nesnadné (obr. 24: 4). D. Menclová ji na svém plánu pojala jako složitější stavbu, sestávající z čelní kulisové brány přimknuté ke skále, a za ní v odstupu minimálně 9m předpokládala další příčku. V tomto prostoru je skutečně nápadné zeslabení obvodového opevnění, jehož šířka zde klesne z 1,3 na 0,9m. O tom, zda zde byla skutečně zavázána příčka, je však možné pouze diskutovat, protože obvodová hradba je na vnější straně vysoká pouze pár řádek zdiva a jiné průkazné stopy zde nejsou. V případě čela brány tápeme stejně jako u její zadní části. Dnes zde již žádné stopy nenajdeme, výše zmíněná badatelka ovšem ještě jakési trosky čela brány viděla (zatímco na plánu z r. 1955 tuto čelní zeď nemá), na jejím mladším plánu je již vyznačená jako dochovaná). Cesta dále pokračovala mezi severním skaliskem a hradební zdí, tvořenou nasucho pojeným zdivem a šterkem vysypaným vnitřkem. Po necelých dvaceti metrech v místech, kde se prostor mezi hradbou a skálou nejvíce zužuje, následovala předpokládaná čtvrtá brána (obr. 24: 5), z níž se nedochovaly žádné zbytky (*Gabriel – Panáček 1998, 78*). Na plánu D. Menclové je v těchto místech při východním lici hradby zakreslen výběžek kolmého zdiva – asi opěrný pilíř. Ten by snad mohl s bránou souviset, ale pouze hypoteticky. Dnes již po něm nenajdeme žádné stopy, takže jedinou možností jak situaci ověřit by byl archeologický výzkum. Za touto bránou následoval poslední úsek komunikace v sevření skály a hradební zdi, který ukončovala brána pátá (obr. 24: 1), doposud dochovaná nad úroveň stropu přízemí. Zajímavé je, že tato stavba nenavazovala přímo na cestu, ale byla výrazně vyosena směrem k západu.

Brána je dnes vysoká max. 4,2m od úrovně terénu v průjezdu (obr. 25; 26; 27; a 28). Vzhledem k tomu, že náběh záklenku portálu je 1,2m nad terénem, předpokládáme,

že dnešní úroveň víceméně odpovídá původní niveletě komunikace. Západní boční stěna brány je dochována do max. úrovně 2,6m, v celém úseku prakticky v jedné rovině. Tato úroveň by dobře odpovídala výšce stropu přízemí; nejvyšší dochovaný fragment zdiva by tak již příslušel patru. Brána měla lichoběžný půdorys (délka 8,3, šířka v čele brány 6,7m) s různě širokým zdívem pojeným na maltu (zdivo převážně z trachytu obsahuje ojediněle pískovce a cihly o rozměrech 15x15x7cm).² V severním, z lomového kamene vyzdřeném ostění průjezdu je na západní straně patrný náběh záklenku, který však neumožňuje rekonstruovat jeho tvar; D. Menclová (1972, 228) píše, že šlo o segment. F. A. Heber uvádí, že průjezd brány byl zcela zasypaný a ze suti pouze vyčníval vrchol oblouku (Heber 1846, 230; český překlad 2006, 196). Dnešní výška náběhu záklenku ostění brány je asi 1m nad současným terénem. Připočteme-li k tomu výšku záklenku asi 1m, pak by musela být brána v Heberově době překryta téměř dvoumetrovou vrstvou suti, která mohla být vyklizena v časech výstavby hradní hospody a pavilonu. Vzhledem k šířce průjezdu v čelní stěně (2,6m) předpokládáme, že čelo brány bylo prolomeno pouze jedním velkým otvorem, nikoli dvěma – pro vozy a pro pěší.

Na východní vnější straně brány je patrný výběh provázané zdi spojující bránu s východním obvodovým opevněním (obr. 24: 6; v tomto místě není dochováno, vzdálenost od brány k hraně terénu je 6m). Při severozápadním nároží brány, které je zde nápadně zesíleno, vybíhá na jíl pojená a se stavbou provázaná zeď o šířce 1,3m. Její severní líc však hned za výběhem vymizí a po 1m se náhle rozšiřuje na 1,6m. Podle určitých náznaků se zdá, že tento rozdíl je dán pouze zděním rozdílnými pracovními skupinami – jedna zdíla bránu s výběhem zdiva, druhá pak zmíněnou hradbu. Zdivo dále pokračovalo obloukem k severu (obr. 24: 7) na vrchol severního skaliska, kde se znovu v oblouku stáčela k západu (obr. 24: 8) kolem starší literaturou uváděného bergfritu (obr. 24: 9). Šířka opevnění zde dosahuje 2,3m, přičemž není jasné, zda vnější líc patrný jen v několika řádcích zdiva nesjel po svahu a původní šířka zdiva nebyla menší. Po bergfritu se dodnes nic nedochovalo; mělká kruhová prohlubeň ve skalisku sice může poukazovat na jeho přítomnost, ale není to dostatečně průkazné (obr. 24: 9). Podle F. A. Hebera, odvolávajícího se na svědectví K. Brantla, byly před r. 1846 patrné „základy“ této kruhové věže, jenž měřila

---

² Orientace brány je ve směru průjezdu severovýchod – jihozápad. Pro zjednodušení popisu bude osa narovnána do směru sever – jih, tedy ze severovýchodní čelní strany brány bude v popisu strana severní.

v průměru 13m. Zmiňuje i svědectví pamětníků, kteří tvrdili, že před padesáti lety prý bylo její zdivo pár sáhů nad zemí pomocí krakorců odstupňováno tak, že vytvářelo podobu kalicha (*Heber 1846*, 230; český překlad viz *Heber 2006*, 196, pozn. 1; odmítnutí této představy viz *Smetana – Gabriel 1982*, 58, pozn. 47). Uvedený poloměr věže neodpovídá oblouku hradby, jehož max. šířka činí 19,5m v ose západ-východ, ale v ose sever-jih je výrazně menší. Při jisté šířce hradby a za předpokladu, že za ní musela být umožněna komunikace, nezbývá zde již příliš místa, kam by se věž mohla vměstnat. Dále ještě uvidíme, že obvodová opevnění jádra byla stavěna v podobě náspů se schůdkovitě odstupňovanými lícemi. Takto mohla vypadat i obloukově vedená hradba na severním skalisku, což mohlo vést i k tvrzení místních obyvatel o věži ve tvaru kalicha. Přítomnost bergfritu tak bude třeba odmítnout, s jistotou však pouze po archeologické sondáži.

Vlastní hradní jádro bylo členěno třemi výrazně vystupujícími skalisky – již zmíněným severním, podlouhlým západním a jižním, na němž byla postavena další stavba – předpokládaná obytná věž (donjon; obr. 24: 10). Po ní se dochovaly nízké bloky zdiva pojeného na maltu (obr. 30: 10), z kterých lze vyčíst, že měla obdélný půdorys o rozměrech 13 x 9m (k podobě stavby *Smetana – Gabriel 1982*, 58, pozn. 46, zde i konstatování o nejasné funkci). Severovýchodně před ní je dodnes patrný mělký příkop a v něm líc zdi o pár rádcích zdiva (nejspíše jde o zřícený blok; obr. 24: 11). Někde na ploše jižního skaliska stával na sklonku 19. stol. prosklený pavilon (*Haudek 1887*, 159).

Střední část hradního jádra zaujímal nově identifikovaný prostorný palác (budova č. 1), který byl postaven k východnímu boku západního skaliska (o větším rozsahu stavby uvažovali i *Smetana – Gabriel 1982*, 58). Dodnes se po něm dochoval nyní již zčásti zasypaný, segmentem sklenutý sklep (šířka 3, výška min 2,5m, dno je zaneseno destrukcí; obr. 24: 12; 29). Na plánu D. Menclové je zakreslena jakási mírně zúžená vstupní partie, kterou zde dnes již nenajdeme. Severně od tohoto sklepa je patrná ve skále vysekaná prostora (je o úroveň výš než sklep, jde tedy o zapuštěné přízemí; obr. 24: 13), která na něj přímo nenavazuje. Ve skále byla ponechána i jakási příčka, oddělující tuto prostoru na jižní straně. Na severní straně, otočené k vodnímu zdroji najdeme ve skále vysekaný průchod. Mezi touto severní místností a vstupní partií sklepa zbývá ještě prostor pro vstupní síň (obr. 24: 14), ke které směřuje od jihovýchodu komunikace klesající z nádvoří (obr. 24: 15). Možné ovšem také je

vysvětlení, že vstupní prostor do sklepa byl součástí této síně, která by tak měla větší rozměr. Podle toho mohl být palác trojdílné až čtyřdílné dispozice (sklep – vstupní partie sklepa – vstupní síň – prostora vysekaná ve skále) a měl vnější rozměry 34 x 9m (vnitřní rozměry prostor: jižní část 9 x 9, střední 7,5 x 9 a severní 10,5 x 9m).

Při severní stěně paláce se dodnes nachází hluboká propadlina - pozůstatek studny (obr. 24: 16), o níž se zmiňuje starší literatura (*Heber 1846*, 231; český překlad viz *Heber 2006*, 196). Na severní straně byla chráněna širokým náspem (šířka 2,5m; obr. 24: 24), rozepjatým mezi severním a západním skaliskem. Studna byla přístupná ze severní místnosti paláce a z budovy č. 2 vedle něj.

Při východní zdi paláce se nacházela budova č. 2 (obr. 24: 17), ve východní části zahlobená do skalního podloží (hloubka 2m) a přístupná 6,3m dlouhou vstupní šjí od východu z nádvoří. Na západní a severní straně, kde se prostora otvírá a kde není zasekána, registrujeme nízkou zídku, asi podezdívku. Budova o rozměrech min 12 x min. 7m (neznáme všechny vnější líce) byla rozdělena příčkou ve dvě přibližně stejné prostory.

V prostoru hradního jádra se nacházejí ještě dvě další budovy. V případě obdélné budovy č. 3 o rozměrech min 6,5 x 4,2m (obr. 24: 18), stojící v jihozápadním sousedství brány, není jasné její stáří. Dříve měly být v jejím zdivu patrné cihly, dnes však už po nich nenacházíme stopy. Ve starší literatuře je uváděno i zdění technikou opus spicatum, které vede autory k dataci do období konce 19. stol. (viz *Smetana – Gabriel 1982*, 58). Ve východním průčelí budovy spatřujeme snad torzo vynášecího oblouku nebo záklenku, které mohlo tuto představu evokovat. Situace je však zakryta okolním terénem, takže ji nemůžeme objektivně posoudit.

Mezi palácem a touto budovou nacházíme ještě zbytky další stavby (budova č. 4; obr. 24: 19). Její půdorys byl patrně čtvercový o rozměrech min. 10,3 x 8,2m. s jakýmsi výstupkem předstupujícím 0,7m k jihovýchodu (rizalit?). Také u ní se předpokládalo, že jde o reliktu nějaké budovy z 2. poloviny 19. století, velmi pravděpodobně zmiňované výletní restaurace. Ta ale stála někde jinde. Autoři popisů hradu, kteří restauraci nebo její pozůstatky viděli, ji lokalizují na severní skalisko (*Haudek 1887*, 159). Proto můžeme předpokládat, že v případě budovy č. 4 jde o středověkou stavbu.

Další dva možné antropogenní reliktů nacházíme na západní skále. Na dvou místech, přibližně ve středu (obr. 24: 21) a při severním konci (obr. 24: 20), nacházíme menší srovnané plochy. Zatímco ta jižnější nemá nijak pravidelný tvar, u severnější můžeme sledovat víceméně čtverhranný půdorys. Interpretace těchto reliktů za současného stavu poznání není možná.

Celá východní strana nádvoří byla obehnána obezděným náspem (obr. 24: 22), který navazoval na zeď oddílu III.2 v místě páté brány a na severovýchodní špici jižního skaliska. Násep má dochován pouze východní líc vyzděný lomovým kamenem pojeným na jíl a tvořený dvěma schodovitě uspořádanými stupni. Jeho šířka dosahuje 2,5m. Západní strana byla také opevněna, známe však pouze krátký líc na jíl pojeného zdiva západně od paláce (obr. 24: 23). V severozápadní části tvořil opevnění obezděný násep na severní straně studny (obr. 24: 24), který pak patrně pokračoval k severnímu skalisku.

V jihovýchodním svahu se opakuje situace známá ze severozápadního vnějšího opevnění (oddíl III. 1), také zde byl vykopán zářez do svahu a před ním navršen obezděný násep (obr. 31). Ten je zde však dochován podstatně lépe (obr. 24: 25). Násep dnes dosahuje výšky kolem 3,4m na vnější a 1,78 na vnitřní straně (obr. 32). Šířka náspu byla směrem k vrcholu zmenšována, dole činí kolem 3,5m, u vrcholu pak kolem 2m. Nikde na vnitřní straně náspu nenacházíme stopy po schodišti či rampě směrem na vrchol a v místech, kde ho předpokládáme je celý příkop až do výše koruny náspu zasypán. Toto místo odvozujeme ze směřování cesty sbíhající někde od jižního skaliska severovýchodním směrem. Tato komunikace je vlastně rampou, vytvořenou zásekem do svahu a na vnější straně zajištěnou zídou (obr. 24: 26). Šířka rampy činí v nejužším místě 1,2m. Na popisovaný násep jihovýchodního vnějšího opevnění navazuje násep oddílu IV.

Oddíl IV

Za východním ukončením I. oddílu pokračuje cesta po vrstevnici a pak i mírně po svahu kolem východní strany kupy až k výraznému spočinku na jihovýchodní straně. Někteří badatelé právě zde hledali tábořiště pro husitská vojska (přehled starších názorů podávají *Smetana – Gabriel 1981*, 87; povrchové sběry přinesly pouze materiál z pravěku a raného středověku viz *Gabriel – Smetana 1981*). Situace je ovšem složitější. Antropogenní reliktů (po svahu sbíhající násypy, terasy s nasucho

vyzděnými zdmi) na jihovýchodní straně kopce ve skutečnosti nemusí souviset s táborem husitských vojsk, ale s hospodářskou činností probíhající zde v novověku. F. A. Heber výslovně uvádí sady a pole jak zde, na jihovýchodní straně hory, tak i na severovýchodní a východní straně vrchu (1846, 230; 2006, 195). Také masivní násep, který odděluje oddíl IV na východní straně, může být ryze přírodním útvarem, který ale mohl být pro stavbu fortifikace využit. Rovněž i komunikace mezi jádrem a případným táborem musela probíhat přes oddíl I, přímé spojení zde neexistuje (nepublikovaný postřeh I. Lehkého). Rozřešit problém datování reliktů oddílu IV není za stávajícího poznání možné. Jistotu by mohl přinést až archeologický průzkum.

6.3.2. Panna

Lokalizace hradu Panny

Ústecký kraj, okres Litoměřice.

Hrad Panna se nachází v Českém středohoří na 594m n. m. vysokém solitérním kuželovitém suku tvořeném augititem (obr. 33) a je vzdálena 1,9km severozápadně od centra Třebušína. V jejím okolí není žádný další výrazný vrch.

Popis hradu Panny

Hrad Panna leží na solitérním kuželovitém suku, jehož vrchol tvoří úzké žebro orientované ve směru SZ – JV. Na východě jsou svahy strmé, na jihu a západě povlnnější. Na severní, západní a jižní straně v různých výškových úrovních pod vrcholem najdeme rozměrné víceméně horizontální plochy.

Členění mimořádně rozlehlé dispozice (1,5ha) vychází z výše popsané geomorfologické situace (obr. 34; 35; 37 - 41). Vzhledem k absenci vědomostí o funkci jednotlivých částí hradu musíme při jejich popisu využívat neutrální označení podle světových stran a výškových úrovní (dolní 550 – 560, střední 560 – 570/75, horní 570/75 – 590 a jádro 590m n. m. a výše). Můžeme tak hrad rozdělit do několika částí: I. severozápadního dolního oddílu (předbraní), II. jižního dolního oddílu, III. jižního středního oddílu, IV. severního středního oddílu, V. horního jižního oddílu,

VI. horního severního oddílu a VII. jádra. Ne vždy jsou oddělení mezi jednotlivými částmi patrná, někdy jejich průběh vyvozujeme pouze z terénní konfigurace.

Veškerá dostupná literatura zná pouze oddíly VI a VII, ostatní doposud nikdo nepopsal, ačkoli jsou jejich stopy evidentní. Jistě diskutabilní je také předpoklad, že hrad v těchto částech využíval spíše dřevěné konstrukce (*Jarschel 1934*, 88; *Gabriel - Panáček 1998*, 83). Jak ještě uvidíme, mohlo být jádro podle nálezů malty v oddíle I i kamenné.

Systém dnešních cest patrně z části kopíruje původní středověký stav. Komunikace, která má místy podobu nepřiliš hlubokého úvozu, směřuje od vsi Řepčice po východním a severním úbočí na severozápad (obr. 34: 1). Zde se odděluje odbočka (obr. 34: 2) k rozměrnému západnímu spočinku se stopami obléhacího tábora. Cesta dále stoupá po západní straně suku a dosahuje rovné plochy západně pod vrcholem. Zde se prudce stáčí do protisměru a po západním úbočí stoupá na sever.

Oddíl I

Vstup do hradu se nachází na západě (obr. 36: 3), kde cesta protíná fragment sotva patrné, na osu přístupu nakoso vedoucí amorfní zídky z kamenů široké max. 1m (obr. 36: 4). Ta pak běží severovýchodním směrem, kde se po asi 10 metrech volně vytrácí v suťovém svahu, zatímco na jihozápadě se přimyká ke skalnímu výchozu. Ten je rozdělen cestou na dvě části; v těchto místech předpokládáme druhou bránu (obr. 34: 5). Prostor mezi oběma bránami dále v textu označujeme jako severozápadní dolní oddíl. Na jeho ploše nenacházíme žádnou zástavbu, pouze ve východní části na povrchu v sutí můžeme najít hroudy malty (obr. 34: 6), která ale nejspíš pochází ze zřícené stavby na vrcholu suku. V případě první brány předpokládáme jednoduchou, nejspíše kulisovou podobu.

Oddíl II

Cesta za druhou bránou, která mohla mít složitější konstrukci, dále pokračuje obloukem pod skalkou, na jejímž vrcholu registrujeme budovu č. 1 (obr. 34: 7). Zde se komunikace větví, jedno její rameno pokračuje severovýchodním směrem vstříc třetí bráně (obr. 34: 15), druhé pak směrem jihovýchodním na 150m dlouhou terasu, jenž se táhne rovnoběžně s vrcholovým skalním žebrem. Tuto plochu zabíral jižní dolní oddíl. Z hrany terasy, místy lemované nízkou, na sucho kladenou zídkou (obr.

34: 8), vybíhají čtyři výrazné výstupky (tři z nich dále v textu označujeme jako bašty). První bašta (obr. 34: 9) navazuje hned na druhou bránu. Za skálou kolmo na osu přístupu vybíhá 22m dlouhý a max. 6m široký hřebínek. Ten je v blízkosti brány přeťat mělkou depresí připomínající příkop (obr. 34: 10). Konec výběžku tvoří skalní vrcholek se zahloubeninou po zaniklém objektu o rozměrech asi 6 x 6m (obr. 34: 9). Podle těchto indicií mohla být první bašta součástí obvodového opevnění, nebo byla příkopem zcela oddělena a stála tak o samotě. Z bašty bylo možno kontrolovat rozměrný spočinek na západní straně suku, který byl patrně využit jako obléhací tábor z l. 1422-23.

Za baštou je dochován téměř 29m dlouhý úsek torza obvodové fortifikace – šikmý líc nasucho kladené obezdívky terasy. Na vnitřní straně na ni navazuje stavba shodné podélné orientace o rozměrech 11,5 x 6m (budova č. 2) s výrazným zahloubením, jejíž funkce není zcela jasná (obr. 34). Velmi složitá je situace zhruba v polovině délky terasy, kde před vnější líc ohrazení předstupuje rozměrné reliéfní modelování připomínající nepravidelnou zemní baštu (bašta č. 2; obr. 34). Uprostřed této situace, lemované po vnější straně náspem s protrženým čelem, se nachází kuželovitá jáma antropogenního původu, jejíž stěny pokrývá velké množství lomových kamenů, stejně jako celý vnitřek bašty. Podle E. Lisowské z Archeologického institutu univerzity ve Wrocławu nesou některé kameny stopy po lámání klínovými nástroji. Podle toho by se zdálo, že zde byly připraveny pro využití na stavbu. Bašta by tak mohla být nedostavěná. Podoba líců této bašty – zda byly obezděné nebo jen zpevněné organickým materiálem – nám uniká.

Nedaleko druhé bašty se nachází další – v pořadí třetí výstupek, terasa dlouhá 15m, na které však nenacházíme antropogenní stopy. Také zde najdeme kameny se stopami po lámání. Cesta pak dále pokračuje lemována plentou až k poslednímu výstupku, třetí baště vysunutě 24m z linie fortifikace. Tato bašta má lichoběžný tvar a hrany místy tvoří výrazné skalní útvary (obr. 34: 13; 42). Na její ploše neregistrujeme žádné relikty. Východní uzavření jižního dolního dílu není patrné, předpokládáme přímé připojení obvodové fortifikace někam k jihovýchodnímu konci skalního hřbetu.

Výrazné stopy antropogenních úprav lze rozpoznat i na skalce při východní straně druhé brány. Nacházíme zde nízké relikty budovy (budova č. 1) nejasné funkce o rozměrech 11 x 5,5m s podélnou osou JZZ – SVV, jejíž jižní stěnu zčásti tvoří

přitesaná skála (obr. 34: 7). Nízké zídky, spíše jakési podezdívky pro dřevěné konstrukce, neobsahují stopy žádného pojiva. Ze SV rohu budovy vybíhá zídka, tvořící zde obvodovou fortifikaci (obr. 34: 14). Po 16m se tato zídka stáčí k severu; v těchto místech předpokládáme třetí bránu (obr. 34: 15).

Oddíl III

Fortifikaci oddělující oddíly II a III předpokládáme od třetí brány (obr. 34) k malému půlkruhovému tělesu charakteru zemní bašty (obr. 31: 9; 33: 16) a pak dále asi po vrstevnici, podél jihozápadní a jižní strany. Na jihovýchodě se asi přimykala ke konci skalního žebra. V této výškové úrovni jsou rozpoznatelné pouze následující útvary: plošina nejasné interpretace na jihovýchodě (obr. 34: 17), zhruba oválná terénní deprese ve střední vzdálenosti délky (obr. 34: 18) a již zmiňovaná malá zemní bašta nad vstupními partiemi hradu. Průměr tohoto nevelkého útvaru, který se od jihozápadu přimyká k solitérně stojícímu skalnímu výchozu, činí asi 6,25 – 7 metrů. Podoba líců této bašty není známa.

Za třetí branou, chráněnou z boku malou baštou, stoupá cesta vzhůru, sevřená na východě vrcholovým masivem a na západě prudkým svahem. Způsob uzavření oddílu na této západní a severozápadní straně není patrný, projevuje se zde pouze výraznou terénní hranou. Cesta v tomto prostoru probíhá pod kontrolu mohutného náspu s prolukou po čtvrté bráně (obr. 34: 21 a 22), která zpřístupňovala oddíl VI.

Oddíl IV

Ve svahu severně pod tímto náspem se nachází další podélná terasa (oddíl IV), s ostrou hranou beze stop fortifikace (obr. 34: 19). Na západě i východě se plošina vytrácí ve svahu, takže postrádáme její napojení na celkové komunikační schéma. Jako nejpravděpodobnější se jeví přístup z cesty oddílem III vedené po severozápadním úbočí, nelze však ani zcela vyloučit, že uvedená severní terasa původně navazovala na oddíl I. Vzhledem ke strmosti svahu se však toto propojení jeví jako méně pravděpodobné. Na severoseverovýchodě terasa končí poněkud výše položeným, ze svahu vybíhajícím zhruba půlkruhovým baštovitým útvarem širokým 10 – 12m (bašta č. 4; obr. 34: 20).

Oddíl VI

Složitá je terénní situace v oddílu VI, přístupném čtvrtou bránou (obr. 34: 21). Rozměrné plató se od severu přimyká k vrcholové části. Na západní i východní straně okraj lemují náspy (obr. 34: 22), podoba jejichž líců nám uniká. Výškový rozdíl mezi korunou náspu a úrovní proluky čtvrté brány dnes činí asi 3m. Na severním okraji násep chybí, místo něj zde probíhá relativně rovná a ostrá hrana. K ní se přiřkládají relikty trojprostorové budovy o celkových rozměrech 15,5 x 6,5m (budova č. 3; obr. 34: 23), jejíž východní prostora byla zahloubená; evidentně jde o budovu s obytnou funkcí. Situace v nádvoří je jen velmi špatně čitelná, nelze však vyloučit, že sotva znatelná pravoúhlá terénní hrana (obr. 34: 24) jižně od výše popsané budovy může signalizovat nároží další, zcela zaniklé stavby.

Oddíl VII

Z jihozápadního koutu bývalého nádvoří vede v současnosti na vrchol značně strmá stezka, překonávající výškový rozdíl cca 13 m. Příkrá stezka možná kopíruje původní komunikaci, která byla určena už jen pro pěší. Cesta prochází kolem malého, obloukově vedené tělesa charakteru zemní bašty (obr. 34: 25), přiloženému k snad přitesané skále. Šířka bašty činí asi 10m, hloubka asi 5m. Podoba jádra na temeni skalního žebra byla zcela determinována terénem. Vstup zde signalizuje mělká přitesaná proluka (obr. 34: 26) nad výše uvedenou baštou. Nad vstupem se nachází uměle srovnané skalisko oválného tvaru o rozměrech 6,5 x 4,9m, patrně po budově č. 4 (obr. 34: 27). Na obou koncích skaliska je situace jasnější. Na západním jsou dosud patrné úpravy pro stavbu o půdorysu 6 x 5,8m, vysunutou jižně mimo podélnou osu žebra (budova č. 5; obr. 34: 43). Z tohoto místa pocházejí zlomky nádobkových kachlů dokládajících obytné prostory v budově, kterou snad můžeme interpretovat jako donjon. Na opačné, jihovýchodní straně, nacházíme skálu s přitesanou západní, jižní i východní stěnou, udávající tak délku budovy 10m (č. 6; 34). Zatímco průběh jižní zdi budovy je dán skálou, severní zeď neznáme, pouze předpokládáme její vedení v místě dnešní terénní hrany. Šířka budovy tak činila až 7,5m. I v tomto místě byly nalezeny zlomky kachlů (*Gabriel – Panáček 1998, 83*). Stavbu, rozloženou na nejchráněnějším místě, interpretujeme jako palác.

Podél jižního okraje skály od budovy č. 4 klesá pozvolně od severozápadu úzká cesta, patrně původní parkán (obr. 34: 30). Na jihovýchodním konci se parkán rozšiřoval

a zřejmě zde byl i ukončen (obr. 34: 32). Jeho přítomnost na severní straně není doložena, i když ani zde není zcela vyloučena (obr. 34: 31). Z eventuelního severního ramene by ostatně mohla být přístupná i malá zemní bašta jádra.

Oddíl V

Z jihovýchodního konce parkánu sestupuje ve směru vrcholového hřebene mezi skalními bloky strmá stezka do oddílu V. Na východním konci prochází úzkým průchodem mezi dvěma skalními bloky (obr. 34: 33) a otáčí se zpět na severozápad. Zde se nachází drobná puklinová jeskyně, hluboká 8,5m (obr. 34: 34). Při jižním konci ohrazení, patrném pouze ve formě terénní hrany, nacházíme ve svahu pod budovami č. 4 a 6 nevelké plató. Mělká terénní deprese v tomto místě nedovoluje bližší interpretaci (obr. 34: 35). Nelze vyloučit, že popisovaná dnešní komunikace v tomto oddílu respektuje původní středověkou situaci.

6.3.3. Lityš

Lokalizace hradu Lityš

Ústecký kraj, okres Litoměřice.

Hrad Lityš, vzdálený 2,9km východojihovýchodně od centra Třebušína, se nachází v Českém středohoří na vrcholu 486,1m n. m. vysoké trachytové kupy (obr. 44). V jejím jižním sousedství nacházíme 0,7km vzdálený 527m n. m. vysoký Mlýnský vrch, s nímž je spojen sedlem.

Popis hradu Lityš

Hrad Lityš zaujal vrchol 486,1m n. m. vysoké trachytové kupy. V jejím jižním sousedství se nachází 0,7km vzdálený 527m n. m. vysoký Mlýnský vrch, který je s ním spojen sedlem. Odtud také vychází komunikace, mající nejprve charakter úvozu a poté, co začne mírně stoupat po jihozápadní straně vrchu, má již podobu zářezu. Na západní straně kopce vstoupí cesta do I. hradního oddílu, poté stoupá

severovýchodním směrem do oddílu II. Zde se prudce stočí k jihozápadu a prochází pak úzkým oddílem IIIa, aby po zabočení k východojihovýchodu vstoupila do oddílu IV. Odtud pak vystoupala severním směrem do oddílu V.

Hrad dělíme do pěti oddílů (obr. 4), přičemž oddíl III má dva pododdíly. Zatímco oddíly III, IV a V vymezujeme podle víceméně dochovaných reliktních opevnění, oddíly I a II ohraničujeme již zdaleka ne s jistotou. Oddíl V, který považujeme za jádro, zabral vrchol kupy a má tvar výrazně převýšeného trojúhelníku (podoba je dána geologickým podložím). K jeho jihozápadní straně (vlastně k základně) se připojuje oddíl IV, situovaný jen o málo níže, který vlastně rozšiřuje zmíněný geometrický tvar tímto směrem. Všechny strany obou částí kromě severní až severozápadní obíhá oddíl III, který dělíme dále do pododdílů IIIa na západní a IIIb na jižní a východní straně. Oba pododdíly jsou položeny v různých výškových úrovních a také jejich fortifikace je jiná. K oddílům III a V se na severu a severozápadě připojuje část II. K západní a jižní straně části III se připojuje oddíl I.

Většina literatury doposud popisovala pouze oddíly IIIa, IV a V (*Gabriel – Panáček 1998*, 81-82; z této studie vychází veškeré další). Pouze J. Jarschel přinesl podstatně širší představu o rozsahu hradu. Jeho pláněk zachycuje i baštu č. 2 oddílu I, oddíl II (i s baštou č. 3) a oddíl IIIa (zde má nesprávně baštu 3 s polokruhovým půdorysem, viz *Jarschel 1928*, 76).

Oddíl I

Přístupová cesta stoupá na hrad od jihozápadu sledována baštami oddílu I. Zajímavé je, že obě jsou umístěny v různých výškových polohách tak, aby mohly lépe kontrolovat pohyb po cestě co nejdále od hradu. Nejnižší situovaná bašta 1 (jihovýchodní; obr. 46) má tvar obdélníkové výrazně protáhlé terásky o rozměrech 11 x 5m se zaoblenými nárožními. Konstrukce bašty není známa; na její východní straně registrujeme možný fragment příkopu o šířce 6m (může být přírodního původu; obr. 46: 2), na západní pak patrně stopu komunikace (obr. 46: 3). Výše položená bašta jihozápadní (č. 2) má výrazně složitější podobu, její základna má délku 18m a její oblé čelo předstupuje do svahu až o 13m (obr. 46: 4). Vnitřní prostor tvoří výrazná konkávní zahloubenina do svahu, na vnější oblé straně je útvar lemován nízkým náspem beze stop obezdění. Pakliže by pro zahloubení neexistoval nějaký nám neznámý důvod, můžeme předpokládat složitější vývoj útvaru. Vlastní zahloubenina

totiž nápadně připomíná lom, který mohl být posléze využit pro stavbu bašty. Severovýchodně od bašty 2, již na hraně oddílu IIIb, registrujeme osekání skály vytvářející 3m široký průchod, patrně torzo přístupové cesty (obr. 46: 5). Fortifikace s oběma baštami byla tedy přístupná komunikací z oddílu IIIb, která by vzhledem k šířce umožňovala i zavážení palných zbraní větší ráže a zásob prachu. To by však vyžadovalo existenci suchých prostor pro skladování. Pro tu sice nemáme zatím žádné doklady, vyloučit ji ale nemůžeme. Stejně jako nedokážeme říci nic přesného o podobě obou bašt, neznáme ani fortifikaci, která je spojovala. Snad měla lehčí charakter, např. dřevěné hradby případně ukotvené v nízké podezdívce. Stejně tak nedokážeme posoudit pokračování ohrazení oddílu od bašty 1. Ve strmém svahu již nebylo co ohrazovat a ani se odtud nedalo nic podstatného kontrolovat. Proto předpokládáme přímé zakončení od bašty 1 vzhůru směrem k oddílu IIIb.

Postupujeme-li po komunikaci vzhůru k hradu, ocitáme se pod kontrolou obou bašt, nejprve jihovýchodní a následně jihozápadní. Severně od nich se po levé straně cesty nacházejí základy budovy (1) o rozměrech 7,8 x 6m, orientované podélnou osou téměř shodně se směrem cesty (obr. 46: 6). Základy mají podobu nízké podezdívky a patrně sloužily pro stavbu lehčí konstrukce (roubené, hrázděné). Tato budova mohla být také součástí oddílu I, někde v její blízkosti se mohla nacházet i první brána (obr. 46: 7). Pak by bylo možné uvažovat o spojení této brány s baštou 2 lehčí fortifikací. Z bašty by pak bylo možné skvěle pokrýt prostor před vstupem. Nelze však ani vyloučit, že budova stála vně ohrazení a byla třeba hospodářskou stavbou. Pak by bylo vhodné předpokládat, že fortifikace směřovala od bašty 2 vzhůru k oddílu IIIb. Oddíl I by se tak omezil pouze na prostor mezi oběma baštami. Pochopitelně by se i první brána nacházela až v oddílu II. Zde se budeme přidržovat první varianty, s první bránou v oddílu I.

Cesta, která prošla podél východního boku budovy 1 severovýchodním směrem, překonala v posledním úseku větší převýšení a vstoupila druhou branou do oddílu II.

Oddíl II

Tento oddíl byl na rozdíl od předchozího situován na výrazně převýšené ploše a působil vůči němu dominantněji. Přístup do něj se otvíral předpokládanou druhou branou (obr. 46: 8) situovanou do hradby sbíhající patrně od špice trojboké bašty oddílu IIIa (obr. 46: 13). Tu měl příchozí, který tak byl plně pod kontrolou před i za

bránou, po pravé ruce. Severozápadně a západně od brány registrujeme dnes terénní relikt připomínající baštu (č. 3), mající charakter do svahu vystupující terasy lichoběžného půdorysu o rozměrech 7,5 x 7-8m (obr. 46: 9). Dodnes máme dochovány jihozápadní a severozápadní obezdívky z kamenů kladených na hlínu, svírající tupý úhel.

Torza obezdívek nasucho máme dochována i za baštou, kde kopírují směr cesty, ovšem pod ní níže ve svahu (obr. 46: 10). Jak se zdá, obvodová fortifikace se patrně připojovala k severovýchodní hraně skalního suku oddílu V. Podle charakteru obezdívek soudíme, že sloužily k zajištění teras. Na jejich vrcholu předpokládáme lehčí fortifikace. Přístupová komunikace se v nejsevernější části oddílu, stočila směrem k jihozápadu a směřovala v mírném stoupání ke třetí bráně.

V oddíle II nenacházíme žádné stopy zástavby. Můžeme předpokládat, že bašta 3 mohla mít třeba i složitější nadzemní část. Budeme-li hledat vhodné místo pro nějakou zástavbu, pak se nabízí východní cíp oddílu. Zde by se nějaké lehčí stavby mohly přikládat k výrazně vystupujícímu skalnímu podloží, tvořícímu zde kolmé stěny (uměle přitesané?), i když v půdoryse se různě lámající (obr. 46: 12).

Oddíl III

Jak již bylo řečeno výše, oddíl III dělíme do dvou pododdílů. Oddíl IIIa obíhá západní stranu oddílů IV a V a má charakter pouze 5-7m širokého parkánu. Na severním konci z něj do příkrého svahu vybíhá masivní bašta č. 4 trojúhelníkového půdorysu (základna 11-14m, délka boční strany asi 10m, výška asi 9m) s líci obezděnými zdmi pojenými na hlínu a nasypaným vnitřkem (obr. 46: 13; 47). Při této baště patrně můžeme hledat i třetí bránu (obr. 46: 11), a to v místech, kde končí rovná plocha parkánu a začíná prudší svah oddílu II. Ve velké části průběhu oddílu IIIa od bašty č. 4 k jihozápadu máme dodnes dochováno torzo obvodové fortifikace. Má zde charakter obezdění terasy zídka na hlínu, na jejím vrcholu můžeme předpokládat nějakou lehčí konstrukci. Takovou podobu má oddíl IIIa až k výraznému skalnímu bloku na jeho jižním konci. Nevíme, jestli se fortifikace k němu připojila, nebo zda zůstal zachován průchod z oddílu IIIa do IIIb, který mohla uzavírat i branka.

Oddíl IIIb má již zcela jiný charakter. Sestává z příkopu a vně vyhozeného náspu s lícemi obezděnými zídkami na hlínu (šířka náspu cca 3m; obr. 46: 14; 48).

Opevnění obíhá oddíly IV a V na jižní a východní straně a na severoseverovýchodě se připojuje přímo ke skalnímu suku.

Oddíl IV

Tato část hradu byla přístupná z oddílu IIIa čtvrtou branou. Její 3,5m široký průjezd vznikl vysekáním do masivu skály, který tak tvoří její boky (obr. 46: 15; 39). Vlevo nad ním se nachází obvodové opevnění oddílu V (jádra) a vpravo velký skalní blok, který mohl být využit pro nějakou stavbu (obr. 46: 16). Z ní by bylo možno kontrolovat průběh celé přístupové komunikace. Oddíl IV má charakter příkopu, jehož dno směrem k východu pozvolna stoupá. Na jeho vnější straně je vyhozen násep s plentami pojenými na hlínu, na rozdíl od předchozích případů má však pojivo jiné vlastnosti (šířka min 5 m, spíše však více, možná až 7m; obr. 46: 17). Na západě se násep připojuje k zmiňovanému skalisku, na východě se pak stáčí k severu a připojuje se k jihovýchodnímu nároží jádra.

Oddíl V

Nejvýše položená část hradu má půdorys výrazně k severoseverovýchodu protaženého trojúhelníka. Terén je utvářen výraznými skalními bloky, nižším jihozápadním a vyšším severovýchodním. Ten druhý zabírá celou severní špičku trojúhelníka vyjma západní strany, kde je ve skále zapuštěna jakási lavice (možná i částečně zasekaná; obr. 46: 18).

Obvodové opevnění v podobě zděné, na maltu pojené hradby, registrujeme na několika místech. Nejlépe je dochováno na severozápadní straně (dochovaná výška 2m; obr. 46: 18) a v dlouhém úseku táhnoucím se od jihozápadního rohu na jižní straně (šířka 2,5m, dochovaná výška 5m; obr. 46: 20). Další krátký fragment nacházíme při severoseverovýchodním vrcholu, kde je jím příčně zastavěna skalní proláklina (obr. 46: 19). Podstatnou část opevnění východní strany od severovýchodního skalního bloku k jihovýchodnímu rohu půdorysu dnes tvoří násep (obr. 46: 21). Při celé jižní straně obvodového opevnění nacházíme pozůstatky rozměrné stavby (délka 29m, šířka 8,7m). Její nádvorní zeď máme zachycenu pouze na pár místech. Podle terénních relikvů se zdá, že palác byl troj- či čtyřdílný. Západní místnost je poměrně dobře čitelná (obr. 46: 22), střední je částečně narušená erozí způsobenou destrukcí obvodového zdiva (obr. 46: 23). Krajní východní prostora je

dnes zcela zaplněná, příčku rekonstruujeme pouze na základě sporých terénních reliktnů (obr. 46: 24). Při tomto rozdělení by však délka všech prostor byla téměř jednotná (západní místnost 10, střední 9, východní 10m). Je však také možné, že prostor bylo víc, a že např. střední prostoru můžeme rozdělit do dvou. V tomto ohledu bude velmi důležitý fakt, že skrze tento palác musel vést přístup z oddílu IV do jádra - jiná možnost totiž není. Výškový rozdíl mezi úrovní východní části oddílu IV a dnešní úrovní jádra je 5-6 m. I když připustíme nějakou silnější vrstvu zásypů a destrukce v prostoru nádvoří jádra, musíme na druhou stranu uvážit, že i oddíl IV může být zaplněn destrukcí. Proto spíše počítáme s tím, že výškový rozdíl byl velký. A o tom jak byl překonán, nevíme nic. Nevíme ani, zda se hypotetická konstrukce, sloužící k překonání výškového rozdílu, příkládala zvnějšku k hradební zdi nebo zda se nacházela uvnitř paláce. Poznání tohoto neobyčejně zajímavého problému bude úkolem dalšího výzkumu.

K nádvoří stěně paláce se v rozích mezi ním a obvodovou hradbou příkládala další zástavba. Na východní straně nacházíme poměrně malou prostoru o rozměrech cca 6 x 5,5m (obr. 46: 25). Vzhledem k diskutovanému komunikačnímu schématu nás především napadá velice odvážná hypotéza, jestli nejde o schodišťovou věž. Na západní straně je zástavba složitější. Nelegální výkop zde odhalil dvě místnosti řazené shodně s délkovou osou paláce a k němu možná druhotně přiložené na spáru (západní místnost: délka 5-6m, šířka min 4,5m – obr. 46: 26; východní místnost: délka 4 m, šířka min 4,5m – obr. 46: 27). Ve východní stěně vidíme krátký úsek niky blíže neurčitelného otvoru (okna, dveří, výklenku). Severně od těchto prostor se úroveň terénu mírně zvyšuje (o necelý 1m; obr. 46: 28). Opět severně odtud pak navazuje výrazný zásek do skály budící dojem prostory (obr. 46: 29). Ten ještě posiluje otvor vysekaný zde ve skále (sloužící pravděpodobně jako okno, střílna apod.) a fragment zdiva na jižní straně.

Při jižní straně severovýchodního skalního bloku registrujeme dva ve skále zasekané útvary. Západnější z nich ve tvaru rozevřeného U má výrazně polygonální půdorys (obr. 46: 30). Vzhledem k tomu a skromným rozměrům (šířka 5,5m) lze hypoteticky uvažovat o kuchyňce. Tomu by napovídal i fakt, že vedle nacházíme polygonální zahloubeninu s kolmými hranami o šířce max 2,7m, která je pravděpodobně pozůstatkem vodního zdroje (studna? ; obr. 46: 31).

Na samotném vrcholu skalního bloku registrujeme stopy centrální stavby (obr. 46: 32). Máme z ní dochovanu zahloubeninu ve skále po místnosti čtvercového až lichoběžného, lehce nepravidelného půdorysu (4,5-5 x 5m). Sporé fragmenty zdíva na východní a jižní straně bloku nemusí se stavbou vůbec souviset. Kdyby ale přece jenom pocházely z ní, pak by šířka jižní zdi činila 4 a východní dokonce až 5m. Také by ani nebylo jasné, jaký vlastně měla stavba půdorys. V úvahu by totiž připadal nejen polygonální, ale i jiný, výrazně složitější. Spíše tedy předpokládáme, že tyto reliktů souvisejí s obvodovou fortifikací.

Velkou zajímavostí je nález učiněný na nádvoří jádra v r. 1986 I. Lehkým (poloha nálezu viz obr. 46: 33). Ten zde na povrchu našel a vyfotografoval pískovcový fragment vrcholu hrotitého okna s jeptiškami (obr. 50). Jeho provedení připouští dataci spíše do období 2. pol. 13. století. Fragment dnes na hradě již nenajdeme; jeho případná souvislost s již zmiňovanou nikou v západním přístavku je lákavá, ale neprokazatelná. Co je však zarážející, je stáří nálezu. Uvážíme-li, že hrad byl budován ve válečných časech, v době nedostatku kvalitních řemeslníků a že v sousedních Býčkovcích stála bývalá komenda (ves měl od r. 1233 Řád německých rytířů v pronájmu, od r. 1282 ji držel trvale, r. 1326 se připomíná komtur), pak je odpověď nasnadě. Zikmund z Vartenberka pravděpodobně použil k výstavbě hradu materiálu právě odtud.

Interpretace

Tři popisované hrady na Třebušínku představují neobyčejně zajímavé lokality z hlediska architektury doby husitské. Zatímco Pannu můžeme datovat poměrně jednoznačně, u zbylých dvou objektů již můžeme předpokládat složitější stavební vývoj.

Panna byla vystavěna v r. 1421 jako vojenský opěrný bod proti Kalichu. Jméno, které hrad dostal, je jistě symbolické, byť dnes přesně nevíme, zda se jedná o pannu jako symbol Vartenberků či Pannu Marii jako protiklad husitského symbolu - kalicha. Možný je ale ještě jeden výklad, území na kterém byl hrad postaven, patřilo kdysi Řádu německých rytířů. Jejich patronkou byla právě Panna Marie. Zikmund z Vartenberka, který byl legálním majitelem panství (dostal je od císaře Zikmunda), mohl chápat pojmenování hradu nejen jako protiváhu kalichu, ale i jako symbol majetkoprávní návaznosti na předchozí držitele.

V průběhu své existence byla Panna dvakrát obléhána (v l. 1422-23 a 1437) a nakonec zbořena. Její existenci můžeme tedy datovat do období 1421-1437, což potvrzují i archeologické nálezy. Samotný hrad se rozpadá do několika částí. Teoreticky můžeme predikovat několik modelů stavebního vývoje o minimálně dvou fázích (obr. 51; 52; 53). Předpokládáme, že oddíl VII představuje jádro původního hradu, možná už v období 1421-23 vybavené obytnou věží, palácem a další stavbou (alespoň věž mohla být podle nálezů malty stavěna z kamene). K původnímu hradu Zikmunda z Vartenberka patřil patrně i oddíl VI, tehdy s funkcí předhradí, vybaveném trojdílnou budovou a možná i nějakou další. V tomto stavu byl hrad r. 1423 dobyt. Husité, kteří si uvědomovali slabiny obrany, kolem objektu rozvinuli několik dalších linií opevnění. Obě malé zemní bašty 1 a 2 byly vystavěny tak, aby jejich posádka kryla brány, v prvním případě druhou a třetí, ve druhém čtvrtou. Oddíly I až V sice rozšířily plochu areálu hradu, ale stopy zástavby jsou zde více než skromné (jistě jsou pouze 2 budovy, a to ještě nejasné funkce!). Z linie nových oddílů vystupovaly čtyři bašty, které kryly mezilehlé kurtiny, přístupovou komunikaci, západní spočinek a mírnější svahy suku na severní, západní a jižní straně. Fortifikace na Panně měly podobu na sucho obezděných teras, náspů (někdy snad i obezděných) a podezdívek, na jejichž koruně spočívaly dřevěné konstrukce různých možných podob. Nelze se ubránit poznámce, že husité při rozšíření hradu uplatili poznatky, které získali během jeho dobývání v l. 1422-23. I když hrad nebyl zcela dostavěn, jeho obrana byla úspěšná, jak svědčí protahující se obléhání z r. 1437, nečekaně ukončené zajištěním velitele hradní posádky.

Poměrně zajímavý moment představuje motivace, která vedla Žižku k obsazení hradu a nikoliv jeho demolici. Na jedné straně, jak ještě uvidíme, musela existence dvou hradů na poměrně malém panství, zcela jistě zuboženém probíhajícími boji, vyvolávat palčivý problém zásobování. Na druhé straně však obsazení Panny znemožňovalo nepřítelům znovu jej využít a poskytovalo další vhodné místo pro obranu panství. Výhoda takových hradních dvojic je více než zřejmá. Nepřítel by je musel napadnout mohutnou silou a hrady si také poskytovaly vzájemné krytí. Ještě jeden důvod patrně hrál důležitou roli v zachování Panny. Z písemných pramenů víme, že Žižka na Kalichu pobýval, jistě s ozbrojeným doprovodem. Zároveň mu byl tento hrad rodovým sídlem. Nemohla tedy Panna sloužit čistě jako vojenský objekt, který obýval

stálý vojenský oddíl trebušínského panství a kam se uchýlovaly oddíly, které příležitostně panství navštívily.

Vojenská funkce objektu se podepsala na jeho vzhledu, který vskutku působí více jako pevnost než hrad. Pouze hradní jádro s jeho kamennými stavbami má reprezentativní charakter. To však spíše souvisí s výstavbou za časů Zikmundových než husitských. Můžeme předpokládat, že po dobytí hradu r. 1423 právě zde sídlila vojenská elita včetně velitele. V ostatních oddílech, včetně rozestavěného oddílu II registrujeme skromné stopy zástavby (zcela jistě 3 domy, hypoteticky ještě dva další), které by mohly souviset s ubytováním hradní posádky a personálu.

Hrad Panna v první fázi představoval klasický trutzburg – vzdorohrad, vystavěný proti sousednímu Kalichu. Vedle vojenské funkce měl ještě nepochybně silně akcentovanou roli symbolickou, prezentovanou nejenom jménem, ale i svojí podobou (věž a palác jádra na výrazné skále), pohledově ovládající široké okolí. Po ovládnutí hradu husity jistě nic z toho neztratil. Žižka mu ponechal jeho jméno, což mělo nepochybně výmluvný podtext. Na hradě byla ubytována vojenská posádka s vlastním velitelem. Kromě vojenské funkce tedy naplňoval i úlohu ubikací.

Vedle toho hrad poskytuje velmi zajímavou možnost náhledu do postupu výstavby hradu. To se týká zejména oddílu II, který zůstal v čase obléhání z r. 1437 nedostavěný. Zatímco čelní část s oběma domy a baštou byla patrně zcela dostavěna, stejně jako spojovací úseky hradby, prostřední bašta byla rozestavěna a pro zadní zatím pouze připraven terén odsekáním vystupujících skal. Zjištěné poznatky o deponiích stavebního materiálu na hradě jsou však příliš čerstvé a ještě ne zcela úplné, takže není jisté, zda se ještě nedočkáme nějakého překvapení.

Krátká doba existence hradu Panna má ještě jeden velmi pozitivní faktor, nálezy z hradu mohou posloužit jako nezastupitelný kalibrační pomocník pro chronologii středověké keramiky a dalších nálezů. Bohužel dosavadní nálezy nejsou příliš četné a rozhojnit by je bylo sice vítané, ale muselo by se tak dít za cenu rozkopání některých situací, protože povrchové sběry jsou zde nepříliš produktivní. I tak ale těch několik zlomků, nalezených ve svahu jihovýchodně pod parkánem oddílu VII, prokazuje jednotnou chronologickou provenienci.

Hrad Kalich mohl mít složitější stavební vývoj (obr. 54 a 55). Až do poměrně nedávné doby byl zvažován jeho starší původ. Avšak zmínku, že Žižka obsadil zdejší „*dřevěný srub*“, uvádí pouze jedna verze kroniky Vavřince z Březové, druhá tvrdí opak. Dále nemáme a není nám známý žádný archeologický materiál starší než 15. stol. Také je nutno zpochybnit i tezi o podobě hradního jádra, které mohlo být obdobné sídlům 13. – 14. stol. Bergfrit zde možná nikdy nestál a interpretovat další stavbu jako donjon není zcela bez problémů. Majitelé panství, Řád německých rytířů, měl své sídlo v Býčkovcích a další objekt tedy nepotřeboval. V žádných známých pramenech také nenacházíme původní název sídla, který by jistě nepřátelská strana užívala. Na základě těchto informací předpokládáme, že Žižka obsadil nezastavěný kopec. Hrad pak musel být postaven během třech až čtyřech měsíců, mezi květnem a zářím 1421. V září byl již obležen a tomuto vojenskému útoku odolal. Nevíme, jak velká byla posádka a jak početní obléhatelé, ale vzhledem k tomu, že celá akce byla součástí druhé křížové výpravy, můžeme předpokládat větší počty. Na to, jak tehdy hrad vypadal, můžeme usuzovat pouze na základě rozboru jeho reliktnů, které postrádají jakékoliv chronologicky citlivé detaily.

Předpokládáme, že jádro muselo být patrně vystavěno již na počátku. Zvláště jeho opevnění by po husitských válkách asi těžko některý z majitelů stavěl v takové podobě, v jaké ho dnes poznáváme (stačí srovnat s ostatními stavebními podniky např. Viléma z Illburka). Současně s obvodovým opevněním vznikají na počátku i některé další stavby. Evidentní je to u na maltu stavěné páté brány, která s fortifikací počítá a je s ní provázána. Patrně také palác byl dílem první etapy, minimálně ve svém půdorysném rozsahu. Zcela evidentně totiž reaguje na fortifikaci a navazuje na vodní zdroj, který tu byl patrně vysekán již v r. 1421. I když nevíme nic o podobě tohoto paláce, který navíc mohl prodělat během téměř sta let existence hradu mnoho proměn, můžeme patrně konstatovat, že umožňoval jistou míru pohodlí. To je v rozporu s doposud tradovaným názorem, že Žižka zde nevystavěl pohodlné sídlo, ale pevnost. Jistě, hrad má zcela nepochybně výraznou vojenskou složku, ale zároveň zde vidíme zájem na vybudování rodového sídla, jehož jméno vstoupí i do predikátu nejen Jana Žižky, ale i jeho rodiny.

V prostoru jádra je doloženo několik dalších budov. V případě polozahloubené dvouprostorové stavby můžeme zvažovat nejen její datování do doby počátků hradu, ale i funkci kuchyně nebo skladovací prostory. Vyplývalo by to nejenom z blízké

návaznosti na vodní zdroj a palác, ale i ze zahloubení prostory do skály. U dalších dvou budov mezi pátou bránou a palácem je datace již nejistá (není vyloučeno ani novověké stáří), zajímavé ale je, že reagují na komunikaci od brány k hypotetickému donjonu. Stavba na jižním skalisku, hypotetická obytná věž, asi nejspíše přísluší první stavební etapě, pakliže ovšem neměla dnes již neznámého předchůdce.

Vnější opevnění jádra (III.1) a protáhlý oddíl mezi třetí a pátou bránou (oddíl III.2) jsou opevněny stejnou fortifikací jako vlastní jádro (III.3). To nás vede k domněnce, že jsou všechny části současné, jistoty však nemáme. Stejná situace je i u vysunutého opevnění (oddíl II). To evidentně plynule navazuje na severozápadní rameno vnějšího opevnění jádra, zatímco k oddílu III.2 se připojuje jakoby dodatečně (situace je zde však nepříliš jasná).

Celé opevnění jádra má jednotný charakter. Tvoří je násypy obezděné plentami kladenými nasucho, na jejichž vrcholech byly dřevěné konstrukce, ony sruby Vavřince z Březové. Ty mohly mít podobu nejenom pouhých stěn, ale i kamením vyplněných konstrukcí nebo také chodeb (obr. 56). Kromě těchto nasucho stavěných částí byly dílem první etapy i stavby stavěné na maltu (pátá brána, palác, donjon). Z toho usuzujeme, že fortifikace neměly funkci provizoria, ale byly takto zamýšleny - tedy na promyšlený postup výstavby opevnění, které by odolalo soudobým dobývacím prostředkům.

Velký důraz byl kladen na kontrolu přístupové komunikace. K tomuto účelu sloužil už oddíl I, z jehož nejvyššího místa bylo možno sledovat cestu již od sedla a postřelovat předbraní. Vysunuté opevnění mělo stejný účel. Příchozí byl plně pod jeho kontrolou, mohl být ostřelován obránci z bašty, ale i krčku. Navíc se velmi záhy ocitl i v dostřelu obránců z jednotlivých linií opevnění jádra a tedy v křížové palbě. Uvážíme-li malou šířku komunikace a prudké svahy po jejích stranách, pak k rozvinutí útoku nezbylo příliš možností. Pakliže by se přeci jenom útočník dostal do hradu, musel by nejdříve projít spojovacím krčkem, kde by byl znovu pod křížovou palbou. Poté by musel překonat tři brány (prostřední je pouze hypotetická) řazené za sebou v úzkém koridoru. Teprve pak by se dostal do jádra. Otázkou je, zda by takový násilný průnik byl vůbec možný. Genialita celého systému je zde skutečně udivující.

Vzhledem k výše řečenému můžeme modelovat několik variant stavebního vývoje (obr. 46; 47). V první vzniká nejprve oddíl III.3, pak III.2 a nakonec III.1 společně s II. Impulzem k rozšíření mohou být zkušenosti z obléhání r. 1421 a snaha ochránit přístup k hradu a lépe zajistit obranu. V dalším případě mohlo vzniknout celé jádro (III) současně a vysunutě opevnění bylo připojeno dodatečně ze stejného důvodu. V posledním případě vznikají oba oddíly II a III současně. Spíše se přikláníme k poslední variantě.

Otázkou zůstává, zda bylo v Žižkových možnostech vystavět během několika měsíců celý hrad. Musíme si uvědomit, že výstavba započala v době, kdy Litoměřice obléhalo táborské vojsko. Jeho hejtman si mohl dovolit vzít jeho část a zaúkolovat je stavbou hradu. Ta navíc nemusela být nijak náročná. Většina staveb byla zděna nasucho s využitím dřevěných konstrukcí. Což byly jistě řemeslné dovednosti, které vojáci vesnického původu nepochybně ovládali. Problém mohly představovat na maltu zděné stavby, pro Žižku však jistě ani to nemohlo být problém. Stavebního materiálu bylo, stejně jako je tomu dnes, na kopci spousta. Stačilo vysbírat suťová pole a odlámat skály v místě zástavby. Na skladbě zdiva, tam kde to můžeme posoudit, je takový rozdílný způsob získávání materiálu patrný. V Českém středohoří asi také nebyl příliš velký problém sehnat dostatek dřeva na konstrukci sroubených konstrukcí. Vápno mohlo být vyráběno na místě (úplně čerstvý nález strusek a spečenin z července tohoto roku stále ještě čeká na zhodnocení) nebo dovezeno. Možná to mohl být také důvod, proč byly na maltu pojeny pouze tři budovy.

Oddíl I je velmi obtížné interpretovat. Plocha mezi oběma fortifikacemi poskytuje místo pro zástavbu a skutečně se zde objevují mělké prohlubně, určení jejich původu ale není bez problémů (mohou být pouhými vývraty). Pakliže by zde byly sídlištní aktivity někdy v budoucnu vyvráceny, je možné nadále zvažovat pouhý obranný účel fortifikací, tedy především kontrolu přístupové komunikace. Teorii o tom, že fortifikace souvisí s obležením (nebo dokonce několika obleženími) hradu považujeme za neudržitelnou (*Koscelník 2010*, 60-63). Plocha vhodná pro tábor by totiž byla ohrazená na vnější straně, ale nikoli proti hradu! Zároveň je možné, že oddíl sloužil k utáboření husitských vojsk během krátkých pobytů (stejně jako hrad Panna). Využitelná plocha není sice nijak velká a asi se sem nijak závratné množství vojska nevešlo. Na druhou stranu musíme zmínit problematiku zásobování, zvláště z místních zdrojů. Výsledkem dlouhých konfliktů totiž mohla být devastace

zemědělského zázemí, které jen stěží vyživovalo stálou hradní posádku, natož pak větší vojsko. Pobyty vojska, vybaveného asi přivezenými zásobami, nutně musely být pouze dočasné (k problematice zásobování viz *Šmahel 1979*, 91-95). V souvislosti s tímto pak může velký rozsah oddílu IV, u kterého je předpokládána funkce tábořiště, vést k přehodnocení jeho účelu a vůbec i k zásadní námitce, zda byl tento prostor vůbec součástí hradního areálu.

Hrad Kalich během husitských válek plnil nejenom vojenské, ale i sídelní funkce. Sice nemáme pro toto tvrzení listinných dokladů, ale zdá se, že Žižka hrad budoval jako své soukromé sídlo. Ukazuje na to používání jména hradu v predikátu, poprvé v jeho listě Třeboňským z 10. ledna 1422 („...*Jan Žižka z hradu Kalichu...*“; *Svejkovský 1952*, 13). Po hradě se psal také jeho bratr Jaroslav (+ 1428; „...*Jaroslav z Kalichu...*“, viz *Svejkovský 1952*, 24), na Kalichu seděla i jeho sestra Anežka a možná i jeho dcera (k Žižkově rodině viz *Šmahel 1980*, zde na s. 45 rodokmen). Žižkův záměr potvrzuje i jeho chápání stavovského zařazení. On sám vždy respektoval sociální rozvrstvení společnosti a na svůj rytířský titul byl patřičně hrdý (*Pekař 1935*, 175, 188, 195; *Pekař 1930*, 225; *Krofta 1936*, 26-27). Dříve se také soudilo, že hrad byl spíše vojenskou pevností, nikoliv pohodlným sídlem. Na základě nejnovějších průzkumů víme, že Kalich byl vybaven dostatkem budov, které mohly poskytovat patřičné pohodlí a zázemí Žižkově rodině (hypotézu o osobním sídle uvádí *Smetana – Gabriel 1981*, 87). I když ale můžeme konstatovat hejtmanovu snahu vybudovat si na ovládnutém území sídlo se zázemím, musíme zároveň říci, že v tomto směru byly jeho zisky v porovnání s postavením minimální. Na rozdíl od některých prospěchářů, a je jedno z jaké strany konfliktu byly, můžeme pozorovat přeci jenom jistou skromnost, související patrně s Žižkovým přesvědčením (stejně konstatuje i *Čornej 2011*, 141). S tím ostatně souviselo i jméno hradu, které bylo odvozeno od husitského symbolu kalicha (někteří badatelé hledali původ jména ve starší době, spojovali jej s předpokládaným starším hradem. Tento názor vyvracejí i *Smetana – Gabriel 1982*, 51-53; z nejnovější literatury k jménu hradu např. *Čornej 2010*, 300). Žižka tento symbol od té doby užíval i na své pečeti. S tím pochopitelně souvisí i reprezentační a symbolická složka hradu. Tu by ještě více podtrhovala i přítomnost obytné věže, tvořící výraznou dominantu na již tak impozantním vrchu.

Jako nesmysl se jeví tvrzení, že hrad neměl hospodářské zázemí (*Smetana – Gabriel 1981*, 87). V obou listinách z l. 1422 a 1437 se ve výčtu příslušenství k hradům

Kalich a Panna objevuje i několik vesnic. V období válek mohlo sice být uplatňování nároků na ně mírně řečeno problematické, nicméně těžko by někdo vystavěl hrad na území, o které by pak nejevil zájem (a zvláště, když se pro něj měl stát rodovým sídlem!). Navíc hrad existoval až do konce 15. století a své funkce tedy musel plnit. Jistě by nebyl udržován, kdyby nepřinášel nějaký užitek. Velmi zajímavou se v této souvislosti jeví existence osady Kalich, která ležela na úpatí hradního vrchu, na severovýchodním konci obce Třebušín. Osada je prvně zmíněna r. 1645, kdy měla 7 domů (*Jarschel 1934*, 89-90). I vzhledem k tomu, že se nacházela při staré cestě na hrad, nevylučujeme možnost, že by mohlo jít o nástupce původního hospodářského dvora hradu.

Po konci husitských válek hrad nejspíše zcela ztratil rezidenční funkci, neboť všichni majitelé měli svá sídla jinde. Patrně krátkou dobu na něm sídlil Vilém z Ilburka, který se r. 1444 označuje „seděním na Kalichu“. Také vojenská složka musela být asi notně omezena. Zdá se při udržování objektu hrála nejspíše roli úloha centra panství.

Hrad Lityš pravděpodobně mohl prodělat složitější vývoj, doba jeho života je ze všech tří objektů nejdelší (obr. 57; 58). Více jak sto let existence a prokazatelná sídelní funkce mohly vést majitele k přestavbám a rozšiřování objektu. V případě jádra (oddíl V) nemáme pochyby o jeho původnosti, i když třeba přístavky k paláci v jižní části mohly narůstat postupně. Také oddíl IV asi patrně patří k první stavební etapě. V opačném případě by bylo nutné zvažovat jiné vedení komunikace, pro něž ale nemáme žádné indicie. Obezdní náspu tohoto oddílu je provedeno na hlínu, která je zcela jiná než u oddílů I až III. Ty jsou stavěny na pojivo stejného charakteru. V jejich případě je možné zvažovat současný vznik, i když není vyloučeno, že oddíl III může být i starší. Evidentní je snaha o kontrolu přístupové komunikace pomocí čtyř bašt zapojených do obvodového opevnění oddílů I, II a III. Zatímco obě bašty 1 a 2 oddílu I patrně neměly obezdní plentami, bašta 3 oddílu II již tuto obezdívku měla. Velmi zajímavá je trojboká bašta 4 oddílu IIIa, zde už téměř nabývající podoby jakéhosi předchůdce bastionu. Předpokládáme, že všechny bašty nesly na korunách zdív ještě dřevěné konstrukce pro střelce a byly také uzpůsobeny pro palné zbraně větších ráží, včetně lafetovaných. Obvodové fortifikace tvořily jak prosté zdi, tak i obezdné terasy a rovněž obezdné masivní náspy. Na nich znovu předpokládáme ještě další dřevěné konstrukce různé podoby. Datace druhé stavební fáze (pokud jich nebylo více) není vůbec jistá. Promyšlená kontrola přístupové cesty možná souvisí

i s nějakou nepříjemnou zkušeností z válečného období. Stejně, jako tu modelujeme postupné narůstání, mohl hrad ve svém celém půdorysném rozsahu vzniknout v jedné fázi. Tuto otázku může vyřešit pouze archeologický výzkum.

Litýš byl postaven Zikmundem z Vartenberka jako po Panně druhý trutzbürg – vzdorohrad – vůči Kalichu. V období husitských válek zcela určitě plnil roli vojenskou a snad i sídelní, i když Zikmund z Vartenberka a ani ostatní zástupci tohoto rodu jej určitě neobývali (předpokládat lze pouze krátkodobé návštěvy). Rezidenční funkci mu lze přiřknout snad pouze za Jana z Čechelic a Tetčiněvsi. Obytná zástavba tak mohla být rozšiřována právě za jeho panování.

6.4. Klenová

Lokalizace

Plzeňský kraj, okres Klatovy.

Hrad Klenová se nachází při jihozápadním okraji stejnojmenné obce na 548m n. m. vysokém kopci v Šumavském podhůří, 1km jihovýchodně od Janovic nad Úhlavou.

Hrad se dělí na dvoudílné jádro, s předním (severovýchodní; 3. oddíl) a zadním (jihozápadní; 4. oddíl) dílem, zámeckou část (1. oddíl) a vnější opevnění (2. oddíl). To má několik částí – náspy a příkopy na severozápadní až jihozápadní straně a masivní obezděný násep na východě. Před hradem měla ještě stát dvě předsunutá opevnění.

Historie

Hrad Klenová byl založen někdy ve 2. pol. 13. stol., prvně je ale zmíněn až v r. 1291 v predikátu Bohuslava („...*Bohuzlaum de Clenow...*“, *RBM II*, č. 1554, 667-668). Starší literaturou uváděný Miloslav (takto např. *Kašička 1981*, 89), připomínaný k r. 1283 s predikátem „de Cleynowitz“, se podle nejnovějšího rozboru nevztahuje ke Klenové, ale ke Klenovicím u Města Touškova (*Úlovec 2004a*, 26). Bohuslav byl patrně členem rodu pánů z Janovic, možná i bratrem nejstaršího známého člena Jana (*tamtéž*, 26). V první polovině 14. stol. hrad vlastnil Přibík (I.) z Klenové, snad syn

předchozího majitele. Zmiňován je pouze v donaci svého stejnojmenného syna z r. 1362 (*LE I*, č. 73, 39). Přibík (II.) je zmiňován až do r. 1408 (doklady přináší *Úlovec 2004a*, 27). Jeho synem byl Jan z Klenové, který se po většinu svého života až do své smrti v r. 1412 zdržoval na Moravě ve službách markraběte Jošta. Měl dva syny – Václava a Přibíka (III.). Zatímco první se převážně zdržoval na Kouřimsku, druhý sídlil na Klenové.

Vzdělaný šlechtic Přibík patřil po většinu první války husitské k tábořské straně (k jeho osobě viz *Jánský 2004*, 51-167). R. 1426 při nočním útoku obsadil bez ztráty jediného muže město Stříbro, které následujícího roku úspěšně uhájil před vojsky křížové výpravy, jež tak neslavně skončila u Tachova. Při této příležitosti se uvádí, že „*Přibíka tam oblehli dobře s dvěma sty jezdců, jeho spolčenců*“ (*Bartošek z Drahonic*, 238). Později je zmíněno, že Přibík škodil Rožmberkovi, se kterým několikrát uzavřel mír. Při jednom z nich, uzavřeném 31. července 1432, je zmiňován klenovský purkrabí Jan z Hrádku (*Rynešová 1929*, č. 216, 148). Na konci r. 1433 se ještě zúčastnil svatomartinského sněmu jako tábořský stoupenec, ale již na začátku r. 1434 před vyslanci basilejského koncilu uznal kompaktáta a přiklonil se k Zikmundovi, za což r. 1436 obdržel volyňské panství (*Úlovec 2004a*, 30). V následujícím období dvakrát dopravil zásoby do obležené Plzně. I v období po Lipanech se podílel na politickém životě země a pacifikaci radikálních elementů. Zároveň ale podnikal loupežné výpravy do Bavor, takže jej kníže Albrecht musel nakonec pacifikovat tak, že mu v r. 1451 dal nějaké majetky na bavorské straně v léno, zavázal ho k ochraně hranic před českými vpády a povolal jej do svých služeb. Po dlouhou dobu patřil k přívržencům Jiřího z Poděbrad, ale r. 1465 od něj odstoupil. Příčinou byla nedostatečná náhrada za volyňské panství, které si panovník vyžádal zpět. Dlouho však v odporu nezůstal, ještě téhož roku zemřel. Jeho dva synové, Bušek a Jan, již nebyli naživu a proto se jeho dědicem stal vnuk Jan, Buškův syn.

Než však dospěl, poručníkovali mu Burian a Linhart z Gutštejna, kteří se po hradě také psali (*Úlovec 2004a*, 34-35). Jan se sice psal po Klenové, ale sídlil na Žinkovech, které získal již jeho děd. Patrně někdy okolo r. 1520 prodal klenovské panství Vilémovi Švihovskému z Rýzmburka a na Rabí (*Úlovec 2004a*, 35-36). Ve 30. letech získal tento šlechtic, který se honosil úřadem královského hofmistra, lukrativnější dobříšské panství a Klenovou r. 1533 prodal Zdeňkovi Lvů z Rožmitálu a na Blatné. Po jeho smrti v r. 1535 převzal silně zadlužené dědictví jeho syn Adam Lev, který již

nemohl zabránit rozpadu dominia. Klenová se postupně ocitla v rukou různých věřitelů, až ji r. 1555 odkoupil Adam ze Šternberka a na Zelené Hoře. Ještě téhož roku ji ale odprodal Jiřímu Harantovi z Polžic a Bezdruzic (*Úlovec 2004a*, 36-39). Po jeho smrti si Klenovou rozdělili dva jeho synové –Kryštof a Adam. Když později tak nešťastně skončili Kryštof vyženil Pecku, prodal svůj díl Klenové potomkovi původních držitelů hradu Přibíkovi z Klenové a na Janovicích. Oba muži Adam Harant a Přibík byli velmi neklidné povahy a jen těžko se snesli mezi sebou. I přes četné dluhy a spory hrad odkázali svým potomkům (*Sedláček 1893*, 158-159; *Bělohlávek a kol. 1985*, 142-143; *Úlovec 2004a*, 41-43).

Po Adamovi Harantovi držel půlku hradu jeho syn Jan Jiří mladší, kterému ale byl na panství pro účast na stavovské povstání uvalen manský závazek. Po jeho smrti v r. 1646 jeho díl převzal Jiří Adam Bořita z Martinic. To již vlastnil i druhý díl, který r. 1640 koupil od Viléma st. z Klenové a Roupova. Od 2. poloviny 17. stol. se majitelé střídali a hrad chátral. V 18. a na poč. 19. stol. se na hradě dokonce lámal kámen na stavby. Obnovy se Klenová dočkala až za Eduarda Stadionu z Thannhausenu a Václava Veitha ve 30. letech 19. stol. (*Sedláček 1893*, 159-162; *Bělohlávek a kol. 1985*, 144; *Úlovec 2004*, 119-120; *Úlovec 2006*, 277-290).

Popis

Hradu se již věnovalo velké množství badatelů (*Kotrbová 1960*; *Menclová 1972*, 304-308; *Kašička 1981*, 95-105; *Bělohlávek a kol. 1985*, 142-145; *Kašička 1995*, s.p.; *Ryšavý 1995*, s.p.; *Durdík 1999*, 254-256; *Kamenická 2001*, 55-58; *Úlovec 2004*, 115-122; *Kamenická 2004*, 15-21; *Úlovec 2004a*, 23-49; *Jánský 2004*, 51-167; *Úlovec 2006*, 277-304).

Vnější opevnění na východní straně má podobu masivního náspu s obezděnými lícemi (obr. 59: 1; 62, že jde o násep potvrzuje výzkum *E. Kamenické* z r. 1996, viz. *2004*, 16). Později byl na vnější straně zpevněn minimálně čtyřmi plnými baštami – na severu rohovou baštou s postraníma ušima (obr. 59: 2; 63) a směrem k jihu dále podkovovitou (obr. 59: 3), hranolovou (obr. 59: 4; 64) a další hranolovou (obr. 59: 5, opět potvrzeno i archeol. výzkumy *E. Kamenické* z l. 1996 a 1999 – viz *2004*, 16 a 19-20). Násep je na severní straně ukončen přirozeně – obezdívka severní bašty pokračuje přes příkop až k parkánové hradbě zadní části jádra (obr. 59: 6), zatímco na jižní vymizí v ploše mezi jádrem a zámeckou budovou. Svědectví o tom, že

původně pokračoval někam dál, možná až k druhé bráně, je jeho čelní plenta, která poté, co se k ní připojí hradba s první bránou, pokračuje dál a pak najednou končí (obr. 59: 7). Obezděný násep z vnější strany sleduje pouze na severovýchodní straně příkop s vně vyhozeným náspem (obr. 59: 8), po zbytek úseku je tato fortifikace zničena současnou cestou. Vnější násep se připojuje k nejsevernější z bašt obezděného náspu, ale ještě před tím se z něj oddělí jedno rameno (obr. 59: 9), které pak – na vnitřní straně sledováno příkopem - obkrouží severozápadní až jihozápadní stranu jádra a připojí se k západnímu konci zámecké budovy (obr. 59: 10). Pod jihovýchodním zaobleným nárožím registrujeme masivní trojúhelnou terasu, u níž si nejsme jisti stářím – není totiž vyloučeno, že může být až novověká (obr. 59: 11). Ještě níže pod ní však zjišťujeme násep, obíhající pouze hrot terasy (obr. 59: 12).

Zámecká část vznikla na místě staršího předhradí a sestává z dlouhé budovy s podélnou orientací západ – východ a první brány na východní straně (obr. 59: 13). Všechny stavby se příkládají k hradbě zpevněné minimálně dvěma baštami. Pod západní částí zámecké budovy jsou dochovány sklepy pozdně gotické budovy (*Kašička 1981, 95*).

Do přední trojúhelné části jádra hradu se vstupuje druhou hranolovou věžovou branou (obr. 59: 14). Po její západní straně se k hradbě příkládá budova purkrabství (obr. 59: 15). V cípu tohoto oddílu stojí hranolová věž, ve spodních partiích z nejstarší fáze, v 19. stol. Navýšená (obr. 59: 16). Její přízemí bylo neobvykle zaklenuto kupolí. Obě části jádra odděluje budova kočárovny (obr. 59: 17).

Zadní díl jádra vymezuje hradební zeď, ke které se příkládá obvodová zástavba – trojkřídlá budova. Jižní křídlo (obr. 59: 18) bylo vybaveno v patře velkým sálem otevřeným do zaklenutého arkýře na hranolové trnoži. Vedle něj byla postavena protáhlá půlválcová bašta (obr. 59: 19), vestavěná do parkánu, který zároveň svým oblým čelem předstupuje. Aby bylo možno parkánem stále procházet, bylo přízemí plné bašty prolomeno úzkou valeně klenutou uličkou. Na její vrchol byla nastavěna ze starších vyobrazení známá a dnes zřícená polygonální kaple, prolomená vysokými hrotitými okny s kružbou. Ve střední části na skalce patrně stávala další věž – nejspíše okrouhlý bergfrit. Zadní díl jádra obklopoval parkán s parkánovou hradbou, z níž na jihovýchodní straně (mezi baštou s kaplí a druhou bránou) podle obrazu F. K. Wolfa z doby okolo r. 1800 vystupovaly dvě bašty (*Kašička 1981, 94*).

Vstupovalo se do něj od věžové brány předního dílu jádra. K severovýchodní straně jádra je přistavěna hranolová bašta (nebo věž?), sestupující až do příkopu, kde byla studna (obr. 59: 21; 65). Také v jejím zdivu byly ponechány otvory pro plynulý průchod parkánem.

Naproti hradu se tyčí kopec o výšce 520m n. m., na jehož vrcholu stojí pseudogotická kaple sv. Felixe (obr. 61: 8). Zde se mělo údajně nacházet jedno z předsunutých opevnění, není tu však po něm žádné stopy. Nějaký srub mohl stát na pahorku jihovýchodně

pod hradem a kousek od něj stejným směrem další předsunuté opevnění (obr. 61: 5 a 6, *Kašička 1981*, 96). Stopy po jakékoliv fortifikaci jsou však více než nezřetelné, i když jejich existenci nemůžeme vyloučit.

Interpretace

Hrad Klenová byl založen v rámci janovického panství pravděpodobně jako sídlo vedlejších zástupců rodu (nejstarší známý předek Jan sídlil na hradě v Janovicích, jeho bratr ? Bohuslav si založil Klenovou). Jim také sloužil jako rezidenční objekt, kromě posledního Jana, který přesídlil na Žinkovy. Vilém Švihovský hrad jistě obýval, ale Zdeněk Lev a Adam ze Šternberka už sídlili jinde. Klenová se znovu stala rezidenčním objektem za Harantů.

Stavební vývoj hradu je poměrně složitý (k němu viz *Menclová 1972*, 304-308; *Kašička 1981*, 89-100; *Durdík 1999*, 254-256; *Úlovec 2004*, 115-122). Nejstaršímu hradu přísluší dvojdílné jádro s příkopem a náspem okolo něj (na východní straně narušen obezděným náspem a na jihovýchodě zámekem). V přední části jádra tehdy stávala čtverhranná věž, další zástavbu neznáme. Zadní část dispozice měla palác údajně v severovýchodní části a ve středu nádvoří věž.

Na přelomu 14. a 15. stol. Přibík (II.) hrad velkolepě přestavěl. Přední část jádra byla nově opevněna a vybavena věžovou bránou. Zadní část jádra po obvodu zaplnilo trojkřídle stavení. Jižní část tvořil honosný palác s arkýřem a kaplí. Opevnění doplnil parkán a bašta s již zmiňovanou kaplí.

Přibík (III.) prý někdy kolem pol. 15. stol. vystavěl i obezděný násep (vlastně zvětšil a obezdil starší násep) a před ním nový příkop a násep. O něco později čelní stěnu obezděného násepů zpevnil minimálně čtyřmi baštami, k jádru přistavěl čtverhranou

baštu (věž?) nad starší studnou. Na jižní straně bylo vystavěno nové předhradí (dnes zámecký areál), jehož hradební zeď byla zpevněna minimálně dvěma baštami. Údajně i v této době měla vzniknout předsunutá opevnění. Někdy koncem 15. stol. byla k bráně přední části jádra přistavěna budova purkrabství (*Menclová 1972, 307*).

V 2. pol. 16. století hrad renesančně přestavovali Harantové. Ta se ale spíše soustředila na úpravy interiérů a exteriérů.

V 19. stol. došlo k výstavbě první brány, zámecké budovy, dostavbě hranolové věže a výstavbě kočárovny v předním díle a úpravě jižního paláce v zadním díle jádra.

Přestavba Přibíka (III.) vytvořila z hradu jednu z nejlépe chráněných pevností v Čechách (podobně v superlativech hodnotí i *Kašička 1981, 94; Durdík 1999, 256*). Masivní obezděný násep, později doplněný baštami, umožňoval nejenom pasivní (fungoval jako štít), ale i aktivní obranu s využitím libovolných zbraní (šířka náspu dovolovala použít i lafetované zbraně). Jednotlivé bašty skvěle fungovaly jako flankovací prvky. Jak správně podotýká *T. Durdík (1999, 256)*, stavebníkovi patrně chyběly praktické zkušenosti se stavbou takových opevnění, což mělo a stále má vliv na četné statické poruchy. Plenta valu je totiž pouze 1 m široká, a tak záhy po svém vystavění musela být zpevněna baštami (*Kamenická 2004, 15*).

Zatímco zadní díl jádra měl zcela evidentně sídelně-rezidenční úlohu, přední část již tak jasná není. Zástavbu zde kromě purkrabství z konce 15. st. a věže z 13. st. neznáme. Zdá se, že v nejstarší fázi mohl oddíl plnit funkci předhradí. Pro mladší období vznesla zajímavou teorii *D. Menclová (1972, 305)*, že by totiž nezastavěný oddíl mohl poskytovat útočiště vojenské posádce. Vzpomeneme-li na informaci o počtu jezdců, kterými disponoval Přibík (III.) ve Stříbře (a to i za předpokladu, že většinu z nich tvořily oddíly jeho přátel a sousedů), pak je tato potřeba velmi pravděpodobná. Zároveň je však nutné upozornit, že hrad musel mít i v této době předhradí, vybavené nejnужnějšími hospodářskými provozy. Předpokládejme ale, že Přibík již na počátku husitských válek buduje obezděný násep a vedle něj i další hradní oddíl, rozlohou kopírující nynější zámeckou část. Ten by se přikládal jako přihrádek či parkán k obezděnému náspu a plnil nejenom funkci přístupového koridoru, ale mohl nést i nějakou zástavbu. Zde by se velmi dobře mohla ubytovat větší posádka, zatímco přední oddíl jádra by mohl plnit dál funkci předhradí. S proměnou účelu stavby, která po Přibíkově (III.) smrti přestala být sídlem bojovně

založeného šlechtice, mohlo dojít i k přesunu funkcí oddílů hradního organismu. Po pol. 15. stol. vzniká dnešní zámecký areál, který mohl převzít funkci předhradí a přední oddíl jádra je vybaven obytnou budovou.

Už jsme zde nastínili určité nejasnosti ve fungování obezděného valu. Podle naší představy pokračoval až kamsi před 2. bránu a navazoval tak na násep obíhající západní stranu jádra. Od první brány musela vést cesta po rampě na vrchol obezděného valu, odtud pak přes příkop po mostě do druhé brány. Z toho můžeme soudit, že také tudy mohla být na val zavážena děla. Na severní straně byl násep původně ukončen rovně a později baštou, od níž vedla hradba přes příkop nahoru k jádru. Stejnou příčnou hradbu přes příkop máme i před 2. bránou, avšak je datována již do přelomu 14. a 15. stol. Připustíme-li, že by mohla souviset s obezděným náspem (a byla tedy datována špatně!), pak by se mohla opakovat i situace ze severní strany obezděného náspu. A to i včetně toho, že na jejím konci by mohla mít baštu. A to vše by ještě vedlo k jednomu podstatnému zjištění, že totiž pro pohyb obránců byl přístupný asi pouze obezděný násep. Z něj totiž nebylo možné přejít na níže položený vnější násep. Ten by tak musel být přístupný z jiného místa, pakliže ovšem nebyl, jak ostatně předpokládáme, pouze pasivní překážkou.

Tomu by spíše odporovala masivní trojúhelná terasa obehnaná před a pod jejím hrotem nízkým náspem. Ta totiž mohla být přístupná z vnějšího náspu. Zároveň ale také mohla mít funkci bollwerku, navázaného na první hradní oddíl (zámecká část).

Velké nejasnosti panují ohledně předsunutých opevnění, nemají totiž v terénu žádné výrazné stopy, nicméně je i přesto nelze odmítnout.

Hrad Klenová představuje velmi zajímavý příklad postupného rozvíjení obranných možností hradu. Od původní stavby vybavené kamennými hradbami s baštami a věžemi z přelomu 14. a 15. stol., přes masivní obezděný násep asi již z počátku husitských válek až po jeho zpevnění plnými baštami kolem poloviny 15. stol.

6.5. Oltářík

Lokalizace

Ústecký kraj, okres Litoměřice.

Hrad Oltářík, zvaný také Hrádek, se nachází na výrazném čedičovém vrchu o výšce 565m n. m., západně od vsi Děkovka, nedaleko Třebenic (obr. 66).

Hrad členíme do třech oddílů: jádro (3. oddíl) je na vrcholku kopce, od něj severně a západně leží 2. oddíl a západní, jižní a východní svahy pod vrcholem zabírá 1. oddíl.

Historie

Podle téměř veškeré literatury byl hrad založen patrně někdy po r. 1426 husitským hejtmanem Jakoubkem z Vřesovic (*Durdík 1999, 339, Menclová 1972, 333, Anděl a kol. 1984, 359*). Pouze A. Sedláček bez jakékoli citace tvrdí, že hrad postavil Jakoubek se svým synem Janem mezi lety 1440-1450 (*Sedláček 1923, 313*). Podle všeho má pravdu. Když totiž kronikář Bartošek z Drahonic vypočítával k r. 1435 majetky Jakoubka z Vřesovic, Oltářík nezmiňuje („...*Jakubko de Moravia tunc tenens Bielinam, Kostomlati, Kysperk, Engspurk castra, Zluticze, Usk super Albea et Teplice civitates...*“, FRB V, 617). Poprvé se objevuje v písemných pramenech r. 1450. Tehdy Jakoubek z Vřesovic se synem Janem zastavili „...*hrad náš Oltářík s horou... k tomu hradu, vsi Chrášťany s vinicí a Děkovku s háji okolo hradu...*“ Janu z Polenska za 300 kop grošů a slíbili mu získat potvrzení od krále (*Sedláček 1923, 313, Menclová 1972, 333*). Podle T. Durdíka Jakoubek vyměnil hrad Oltářík s Janem z Polenska za Kyšperk (*Durdík 1999, 399*). To však není úplná pravda, protože Jakoubek hrad Kyšperk, který zástavně držel Rydkěj z Polenska, získal překvapivým a rychlým vojenským útokem již r. 1433 a poprvé je v jeho majetku zmíněn r. 1435 (*Úlovec 2002, 88-91, FRB V, 617*). Patrně až později, podle A. Sedláčka někdy před r. 1440 (*1923, 376*), došlo k jejich vyrovnání. Jakoubek totiž potřeboval získat na mnohá zcizená panství doklady o tom, že je skutečně koupil na základě smluvních vztahů, aby mu byly zapsány do desek zemských. Odstoupení Oltáříku a zároveň i Ploskovic asi bylo úplatou za potvrzení držení Kyšperka, které Jakoubek tak naléhavě potřeboval (k roku 1454: „...*Jakúbek z Wřesowic okázal nám list Konráda*

arcibiskupa Pražského, kterýž svědčí Rytkerowi z Polenska na hrad Caisperk na 3000 kop gr. i jeho dědicuom, a na 52 kop a 40 gr. na počtu zuostalých, jakož to list okazuje. Vedle toho okázal dobrau vuoli ot Rytkéře z Polenska a od Jana a Alše synuov jeho, svědčící na ten list arcibiskupský témuž Jakubowi a jeho synu i jich dědicuom budaucím, i šíře jakož ten list v sobě zavírá, a okazuje na Tloskowice. Ale královské povolení listu my jsme neviděli, jakož se jeho dotayče v listu Konradowě, aniž jsme toho viděli, by Rytkéř zjednal povolení na to od Královy Milosti, jakož se v tom listu jeho zavazuje...“, AČ II, 464)

Mikuláš z Polenska, syn předchozího Jana, r. 1468 postoupil Oltářík bratrům Janovi a Oldřichovi z Házmburka (*Sedláček 1923, 313, AČ III, 576, Pelikán 1946, 73*). Potom až do r. 1531, kdy je Oltářík zmíněn jako majetek Viléma mladšího z Ilburka, nemáme o hradě žádných zpráv. Už jeho otec Vilém starší z Ilburka získal r. 1463 od Jiřího z Poděbrad do zástavního držení nedaleké Třebenice (*Teršlová 2001, 239*) a možná právě tehdy koupil i Třebenice.

Po smrti Viléma mladšího z Ilburka a na Ronově v r. 1538 přešel majetek podle závěti na jeho ženu Anežku z Helfenštejna (*Sedláček 1923, 313, Heber 2006, 299*), která dne 25. července 1544 obdržela královský majestát a potvrzení Oltáříku (*Sedláček 1923, 313*). Tehdy byl již hrad pustý („...zámek Woltarzijk pustý se dvěma vesnicemi, t. Chrasstiany a Diakowku...“), *Profous 1951, 274*).

Popis

Hradem se již zabývalo větší množství badatelů (*Heber 2006, 297-299; Sedláček 1923, 312-313; Luksch 1920, 197; Štembera 1969a, 63-64; Menclová 1972, 332-333; Anděl a kol. 1984, 359-360; Durdík 1999, 21-23, 399; Durdík-Bolina 2001, 197-221; Fišera 2004, 157-160; Podroužek 2009; Lehký – Sýkora 2010, 237-254; Durdík 2011, 77*). Nově byl hrad zaměřen pomocí letecké fotogrammetrie (realizace P. Hlavenka) a geodetického doměření totální stanicí (realizace M. Sýkora – J. Šály), bohužel konečný výstup ještě není k dispozici.

Nejstarší komunikace na hrad vedla ze sedla na západní straně kopce okolo jeho severní strany a pak vzhůru (cesta od Děkovky je patrně mladšího data). Cesta byla po levé straně místy zpevněná drobnou zídkou z nasucho kladených kamenů. Severovýchodně pod hradem se cesta dostává do sevření skalních bloků a prudkého

terénu, lemována vysokou terasní zdí z kamene nasucho. Zde patrně stávala první brána. Terasní zídka pokračuje až na jižní stranu, kde se nachází lehce stoupající plocha pokrytá balvany a skalními výchozy, takže nelze předpokládat, že by byla využita k zástavbě. Sem také vstupuje pěší cesta od severozápadu, obě pak pokračují až k druhé bráně (obr. 67: 1), položené severně pod vrcholem. V delším úseku jsou ve svahu lemovány zídkou s nasucho kladenými kameny (obr. 67: 3).

Před bránou není patrný příkop (obr. 68), který zde ostatně nebyl ani potřeba. Jižní stranou se připojuje ke skále, severní založena do svahu, dochovány jsou obě boční stěny brány. Obě mají v polovině délky stěn výrazné spáry, ukazující, že brána byla rozšiřována k západu. Starší brána měla portál vyzděný z lomového kamene (obr. 68: 6) a kapsu pro závoru (obr. 68: 7). V jejím západním čele byly dvě kapsy (obr. 68: 10 a 11), přičemž trámy v nich ukotvené by se před ním sbíhaly. Ty mohly nést blíže neznámou vyloženou konstrukci nad čelem brány.

Za branou směřuje jedna větev cesty k jihozápadu na uměle srovnané prostranství (obr. 67: 4), na jehož hraně můžeme ještě najít zbytek zídky kladené nasucho (obr. 67: 5). Druhá větev pokračovala podél severní strany kopce, lemovaná malým úsekem zdiva nasucho, až na prostranství východně pod věží (obr. 67: 6). To bylo evidentně upraveno zarovnaním, ale pozůstatky po zástavbě zde nejsou patrné, kromě záseku (obr. 67: 8) pro základ pravouhle se lomící zdi, asi hradby. Podle terénu a malých zbytků víme, že se připojovala na jihovýchodní nároží věže, pak pokračovala podél hrany terénu, přes dnešní zářez cesty ve skále (původní 3. brána, obr. 67: 10) až k severovýchodnímu nároží věže.

Obytná věž má lichoběžný půdorys a oblá západní nároží (obr. 67: 7). Celá věž je vystavěna z jednotného zdiva s výjimkou jihovýchodního nároží. Do jižního průčelí při jihozápadním nároží je zavázán výstupek – buď opěrný pilíř nebo trnož arkýře. Před východní průčelí byl na spáru přiložen blok zdiva, hranolový peron, přístupný přes můstek z hradby nebo po schodišti. Částečně dochovaný vstup do přízemí věže (obr. 69: 1) byl uzavírán na závoru (obr. 69: 2). Toto podlaží vyplňovala jediná prostora, osvětlená severním oknem (obr. 69: 4). Suterén byl zasekán do skály a o něco menší než přízemí, osvětlen byl dvěma střílnovými okny.

Interpretace

Oltářík je jedním z klasických případů hradní architektury doby husitských válek. Typická je zejména poloha na vysokém kopci a spirálovité vedení komunikace, již byly do cesty stavěny nejrůznější překážky a která mohla být po co nejdelší dobu postřelována.

Hradní organismus nebyl nijak složitý. Centrem stavby a zároveň i zdaleka viditelným symbolem byla obytná věž, která měla nad přízemím asi ještě jedno nebo dvě patra. Východní prostranství pod věží bylo využíváno jako dvorek, zatímco západní patrně neslo hospodářskou zástavbu. První oddíl měl nejspíše pouze obrannou funkci, nikde totiž nevidíme stopy po žádné zástavbě. Opevnění patrně využívalo nízkých terasních zídek a do nich ukotvených konstrukcí využívajících dřeva a kamene.

Stavební vývoj hradu byl patrně jednofázový, i když dvě etapy výstavby druhé brány nabádají k opatrnosti. Předpokládáme, že jde pouze o změnu záměru v průběhu stavby.

Vzhledem ke skromné stavební podobě hradu předpokládáme, že jej Jakoubek nezakládal jako rezidenční objekt, ale jako správní, vojenský a kontrolní bod. Hlavním cílem byla ochrana zdejších chudých majetků a kontrola dálkové cesty. Jako sídlo hrad mohli využívat až Jan a Mikuláš z Polenska, kterým patřila tvrz Vršovice u Loun (*Sedláček 1923*, 430). Později hrad zcela jistě znovu sídelní funkce postrádal, spíše lze uvažovat o správní a vojenské úloze.

Hrad Oltářík představuje jednoduchou stavbu, při jejíž stavbě se uplatňují pasivní principy obrany hradu. Zároveň je svědectvím ambiciózní dravosti Jakoubka z Vřesovic, který si jeho výstavbou symbolicky zajistil území zcizené svatojiřským benediktinám a zároveň dával ostatním sousedům katolické víry najevo, kdo je zde pánem.

6.6. Ostromeč

Lokalizace

Středočeský kraj, okres Příbram.

Hrad Ostromeč se nachází na ostrohu mírně klesajícím ve směru sever – jih, který je vymezen na západní straně řekou Vltavou a na východě potokem Mastníkem (obr. 70). Obě vodoteče se slévají severně od hradu. Nadmořská výška hradu se pohybuje v rozmezí od 377,56 (předsunutá opevnění na Července) do 332,76 m (vlastní hrad).

Hrad dělíme na předsunutá opevnění na Července (1. oddíl) se starším komplexem obléhacího tábora, vysunutá opevnění (2. oddíl), vnější opevnění (3. oddíl), 4. oddíl (jádro 1) a 5. oddíl (jádro 2, obr. 70).

Historie

Hrad Ostromeč bývá některými badateli spojován se sídlem Hradnice, který se v písemných pramenech objevuje r. 1369 a mizí z nich po r. 1395 (*Sedláček 1927*, 121; *Úlovec 1998*, 12-13). Na jistější půdu se dostáváme až r. 1419, kdy se někde v prostoru pozdějšího hradu odehrála bitva u Živohoště (*Šmahel 1993*, 16). Přímou o tom svědčí zápis z Popravčí knihy pánů z Rožmberka, ve kterém r. 1423 vypovídal přímý účastník bojů Přeč z Hostovnic, že „...byl na Ostromeči, jak jich tu pan Petr Konopiský zjímal bez čtyř sto...“ (*Popravčí kniha*, 76). Zajímavé je, že se název Ostromeč objevuje ještě před obsazením místa tábory a nesouvisí tedy se založením hradu (jak soudí *Úlovec 1998*, 15). Podle našeho soudu je pojmenování spíše odvozené od tvaru ostrohu nebo dokonce možná souvisí i s bitvou u Živohoště, pravděpodobně ale nemá spojitost s osobním jménem Ostromek (od Ostromír), jak také předpokládá A. Profous (*1951*, 297).

Počátky hradu souvisí až s r. 1424, kdy podle Bartoška z Drahonice 13. července táboři Jan Bzdinka, Podstavek a Hýkal se svými bojovníky obsadili horu Ostromeč („...Anno domini MCCCCXXIV feria V ipso die sancte Margarethe Johannes Bzdinka et Podstawek et Hyhal cum ipsorum complicibus obsederunt montem Ostromecz supra Multaviam...“, *FRB V*, 593). Ve velmi krátké době zde byl založen hrad, odkud byly podnikány vojenské výpravy do nepřátelského okolí, které druhá strana hodnotila jako

loupeže („...chodí s Ostromečskými loupit...“, *Popravčí kniha*, 94). K 23. srpnu 1427 vypráví Bartošek z Drahonic, jak táborita Zákon, hejtman na Ostromeči, plnil v okolí Mníšku pod Brdy, ale byl zde zastížen karlstějnskou posádkou a spolu se šesti bojovníky zabit, šesti dalším se podařilo uprchnout („*Eodem anno sabbato ante Bartholomei Bolochowecz, Sigismundus et Buzko armigeri tunc in Carlsstain degentes cum familiaribus dicti castrum quendam predonem dictum Zakon de Ostromecz metseptimum prope opidum Mnissek interfecerunt in spolio repertos de secta Thaboriensium et sex evaserunt...*“, *FRB V*, 598).

Zachariáš Theobald se ve své kronice z r. 1609 zmiňuje o tom, že v r. 1428 Bechyňští dobyli a zničili Ostromeč („*Von diesem Schloss erobern sie Ostromecz/welche festung auch die Thaboriten gehawet und schlerffien sie ganz*“ viz *Zacharias Theobald*, 347). Zatímco A. Sedláček tuto událost nepopírá (1927, 121), J. Úlovec ji pro nedostatek dalších zpráv popírá (1998, 16). Událost se ale možná skutečně stala, protože pak by se dalo dobře vysvětlit, proč následně táboři zaútočili na Bechyni a dobyli ji. Krátce po dobytí byl Ostromeč znovu obnoven a jako hejtman se na něm připomíná Mikuláš z Padařova. V nové funkci je prvně zmíněn v kronice Bartoška z Drahonic k 21. březnu 1429, kdy spolu s Janem Blehem z Těšnice a na Bechyni oblehl hrad Zvíkov, hájený Kunátem Kaplířem ze Sulevic a na Vimperku. I poté, co přišly posily z Písku, Sušice a Klatov, hrad odolal a po třinácti týdnech husité s nepořízenou odtáhli („*Eodem anno feria II ipso die sancti Benedicti Johannes Bleh, tunc in Bechyna residens, et Nicolaus de Paderow, capitaneus de Ostromecz, cum civitatibus Piska, Sicca, Glatovia et eorum complicibus se ante castrum Zviekow posuerunt...*“, *FRB V*, 600). Mikulášovy ambice ale mířily výš, zakrátko hrad opustil a vrátil se na Tábor. Při příležitosti uzavření smíru mezi Tábořem a Oldřichem (II.) z Rožmberka z 28. září 1433 je zmiňován jako „vladař“ (*ACĚ III*, č. 303, 508). Na jeho místo nastoupil jeho bratr Filip, prvně takto uváděný k r. 1430 („...pánu Filipovi z Paděřova, vladaři na Ostromeči...“, *Teige 1915*, 761). Spolu s ostromečskými oddíly se účastnil několika husitských výprav, ale po Lipanech se rázem stal štvancem.

V r. 1435, poté co Jan Roháč porušil smír uzavřený na svatovalentinském sněmu, oblehlo dne 17. března vojsko Hynce Ptáčka z Pirkenštejna hrad Ostromeč, na kterém se podílela řada okolních šlechticů (Beneš z Dubé a na Kožlí, Janek Sádlo z Kostelce, Jakoubek z Božejova, purkrabí na Konopišti, Mikuláš Krchlebec, purkrabí na Zvíkově

s rožmberskými oddíly). Měsíc byl hrad obléhán bez výsledku, až nakonec 26. dubna přišlo na pomoc 50 jezdců, 200 pěších a 11 vozů vyslaných Alešem Holickým ze Šternberka a Jencem z Janovic a na Petrohradě. Dne 15. května dorazilo 125 jezdců a 300 pěších pod vedením Hanuše z Kolovrat. Mohutná síla obléhatelů, kteří patrně vyčkávali a nechávali posádku vyhladovět, donutila Filipa ke kapitulaci. Stalo se tak 22. května, posádka směla opustit hrad a odejít na Tábor. Obléhatelé poté hrad vypálili (popis událostí u Bartoška z Drahonic: *„Eodem anno ipso die sancte Gedrudis, quod erat feria V, nobilis dominus dicto Ptaczko de Lipii, residens in Ratay, cum domino Benessio de Duba, residente in Kozle, cum famoso Jakubkone de Bozegiow, purgravio domine Perchte vidue de Konopist, et cum ipsius gentibus et strenuus miles dominus Nicolaus in Zwiekow cum gentibus domini Ulrici de Rosenberg circumvallaverunt Philippum capitaneum cum suis complicibus in Ostromecz et feria II post Georgii venerunt ad circumvallantes nobiles domini Also de Sternberk, alias de Holicz, qui tunc castrum Hradek tenuit, et dominus Jenczo de Petrsspurk cum quinquaginta equitibus, undecim curribus et ducentis peditibus./Item dominico ipso die sancte Sophie venit ad eos dominus Hanussius Kolowrat cum centum XXV equitibus et trecentis peditibus.../...Eodem anno dominico ante Urbani Philippus de Ostromecz cum suis complicibus dedit dictum castrum dominis suprascriptis et cum suis equitavit in civitatem Thabor supra Uska Luznicz.“*, FRB V, 617).

Po dlouhou dobu byl pak hrad zřícený, až jej někdy na počátku roku 1450 nechal obnovit Zdeněk ze Šternberka jako baštu proti Táboru. Dne 28. dubna píše Hanuš z Kolovrat Oldřichovi z Rožmberka: *„Vznesli na mě moji úředníci, že by páně Zdeňkovi z Konopišť ohledovali a vyměřovali na Ostromeči k srubuom a k osazení té hory.“*. Jak je patrné, Šternberkův postup se mu příliš nelíbil: *„I nenieť pane tajno tvé milosti, kteraks nemalý náklad a škodu i s námi vzal, než sme toho dobyli. Protož pane, bylaliby která smlúva aneb příměrie, rač o to mluviti, aťby v tom osazováno nebylo; neťby pane vašemu i našemu zboží ublížili.“* (AČ IV, č. 10, 393). Oldřich mu na to 1. května odpověděl: *„A jakož mi píšeš, že páně Zdeňkovi horu Ostromecz změřili, chtiece ji osaditi: bohdá pane s tvú i jiných pomocníkóv a přátel dobrých pomoci miením toho brániti i jiných jich svévolností, což najdále budem moci.“* (AČ IV, č. 11, 393-394). Musíme si uvědomit, že tehdy stál ještě Zdeněk věrně na straně Jiřího z Poděbrad a že tedy nová pevnost musela být Rožmberkovi a jeho spojencům

ze Strakonické jednoty vysloveně trnem v oku. Z hradu neměli radost ani táborští, kteří nejspíše proti tomu vznesli námitky (Šmahel 1990, 536). Šternberk se s nimi vypořádal velmi rázně, nejprve Táboru společně s Janem Sádlem z Kostelce a Zdeňkem z Tichonic opověděl (AČ IV, č. 55, 31-32) a v červenci je ještě porazil u Miličina (Sedláček 1927, 122). Po mnoho let pak odtud škodil svým nepřítelům, a po výměně stran i Jiřímu a jeho spojencům. Při rázné Poděbradově akci proti Šternberkovým hradům v r. 1467 Ostromeč obležen nebyl, a je velkou záhadou proč podobně Úlovec 1998, 19-20). V r. 1471 již ale některým došla trpělivost. Země ale byla bez krále a stavy nesvorné, takže obléhání nakonec nebylo úspěšné. Dobové zprávy k tomu píší: *„Hrad Ostromeč byl v těch dobách čtrnáct let pustý, až jej pak osadili páni ze Šternberka. Nad zdmi postavili střechy z prken, trochu opravili násypy, příkopy a záseky a dali tam posádku. Z toho hradu pak působili v celém širokém okolí značné škody: brali, loupili, zajímali a vydírali výkupné, kradli dobytek a bránili plavení dřeva do Prahy, protože vybírali clo po dvou bílých groších z každého voru. Trvalo to už dlouho a vadilo to mnohým pánům i zemanům v tom kraji a také sedlákům, protože řada jich tam musela odvádět peníze a slibovat poslušnost a s nimi se o to dělili i někteří zemané./Později se o tom konal sněm a tam navrhovali, aby byl hrad obležen, ale všichni s tím nesouhlasili. Přesto však k tomu došlo, a to tak, že hrad, který stojí na velmi nepřístupném místě, neobklíčili, ale obsadili několik skalnatých vyvýšenin kolem hradu a vybudovali také bašty s příkopy, takže na hrad ani z hradu nikdo nemohl a ani posily se na hrad nemohly dostat./Ale v české zemi nebylo jednoty a svornosti, jen zrádců bylo všude dost, zemřeli někteří vysocí úředníci a král byl mrtev./Tehdy byl pražským purkrabím pan Jan z Janovic a na Petršpurku, řečený Jenec. Ten shromáždil u Ostromeče něco svých lidí a přikázal všem zemanům od Brandýsa nad Labem až na dvě míle k Praze, v okolí Říčana a Jílového, aby se k němu všichni v určený den sjeli, že společně zaútočí na Ostromeč. Ale neudělal to ani jeden z nich. Rozhněval se, že ho neposlechli, a zajal jim všem v okolí Prahy stáda dobytka i koní, ale někteří schovali koně v lesích.“* (Ze starých letopisů českých, 215-216).

Po Matyášově olomoucké volbě, na jehož stranu se postavil i Zdeňk, přibyla na Ostromeč královská posádka. V průběhu let 1471-72 stále docházelo k Šternberkovým útokům na nepřátele. To vyprovokovalo pražská města ke dvěma útokům na hrad, o jejichž výsledku nic nevíme, ale stěží můžeme předpokládat

výraznější úspěch (událost i popisuje *Úlovec 1998*, 22-23). Teprve po uzavření budínského míru mezi Matyášem Korvínem a Vladislavem Jagellonským a následném zemském míru z Německého Brodu se situace na čas uklidnila. O hradu pak mnoho neslyšíme. V r. 1474 bylo Korvínem, Kazimírem Jagellonským a Vladislavem Zdeňkovi potvrzeno vybírání cla „*in Ozthronicz*“ (*Úlovec 1998*, 23). Po Šternberkově smrti v r. 1476 přešel na jeho potomky. Ještě v r. 1497 je hrad zmiňován jako stojící, ale patrně již nebyl využíván k bydlení. V r. 1542 jej Adam ze Šternberka prodal Hanušovi z Říčan do zástavy a ten jej ještě téhož roku přepustil Janovi mladšímu z Říčan, ovšem pouze v případě, že by mu nesplatil svůj dluh. Tehdy je zmiňován jako pustý (*Úlovec 1998*, 24).

Popis

Poznání hradu prozatím nebyla věnována potřebná péče (*Heber 2012*, 326-337; *Kolář 1924*, 249-250; *Sedláček 1927*, 120-123; *Bělohávek a kol. 1985*, 245-246; *Svoboda 1995*, 366; *Durdík 1999*, 411-412; *Durdík – Sušický 2000*, 102-104; *Durdík 2002*, 73). Bohužel hrad nemá kvalitní zaměření a ani náš poslední pokus, zaměřit hrad pomocí letecké fotogrammetrie neposkytl komplexní výsledek. Proto bude nutné provést leteckou fotogrammetrii ještě jednou znovu, po vykloučení rozsáhlých křovinami zarostlých částí hradu (v současné době jsou tyto práce projednány s obcí Chotilsko, která má zájem na údržbě a propagaci hradu).

Samotný hrad se rozpadá do několika částí (obr. 70). Na vrcholu Červenka najdeme trojúhelné opevnění s okosenými nárožními s dvojitým příkopem a valem (obr. 71: 1; 72). Od východu se k němu připojuje val (obr. 71: 2), který patrně souvisí s keltským oppidem Hrazany, i když patrně mohl být využit během některého z obléhání. Severně pod vrcholem Červenky terén mírně spadá podél skalního bradla, na kterém najdeme oválnou plošinu s centrálně umístěným nízkým valem či náspem (obr. 71: 3). Jak se zdá, jde o postavení pro prak, pod nímž na východní straně najdeme i výrazné stopy po lámání kamene (obr. 71: 4). K východnímu boku bradla se pod tímto postavením připojuje rozlehlý, hranou a valem vyčleněný lichoběžný areál, členěný terasami (obr. 71: 5), který pokládáme za jeden z táborů obléhatelů. Zmíněné postavení pro prak se nachází necelých 500m od přední části vysunutého opevnění nebo více jak 600m od čela jádra hradu. Vzdálenost mezi trojúhelným opevněním a prakovým postavením je asi 80m. Skalní bradlo je posléze ukončeno výraznou

přírodní strži. Původní přístupová komunikace ke zmíněným objektům není známa, ale patrně přicházela od jihu.

Cesta na samotný hrad procházela po východním úbočí Červenky a dále pak až ke strži, odkud dále pokračovala po západní straně těsně pod vrcholem ostrohu. Někteří badatelé ji umísťují přímo na vrchol ostrohu (*Úlovec 1998*, 26), ale její relikty jsou více než zřejmé. Vrchol ostrohu naproti tomu zabralo vysunuté opevnění, mající podobu dlouhého spojovacího krčku (obr. 73: 1) zakončeného výrazným rozšířením s čelním lehce prohnutým náspem (obr. 73: 2). Tato fortifikace je vysunuta asi 70-80m před čelo jádra a kontroluje cestu, probíhající pod ní a před čelem vstupující i do ní (obr. 73: 3). Zde musíme předpokládat první bránu (obr. 73: 4). Další brána následovala při čtvercové stavbě (budova č. 1, obr. 73: 5), která ukončuje severní konec krčku a ponechává vedle sebe dostatek místa pro průjezd. Můžeme ji interpretovat jako srub na podezdívce. Za ní nacházíme zbytky dvou na sebe kolmých stěn po blíže neznámé stavbě (budova č. 2).

Druhou branou se bylo možné dostat do vnějšího opevnění jádra. To vytvářelo obdélný půdorys se zaoblenými rohy 135 x 80m, který sestával z centrální oválné části (obr. 73: 6) a jakéhosi parkánu na jižní a západní straně (obr. 73: 7). K tomuto parkánu se připojovalo na jihu vysunuté opevnění, z centrální části pak vybíhal 5. oddíl a uprostřed ní stál 4. oddíl. V severozápadním nároží vybíhá z parkánu menší zemní bašta (obr. 73: 8). Opevnění má podobu výrazných terénních hran. Na východní straně pak na hraně pozorujeme jakýsi dlouhý zářez (obr. 73: 9). V jihovýchodním rohu centrální části najdeme relikty dvoutraktové budovy (? , obr. 73: 10), jejíž severní část byla rozdělena ve dvě místnosti (budova č. 3). Její přítomnost nám patrně indikuje polohu brány, k jejíž ochraně mohla srubová stavba na kamenné podezdívce sloužit.

Oddíl 4 je téměř uprostřed areálu vymezeného vnějším opevněním. Má obdélný půdorys se zaoblenými rohy o rozměrech 85 x 40m. Jeho obvod je opět vymezen výraznou hranou. Uprostřed areálu na vyvýšenině stávala velká hranolová budova 22 x 12m (č. 4, obr. 73: 11), při jejíž jižní straně najdeme relikty dvou zahloubených jam, které patrně tvořily jednu budovu 12 x 8m (č. 5). Stejně tak po západní straně budov č. 4 a 5 najdeme v severojižní ose čtyři zahloubené prostory, které interpretujeme jako budovu č. 6.

K vnějšímu opevnění se v severovýchodním nároží připojoval poslední oddíl, sestávající z centrálního pahorku a vnějšího příkopu a valu po jeho třech stranách. V zadní části vrcholku najdeme klenutý suterén 7,5 x 5m (obr. 73: 12), do nějž se sestupovalo dochovanou schodišťovou šjí. Sklep mohl být součástí větší stavby, která zabírala celý vrcholek, zároveň ale mohla být celá dispozice i výrazně složitější.

Interpretace

Počátky hradu jsou spletité. Někteří badatelé totiž Ostromeč spojují se sídlem zv. Hradnice, které se v písemných pramenech objevuje v l. 1369-95. Údajně celý oddíl 5 má být tímto původním hradem (*Úlovec 1998*, 26). Hradnice s pochybnou samozřejmostí považovaná za hrad, měla být založena majiteli sousedního Kozího Hřbetu jako vedlejší sídlo. Po spojení původně rozděleného panství měla být Hradnice opuštěna. Roku 1424 ji pak měli obsadit táboři. Z výpovědi písemných pramenů ale nic takového neplyne. Bartošek z Drahoníc jasně hovoří, že táboři obsadili horu Ostromeč, nikoli hrad. Z toho spíše soudím, že Hradnici je nutné hledat jinde. *J. Úlovec* odmítá, že by mohla stát v místě poplužního dvora, který se nachází uprostřed někdejšího oppida Hrazany (*1998*, 12). Jistě, dnešní budovy jsou nepochybně mladší, na druhou stranu existence původního sídla byla velmi krátká a nemusela zanechat výraznější stopy. Navíc tento dvůr nese stejné jméno.

Podle našeho soudu není správný ani model stavebního vývoje hradu, který přináší *J. Úlovec*. Oddíl 5 totiž nebude starší Hradnicí, ale samostatným sídlem kapitána hradu. Oddíl 4 s rozsáhlou zástavbou pak měl nejspíše ubytovací funkci pro velkou posádku, jinde totiž jiné místo nenajdeme (stejně interpretuje obě jádra hradu i *Durdík 2002*, 73). Další části hradu mohly mít již čistě vojenskou funkci, i když ani hospodářskou zástavbu zde nemůžeme vyloučit. Pravda ovšem je, že zde nezanechala žádné stopy.

Poměrně těžké je modelovat stavební vývoj. Původní stavba byla nejspíše narychlo budovaná a více využívala dřevěných konstrukcí. Za Padařovských už nejspíše stál oddíl 5 a hypoteticky lze predikovat výstavbu oddílu 4. Vede nás k tomu fakt, že hrad sloužil kapitánům jako sídlo a že zde byla velká posádka. Vnější a vysunuté opevnění na sebe logicky navazují a tvoří celek. Vzhledem k tomu, že jejich fortifikace tvořily patrně dřevěné konstrukce, není důvod shledávat jeho výstavbu příliš náročnou a nemožnou již v r. 1424. Pozastavme se ještě u obvodového opevnění. Dnes zde najdeme pouze ostré hrany v terénu. Kdyby zde stály zdi, byl by terén nerovný, podle

toho jak postupovala jejich destrukce. Spíše se tak zdá, že opevnění lemovaly nějaké dřevěné prvky – jednoduché ploty či dokonce nějaké formy sroubených konstrukcí (obr. 74). S tím ostatně koresponduje i fakt, že právě sruby nechával na Ostromeči stavět Šternberk, když jej v r. 1450 obnovoval.

Velký problém představuje datace trojúhelného opevnění Červenky. Podle našeho soudu je tato fortifikace spíše než součástí obléhacího tábora předsunutým opevněním. Vedou nás k tomu její velké rozměry (větší než obvyklá velitelská pevnůstka), stejně jako náročné provedení. Zároveň víme, že pod ní a kolem ní se nachází zbytky obléhacího tábora. Je snad možné, že po zkušenostech z některého obležení (1428, 1435?) došlo k výstavbě předsunutého opevnění, které zajistilo nebezpečnou výšinu v pásmu dostřelu do hradu? Otázkou zůstává, kde stály bašty a příkopy z neúspěšného obléhání z r. 1471. Tuto otázku budeme řešit až po vyhotovení fotoplánů, které nám umožní lepší orientaci v terénu a predikci potenciálně nebezpečných poloh.

Původní hrad z r. 1424 byl nejspíše budován jako vojenská pevnost. Tuto funkci si podržel po celou svou existenci. Za první husitské války sloužil jako tábořská předsunutá pevnost a zdejší posádka ohrožovala nepřátele v širokém okolí. Rovněž během poděbradských válek Zdeňk ze Šternberka hrad využíval jako vojenskou základnu ať už nejprve proti Strakonické jednotě nebo později proti Jiřímu a jeho stoupencům. Zvláště pak účinná kontrola vltavské obchodní cesty způsobovala jistě nejedněm nepřítelům (zvláště pražským městům) zlé sny. Vůbec kontrola dálkových komunikací je jedním ze základních motivů výstavby hradů v období husitských válek.

Během doby, kdy jej ovládali Mikuláš a Filip z Padařova, byl patrně uzpůsoben ke kvalitnějšímu bydlení. Dokládá to fakt, že zde byla v l. 1432-34 pražským písařem Janem Aliaparem sepsána a iluminována Bible padařovská. Vedle toho je i svědectvím o nepochybně kulturním a po vzdělání prahnoucím ovzduší mezi tábořskými radikály. Tuto vlastnost jim ostatně neupřeli ani jejich nejzavilejší nepřátelé, vzpomeňme jen na vyprávění Eneáše Silvia o návštěvě Tábora.

Za Zdeňka ze Šternberka musel být hrad také uzpůsoben k obývání a zajímavé je, že na něm dokonce tento šlechtic sídlil. Dokládá to mimo jiné i Zdeňkův list z 21. listopadu 1472, datovaný na Ostromeči (*AC V*, č. 46, 340-341). Ostromeč obýval

i jeho syn Jan, oba zároveň jako rezidenci využívali i Konopiště. Teprve Janovi synové se oddělili a Zdeněk ml. získal pouze Ostromeč, která se mu stala stálým sídlem. Po r. 1496, kdy bylo panství opět zceleno v držení Jana, přesídlili Šternberkové na Konopiště. Můžeme tedy uzavřít, že hrad měl za Padařovských zcela jistě rezidenční funkci a za Šternberků byl využíván v rámci možností. Zdá se, že neobyčejně konfliktní Zdeněk si jej oblíbil pro jeho obranné kvality. Zároveň však hrad musel být nepochybně vybaven dostatečně pohodlně, což ostatně dochované zbytky naznačují.

Podle zpráv o hradě z doby Zdeňka ze Šternberka, že zároveň fungoval jako ochrana celního místa.

6.7. Ostrý

Lokalizace

Ústecký kraj, okres Litoměřice

Hrad Ostrý se nachází na osamělém čedičovém vrchu o nadmořské výšce 553m, 1,5km jihovýchodně od Milešova.

Jádro se rozkládá na vrcholu kopce, který lze popsat jako úzké bradlo. Severně pod ním se k němu přikládá 2. oddíl - předhradí. Na západní a jižní straně kopce se nachází 1. oddíl – vnější opevnění.

Historie

Poprvé se hrad Ostrý připomíná r. 1436, kdy se po něm psal Václav Kaplíř ze Sulevic, zakladatel osterské větve rodu („...*Gerunk ze Sulevic, seděním na Milešově, Vaněk ze Sulevic, seděním na Ostrém...*“, *AČ III*, 514). Území, na kterém byl Ostrý vystavěn, patřilo kdysi k Milešovu, který r. 1420 získali bratři Kerunk a Václav Kaplířové ze Sulevic. Ti si někdy kolem r. 1433 panství rozdělili, přičemž Kerunk si ponechal Milešov a Václav získal Bílý Újezd. Po Václavově smrti panství hrad Ostrý zdědil syn Zikmund, ale r. 1482 hrad prodal svému bratranci Buškovi (doložen 1437-96). Bušek v tom samém roce odprodal Milešov Václavu z Kladna a přesídlil na Ostrý

(*Anděl a kol. 1984*, 311). Někdy před r. 1496 panství zdědil Buškův bratr Kamarét (*AČ XXVIII*, 697; *AČ VI*, 571), který je zase připojil k Bílému Újezdu. V r. 1505 prodal statek za 1000 kop českých grošů Jindřichu Vencelíkovi z Vrchovišť, manželovi své dcery Markéty („...*hrad Vostrej...*“, *Peřina 2012*, 5).

Ani Jindřich Vencelík z Vrchovišť panství dlouho nepodržel a r. 1508 je prodal nejvyššímu kancléři Albrechtovi z Kolovrat a na Libštejně (*Peřina 2012*, 5). Následujícího roku postoupil Kolovrat část panství jako úhradu dluhu 10 000 fl. Jindřichu ze Šlejnic (*Peřina 2012*, 5). Albrecht zemřel v r. 1510 a panství zdědili jeho nevlastní synové Jan a Bernard z Valdštejna. Později se rozdělili, takže v r. 1517 držel Ostrý Jan. Někdy po tomto roce zemřel a Ostrý získali jeho synové Albrecht a Jan starší (*Sedláček 1923*, 397). Roku 1528 se oba bratři rozdělili, takže Albrecht dostal Ostrý a Jan starší dostal tvrz v Bílém Újezdě (*AČ IX*, 24, X, 162, *XXXIII*, 404). Roku 1535 se panství opět scelilo v rukou Jana, který odkoupil bratrův díl.

Z uvedené ceny je patrné, že hrad Ostrý neměl velkou hodnotu. Jako stojící je zmiňován ještě k r. 1536 („...*Vostrý zámek...*“, *Peřina 2012*, 5), r. 1565 je poprvé uváděn jako pustý („...*tvrz Oujezd s dvorem poplužním a zámekem pustým Vostrým řečený...*“, *Peřina 2012*, 5). Naproti tomu stoupá význam Bílého Újezda, hlavního sídla, na které definitivně přesídlil Jan st. z Valdštejna.

Nová kapitola v dějinách hradu nastala v 18. století. Před r. 1784 se zde pokoušel hledat jakýsi zedník poklady a vystavěl si tu s povolením vrchnosti pro výletníky hospodu. Vichřice nakonec zničila zedníkův domek a učinila tak konec jeho hledání (*Sedláček 1923*, 7). Sedláčkovu historku se ale prozatím nepodařilo ověřit v žádném z pramenů (*Peřina 2012*, 7). Ty ale naopak potvrzují nedlouhou existenci výčepu na hradě v polovině 19.stol (*tamtéž*).

Popis

Hradu se věnovalo již více badatelů (*Veselý 1894*, 61-63; *Sedláček 1923*, 396-397; *Luksch před 1920*, 197; *Mašťálko 1933*, 129-136; *Štembera 1969a*, 47-48; *Anděl a kol. 1984*, 365-366; *Wettengl 1997a*, 8, 12-14; *týž 1997b*, 41-43; *Durdík 1999*, 413-414; *Durdík 2011*, 83), naprosto přelomovým je však mimořádný stavebněhistorický průzkum I. Peřiny (*Peřina 2012*).

Původní přístupová cesta přicházela od západu, stoupala po jižním úbočí kopce až na jeho jihovýchodní stranu, kde se otočila v ostré zatáčce zpět. Nejspíše v těchto místech vstoupila první branou do hradu (obr. 75: 1). Po levé straně cesty najdeme níže ve svahu zeď vyzděnou z lomového kamene nasucho (obr. 75: 2), která směřuje přímo na patu špice trojúhelné bašty (obr. 75: 3). Mezi cestou a zdí vidíme ve svahu celkem čtyři vyzděné terasy, jejichž účel je zatím nejasný. Trojúhelná bašta navazuje přímo na cestu a svou špicí (na níž navazuje výše popsaná zeď) směřuje k jihozápadu. Bašta vysoká necelé 2m byla stavěna do prudkého svahu pokrytého suťovým polem, takže působí impozantním dojmem. Její stěny nejsou kolmé, ale šikmé.

Pár metrů severně nad touto baštou se v nejužším místě, kde skalní bradlo sbíhá až do cesty, nacházela další - druhá brána (obr. 75: 4). Cesta je zde z levé strany lemována nasucho kladenou zídkou, po pravé straně vidíme na skalním stupni podobnou krátkou zídku. V těchto pozůstatcích můžeme hledat zbytky brány. Podle A. Sedláčka zde byl kdysi ještě patrný otvor pro závoru a okénko vrátnice (*Sedláček 1923*, 396). Po levé straně cesty vede okolo celého druhého oddílu torzo někdejší hradební zdi, která je stavěna z velkých čedičových kamenů nasucho kladených (obr. 75: 5). Hradba se připojuje k východnímu konci skalního bradla. L. Wettengl zde předpokládá jakousi pětibokou baštu na maltu, po níž tu ale nejsou žádné pozůstatky (*Wettengl 1997a*, 8, 12-14; *týž 1997b*, 41-43). Téměř uprostřed druhého oddílu stojí dodnes valený sklep (obr. 75: 6), z jehož severozápadního nároží vybíhá zeď, která se zalomí a běží vzhůru k hradnímu jádru (obr. 75: 7). Vedle sklepa se měla podle některých předpokladů nacházet třetí hradní brána.

Do jádra se vstupovalo čtvrtou kulisovou branou (obr. 75: 8; 76), umístěnou v hradbě rozepjaté mezi skalami v severovýchodní části jádra. Z brány zůstal dochován otisk portálu, negativ dřevěného překladu a dřevem vyložená kapsa pro závoru. Samotná hradba má zcela evidentně dvě fáze. Původně totiž byla vybavena cimbuřím, které bylo později zazděno a hradba nadezděna. Čtvrtá brána zpřístupňovala malé nádvoří. Východní část jádra, v jehož středu vystupuje mohutný skalní blok, místy možná uměle přitesaný, nenese žádné stopy zástavby (obr. 75: 9; 77). Je možné, že využívala dřevěné konstrukce. Jižní hradbu jádra tvoří pouze nasucho vyzděná terasa (obr. 75: 10), z níž uprostřed délky vystupuje jakýsi rizalit (obr. 75: 11). Ten byl pokládán za věžovou hradní bránu nebo palác. Otázkou je, jestli ho takto můžeme interpretovat. Celá jižní fortifikace může být pouhou terasou, která rozšiřovala plochu

pro stavbu. V západní části jádra stála na nejvyšším místě skály větší stavba, interpretovaná jako palác (obr. 75: 12, *Wettengl 1997a*, 8, 12-14; *týž 1997b*, 41-43). Dodnes se z něj dochoval pouze severní úsek zdi a přitesaný blok skaliska. Na západním konci stála osmiboká bašta (obr. 75: 13), oddělená příkopem s ponechaným pilířem skály od jádra. Mezi jižní fortifikační jádra a cestou na hrad pozorujeme ve svahu ještě dvě další úrovně teras s plentami z nasucho kladených kamenů.

Podle kresby K. H. Máchy (*Mráz 1988*, kat. č. 53, 215), která zobrazuje hrad od jihu, stála podobná (ale asi pouze hranolová) bašta i na východní straně. Terénní situace zde tomu skutečně nasvědčuje.

Interpretace

Hrad byl vystavěn mezi lety 1433-1436 jako rezidenční, vojenský a opěrný objekt, který byl také centrem panství. Později začali majitelé využívat více tvrz v Bílém Újezdě jako pohodlnější objekt. Ještě v l. 1528-35 Albrecht z Valdštejna na Ostrém sídlil, takže je nutné předpokládat, že musel být pro tento účel dostatečně vybaven. Z toho se zdá, že hrad nebyl zcela opuštěn. Znovu se zde setkáváme s případem tzv. hradních dvojic, kdy jeden hrad plnil rezidenční funkci a druhé sídlo mj. poskytovalo útočiště v časech ohrožení a zároveň symbolizovalo vládu nad panstvím (Stvolínky – Ronov, Vartenberk – Ralsko, Hauenštejn – Himlštejn).

Doposud nejvíce záhad budí vnější opevnění hradu, zvláště pak nasucho zděná hradba, vybíhající od špice trojúhelné bašty a končící najednou ve svahu bez řádného ukončení. Nevíme, jak si situaci vysvětlit. Zcela evidentně nejde o žádné mladší dílo (cesta pro odvoz materiálu z hradu, atp.), ale původní součást fortifikace.

Velká trojúhelná bašta, pro kterou můžeme užít i termín *bollwerk*, sloužila evidentně ke kontrole přístupové komunikace dole pod kopcem a ve svahu, a to i za použití palných zbraní větší ráže. Druhá brána mohla mít podobu složitější sрубové konstrukce na kamenné podezdívce (podobně *Peřina 2012*, 27).

Zatímco o funkčnosti vnějšího opevnění nelze pochybovat, opevnění jádra hradu mohlo mít i demonstrativní rozměr (takto uvažuje *Peřina 2012*, 28). Jistě však ani oběma nejvyšším baštám není možné jejich funkčnost upřít. V tomto ohledu je bezpochyby velice zajímavý osmiboký půdorys západní z obou bašt, který možná

reaguje na směry, odkud bylo možné hrad ohrožovat, nebo se přizpůsobuje komplikovanému vedení cesty a její ochraně.

V areálu hradu, zvláště pak v jádře nejsou zcela jasné pozůstatky obytných staveb. Palác na nejvyšším místě je sice předpokládán, ale není doložen konkrétními nálezy. To svádí k interpretaci sídla jako převážně vojenského objektu (*Peřina 2012, 26*). Podíváme-li se pořádně na dějiny objektu, pak seznáme, že majitelé někdy hrad drželi samotný, jindy k němu měli i Bílý Újezd nebo Milešov. V případě, že neměli jiný objekt, museli tedy na Ostrém sídlit. Hrad tedy musel být uzpůsoben k obývání. Jistě je však možné předpokládat, že pohodlnější bydlení poskytoval v 15. a 16. stol. přestavovaný Bílý Újezd.

Vzájemný vztah mezi Bílým Újezdem a Ostrým přináší další zajímavé podněty. Je možné, že mezi nimi existovalo vizuální pojítko, že byl Ostrý záměrně koncipován jako stavba určená pro pohled z tvrze. Z této strany totiž vidíme palác i obě bašty, nepochybně působící impozantním dojmem, kdežto celé vnější opevnění je zakryté. V tomto ohledu může být zajímavé i jižní opevnění jádra, které v dochovaných reliktech tvoří terasní zídka z nasucho kladených kamenů. Nebyla zde zeď na maltu, protože na ni z Bílého Újezdu nebylo vidět? Je minimálně zajímavé, že v době zuřícího konfliktu se šlechta zabývala kompozicí krajiny... Možná jenom ale bylo na nejvíce ohrožitelné straně použito progresivnější opevnění, které bylo schopné odolat soudobým dobývacím technikám.

Stavební vývoj hradu není téměř vůbec znám. Víme pouze, že hradba s čtvrtou bránou byla druhotně nadezděna. Podle *I. Peřiny* mohla být na základě rozboru malt také západní osmiboká bašta dílem mladší etapy (*2012, 31-32*). Modelovat lze několik fází vývoje. Předpokládáme, že vnější opevnění pochází z nejstarší fáze, opevnění jádra mohlo být doplňováno později, i když není vyloučen ani jeho současný vznik.

Hrad Ostrý představuje neobyčejně zajímavý a stále ještě nedoceněný objekt s důmyslným a rozmanitým systémem fortifikací (podobně *Durdík 1999, 414*). Vazba hradu na tvrz v Bílém Újezdě poskytuje možnost náhledu na proměnu každodenního života nastupující pozdněstředověké a raně novověké aristokracie.

6.8. Paradis

Lokalizace

Ústecký kraj, okres Teplice.

Hrad se nachází na osamoceném vrchu Kotyně (Chotyně), přímo nad obcí Rtyně nad Bílinou (obr. 79).

Hrad se dělí na několik částí: 1 – vnější opevnění, 2 – předhradí, 3 – spodní část jádra, 4 – horní část jádra, 5 – zadní část jádra.

Historie

V r. 1398 získal osecké panství markrabí míšeňský Vilém I. Aby si zajistil jeho jižní hranici, nechal vystavět nový hrad Paradis. Svědectví o tom přináší na Rýzmburku dne 3. srpna 1402 sepsaná lenní listina, kterou Vilém pověřuje Beneše z Hořovic, Jindřicha Spigla a Dobeše z Bran stavbou hradu Paradis. Následně vystavili všichni tři zmínění lenní revers („*Wir Benisch von Horzewicz Ritter, Heinrich Spigel, und Dobusch von Bran...Er Wilhelm Marcgraffe czu Missin etc unser liebir gnediger herre, gegunft und irloubt hat eyn Sloss czubuwen uff dem berge gnant Choteny, dass Schloss man nu nennet und heisset Paradis. In der Pflege czu Risemburg gelegen, dass wir den selbin Berg und Sloss von ym czurechtm lehene genomen und empfangin...*“, edice v *Hallwich* 1869, 44). To je také první a zároveň poslední zmínka o hradě. Otázkou je, jak dlouho hrad existoval. Ještě uvidíme, že jádro bylo zcela dostavěno a jistě plnilo své funkce. Zdejší území později patřilo k zájmové oblasti Jakoubka z Vřesovic. *J. Šedivý* před nedávnem přišel s velmi zajímavou teorií, že hrad mohl sloužit jako základna jeho vojsk (2012, 99). Zvláště v době před bitvou u Ústí r. 1426 mohla být potřeba takového objektu velmi palčivá. Jakoubek tehdy totiž disponoval pouze Bílinou, kterou držel jako hejtman. S koncem husitských válek byl hrad patrně opuštěn.

Popis

Hradu se již věnovalo několik badatelů. Po spíše historických člancích (*Hallwich* 1869, 43-46; *Sedláček* 1923, 154; *Müller* 1925, 139-142) byly v krátké době vydány

i stavebněhistoricky zaměřené studie (*Durdík 1999*, 419; náčrt hradu přináší *Úlovec 2004b*, 53-56; spíše fantaskní blouznění představuje *Houzim 2005*, 21-23; zajímavé informace a doposud nejvýstižnější náčrt půdorysu přináší *Šedivý 2012*, 98-101). Za staveniště hradu posložilo ve směru západ-východ protažené temeno kopce. Cesta k němu přicházela od Rтынě při západním a jižním úpatí kopce. Poté vystoupala k východnímu sedlu, které spojovalo hradní vrch s blízkým a nižším návrším. Odtud pak vedla podél severní strany kopce (obr. 80: 1) a nakonec vstoupila do předhradí (obr. 80: 2).

Horní část jádra má půlkruhový či půloválný tvar (obr. 80: 3), po obvodu lemovaný výraznou hranou. V centrální části nacházíme na vyvýšené ploše relikt zdiva, který spolu s terénní hranou vymezuje půlkruhový areál. Není jisté, zda jde o jednu stavbu nebo zde stál nějaký komplex budov. Uprostřed plochy nacházíme mělkou jámu, ve které je dnes umístěn kříž. Mezi centrální plochou a obvodem horní části jádra najdeme na západní straně relikt zdiva zalamujícího se v tupém úhlu. Toto jádro je na západní a východní straně opevněno příkopem.

Zadní část jádra je příkopem a valem oddělena od horní části jádra (obr. 80: 4). Má nepravidelný oblý tvar. Temeno se odtud svažuje k vnějšímu opevnění.

Spodní část jádra má podobu dvou k západu se svažujících teras (obr. 80: 5), přičemž ta západní je větší. Na obou najdeme oválné zahloubeniny, v západní dvě, ve východní jednu. Obvod je patrný pouze ve formě teras.

Na západní straně k jádru přiléhá velké předhradí, na jehož ploše najdeme různé snosy kamene. Obvod je vymezen terénní hranou. Pod severní stranou je patrný krátký úsek příkopu (obr. 80: 6), pod západní naopak terasa (obr. 80: 7) a vně ní val. Ze severozápadního nároží vybíhá bašta (obr. 80: 8) kontrolující cestu pod ní. Komunikace přichází na předhradí od severu přes zmiňovaný příkop.

Vnější opevnění nacházíme na východní a severovýchodní straně ve formě výrazné terasy (obr. 80: 9). Není jisté, zda nenavazovala na baštu a západní fortifikaci předhradí.

Interpretace

Hradní jádro bylo zděné, dostavěné a patrně mělo obytnou funkci. Totéž už nemůžeme říci o předhradí. Vzhledem k snosům kamenů, které ale můžou být i novověkého stáří, a jisté nedokončenosti opevnění (nenavazující úseky opevnění, krátký úsek příkopu) lze předpokládat, že nebylo dostavěno. Nebo mohlo mít provizorní podobu, danou utilitární funkcí vojenského tábořiště. Velmi zajímavé prvky představuje severozápadní bašta předhradí, vnější opevnění a zadní část jádra, která je ve skutečnosti asi jednou velkou baštou. Celý systém opevnění ukazuje na důmyslné provedení kontroly cesty, která sama probíhá šnekovitě okolo celého kopce. Bohužel nevíme, jak je starý. Ani by nás příliš nepřekvapovalo, jak uvidíme ještě dále, kdyby celek pocházel již z r. 1402.

6.9. Pravda

Lokalizace

Ústecký kraj, okres Louny.

Hrad se nachází v pohoří Džbán na jihozápadním cípu téměř zcela plochého trojúhelného temene vrchu s maximální nadmořskou výškou okolo 484m n. m (obr. 81; 83 - 85).

Hrad dělíme do několika částí: 1 - vnější opevnění, 2- vstupní koridor, 3 - předhradí a 4 - jádro.

Historie

Podle archeologických nálezů se zdá, že hrad mohl být založen již v 1. pol. 14. stol., snad pány z Kolovrat (*Durdík – Štauber 1995, 5-8; Durdík 1999, 447*). Nepodložené představy o založení hradu Sulislavici je nutné odmítnout (*Anděl a kol. 1984, 391*). Dnešní podoba hradu je dána až celkovou přestavbou z doby po pol. 15. stol. Mohl ji realizovat Beneš zv. Svině z Kolovrat. R. 1432 je zmíněn na tvrzi v Pnětlukách (*AC III, č. 287, 505*), r. 1450 na Ročově a r. 1457 na Mašťově. Někdy před svou smrtí

v r. 1472 předal Mašťov svému synu Janovi, který je zde zmíněn r. 1469. Zdá se, že tehdy již mohl disponovat Pravdou.

Poprvé je však hrad zmíněn až r. 1523, kdy Jan prodal hrad Děpoltovi z Lobkovic. Po jeho smrti v r. 1527 hrad převzal jeho nejstarší syn Jiří, který na hradě nesídlil, ale měl zde k r. 1533 zmíněného úředníka Jana z Mlékovic. Po smrti Jiřího r. 1538 převzal panství jeho bratr Litvín, který na hradě také nesídlil a nechal ji zpustnout. R. 1580 zemřel a jeho syn Jan ml. jej následoval krátce poté – r. 1583. Zanechal po sobě nedospělou dceru Lidmilu, které poručníkoval Jiří z Lobkovic. Ten nakonec r. 1593 prodal díl Bíliny s pustým hradem Pravda Oldřichu Felixovi z Lobkovic (*Sedláček 1923, 29*).

Popis

Dnešní přístupová cesta směřuje na hrad od jihozápadu (obr. 82: 1) a poměrně pohodlně překonává výškové převýšení 40m. Její povrch je srovnán, místy má i opukovou dlažbu. Tyto úpravy zcela evidentně narušily původní cestu, jejíž reliktů v podobě úvozu či zářezu do svahu jsou částečně patrné. Do hradu komunikace poprvé vstupuje v jeho východním cípu. Další směřování není příliš jasné. Jak již bylo řečeno, hrad dělíme do čtyř částí - vnější opevnění, vstupní koridor, předhradí a jádro.

Vnější opevnění přepažuje celý vrchol ve směru severoseverozápad - jihojihovýchod a obíhá všechny boky celého hradu. Dnes je na čelní severovýchodní straně výrazně zarostlé mladými náletovými stromky a obtížně přístupné. Čelní stranu tvoří průběžný násep (obr. 82: 2) zakončený na obou koncích rozdílnými útvary. Nízký val o max. výšce 1m má čelní stranu povlovně vysvahovánu do předpolí, zadní pak strmě spadá do příkopu, probíhající podél severovýchodní strany předhradí. Výškový rozdíl mezi dnem příkopu a vrcholem valu činí 4-5m. V náspu se rýsuje velice mělká prohlubeň při jeho jihojihovýchodním konci, navazující v podélném směru na podobnou prohlubeň v čelním náspu předhradí. Zajímavé je, že na severoseverozápadním konci násep přímo nenavazuje na čtvrtkruhové opevnění (nazývané také lunicové), ale odděluje je mělká prohlubeň (obr. 82: 3). O něco níže, v kontreskarpě příkopu, na ni navazuje výrazná do svahu zahloubená plocha půlkruhového půdorysu o průměru 5m. Na severoseverozápadním konci čelní strany se nachází již zmíněné opevnění čtvrtkruhového půdorysu o vnějším průměru 13m (obr. 82: 4), které je vysunuté před linii čelního náspu. Zatímco obě zadní strany dnes

lemují výrazné hrany, které nás mohou upozorňovat na možnost celkového uzavření objektu, čelní oblou stranu tvoří výrazný násep. Nápadný je zejména výrazný výškový rozdíl 1,5m mezi ním a zmiňovaným čelním náspem. Čtvrtkruhové opevnění je na severní straně poškozeno novodobou lesní cestou, díky čemuž je ale patrný profil náspem opevnění. Ten je zde vysoký necelé 3m a tvořený vrstvami hlíny s malým obsahem lomové opuky. Podle starších plánek (*Heber 2006*, 329) je evidentní, že násep opevnění dobíhal až ke hraně svahu. Podle velice špatných terénních náznaků existuje i jistá možnost, že čelo čtvrtkruhového opevnění obemykal příkop, jehož pozůstatkem by pak byly i zmíněné deprese mezi ním a čelním valem.

Vnější opevnění jak se zdá navazuje na čtvrtkruhové opevnění a je tvořeno masivním náspem. Ten byl druhotně upravován a rozšiřován, a to pouze v úseku od čtvrtkruhového opevnění k bráně hradního jádra. Tak vzniklo přesypání vyústění příkopu mezi čelním náspem a předhradím, zasypán byl také předpokládaný úzký příkop při SZ boku předhradí a příkop při severní straně brány jádra, k níž dnes vede mohutná navršená rampa. Masivní násep vnějšího opevnění (obr. 82: 5) obíhá severozápadní bok předhradí, severozápadní, západní, jižní a jihovýchodní stranu hradního jádra, kde se připojuje k jižnímu rohu předhradí a vstupnímu koridoru. Zajímavé je, že v úseku nad přístupovou cestou je násep celkově mohutnější a vyšší. Šířka jeho horní plošiny je téměř všude kolem 2m, pouze na severoseverozápadní straně jádra došlo k utržení jeho čela a sesuvu (dole ve svahu pod tímto úsekem je obrovský lom).

Na opačném konci čelní strany neexistuje žádný ekvivalent čtvrtkruhového opevnění (ten naopak předpokládají *Durdík – Štauber 1995*, 8). Na vrstevnicovém plánu je vidět také zde jistý čtvrtkruhový útvar, ten je ale výsledkem výrazného až 4m hlubokého čtvrtkruhového zahloubení (obr. 82: 6) při vnitřní straně čelní linie. Toto zahloubení je součástí výrazné snížené plochy vyústění příkopu oddělujícího čelní opevnění od předhradí. Sníženina má až kruhový tvar a ústí do ní přístupová komunikace. Cesta pak dále přímo pokračuje podél zahloubení na vrchol, přičemž má místy charakter rampy. Při vnější jihovýchodní straně cesty navazuje na popisovanou sníženou plochu násypový kužel ve svahu (je přímo naproti vyústění příkopu), jehož koruna je výrazně výškově členitá (obr. 82: 7). Na opačné straně cesty na ni navazuje nízký násep probíhající v odstupu podél jihovýchodním boku předhradí (obr. 82: 8) a vytvářející tak vlastní vstupní koridor. Tento nízký násep pak navazuje na vnější

opevnění v místě, kde se toto ohýbá a připojuje k jižnímu rohu předhradí. Možná trochu krkolomné líčení ukazuje poměrně závažnou absenci jasné interpretace této klíčové situace, jak ještě dále uvidíme.

Mezi jihovýchodním bokem předhradí a cestou vstupního koridoru registrujeme výraznou čtvercovou plochu o rozměrech 6 x 4m (obr. 82: 9) přímo pod náspem předhradí. Ve směru přístupu za ní se pak objevuje nízký násep, sbíhající od horního platá předhradí podél cesty až ke zmiňované plošině. Ten pak spolu s náspem při levé straně cesty vytváří vstupní koridor, který vyústuje na jihovýchodní straně předhradí, k němuž se připojuje pravý násep, zatímco levý se připojuje k vnějšímu opevnění, přičemž koruny obou náspů mají stejnou výškovou úroveň.

Předhradí má lichoběžný půdorys výrazně protažený v ose severozápad-jihovýchod. Pouze jeho severovýchodní čelní oblou stranu lemuje 3-4m vysoký a při patě 11,5m široký násep (obr. 82: 10), ostatní strany mají ostré hrany. Čelní násep je v jihovýchodní části protnut směrem vzhůru se rozšiřujícím výkopem, jehož dno je výše než úroveň terénu předhradí. Na koruně je násep široký kolem 3-5m a na třech místech se objevují v půdorysu nálevkovité mírně zahloubené plošky, s užší stranou širokou 1m obrácenou k čelnímu opevnění a širší rozevřenou stranou (max. šířka 2,5m) otočenou k předhradí. První z nich se nachází na severozápadním konci náspu a svojí delší osou kolmou na osu náspu míří přímo na čtvrtkruhové opevnění, další najdeme přímo nad průrazem náspu a poslední uprostřed mezi nimi. Ještě jednu sníženou plochu nacházíme i na jihovýchodním konci náspu, zde ale není jisté, zda se jedná o období předchozích nebo jde o recentní nebo erozní útvar. Celá plocha nádvoří je téměř rovná, pouze při patě náspu se na dvou místech v jeho jihovýchodní části projevují mělké deprese neurčitelného tvaru a rozměru. Při jeho severozápadním konci se rýsuje mírně zvlněná plocha, její rozměry jsou opět jen obtížně měřitelné.

Před čelem předhradí probíhá příkop s mírně stoupajícím dnem k jihovýchodu. Pod již zmiňovaným průkopem náspu předhradí leží na dně příkopu i na svahu eskarpy výrazný výkopek zeminy.

Hradní jádro má trojúhelný tvar, všechny strany jsou nerovné, různé prohnuté či zalomené. V severním rohu stojí brána (obr. 82: 11, budova 4/1), Z úsek severozápadní strany lemuje kompaktní zástavba (budovy 4/2 až 4/4), stejně jako východní úsek jižní strany (budovy 4/5 až 4/7). Mezi eskarpou příkopu okolo jádra,

kteřou tvoří převážně odhalené a výrazně navětrané skalní výchozy místní opuky, a obvodovou hradbou existuje úzká berma, patrná zvláště na severovýchodní straně a při jihovýchodním rohu, kde dosahuje šířky 2,5m. V půlce délky severovýchodní strany také registrujeme dveřní niku v obvodové hradbě, která má segmentový záklenek. Oblouk záklenku na vnější straně opadal a později byl znovu vyzděn. Otvor nemá žádná ostění a nejsou patrná ani žádná upevnění uzavírání. Na ostatních stranách není patrná žádná souvislá linie bermy. Dokonce se zdá, že ani zde být nemohla. Na jižní straně, tam kde přiléhá dochovaná budova, si na vnější straně můžeme povšimnout, že obvodová hradba zde má místy spodní část výrazně zesílenou, zvláště v místech, kde musela být stavěna mezi skalní rozsedliny. Ty zde tedy musely existovat již v době vzniku hradu, a tak i popírají existenci souvislé bermy. Zajímavé je, že v západním úseku jižní strany se v hradbě objevují dva otvory, dnes již nejsou patrné. Západnější se nacházel v dnes zcela destruovaném úseku hradby, podle zaměření D. Menclové byl poměrně úzký. Přibližně v tomto místě přiléhá k vnější straně hradby navršená rampa, sbíhající po čele eskarpy na dno příkopu. Druhý z otvorů, nacházející se v koutě tvořeném obvodovou zdí a jihozápadní zdí budovy 4/5, pak podlehl novodobým stavebním úpravám – celá situace zde byla znovu vyzděna zdí s cementovým (!) pojivem. Jeho šířka patrná z plánu D. Menclové by však vstupu dobře odpovídala. Na vnější straně hradby se zde také objevuje i krátký úsek bermy.

Obvodové opevnění můžeme rozdělit do několika částí. První vede od brány (budova 1) přes jihovýchodní nároží až k vertikální spáře, situované na jižní straně, v těsné blízkosti tohoto nároží. Hradba má korunu narušenou, ale dochovanou v jedné úrovni. Nejsou patrné stopy ukotvení ochozu. Další – druhá část opevnění vede od zmiňované spáry až k jihozápadnímu rohu budovy 4/5. Hradba je zachovaná silně narušená, místy ale má nejvyšší úroveň totožnou s předchozí. Třetí část opevnění vede od jihozápadnímu rohu budovy 4/5, přes jihozápadní nároží až k bráně (budova 4/1). Hradba je zachovaná a opět silně narušená, její úroveň je výrazně nižší než u předchozích. Tato část opevnění tvoří severozápadní stěnu brány a byla stavěna společně s její jihozápadní stěnou, jak prokazují provázaná zdiva. Ačkoliv dnes není ochoz nikde dochován, můžeme na jihozápadní stěně brány vidět jeho otisk – je zde patrný nejenom výběh nezalícovaného zdiva, tvořící předprseň ochozu, ale také

dvě trémové kapsy, jedna těsně nad úrovní pochozí plochy, druhá o metr výše, přímo nad předchozí.

Hradní brána (budova 4/1) je patrová stavba na lichoběžném půdoryse (obr. 82: 11). Severní nároží je ve spodní úrovni oblé, jižní ostré a východní neznáme. Přizemí brány bylo rozděleno do dvou prostor, příčka je patrná v otisku na jihozápadní stěně a v krátkém úseku o několika řádcích zdiva. Průjezd tvořil jihovýchodní část přizemí, severozápadní zabíral druhý prostor, přístupný vstupem, který se musel nacházet v příčce někde blíže k čelní stěně brány. Čelo brány není dnes dochováno a nevíme tedy, jak vypadal portál. D. Menclová popisuje ještě zbytek vpadliny pro most (Menclová 1972, 298). Průjezd byl zaklenut nejspíše plnou valenou klenbou, jak je patrné nejen z dochovaného výběhu klenby v jihovýchodní zdi brány, ale jak můžeme vidět i na rytině z hradů F. A. Hebera (Heber 2006, 323 a 325). Zadní portál, vedoucí do nádvoří byl vyzděn z lomového kamene, což je patrné na jižním ostění. Nika vstupu byla sklenuta nejspíše segmentem a výběh klenby byl ve vyšší úrovni než výběh klenby průjezdu. V jihovýchodní stěně místnosti je dodnes patrná nika s dochovanou pravou a částečně i zadní stěnou. Podle toho usuzujeme, že nejde o vstup na bermu, ale o okenní či spíš střílnový otvor, možná je i hypotéza D. Menclové, která ji považuje za sedile (1972, 298). Druhá přízemní místnost byla přístupná nedochovaným vstupem v příčce a byla sklenuta dvěma klenebními poli – patrně křížové klenby. Jeden výběh vidíme v západním rohu místnosti (ten ale není umístěn přímo na roh, ale vzhledem k lichoběžnému půdorysu prostoru mírně excentricky), druhý pak v polovině délky severozápadní stěny místnosti. V této stěně se u severního rohu nachází střílnový otvor, dnes již bez záklenku, jehož osa není kolmá k líci zdiva, ale směřuje více k severu. Další střílna, z níž je dochována pouze levá špaleta, je umístěn v severovýchodní stěně, přímo u severního rohu. V jihozápadní stěně je dodnes dochován mírně přesýpaný otvor zaklenutý plným obloukem. Za ním je ve valené klenbě chodbičky umístěn nepřímý stoupající komín, ústící dnes v koruně zdiva. Celý prostor chodbičky a otvoru je silně očazen a opálen. První patro budovy není téměř dochováno. Pouze vzhledem k předpokládané vrcholnici klenby přizemí a ji převyšující úrovni zdiva zvláště jihovýchodní obvodové zdi předpokládáme možnost dalšího podlaží.

Přibližně ve středu severozápadní strany obvodové zdi jsou při jejím vnitřním líci patrné stopy budovy 4/2 (obr. 82: 16). Vzhledem ke stavu dochování nelze o ní říci

nic bližšího. Pouze starší plánek ukazuje, že mohla mít složitější dispozici (*Heber 2006*, 329).

K západnímu úseku severozápadní strany obvodové hradby se příkládá komplikovaná zástavba – od jihozápadního nároží vybíhá dvoudílný palác (obr. 82: 14, budova 4/4) a na něj na spáru navazuje užší budova 4/3 (obr. 82: 15). Z ní jsou částečně dochovány pouze obě příčné stěny – z nichž jedna (západnější) je dokonce stěnou paláce. Na ní vidíme vespod záklenek otvoru, který se ovšem na druhé straně neobjevuje a stejně tak ani na vrcholu zdi není patrné, že by z něho vycházel komín. Na stěně nad ním totiž můžeme pozorovat již téměř zničený výběh osmiboké klenby, patrně po dýmníku kuchyně. Nad ním byla tato západní zeď zeslabena a vedlo zde úzké schodiště (obr. 86). Podle funkční interpretace se můžeme domnívat, že záklenek pod klenbou přísluší nějaké nice, možná úložného charakteru. Z ostatních zdí jsou dochované pouze skromné zbytky.

Hlavní palác je výrazně dochován pouze ve své severnější delší části a to pouze v úrovni přízemí a patra. Jižní čtvercová místnost je dochována pouze v základech. Západní zeď paláce prozrazuje, že původně zde byla hradba, zachovaná do úrovně podlahy patra, na níž byla později nastavena vnější stěna paláce. V patře ji prolamovala minimálně dvě okna, po nichž zůstala vždy pouze jedna špaleta se sedátkem. Nádvoří zeď byla v přízemí prolomena třemi menšími okny v levé části stěny a asi i portálem v pravé. V patře nacházíme vlevo portál vstupu s kapsou pro závoru. Vpravo od něj pak vidíme pozůstatky dvou oken se sedátkem (obr. 87). Podle starších obrázků lemovala okna bohatě profilovaná ostění (*Heber 2006*, 323), ta jsou dnes ale vytrhána.

Budova č. 5 je k hradbě přistavěna na spáru a má dochované všechny tři stěny (obr. 82: 13). Původní široký vstup do sklepa byl na západní straně, dnes je ale jeho šíje zasypaná. Sklep je druhotně valeně zaklenut a větrán od severu oknem, kudy se dnes do suterénu vchází. Přízemí bylo přístupné od severu hrotitým a silně zvětralým portálem (obr. 88), osvětleno oknem v severní stěně a druhotně zaklenuto valenou klenbou. Další patro není patrné.

Východně od tohoto objektu se nachází výrazná obdélná zahloubená jáma (obr. 82: 12), běžící až k rohu hradby. Bývá interpretována jako sklep po zaniklé budově, patrně hrázděné konstrukce (*Durdík – Štauber 1995*, 15).

V dlouhém úseku obvodové hradby od jihovýchodního nároží až po budovu č. 5 je patrné starší zdivo s dochovanými oběma jižními nárožími, které tato hradba nastavěla a obestavěla (obr. 89). Zajímavé je, že tento starší objekt je nastaven do silně propálené starší vrstvy, a že k němu přiléhá další uhlíky nasycená vrstva. Tu pak překrývá stavební horizont související s výstavbou hradby.

Podle některých názorů stával jakýsi objekt při středu čelní strany jádra (budova č. 8), jeho existence však není spolehlivě doložená (*Durdík – Štauber 1995, 15*).

Interpretace

Stavebník hradu věnoval velkou pozornost opevnění hradu a kontrole přístupové cesty. Ta vstupovala dvěma směry do předbraní, které bylo vůči předpolí hradu utopené ve čtvrtkruhové zahlobenině a nemohlo být, stejně jako brána do vstupního koridoru, odtud postřelováno. Z východního boku předbraní vystupovala zemní bašta, která vznikla nasypáním výkopku z příkopu mezi čelním opevněním a předhradím. Vnější opevnění tvořil na čelní straně vysvahovaný násep, jakýsi předchůdce glacis, který spolu s náspem předhradí kryl jádro hradu a zabraňoval střílet přímo na něj. Patrně nemusel nést žádné souvislé opevnění, ale pouze nějaké lehčí zábrany, které neumožňovaly útočníkovi krytí. Nepochybně velmi zajímavý útvar představuje čtvrtkruhová sypaná bašta, jejíž dříve předpokládané využití pro dělostřelectvo (*Durdík 1999, 447*) bylo nyní nově zpochybněno (*Kypta – Richterová 2002, 55*). Její účel ve skutečnosti mohl být dvojitý. Zcela jistě sloužila jako mohutný štít brány jádra, která by jinak byla z tohoto směru postřelovatelná. Bašta také mohla nést konstrukci pro střelce, kteří by odtud flankovali předpolí před vstupem do předbraní. To je ovšem oproti tomuto místu převýšené, a proto zde muselo dojít k nasypání bašty, které mělo alespoň částečně tento výškový rozdíl vyrovnat. V případě vnějšího opevnění, které má podobu náspu, nemáme jistoty, zda neslo nějakou nástavbu pro obránce, ale minimálně okolo jádra tomu tak bylo. Odtud totiž bylo nejen možné flankovat předbraní a postřelovat cestu, ale na násep se také napojovalo opevnění vstupního koridoru, které už zcela jistě existovalo a které patrně nemohlo najednou končit. Vstupní koridor byl tvořen dvěma branami a krátkým úsekem cesty, sevřeným mezi svahem předhradí a lehkou fortifikací. Při první z bran (v celkovém pořadí již třetí) stála nějaká srubová stavba, druhá pak mohla mít i tunelovitou podobu.

Předhradí mohlo být zastavěno, ale stopy po tom nejsou příliš výrazné. Čelní násep byl v 19. stol. proražen novým vstupem, který byl donedávna interpretován jako původní (*Durdík 1999, 447*). V horní partii čelního náspu předhradí registrujeme 4 nálevkovité otvory, které jsou pozůstatkem po dělostřeleckých střílnách. Nad nimi mohly stát sruby spojené lehkou fortifikací nebo mohly být umístěny v nějaké složitější dvouúrovňové konstrukci. Jistě však musíme předpokládat, že kromě dělostřeleckých postavení musel násep umožňovat také pohyb střelců z ručnic.

Hradní jádro vykazuje několik stavebních fází. Z první, kterou klademe do 14. stol., známe pouze jižní stěnu budovy č. 7. Jak vypadala další zástavba, to bohužel nevíme. V druhé fázi, kterou klademe do doby po polovině 15. stol. vzniká jádro v dnešním rozsahu obvodu, s bránou, hradbou s střeleckým ochozem a budovami 5 a asi i 6. Brána byla vybavena obytnými prostory, což názorně dokládá komín a nálezy kachlů z kamen. Budova 5 byla v této fázi plochostropá a v úrovni přízemí zcela jistě neurčená k obytným účelům. Ty snad mohla naplňovat její další patra nebo budova č. 6. Hlavní palácová budova vznikla podle dendrochronologické datace stropních trámů až později, datum jejich smýcení bylo stanoveno na l. 1507/08. Pozdější výstavbu ukazuje i to, že vnější stěna byla nastavěna na původní hradbu. Zatímco přízemí stavby mohlo mít provozní charakter, patro již bylo obytné a přístupné po pavlači. S touto budovou je současná i kuchyně – stavba č. 3. V této fázi také patrně došlo k zaklenutí stavby č. 5. Stavby č. 2 a 8 neumíme časově zařadit, takže mohou příslušet kterékoliv z dvou posledních fází, budova č. 8 dokonce možná i té první. Celé opevnění v půdorysném rozsahu připisujeme podle vzájemných vztahů prostřední etapě. Jistě však lze počítat s tím, že mohlo být přestavováno či navyšováno.

V první fázi nám podoba i účel hradu naprosto unikají. Stejně jako jeho trvání. Podle nálezů víme, že zde nějaké stavební aktivity probíhaly již ve 14. stol. Před výstavbou budovy č. 7 muselo dojít na ploše k nějakému požáru, stejná katastrofa ukončila i její život.

V druhé fázi vzniká hrad ve svém půdorysném rozsahu (obr. 90). Z jeho stavební tvářnosti poznáváme především vojenskou složku, která měla nepochybně výtečné kvality. Vnější opevnění s čtvrtkruhovou baštou bylo možná pasivní, ale násep předhradí a ochozy hradeb umožňovaly účinnou obranu palnými zbraněmi, a to

vzhledem ke střílnám na náspu i lafetovanými. Důkladná péče byla věnována zajištění kontroly přístupové komunikace a ochrana hlavních bran, které byly před palbou z předpolí schovány v uměle zahloubeném předbraní. Rovněž velmi zajímavý je vstupní koridor, od jehož výzkumu lze očekávat ještě nejedno překvapení, zvláště co se týká podoby bran. Stejně zajímavý a žádoucí se jeví i průzkum náspu předhradí a vnější fortifikace. Obytná složka této fáze nám ale uniká. Stavba 5 ve své původní nezaklenuté podobě a v dnes známém rozahu obytné charakteristiky nevykazuje. Rovněž nic nevíme o dalších patrech, i když bychom je mohli předpokládat. Stejně nejasnosti panují i ohledně podoby a využití stavby č. 6, pakliže tedy vůbec byla vystavěna. Nedokončenost sklepa (stěny jsou povlovné a nezarovnané) a hlavně neexistence jakýchkoliv otvorů pro ukotvení nadzemních stěn nasvědčuje spíše tomu, že záměr nebyl dokončen. Otázkou tedy je, zda hrad nemohl být vojenským doplňkem rezidenčního objektu v Pnětlukách a tím i symbolem vojenské dominance.

Ve třetí fázi došlo k výstavbě hlavního paláce a kuchyně a tedy k posílení obytné složky. Důvod, proč k tomu došlo, není jasný. Jan ml. sídlil v Mašřově a potřeba výstavby nového sídelního objektu tak mohla spíše vycházet z potřeb jeho budoucích následovníků. Připustit můžeme také tu variantu, že Pravda měla nadále mít spíše vojenskou a reprezentativní funkci, kombinovanou s obytnou pro pouze dočasné obývání. Zcela jistě však hrad představuje jeden z nejzajímavějších objektů 15. stol.

6.10. Sion a poslední boj Jana Roháče

Lokalizace

Středočeský kraj, okr. Kutná Hora

Hrad se nachází na ostrohu obtékaném ze tří stran Vrchlicí, nedaleko od obce Chlístovice a poblíž Kutné Hory (obr. 91).

Hrad dělíme do třech částí: 1 – východní předhradí, 2 – jádro, 3 – severozápadní předhradí.

Historie

Písemná zmínka o výstavbě hradu se nedochovala. Jedině Enea Silvio píše, že Roháč si hrad vystavěl před příjezdem císaře Zikmunda do Čech. Nevíme, jestli tím myslí jeho první příjezd roku 1420 nebo druhý roku 1436. Podle Silvia Roháč o účelu hradu pravil, „...že z toho místa toho vzejde jednou pravda, která přinese českému národu svobodu...“ (Enea Silvio 1998, 170-173). Z toho můžeme soudit spíše na datum pozdější, na dobu, kdy husité začali svůj boj prohrávat. Hrad měl údajně existovat již r. 1431, kdy je zmíněno, že Prokop Holý pobýval na jakémsi hradě u Kutné Hory (Janská 1965, 11). Podle některých názorů Roháč hrad stavěl jako své osobní sídlo, poté co se stáhnul od ústraní (Janská 1965, 10-13). Není ovšem vyloučeno, že jeho krok byl promyšlený a domluvený, a že ve skutečnosti Sion měl být baštou husitských radikálů blízko krajně nespolehlivé Kutné Hory. Jestli máme rozpaky ohledně motivací Jana Roháče k stavbě hradu, zcela pevně odporujeme názoru, že by snad hrad mohl být staršího data. Stavební vývoj ani archeologické nálezy zatím nic takového nepodporují, a přednesená hypotéza je tak sice zajímavou, ale na vratkých základech stojící myšlenkou. Písemné prameny, zmiňující se o jakémsi Hrádku bude nutné zatím vztahovat k sídlu ve vsi (teorii o starším sídle přinesl Čechura 1982, zejm 154-157).

K dobývání hradu máme několik soudobých nebo jen o málo pozdějších zmínek. Známá je korespondence mezi císařem Zikmundem a Oldřichem z Rožmberka, popisující komplikované oběhání a císařovu snahu o posílení jednotek. Dne 29. června 1437 císař Zikmund Oldřichovi z Rožmberka píše: „...*Jakož všie země svolením jest umluvena i provolána vojna k Sionu před Roháče, toho zemského zhůbce, k tomu také tvé svolenie se stalo. A již dávny dosti čas ten hrad obehnati zjednali sme, jakož tebe tajno to nenie, nebo jsme to tobě prvé psali; a diel našich dvořan, Uhruóv i Čechóv, tam před Sion poslali jsme. I žádámeť i prosíme s pilností, aby ihned bez meškánie, jakž najspieš budeš moci, své lidi jiezdne i pěšie vojensky k Sionu vypravil. A to učiň pro zemské dobré a naše poctivé; neb jakž by toho neučinil, tak by i jiní rozpáčenje jměli...*“ (AČ I, 48 – 49). Dne 9. července 1437 císař Zikmund Oldřicha z Rožmberka znovu urguje: „...*Než zarmútiliť sú nás velmi listy svými ti, jenž u Siona ležie, psavše nám o rozličných a mnohých praciech svých i nebezpečnostech, že jich jest velmi málo. A k tomu druzí v témž kraji sněmy kakés jednají, listy po městech, i kdež vA k tomu druzí v témž kraji sněmy kakés jednají, listy*

po městech, i kdež vA k tomu druzí v témž kraji sněmy kakés jednají, listy po městech, i kdež vědie, rozpisujíc, že by z toho mnoho dobrého mělo jíti, jestoť my tomu rozuměti nikoli nemuožem. A nám také toto zde počaté dobré opustiti jest nesnadno, aniž by potom i ot vás za dobré bylo jměno. Protož, milý, pro Hospodina již opatř čest naši i téj země a nemeškaj lidí svých tam k Sionu také vypraviti!...I věřímeť vždy, že svých k tomu Sionu ve všicku dobrú libost pro naše poctivé a té země všecko dobré poslati neobmeškáš...“ (AČ I, 49). Bartošek z Drahonic k obléhání poznamenává pouze: „...Eodem anno in festo et circa festum sanctorum Philippi et Jacobi apostolorum Rohacz de Duba cum suis complicibus in monte dicto Syon, quem ipse Rohacz sic appellavit et ibidem castrum novum edificavit, est per dominum Hinczonem de Pirstain, residentem in Ratay et Polna, tunc magistrum curie et monete domini imperatoris predicti, cum gentibus domini imperatoris et civibus Pragensibus circumvallatus et eodem anno feria II ante Nativitatis beate Virginis per sturm vincitus et captus, lucratus et cum eo Wysko, miles de Polonia, et Martinus presbiter residens...Anno etc. XXXVII /1437/ dominico ipso die Nativitatis beate Marie virginis cum Viscone, milite de Polonia, et presbitero Martino dicto Prostrzedek et quodam dicto Zeleny, optimo sagittario de pixidibus, et cum purgravio suo de monte Syon cum aliis XLVI captivis Pragam per gentes domini imperatoris aportatus est et statim adpretorium ad tormenta ductus est et tormentisati sunt acriter et in cratino feria sekunda ipse Rohacz in cathena et cingulo deauratis et alii in cathenis rubeis et quinque ipsorum in rubea veste in numero LIII sunt suspensi, quia prius erant septem captivi eius, videlicet Gindrzissek, Baba, Hrdinka, Zidek et alii ipsorum complices...“ (FRB V, 620-621; překlad: „...Téhož roku kolem svátku sv. apoštolů Filipa a Jakuba /1. května 1437/ byl Roháč z Dubé se svými spolčenci na hoře zvané Sión, kterou takto nazval sám Roháč a zbudoval na ní nový hrad, obležen panem Hynkem z Pirkštejna seděním v Ratajích a v Polné, tehdy hofmistrem a mincmistrem pana císaře dříve řečeného /míněn Zikmund/, s lidmi pana císaře a pražskými měšťany a téhož roku byl v pondělí před svátkem Narození Panny Marie /2. září 1437/ dobyt šturmem, zajat a odveden a s ním polský rytíř Vyšek, kněz Martin a ostatní...Roku atd. 1437 v neděli na den Narození Panny Marie /8. září/ lidé pana císaře přivezli do Prahy Roháče s polským rytířem Vyškem, s knězem Martinem řečeným Prostředkem, s jakýmsi Zeleným, nejlepším dělostřelcem, s jeho purkrabím z hory Siónu a s jinými šestačtyřiceti zajatci. Ihned byli dovedeni na radnici na mučení, byli těžce mučeni a nazítří v pondělí oběšeni, Roháč v pozlacených řetězech a pásu,

ostatní v rezivých řetězech a pět z nich v červeném šatu. Bylo jich třiapadesát, protože sedm z nich bylo zajato už dříve, totiž Jindříšek, Baba, Hrdinka, Židek a další jejich spolčenci...“; Bartošek z Drahonice, 278-279). V křížovnickém rukopisu Starých letopisů českých zase najdeme následující informace: „...Toho léta třetí pondělí /4. března 1437/ v postě Hradečští počali rokovati s císařem. I smluvili se s ním i vyhnali jsú kněze Ambrože, aby viece Hradcem nevládl...Ale kněz Martin Prostředek, sebrav lidi vyhnané, i jel s nimi na Sion ku pánu Roháčovi; neb pan Roháč císaře za pána přijíti nechtěl nikdy ani naň hleděti, a pravě, že jest šelma zlořečená, i bral a válel s těmi se všemi, ktož jsú císaře za pána měli...Téhož léta před sv. Filipem a Jakubem /1. května 1437/ Pražané s císařovými dvořany vyjeli na pole proti panu Janovi Roháčovi k hradu Sion s jinými městy a pány zemskými; kterýžto zpíečil se proti císaři a voluov mnoho odjal, kteří byli jemu z Uher hnáni, a k tomu mnoho suduov vína dobrého...Item téhož léta Pražané oboji vyjeli na retuňk k hradu Sionu Roháčovu s dvořany císařovými, kdežto sám císař osobně provodil je z města a potom se zase vrátil, a to proto, že Jeho Milosti nechtěl poddán býti. Potom pak Roháč jat jest na valech sám sedmý a hrad jest dobyt s jinými. A ty noviny vzkázal pan Ptáček císaři, kterýchžto velmi vděčen byl, a rozkázal zvoniti na Hradě a v Praze všudy na kostelích, Bohu děkuje z vítězství takového. A potom v neděli na den Narozenie Matky Božie /8. září/ pan Ptáček s jinými pány vrátil se do Prahy se vším vojskem, zkaziv hrad Sion. A přivedli sú s sebou pana Jana Roháče a rytieře Vyška z Polsky a kněze Jana, řečeného Prostředka, a Zeleného puškaře s jinými mnohými. Kdežto hned pan Roháč veden jest na rathúz, mučen a tázán. A nazajtrí v pondělí /9. září/ veden jest se všemi svými k šibenici; ač jest byl pán korúhevní a strýc páně Ptáčkuov, musil viseti na šibenici s tovaryši svými, kterýchžto bylo na LX: Roháč najvyšše a tito tři pod ním na jiné šibenici, a pak jiní tepruv na obecní šibenici. A císař s Hradu díval se s radostí...“ (Šimek 1959, 126, 141, 143). Daleko nejobsáhlejším zdrojem je však popis Enea Silvia Piccolominiho „...Priusquam Bohemiam intrasset Sigismundus, Iohannes Rohatius, nobili loco natus, ingenio malo, mente pessima, non longe a Montibus Cuthnis intra silvas in edito colle castellum exaedificavit vocavitque Montem Sion asserens ex eo loco veritatem aliquando exituram, quae gentem Bohemicam libertate donet. Euntibus ad Iglaviam ceteris nobilebus imperátorem suscepturis ipse domi manens, vicinis infestus, praedas agitat instigantibusque nonnullis baronibus, quibus pax noxia, bellum salubre videbatur, Sigismundum quoque lacessit armenta boutm et vina, quae illi advehebantur ex

Hungaria, rapit, itinera quaeque insegura, infesta reddit neque a purpuratis regiis abstinet. Sigismundus Henricum Ptasconem, qui hominem corripit, cum exercitu mittit. Obsidio IIII ducta mensibus, castellum summa vi occupatum, sed in cacumine montis situm, vallo, fossa opportune munitum, difficile superatu erat. Eriguntur turrets, quae munitiones murosque superent, tela intus iaciuntur, multi utrinque cadunt, obsidentium plures, in quos tela haud frustra cadebant. Accessum ad muros altior fossa prohibebat, quae licet aqua caruit, laboriosum tamen periculosumque militi erat sagittis undique cadentibus in eam descendere atque inde rursus vallum, quo muri praecingebantur, ascendere. Cuniculis igitur aditus in fossam paratur relicto terrae aliquanto, ne fraus intelligi posset, instar hostii ante fossam. Expectatur ventus, qui ex castris in castellum spiret. Is ubi vehemens datus est, armati aditum ingrediuntur, tormenta aenea quam plurima simul incenduntur, ventus fumum in castellum rapit, milites fracto cuniculorum repagulo in fossam prosiliunt et admotis scalis vallum ascendere nituntur. Prandebat tum forte Rohatius. Pauci, qui pro muris excubabant, clamorem attollunt. Fit tumultus, concurritur undique ad defendendum vallum. Rohatius quoque relicto cibo sumptis armis auxilio suis ex arce advolat. Pugnatur eodem tempore pluribus locis acerrime. Ubi Rohatius adest, hostis ex alia parte vallum superat stragemque late faciens castellum ingreditur. Rohatius, dum redire in arcem festinat, praeccluso itinere capitur. Arx quoque vi rumpitur latronibus, qui eo confugerant, interceptis sacerdotique, Hussitarum vesaniae participi, qui sacramenta ministrabat haereticis, indita vincula. Ducti omnes Pragam suspendio vitam finire. Furcarum, quibus damnati poenas dedere, triplex differentia fuit: E sublimiori Rohatius pependit, imam tenere latrones circiter LXXXX, media sacerdotem arripuit nomine Medium; atque ita Medius in medio furcarum damnatam animam devotamque sathanae reddidit...“ (překlad: „...Před Zikmundovým příchodem do Čech vystavěl Jan Roháč, muž urozeného původu, ale špatné povahy a nejhoršího smýšlení, v lesích nedaleko Kutné Hory na strmém pahorku hrad a nazval jej Hora Sion. Tvrdil, že z toho místa vzejde jednou pravda, která přinese českému národu svobodu. Když ostatní šlechtici odjeli do Jihlavy, aby uznali císaře, zůstal on sám doma, napadal sousedy, loupil a z podnětu některých pánů, pro něž, jak se zdálo, byl mír škodlivý a válka prospěšná, dráždil i Zikmunda, kradl mu stáda dobytka a vína, dovážená z Uher, způsobil, že všechny cesty se staly nejistými a nebezpečnými, a nezastavil se ani před královskými dvořany. Zikmund vyslal Jindřicha Ptáčka s vojskem, aby toho člověka ztrestal. Obléhání trvalo čtyři měsíce.

Hrad byl dobýván s největším úsilím, ale bylo velmi nesnadné se jej zmocnit, protože byl položen na vrcholku hory a příhodně opevněn valem, příkopem i hradbami. Vztyčili věže, které převyšovali bašty i hradby, dovnitř vrhali střely; na obou stranách padlo mnoho lidí, více však z obléhajících, na něž střely nedopadaly bezvýsledně. Přístupu ke hradbám zabraňoval dosti hluboký příkop. Ačkoliv byl bez vody, přece bylo pro vojsko namáhavé a nebezpečné do něho sestoupit a opět z něho vystoupit na val, který obklopoval hradby, protože odevšad dopadaly střely. Z toho důvodu byl upraven přístup do příkopu podkopy a před příkopem bylo ponecháno trochu země jako brána, aby lest nebyla rozpoznána. Čekalo se jen na vítr, který by vanul od tábora směrem ke hradu. Když takový vítr začal silně vát, ozbrojenci vstoupili do podkopy a zároveň s tím bylo zapáleno co nejvíce děl; vítr zanesl kouř do hradu, vojáci prolomí uzavření podkopy, vskočí do příkopu a pomocí žebříků se snaží vystoupit na val. Roháč tehdy zrovna obědval. Několik málo těch, kteří hlídkovali na hradbách, strhne pokřik. Nastane shon; ze všech stran se sbíhají obležení, aby bránili val. Také Roháč zanechá jídla, chopí se zbraně a přiřezane se z hradu na pomoc svým. V tu dobu se bojovalo urputně na několika místech. Jakmile Roháč dorazí, nepřítel překročí příkop z jiné strany, všechny všude pobíjí a vnikne do hradu. Když se Roháč spěšně vrací do hradu, je mu uzavřena cesta a je zajat. I hrad je zbořen a loupežníci, kteří se tam uchýlili, jsou pochytáni a kněz, přívrženec husitské zběsilosti, který podával kacířům svátosti, je spoután. Všichni byli dovedeni do Prahy a skončili život oběšením. Šibenice, na kterých odsouzení odpykali trest, byly trojího druhu: na nejvyšší visel Roháč, na nejnižší asi devadesát loupežníků, na prostřední byl oběšen kněz, který se jmenoval Prostředek. A tak Prostředek vypustil prokletou a satanu oddanou duši na prostřední šibenici...“; Enea Silvio, 170-173).

Podle těchto pramenů je evidentní, že po nástupu Zikmunda začal Roháč spolu s dalšími radikáli odboj proti králi, který měl asi charakter loupeží. Hrad Sion posléze oblehla zemská hotovost pod vedením Hynce Ptáčka z Pirkenštejna a po dlouhou dobu je neúspěšně obléhala. Teprve posily a vojenská lest ukončily odpor a přivedly Roháče a jeho věrné na popraviště. V podstatě jednoduchou výpověď pramenů silně pozměnila marxistická historiografie a interpretace archeologického výzkumu (*Janská 1965, 5-72; Čornej 1987, 253-299*). Výsledkem byla představa, že zde k žádnému boji nedošlo, protože se do něj nikomu nechtělo a protože Roháče a Ptáčka vázalo příbuzenství. Dokladovat to mělo i velmi malé množství militarií. V současné době se

náhled na tyto události znovu proměňuje a stále více se potvrzuje, že zde skutečně probíhaly tuhé boje (*Koscelník – Kypta – Savková v tisku*).

Po dobytí hradu zůstaly jeho zbytky stát až do 19. stol., kdy byly rozvezeny (*Janská 1965, 15-16*).

Popis

Hradu se dodnes věnovalo již velké množství badatelů, ovšem s různou intenzitou a výsledky. Z vážnější literatury jmenujme především krátký článek Tomáška o výzkumu z r. 1937 (*1938, 166*), práce E. Janské, publikující výsledky archeologického výzkumu z l. 1961-64 (*1961, 682-691; 1963, 220-247; 1964, 225-261; 1965, 5-72; 1966, 65-73*), velmi nápaditou knihu M. Ivanova, nad níž sice mnozí badatelé ohrnují nos, ale která přináší závažné otázky (*1979, 63-153*), články T. Durdíka (*1999, 497-499*), J. Čechury (*1982, 153-163*) a zvláště nové výzkumy P. Koscelníka a publikace J. Kypty a P. Koscelníka (*Koscelník – Kypta – Savková v tisku*).

Velký problém představuje interpretace archeologického výzkumu. Ten byl ukončen velmi narychlo v r. 1964, poté co nepřinesl očekávané výsledky. Vojensko-historický ústav očekával, že na hradě bude jistě nalezeno velké množství militarií a dokladů vojenských akcí, které pak významně rozhojní sbírkové fondy. Během výzkumu se ale ukázalo, že očekávání budou zklamána. Rychlé ukončení výzkumu se projevilo i na stavu dokumentace, kterou rozhodně nemůžeme nazvat komplexní. Bohužel situaci ještě více komplikuje fakt, že nálezy i částí terénní dokumentace se nachází na různých místech, často zcela nepřístupných. Dodnes tak není jasné, co vlastně ještě může být skryto v některých institucích, zvláště na Vojensko historickém ústavu v Praze (dále VHÚ). Dnes tedy máme k dispozici velké množství fotografií (zdroj VHÚ), deník výstavy a nálezové deníky (předané kutnohorskému muzeu E. Janskou) a terénní deník (z pozůstalosti T. Durdíka). Nálezové deníky obsahují informace o nálezech po jednotlivých výzkumných sezónách, doplněné kresbou sondy, z které pocházely a někdy i kresbou profilu či výzdobného prvku keramických nádob nebo kovových předmětů. Terénní deník byl bohužel stížen povodní, která Archeologickému ústavu v Praze způsobila nemalé škody. Podle toho i vypadá – přilepené plánky a fotografie byly odlepeny, některé popsané stránky zcela rozpity a postiženy plísní. Ta zcela znehodnotila některé plány a většinou fotografií. Deník

obsahuje záznamy ke všem čtyřem rokům výzkumu. Bohužel první sezóna byla psána inkoustem, který se zcela rozpil. Díky tomu nedokážeme ani přiřadit jednotlivé fotografie na své původní místo a určit, co vlastně zachycují. Pro ostatní sezóny jsme již byli úspěšnější a téměř všechny texty rozluštily a plánky a fotografie umístily na správné místo. Akoliv fotografií je k výzkumu dostatek, zcela se nám nedostává plánů a profilů. Z celkových plánů existuje pouze zaměření zdív. Nemáme žádné rozkreslení sond výzkumu, stejně jako chybí výkresy jejich povrchu. Také profilů je poskrovnu.

Ještě horší situace je však s archeologickými nálezy. Hrad byl cílem archeologických sondáží již v 19. stol., v r. 1937 zde proběhl větší výzkum (*Tomášek 1938*, 166), který bohužel zlikvidoval čelní část jádra a v l. 1961-64 výzkum E. Janské. Většina nálezů byla shromážděna v kutnohorském či kolínském muzeu, starší nálezy i v Národním muzeu v Praze. Po výzkumu E. Janské byla většina nálezů polepena a laboratorně ošetřena, jak ukazuje i jejich publikace z r. 1965 (*Janská 1965*, 5-72). Bohužel však byly později převezeny do depozitáře v Bohnicích, kde během požáru podlehly destrukci, a došlo k promíchání s nálezy z Petřské čtvrti v Praze. Po přivezení zpět do Kutné Hory provedla J. Valentová jejich evidenci na karty. Bohužel však dnes již není v podstatě možné rozlišit, co je nálezem ze Sionu a co z Prahy. Výjimkou jsou již dříve publikované nebo v denících zachycené nálezy. Některé z nálezů byly také definitivně ztraceny. Z toho je patrné, že zpracování výzkumu Sionu již téměř není možné a nutně musí být velmi torzovité.

Vůbec poprvé došlo k zaměření celého areálu hradu, včetně obléhacího tábora. Toto zaměření do sebe integruje následující složky: 1 – geodetické zaměření reliktní jádra (obr. 93) hradu po vykopání E. Janskou, 2 – geodetické zaměření M. Červenky pro T. Durdíka, které zhrnuje jádro a obě předhradí (obr. 94), 3 – geodetické zaměření obléhacích táborů od P. Koscelníka, 4 - geodetické zaměření M. Sýkory, J. Šályho a H. Veselého, podchycující některé dosud nezaměřené detaily (hráz, sondy výzkumu apod.), 5 – letecká fotogrammetrie P. Hlavenky, která tvoří základ, do něhož byla integrována ostatní měření (obr. 91).

Popis objektů vychází ze zjištění E. Janské a z vlastního pozorování v terénu. Problém představuje fakt, že E. Janská v publikaci neurčuje přesně světové strany, ale upravuje si je na základní směry. Například u budovy č. 2 uvádí jihovýchodní stěnu jako jižní.

Poté se zmiňuje i o zdi severní, což by z logiky měla být hradba, k níž byla budova přizděna. Podle dalších popisů, kdy při ní uvádí silné vrstvy s nálezy keramiky, však nejspíše myslí zeď severovýchodní.

Předhradí má obdélný tvar s podélnou osou orientovanou směrem západozápadojihovýchodovýchodosever, jeho čelní strana je výrazně prohnutá směrem ven. Na jihovýchodní a východní straně obklopuje předhradí příkop s rovným širokým dnem a terasovitě uspořádaným ochozem v polovině výšky kontreskarpy (obr. 92: 1). Na jižní straně příkop uzavírá plošina a vně ní baštovitý útvar (obr. 92: 2), který byl původně spojen s vnějším valem, ale dnes je protržen erozí, což potvrzuje splachový kužel pod ním. Na severní straně příkop ukočoval výrazná hrana, dnes pokrytá recentními násypy. Přes ní byla z ochozu kontreskarpy přístupná terasa probíhající podél severní strany předhradí (obr. 92: 3), situovaná níže ve svahu. Vně příkopu probíhal vnější násep (obr. 92: 4), dobře patrný zejména na severní a jižní straně. Na východní straně vidět není, místo toho tu jsou patrné téměř neznatelné konkávní deprese (obr. 92: 5), které mohou souviset jak s militární činností (okopy), tak i s provozem dřevěné boudy, která tu byla postavena jako zázemí výzkumu.

Okraj předhradí obíhají dva náspy (obr. 92: 6 a 7), které na jihovýchodní straně běží podél sebe a vytvářejí tak mezi nimi úzký prostor. Nástup do něj je patrný na jižní straně, nad zmíněným baštovitým útvarem na konci příkopu. Přístup sem vedl od jihozápaduzápadu po terase (obr. 92: 9). Náspy předhradí jsou utvářeny tak, že ten jižní na jihovýchodní straně uhýbá od okraje a končí ve středu východní strany (zde je jeho vnitřní strana nápadně povlovná), ten severní naopak běží stále po okraji, na východní straně je výrazně nižší a na jihovýchodní straně posléze zcela zmizí. Mezi nimi musela být sevřena klešťová brána, možná dokonce soustava takových bran. Oba náspy jsou znatelně poškozeny vkopy. Některé z nich souvisejí s archeologickým výzkumem (na jihozápadní, ve středu východní a při západním a východním konci severní strany), jiné patrně s další činností (záměrné ničení, kopání hlíny vesničany). Ve středu délky jižního úseku náspu je patrné, že do něj byla nastavěna rozměrná několikadílná budova (obr. 92: 10). Další patrně dřevěná stavba stála v severovýchodní části severního náspu (obr. 92: 11). Tato byla *E. Janskou* datována do 15. stol., zatímco celé předhradí i s náspy bylo kladeno až do raného středověku (1965, 26). Podle několika řezů náspy badatelka konstatovala, že ve své

hmotě obsahují pouze hradištní keramiku, pozdně středověká se koncentrovala výhradně na jejich povrchu.

V ploše východního předhradí vidíme několik antropogenních útvarů. Rozměrná, ale nevysoká halda přibližně uprostřed plochy připomíná spíše výsypku a patrně souvisí s výzkumem v r. 1937 (obr. 92: 12). Ve východní části si můžeme všimnout několika depresí, jedné dokonce i kruhové. V jejich blízkosti najdeme četné strusky, upozorňující na kovářskou dílnu.

Jádro od předhradí odděluje příkop (obr. 92: 13), který před branou jádra sondáží prozkoumala E. Janská, a konstatovala, že byl mělký a hradba jeho průběh nerespektovala. V jeho zásypu měla být údajně nalezena pouze raně středověká keramika (*Janská 1965*, 23-24). Protáhlé a nepravidelně trojúhelné jádro má poměrně komplikovanou zástavbu. V jihovýchodním cípu nacházíme budovu č. 5 (obr. 93: 1), k níž ještě možná z vnější strany přiléhala budova 6 (obr. 93: 2). Přibližně ve středu jižní strany stál palác – budova č. 3 (obr. 93: 3). V jihovýchodním nároží byla brána – stavba č. 8 (obr. 93: 4). Mezi stavbami 3 a 5 stála bašta č. 12 (obr. 93: 5) a mezi stavbami 3 a 8 bašta č. 7 (obr. 93: 6). Východní stranu vylňovala velká budova č. 9 (obr. 93: 7), rozprostírající se od brány (stavba č. 8) v jihovýchodním nároží až po budovu č. 1 (obr. 93: 8) v severovýchodním nároží. Součástí stavby 9 byla budova č. 4 (obr. 93: 9). Při severovýchodním rohu najdeme baštu (budova č. 11, obr. 93: 10), kterou později nahradila stavba č. 10 (obr. 93: 11). Přibližně ve středu severozápadní strany najdeme budovu č. 2 (obr. 93: 12).

Hradba po obodu má vesměs stejnou šířku 1,2m, pouze v čele je nápadně zesílena na 1,8m, takže je pravděpodobné, že zde tvořila štítovou zeď. Z vnější strany je zde do příkopu zesílena jakýmsi skarpem či talem s třemi pilíři. Ty snad mohly nést další konstrukci. Pilíř při nádvorním lici severozápadní strany je patrně dokladem po schodišti přiloženém k hradbě a tedy i existence ochozu na jejich vrcholu. Z hradby vybíhaly tři bašty – stavby č. 7, 11 a 12. Otázkou zůstává funkční interpretace stavby č. 6, patrně obranného účelu. Jihovýchodní bašta, stavba č. 7, byla původně uvnitř dutá. Teprve později, patrně v čase ohrožení byl k její vnitřní straně navršen 3m vysoký násyp, zpevněný dřevěnou konstrukcí.

Stavba č. 1. Nachází se v severovýchodním nároží a má lichoběžný půdorys. Podle *E. Janské* byla stavba nezastřešena, protože se v jedné z jejích stěn nacházel

trativod a údajně měla nástavbu ze dřeva, po níž se dochovaly uvnitř zbytky spáleného dřeva, železné hřeby a skoby (1965, 23).

Stavba č. 2. Odkrytá během výzkumu v l. 1961-62. Menší obdélná stavba byla přizděna na spáru k severnímu úseku obvodové hradby. Nerovnosti na styku hradby a budovy. Stavba byla vystavěna z poměrně velkých kamenných kvádrů a omítnuta na vnějších i vnitřních lících. Při budově byly nalezeny plochy skály pokryté omítkou, teprve na nich spočívaly vrstvy hlíny. Uprostřed jihovýchodní zdi se nachází dveřní nika, dveře se otevíraly dovnitř objektu. V severozápadním rohu bylo nalezeno topeniště neznámého charakteru a i zdi byly opálené. E. Janská podle kubatury kamene v sondě ostrohem u hradu, kam se sesunula hradební zeď i budova, předpokládá, že budova byla patrová a vysoká 7 m. Výška zdí v době výzkumu byla v rozmezí 0,8 - 1,4m. Malá šířka zdí a velké množství uhlíků uvnitř stavby podle vedoucí výzkumu ukazují, že nebyla klenutá, ale měla dřevěné stropy. Byly zde také nalezeny keramické dlaždice, z popisu však není jasné, jestli se nacházely v přízemí, patře či v obou úrovních. E. Janská zde také našla dva architektonické články, ostění dveří či oken. Jeden se našel podle její výpovědi při severní zdi (severovýchodní zeď?), druhý přelomený při zdi jižní (jihovýchodní zeď). Mezi severovýchodní zdí a skálou, v prohlubni, byla zkoumána silná vrstva tmavé hlíny, z níž se podařilo získat velké množství keramiky (ze kterých byly seskládány dvě celé nádoby), železné předměty (mj. část „uzdy“ /myšleno udidlo?/, dlátka a klíny) a mnoho zvířecích kostí. Uprostřed budovy v destrukci byla nalezena praková střela, podle E. Janské snad viník zániku stavby. Vedoucí výzkumu budovu interpretovala „jako stavbu hospodářskou obytného charakteru – jakousi hradní kuchyni“ (popis stavby Janská 1965, 20-21).

Stavba č. 3. Odkrytá během výzkumu v l. 1961-62. Tato stavba se nacházela naproti předchozí. Obdélná stavba byla stavěna z přesně a pravidelně lícovaných kamenných kvádrů a omítnuta. Zatímco západní strana byla k hradbě (jižní zeď) přizděna na spáru, východní byla provázána. Při výzkumu byl ponechán uprostřed stavby kontrolní křížový blok. Z budovy byl zachycen pouze suterén, zdivo bylo přizdíváno k vysekané skále, podlaha byla nerovná. Přístup do budovy byl veden šíjí vstupem v jižní části východní zdi (E. Janská zeď uvádí jako jižní). Vedle vstupu, vlevo od něj, byl ve stěně výklenek. Další se nacházel ve východní části severní zdi. E. Janská mluví o čtyřech nalezených výklencích (o dvou z nich jsme se zmínili), „pátý byl

porušen při zborcení stěn tak, že jsme jej zcela již odkryt nemohli“ (1965, 22). Interpretuje je jako sklepní okénka. Zajímavé zjištění přinesly profily kontrolních bloků. Na nich se nacházely „silné vrstvy spáleného dřeva téměř rovnoběžné s vrstvami spálených a rozpadlých dlaždic...Mezi vrstvami dlaždic a dřevem stropů byly vrstvy kamení ze sesutých zdí. Profily ukázaly na dvoje až troje podlaží.“ (Janská 1965, 21). Zmíněné keramické dlaždice byly hladké o rozměru 20 x 20 x 5cm. Nadzemní zdi nebyly stavěny pouze z kamene, ale ojediněle i z cihel (jedna s otiskem asi psí tlapky). Na podlaze sklepa a nad ní, ve třech výškových úrovních (rozdíl mezi nimi 0,5 – 1m), se nacházelo celkem 17 prakových střel. V destrukci (Janská píše o „základech“) byly nalezeny keramické zlomky nádob (1 celý kahánek), skla (není jasné, zda okenní či duté), drobné železné nástroje (malý zámek) a zejména kachle. Kromě nádobkových a nástavcových zde byly nalezené i komorové, s motivem Roháčova znaku a dvou andělů pozdvihujících kalich s hostií (obr. 96 - 102). Podle vedoucí výzkumu nálezy kachlů ukazují na přítomnost alespoň trojích kamen. Během výzkumu bylo nalezeno i množství pískovcových ostění oken a dveří, jeden dokonce ozdobně opracovaný, ale bohužel silně poničený požárem. Okna byla zasklená, jak vypovídá nález olověného pásku se sklovinou. Vedoucí výzkumu stavbu interpretovala jako obytnou budovu pána hradu (Janská 1965, 21-22).

Stavba č. 4 a 9. Tato stavba je z hlediska interpretace nejnáročnější. Její reliktů byly poničeny jednak rozebíráním kamene v novověku a dále také výzkumem z r. 1936. Během výzkumu byly teprve ve spodní úrovni nalezeny neporušené vrstvy s destrukcemi. Z nich pochází množství keramiky a drobných železných předmětů (mj. malý zámek). Budova bývá interpretována jako poměrně jednodušší stavba rozmístěná podél východní hradby, od brány na jižní straně až k lichoběžné stavbě č. 1 na severní straně. E. Janská uvádí, že „stavba byla - alespoň z části – stavbou obytnou“ (1965, 22).

Stavba č. 5. Nacházela se v západním cípu. Údajně měla být nezastřešena, v její zdi byl také trativod (Janská 1965, 23).

Stavba č. 8 je původní bránou do jádra. Měla obdélný půdorys a její čelo ustupovalo za líc čelní strany. Průjezd byl podsklepený a původně jednoduchý. Teprve později byla uvnitř vytvořena vlčí jáma pro kolébkový padací most. Při severní straně najdeme v mohutném bloku zdív mezi budovami 8 a 9 úzkou „chodbičku“, kterou

E. Janská pokládala za chodbu pro pěší (1965, 23). Na to je však příliš úzká. Mezi oběma stavbami je také výrazná spára, kterou ale pokládáme za technologickou.

Severozápadní předhradí bylo opevněno obezděným valem (obr. 92: 14) a v západní části mělo dvě baštovité stavby. Severnější stavba 13 (obr. 92: 15) vystupuje z linie obvodu, míří přímo na hráz a uprostřed má zahloubenou plochu otevřenou směrem ven. Jižnější stavba č. 14 měla patrně složitější konstrukci, po níž zjišťujeme pouze zahloubenou část se vstupní šíjí (obr. 92: 16). Je velmi pravděpodobné, že mohla být spojena se stavbou č. 6 jádra. Úkolem těchto budov byla kontrola rokle (obr. 92: 17), kterou se mohlo sestoupit k rybníku.

Pod severozápadním předhradím nacházíme v údolí Vrchlice hráz rybníka (obr. 92: 18), jejíž část směrem k hradu je zcela zničena. Nepůsobí to ale tak, že by byla protržena vysokou vodou, ale spíše jako by byla záměrně odtěžena.

Jihozápadně a severovýchodně od hradu nacházíme dva obléhací tábory (obr. 91). Zatímco ten jihozápadní se skládá z okopu a pevnůstky obdélného půdorysu, severovýchodní je ještě složitější. Jeho jádrem je pevnůstka s polokruhovými nárožními, kterou doplňují dva na sebe navazující areály, opevněné mělkým příkopem a náspem. V jejich vnitřním areálu vidíme stopy po boudách obléhatelů (*Koscelník – Kypa – Savková v tisku*).

Interpretace

Hrad měl podle některých názorů existovat již ve 14. stol. a Roháč měl využít starší stavby. Pro toto tvrzení však nemáme žádných dokladů. Z hradního jádra nemáme žádné starší nálezy kromě raně středověkých (viz přehled základních tvarů z nálezového inventáře v příloze). Sondy v příkopu mezi jádrem a předhradím odhalily vrstvy s raně středověkým materiálem. To si můžeme vysvětlit tak, že do příkopu se dostal materiál, který byl na místě. Raně středověké střepy obsahovaly i násypy předhradí. Tato zjištění byla vykládána tak, že jsou dokladem výstavby fortifikace v raném středověku. To však nemusí být pravda. Násypy vznikaly z materiálu, který byl na místě, a ten mohl hradištní střepy obsahovat. Jak navíc ještě uvidíme, fortifikace předhradí vzhledem k své podobě rozhodně nemohou být tak staré, ledaže by byly radikálně upravované. Podle našeho názoru lze tedy připustit,

že zde v raném středověku bylo osídlení, možná i opevněného charakteru, ale že současná podoba je dána až stavební aktivitou z 15. stol. Jak tento hrad vypadal?

Roháčův hrad se rozpadal do třech částí. Jádro bylo v první fázi vybaveno palácem (stavba č. 3), kuchyní (stavba č. 2), budovami neznámého charakteru (stavba č. 4 a 9 a 5), nárožní věží (stavba č. 1), branou s jednoduchým padacím mostem (stavba č. 8) a třemi baštami (stavby č. 7, 11 a 12). V západním cípu se nacházela další stavba nejspíše vojenského charakteru (stavba č. 6), možná nějak provázaná s podobnou stavbou v severozápadním předhradí. Jádro bylo tedy vybaveno pro obytné účely, spektrum nálezů však nebylo nijak oslnivé. Jistě, všechny vzácnější věci mohly být zcizeny během a po obléhání. I tak ale bylo vybavení hradu poměrně chudé. Také ony známé kachle s motivem Roháčova erbu a dvou andělů pozvihujících kalich s hostií jsou velmi nekvalitní hrnčířskou prací, i když s tak průzračným poselstvím.

Severozápadní předhradí bylo opevněno obezděným valem a v západní části mělo dvě baštovité stavby. Zatímco severnější stavba 13 byla patrně postavením lafetované zbraně, které mířilo na hráz a nástupní prostor k ní. Jižnější stavba č. 14 měla patrně složitější konstrukci a mohla být spojena se stavbou č. 6 jádra. Úkolem těchto budov byla kontrola rokle, kterou se mohlo sestoupit k rybníku. To byl patrně i účel celého severozápadního oddílu, který měl sloužit k zajištění přístupu k vodnímu zdroji - rybníku pod hradem. Ten měl kromě této funkce i výrazný obranný aspekt, rybník totiž zatopil velkou část údolí pod hradem a přístup k hradu byl možný pouze přes hráz.

Východní předhradí bylo opevněno náspy, které vytvářely mezi sebou koridor se systémem bran. Na jižní straně byl násep přerušen větší stavbou, která patrně kontrolovala první bránu do hradu. Předhradí obklopoval příkop s kontreskarpovou krytou cestou, vně něj byl ještě další násep. Na jižní straně je příkop ukočen baštovitým postavením, které kryje novověkou cestu přes potok. Vzhledem k její přítomnosti na nejstarších mapách je možné, že respektuje nějakou starší cestu, která tady kdysi mohla vést přes most nebo další hráz. Toto by tedy byla dnes jediná známá varianta přístupu do hradu.

V první své fázi hrad splňoval rezidenční i vojenské nároky, které ještě posílily další úpravy. V čase blížícího se nebezpečí byla jihovýchodní bašta zesílena přisypáním zeminy k jejímu vnitřku. Už během dobývání, kdy byla zničena severovýchodní

bašta, byla na jejím místě postavena lehčí stavba na kamenném základu (stavba č. 10, obr. 95).

Tím se dostáváme k poslednímu dějství historie hradu. V r. 1437 byl hrad obléhán a dobyt. Písemné prameny jednoznačně tvrdí, že došlo ke krutému boji. Dosavadní historiografie, opíraje se o výsledky výzkumu tvrdila, že k žádnému boji nedošlo, a že vlastně hrad ani na něj nebyl dobře vybaven. Dnes již víme, že to není pravda. Hrad měl velmi promyšlené obranné schéma, jedno z nejlepších své doby. Poslední výzkumy P. Koscelníka prokázaly kolem obléhacích táborů intenzivní boje, dokonce i z hradu nastřílené olovené střely se železným jádrem (*Koscelník – Kypka – Savková v tisku*). Tedy neobyčejně progresivní municí, která nám dotvrzuje, proč byl puškař Zelený tak známou a v pramenech frekventovanou osobou, a proč musel zemřít spolu se svým pánem. Také je potřeba přehodnotit informace *E. Janské* o počtu projektilů nastřílených do hradu, podle nichž odvozovala velmi krátkou dobu obléhání (1965, 39-41). Dnes již víme o tom, že projektilů bylo daleko víc. Část z nich badatelka neznala, druhou nerozpoznala. Pravdou je, že na fotografické dokumentaci vidíme velké množství zlomků projektilů v destrukcích. Z místních chlístovických zdrojů také víme o velkém množství projektilů, které z hradu byly odneseny vesničany. To co uvádí *E. Janská* je pouze zlomkem středověké reality. Archeologické nálezy potvrdily mohutné zničení hradních staveb, dokonce i několikrát – viz třeba destrukce paláce. Rovněž nález lidských koster z r. 1937 (*Tomášek 1938*, 166), které ovšem bude potřeba znovu přehodnotit (podle předběžného posudky mnoho kostí patří nedospělým jedincům), dokládá, stejně jako zprávy o zajatých bojovnících, intenzivní boje. Pravdou je, že Roháčův odpor byl součástí širěji koncipované vzpoury, které se účastnily posádky Kalicha, Panny, Hradce Králové a Šárovcové. Valná část elit království si ale další boje nepřála a souhlasila s potlačením odporu. Obléhání Sionu tak vůbec nemuselo být předstírané. A vše ukazuje, že ani nebylo.

6.11. Jakoubek z Vřesovic a Žluticko

Jeden z nejzajímavějších komplexů opevněných staveb najdeme v okolí města Žlutice (obr. 103), které husitský hejtman Jakoubek z Vřesovic učinil svým rezidenčním

místem. Podle dosavadní literatury a písemných pramenů je právě s touto osobou spojena výstavba či přestavba třech hradů a městského opevnění. Vzhledem k tomu, že dějiny jsou pro všechny objekty společné, nebudeme je rozvádět u každého zvlášť. Samostatně probereme pouze Štědrý hrádek, který Jakoubek připojil ke svému žlutickému panství.

Historie

První nejisté zmínky o existenci Žlutic pocházejí z l. 1186 (*CDB I*, č. 405, 425-438) a 1214 (*CDB II*, č. 369, 404-405), kdy měly patřit kladrubskému klášteru, resp. Jindřichovi z Kynžvartu. Zdá se, že pro jejich vznik byla klíčová existence cesty z Prahy do Chebu. Podle T. Velímského byla centrem držeb rodu Hrabšiců v této oblasti (2002, 108), což ale není možné ověřit. Podle některých badatelů snad již Boreš (II.) z Rýzmburka či jeho nástupci udělili Žlutícím městská práva (*Šimák 1938*, 574; *Bělohlávek 1985*, 417), podle jiných je povýšil pouze na městečko (*Pelant 1988*, 300; k tomu také *Kürschner 1867*, 26-33). S rozvojem městského organismu lze počítat již v 1. pol. 14. stol, kdy dochází k výstavbě farního kostela sv. Petra a Pavla, jeho dokončení se však protáhlo až do 15. stol. (*Velímský 2002*, 168-169). Dalším svědectvím je listina Karla IV. z 31. října 1352, kterou přikazuje, aby kupci vezoucí vzácné zboží povinně cestovali přes Kadaň, kdežto obyčejné tovary mohou vézt přes Žlutice („...*Lueticz*...“, *CIM II*, č. 332, 487-488). V r. 1362 získali bratři Boreš (V.) starší a Slavek (V.) od Karla IV. potvrzení práva cla ve Žluticích, což se asi vztahovalo na obchodníky s obyčejným zbožím, jak bylo uvedeno v předchozí listině (*Sedláček 1905*, 206). V r. 1366 byla Bochovu udělena žlutická městská práva, což svědčí o tom, že Žlutice již měly status města (*Velímský 2002*, 194). Dne 27. listopadu 1367 vydal Karel IV. v Norimberku další listinu, kterou nabádal konšele a rychtáře měst Chebu, Lokte, Ostrova, Kadaně, Žatce, Loun a Slaného, aby si hlídali, že kupci nebudou jezdit přes Budyni, Chomutov, Libochovice, Žlutice či jiná města (*CIM II*, č. 424, 615-616). Definitivní završení přerodu Žlutic v město dosvědčuje listina Boreše (V.) ze 4. června 1375, kterou jim a Bochovu uděluje chebské městské právo (*CIM IV/1*, č. 107, 155-157; *Hille 1909*, 262-263). Asi současně se proměňuje i sídliště, od nynějška již sevřené kruhem hradeb. Zdá se, že pro 13. či 1. pol. 14. stol. nemůžeme ve Žluticích ani na Nevděku očekávat nějaké starší opevněné sídlo, i když někteří badatelé zvláště ve druhém případě existenci hradu předpokládají (*Bělohlávek 1985*, 418; *Svoboda 2008*, 84). Údajně měl být zničen ve válkách v poslední třetině

14. stol. (*Poche 1978, 76*). Městský hrad vzniká nejspíše až v poslední čtvrtině 14. století, pro což svědčí několik indicií. V r. 1378 získal Boreš V. od krále povolení koupit podíl bratra Slavka, což vzápětí učinil (*RI VIII, č. 5917, 495*). Právě tehdy se Žlutice staly Borešovým sídelním městem, Slavek totiž měl rodový Rýzmburk. V l. 1377-78 Boreš také rozšířil počet manství ke Žluticím (*Velímský 2002, 190*).

V r. 1389 potvrdili synové Boreše (V.) Boreš (VII.) a Boreš (IX.) městu všechna privilegia (listina známá pouze z opisu z r. 1489: *CIM IV, č. 136, 202-203*). Později vlastnilo Žlutice vždy několik členů rodu a z tohoto rozdělení se patrně část města dostala před r. 1408 Vilémovi z Nečtin (*Sedláček 1905, 207; Fryč 1913, 6-7*). V r. 1415 odkoupil rýzmburskou část města Jindřich z Elsterberka, který také získal i druhou polovinu. Ten si v r. 1416 u krále pro Žlutice vymohl výroční trh (*Hille 1908, 399-400*). Listinou z 5. srpna 1418 udělil Jindřich městu potvrzení všech práv, včetně chebského městského práva a práva odúmrti (*AČ VI, č. 31, 38-39*).

V průběhu husitských válek stál Elsterberk na katolické straně, a tak Žlutice r. 1422 dobyly oddíly pražanů, ale neobsadily (*FRB SN II, 24, 25, 64, 83, 107, 135, 170*). Teprve r. 1426 město obsadil Jakoubek z Vřesovic, ale pouze nakrátko. Během křížové výpravy v r. 1427 husitská posádka raději Žlutice opustila (*FRB V, 596; Bartošek z Drahonice, 238*), takže se sem mohla vrátit právoplatná majitelka – vdova po Jindřichovi Markéta ze Šternberka. Asi v r. 1428 prodala Markéta město s hradem Jakoubkovi, což v r. 1431 potvrdil její příbuzný Aleš ze Šternberka (*AČ II, 475; Sedláček 1905, 207; Gross 1952, s. p.*).

Jakoubek učinil ze Žlutic své sídelní město. Když v r. 1433 přijížděli do Čech poslové basilejského koncilu, Jakoubek je v Žluticích slavně hostil a poté i doprovázel do Prahy. Na cestě zpátky je pak doprovázel ze Žlutic do Chebu. O velkém zájmu na prospěchu města svědčí i jeho listiny. R. 1434 potvrdil všechny svobody města a r. 1445 za poplatek obchod solí (*Sedláček 1905, 207*). Vřesovic se také po městě s hradem píše, jako např. r. 1439: „...*Jakub z Vřesovic, seděním na Žluticích...*“ (*AČ III, č. 408, 523-524*). K r. 1442 se prvně připomíná městský hrad, rozšiřovaný tehdy až k příkopu (*Fryč 1913, 26; Fleissner 2012, 23; Bělohlávek 1985, 418*). Na rozdíl od svých jiných statků, byl v r. 1454, když docházelo k revizitaci pozemkové držby, schopen dokázat, že má na Žlutice skutečný nárok (*AČ II, č. 653, 475*). Pro tento účel odkoupil od jednoho z Borešů z Rýzmburka veškerá jeho práva k vyplacení města

a následujícího roku si u krále Ladislava vymohl všechny odúmrti na celém žlutickém panství (*Sedláček 1905, 207*).

Patrně také právě Jakoubek vystavěl oba dva hrady mimo město. Mazanec má první jistou zmínku až ze 16. stol., ale někteří badatelé jeho vznik kladou až do doby předhusitské (viz třeba *Durdík – Sušický 2005, 114*). Nevděk se poprvé v písemných pramenech zmiňuje v r. 1455, i když samotná zpráva se údajně vztahuje již k r. 1446 (*Sedláček 1905, 207*). Ve svědectví se píše, že „...lidé z Borku vyznali, že *duvor v Semtěši rozvezen jest od páně Jakubových, a tiem kamenem hrad nad Žlutici dělán jest...lidé v Semtěši vyznali, že p. Jakub lesy k Štědrému příslušejícíe toliko k své potřebě mýtie...*“ (*AČ I, 168*). Hradu se původně říkalo Nový, ale později se ujal název Nevděk (*Sedláček 1905, 207* podle dnes již ztracené staré městské knihy). Za Jakoubka také vznikla dvě nová předměstí – Chudobice a Kralovice (*Sedláček 1905, 207; Fryč 1913, 24-25*).

Jakoubek zemřel r. 1462 a panství po něm zdědil jeho syn Jan, který již předtím s otcem panství spravoval. Ten v r. 1467 udělil žlutickým další privilegium k soudnictví. V r. 1472 je zmiňován zdejší purkrabí Václav z Nežichova, není ovšem jasné, ke kterému hradu se jeho funkce vztahuje (ze staré městské knihy převzatou zprávu o něm uvádí *Sedláček 1905, 207*). Po Janově smrti panství převzal jeho syn Jan mladší, pán na Toužimi a předek Žlutických z Vřesovic. Ten získal od krále Vladislava II. pro město v r. 1478 právo na druhý týdenní a také i výroční trh. Po Janově smrti byl r. 1501 nad jeho stejnojmenným a nezletilým synem a nad celým manstvím s hrady a městem ustanoven jako poručník strýc Jindřich. Někdy před r. 1508 toto poručnictví skončilo, protože Jan tehdy věnoval své manželce Ludmile z Lipé „...na zámku, který jest ve Žluticích, na celém městě a všelijakých užitcích...“ (*Sedláček 1905, 208*). V r. 1515 pak dosáhl toho, že mu král potvrdil propuštění panství, třech hradů, města Žlutice a mnohých vesnic z manství. R. 1537 panství prodal Jindřichovi V. z Plavna, který je již r. 1542 zastavil Lorencovi Šlikovi na pět let. Po jejich uplynutí se v r. 1548 všechny tři hrady vrátili do rukou Plavenských („...*tří zámkuov, jmenovitě zámku Nevdieku, zámku Mazancze, třetího ležícího v městě Zluticzych...*“, *Profous 1957, 859*). Jindřich zemřel r. 1554 při obléhání hradu Plassenburg a zanechal po sobě nezletilé syny, za něž vládla ze Žlutice jako vdovského sídla jejich matka Markéta ze Salmu. Po naplnění zletilosti Jindřich VI. Plavenský prodal r. 1568 Žlutice a pusté hrady Mazanec a Nevděk jedné

z nejvýznamnějších postav českých dějin 2. pol. 16. stol. Bohuslavovi Felixovi z Lobkovic. Ani on je dlouho nepodržel, ale již r. 1572 postoupil Janovi st. Popelovi z Lobkovic a ten r. 1575 Jiřímu Kokořovskému z Kokořova (*Sedláček 1905*, 208-209). Pro Kokořovské se stal zámek ve Žluticích rezidenčním objektem, takže byl v l. 1602-23 Adamem Jiřím radikálně přestavěn. Další přestavba se odehrála za Ferdinanda Hroznaty Kokořovského mezi l. 1680-1700 (*Fryč 1913*, 26; *Bělohlávek 1985*, 418; *Fleissner 2012*, 41). V r. 1761 za Ferdinanda Jakuba Kokořovského v letním horku udeřil do zámku blesk a následující požár jej proměnil ve zříceninu (*Sommer 1847*, 201). Vzhledem k tomu, že Kokořovci už od r. 1731 sídlili na zámku ve Štědré (*Fleissner 2012*, 48), nebyl zámek obnoven. Poslední jeho součást, zámecká kaple sv. Václava, obnovená po požáru r. 1779, byla zrušena za josefínských reforem r. 1787 a r. 1823 se rozbořily její klenby (*Sommer 1847*, 201-202; *Fryč 1913*, 26).

Po r. 1890 docházelo k zpřístupnění Nevděku péčí Okrašlovacího spolku ve Žluticích. Byla vybudována nová vycházková cesta, dřevěný most přes příkop a dřevěná besídka za branou jádra. V r. 1907 došlo k vykopávkám v jádře hradu a před r. 1934 zde byl vztyčen první kříž (*Svoboda 2008*, 84-86).

6.11.1. Nevděk

Lokalizace

Karlovarský kraj, okres Karlovy Vary

Hrad Nevděk se nachází ve Žlutické vrchovině na výrazném kopci jižně od města (obr. 103: 4), avšak na opačném, pravém břehu Střely. Dělíme jej na dvě předsunutá opevnění (obr. 104: 2 a 3), první oddíl, druhý oddíl, jádro, čtvrtý oddíl a spojovací opevnění (obr. 104: 1).

Popis

Hradu nebyla doposud věnována potřebná pozornost. Jádro popsal v r. 1978 J. Frolík (*1978*, s. p.). Upravený náčrt hradu v rozsahu druhého oddílu, jádra, čtvrtého oddílu a spojovacího opevnění publikoval T. Durdík, který se hradem několikrát zběžně

zabýval, podobně jako další badatelé (*Durdík 1999*, 378 a 379; *Durdík – Sušický 2005*, 129-130; *Wettengl 2006*, 4-6; *Karel - Knoll - Krčmář 2009*, 122). Centrální část hradu tvoří jádro obklopené příkopem a náspem. K němu na západní a východní straně přiléhá druhý, resp. čtvrtý oddíl, které mezi sebou propojuje spojovací opevnění, probíhající symetricky s jihozápadní stranou náspu jádra. Na druhý oddíl, spojovací opevnění a čtvrtý oddíl na jihu a jihozápadě navazuje první oddíl. Všechny tyto části hradu se vrství na jižní a jihozápadní straně jádra. První předsunutě opevnění najdeme jihozápadně, druhé pak jihovýchodně od hradu. Přístupová komunikace k hradu Nevděk směřuje od Žlutic, podél západní strany kopce až pod první předsunutě opevnění na jihozápadní straně kopce a okolo něj až k Hradskému dvoru. Zde se setkávala s cestou, která ke dvoru přicházela od jihu (obr. 105: 2). Komunikace pak pokračovala k druhému předsunutému opevnění a od něj do prvního oddílu, kterým procházela od východu k západu podél spojovacího opevnění, pak se stočila a vstoupila do druhého oddílu, kde se otočila o téměř 180° a vystoupala po rampě na vrcholek náspu jádra. Po něm se dostala až k mostu do jádra nebo pak ještě dále po náspu a pak po rampě dolů do čtvrtého oddílu.

První předsunutě opevnění má oválný tvar vrcholové plošiny jádra (obr.104: 2), který při patě ze tří stran obíhá příkop a vně něj terasa. Pouze na severozápadní straně najdeme na vnější straně terasy zbytek náspu, na ostatních stranách buď nebyl, nebo je zničen těžbou, která objekt silně poškodila. Na severovýchodní straně na předsunutě opevnění navazuje výrazná terénní hrana, probíhající pak dále tímž směrem až k prvnímu oddílu. Podél něj, západněji a o něco níže ve svahu je v terénu patrná cesta, patrně recentního původu.

Druhé předsunutě opevnění je situováno na malé vyvýšenině (obr. 104: 3; 105: 1), převýšené oproti cestě o jeden až dva metry. Má oválný tvar s prohlubní v čele. Podle skromného zbytku byl obklopen příkopem na západě až jihu, kde je okolní terén povlovnější.

První oddíl má na jižní straně masivní násep (obr. 105: 3) využívající částečně přirozeného terénu. Jeho koruna je nestejně vysoká, střední část je oproti krajům o 3m vyšší. Západní a východní bok odděluje pouze terénní hrana. Střední část oddílu lehce klesá západním směrem, zatímco severozápadní část stoupá k druhému oddílu a spojovacímu opevnění.

Druhý oddíl má dvě části oddělené příkopem (obr. 105: 8), který je vlastně pokračováním příkopu mezi náspem jádra (obr. 105: 9) a spojovacím opevněním (obr. 105: 5). Od okolního terénu oddíl odděluje výrazná terénní hrana. První část je nástupním prostorem na most přes příkop, který je dnes velmi mělký (asi 0,5 – 1m). Při čelní straně této části najdeme relikty zástavby, patrně brány a strážnice. Že zde musel nějaký most existovat, ukazuje absence stop po cestě, která by se na hranách příkopu musela projevit zářezem. Zadní část druhého oddílu asi nebyla příliš zastavěna, aby se zde mohly otočit vozy.

Podobu jádra Nevděku známe díky archeologickému výzkumu z r. 1907, při kterém byly vykopány zbytky různých zdí, studny, brány a další nálezy. Prvně o hradu referoval J. Frolík v r. 1978, kdy popsal a načrtnul pouze jeho jádro (1978, s. p.). Jádro se skládá z centrální plošiny, příkopu (obr. 105: 13) a náspu (obr. 105: 9). Koruna náspu a centrální plošina jsou ve stejné úrovni, příkop je oproti nim asi 5 – 6m hluboký. Násep s ostrými hranami obíhá téměř všechny strany, kromě krátkého úseku na severu, kde terén prudce spadá k řece. Z druhého oddílu na násep stoupá rampa (obr. 105: 10) ve směru SZ-JV, z náspu pak do čtvrtého oddílu sestupuje rampa přibližně ve směru Z-V. V tomto místě se také násep výrazně rozšiřuje a příkop zužuje, protože v tomto místě spojoval jádro s náspem mostu. Pro něj byly také na dně příkopu ponechány skalní bloky jako opora konstrukce. Vrcholová plošina jádra asi nebyla opevněna klasickou zdí, po níž zde nenacházíme žádné stopy. Místo toho na ostré hraně pozorujeme velké množství lomového kamene, snad pojeného hlínou. Na jižní straně najdeme relikty brány (obr. 105: 14), stávající ze dvou souběžných zdí. Východní z nich má na straně obrácené dovnitř hradu dochovanou špaletu vyzděného portálu. Těsně při západní straně brány najdeme vyzděnou 5 - 6m hlubokou zasypanou studnu (obr. 105: 16). V severní části jádra se nachází zbytky trojprostorové stavby, přístupné vstupem od severu. Průběh stavby je ve východní třetině zalomený k jihovýchodu.

Čtvrtý oddíl (obr. 105: 11) má trojúhelný tvar a po východní straně jej lemuje jakýsi parkán (obr. 105: 12) navazující na první oddíl a vytrácející se ve svahu (nebo možná pokračoval jako hrana až pod severní stranu jádra). Celý oddíl vymezují ostré terénní hrany. Uprostřed se nachází menší sníženina obdélného tvaru se zoblými rohy.

Spojovací opevnění má podobu náspu, vysokého oproti druhému a čtvrtému oddílu asi 2m. Jeho západní a východní konec jsou zesíleny, v druhém případě zde najdeme i terénní depresi. Také v jeho středu vybíhá z čelní strany polokruhovitý výběžek. Všechny tyto tři útvary vypadají jako pozůstatky po srubech. Vrchol náspu je zaoblený.

Interpretace

Hrad Nevděk měl podle některých badatelů vzniknout již za Rýzmburků. B. Balbín a po něm i J. Schaller uvádějí, že podle Vita Caroli měl Karel IV. obléhat hrad nad Žluticemi. Jak správně ukázal A. Sedláček, informace v životopisu se netýká této lokality ale jiné (1905, 206). Bohužel jak ukazují novější práce, je tato dezinformace velmi vitální (Bělohávek 1985, 418; Svoboda 2008, 84; Vosecký s. d., 13). Zcela neodpodstatněné jsou i další informace o zničení hradu ve válkách v poslední třetině 14. stol. při tažení proti Rýzmburkům (Poche 1978, 76). Spíše se zdá, že Nevděk spolu Mazancem vzniká až za Jakoubka z Vřesovic, jak svědčí i spor z r. 1455 (takto Sedláček 1905, 207; Sedlák 1962, 54; Durdík – Sušický 2005, 129). Nevděk patrně zanikl v 1. pol. 16. stol., r. 1568 je již pustý.

Jádro hradu se skládalo z paláce s východní částí možná věžovou, studny a věžové brány. Obklopoval je příkop a násep (obr. 107) s nějakou nezapuštěnou konstrukcí na vrcholu. Stejně prvky ohraničovaly i druhý a čtvrtý oddíl. Spojovací opevnění se skládalo ze tří srubů spojených plotem. První oddíl mohl být opevněn nějakou lehčí konstrukcí. Obě předsunutá opevnění byla patrně obsazena sruby.

Zatímco jádro mělo vzhledem k přítomnosti paláce sídelní nebo dokonce rezidenční funkci, druhý oddíl měl patrně funkci komunikační a ostatní obrannou. Čtvrtý oddíl kryl přístup do hradu, stejně jako předsunutá opevnění. Zatímco tyto části a spojovací opevnění umožňovaly nasazení střelců z ručnic, první oddíl mohl sloužit i pro těžší lafetované zbraně (obr. 106).

Progresivní prvky obrany doposud nebyly konstatovány a hrad je v podstatě interpretován jako pasivní objekt na osamělém kopci s výraznou obytnou funkcí (Durdík 1999, 378 a 379; Durdík – Bolina 2001, 199; Durdík – Sušický 2005, 129-130; Wettengl 2006, 4-6; Karel - Knoll - Krčmář 2009, 122).

6.11.2. Mazanec

Lokalizace

Karlovarský kraj, okres Karlovy Vary

Hrad Mazanec najdeme na vrcholu svahu severoseverozápadně od města (obr. 103: 3; 108: 1). Dělíme jej pouze na jeden oddíl.

Popis

Hradu nebyla doposud věnována potřebná pozornost. Náčrt hradu d J. Čížka publikoval T. Durdík, který se hradem několikrát zběžně zabýval (*Durdík 1999*, 356-357; *Durdík 2005*, 63; *Durdík – Sušický 2005*, 114-115; *Durdík 2008*, 77). Hrad má hruškovitý půdorys, širší stranou obrácený k jihozápadu (obr. 109 - 111). Na severozápadní, západní a jižní straně jej obklopuje 5 až 6m vysoký násep (obr.108: 1). Na zbylých stranách je zničen mladšími zásahy, stejně jako vnitřní plocha, kterou pohltil sportovní areál (viz *Durdík – Sušický 2005*, 114). V polovině výšky náspu jsou na jeho čelní stěně patrné různě výrazné zahloubeniny (obr. 108: 2), patrně pozůstatky kasematových střílen v jeho tělese. Vnitřní strana náspu je mimořádně strmá, téměř až kolmá. Jeho koruna je silně poškozená, v dochovaných místech však dosahuje sotva 2m šířky. V jednom místě je v ní patrná menší oválná prohlubeň (obr. 108: 3), jejíž okraje rozšiřují horní šířku náspu. Na několika místech je patrné, že byl skládán z lomového kamene na sucho. Před náspem není patrný žádný příkop. Od severovýchodního konce náspu (který je zde ukončen odstraněním dalšího průběhu) vede nízký násep (obr. 108: 4) směrem k severozápadnímu rohu Kokořovského dvora, tedy k místu, kde v dnešní straně silnice stávala Paví brána. Předchozí badatele vedla přítomnost tohoto tělesa k předpokladu existence předhradí. Po něm však v terénu nejsou patrné žádné stopy. Přístup k Mazanci vedl stejnou cestou jako dnes, k prostoru, kde se půdorys objektu zužuje.

Západně od Mazance se nachází obdélná plocha s centrální vyvýšenou částí. V jejích rozích můžeme pozorovat různé antropogenní relikty. V jižním rohu je to výrazná 2 – 2,5m hluboká zahloubenina protáhlého a zaobleného tvaru, na straně otočené do svahu lemovaná náspem (obr. 108: 5). Níže pod ním je ve svahu patrná širší terasa.

Na západním rohu jsou ve svahu patrné různé terasy. Není jisté, zda zmíněné reliktu souvisí se středověkým opevněním. Pravdou je, že zmíněné objekty mohly dobře kontrolovat výraznou rokli na západní straně města, která probíhala až ke Kokořovskému dvoru. Od něj zároveň vycházela další rokle, dnes v horním úseku zasypaná, která obíhala východní stranu města. Zároveň se před čelem Mazance nachází asi 2,5m vysoká vyvýšenina a terén směrem k západu lehce klesá. Není jisté, zda by tato terénní konfigurace neznemožňovala dobrý výhled z vrcholku náspů Mazance. Pak by oba předsunuté objekty mohly dávat hlubší smysl.

Interpretace

Mazanec měl údajně vzniknout někdy před r. 1418, kdy měl být spolu s městským opevněním zmíněn v listině Jindřicha z Elsterberka (*Bělohlávek 1985, 418; Durdík – Sušický 2005, 114*). Pravdou ovšem je, že v listině nic takového zmíněno není (*AČ VI, č. 31, 38-39*). Spíše lze s jeho vznikem počítat až za Jakoubka z Vřesovic (takto *Sedláček 1905, 207; Fryč 1913, 11 a 26; Sedlák 1962, 51; Fleissner 2012, 22*). V pramenech se připomíná ještě v l. 1515 a 1537, ale r. 1568 je zmiňován jako pustý (*Fryč 1913, 26*). V l. 1718 a 1724 vrchnost skupuje pole a zahrady na Mazanci, aby zde mohla vystavět zámeckou zahradu (*Bělohlávek 1985, 418*).

V písemných pramenech a v literatuře bývá objekt označován jako hrad či zámek. Pravdou ale je, že by zde bylo správnější používat termín pevnůstka či předsunuté opevnění. Vyplývá to nejenom z funkce, ale i podoby objektu. Spektrum funkcí Mazance bylo asi širší, ale prozatím se pozastavme u té vojenské. Mazanec měl evidentně vyrovnávat nedostatky polohy města, které se nacházelo v poměrně prudkém svahu a z jehož opevnění nebylo možno kontrolovat prostor na vrcholku svahu nad městem. Zároveň bylo odtud možné krýt i severní přístupovou cestu k městu. Mazanec byl také zapojen do vnějšího městského opevnění, zpřístupněného Paví branou a využívající přírodní rokli.

Otázka podoby objektu představuje složitější problém. Podle terénních reliktů víme, že měl hruškovitý tvar, strmý násep možná ukončený ochozem, střílnové kasematy a žádný příkop. Překvapivé ovšem je, že podobný objekt (ne-li totožný) můžeme najít v rukopise zvaném *Rei tormentarie*. Na jedné iluminaci zde vidíme objekt hruškovitého půdorysu se strmým náspem zakončený ochozem s předstupujícími kůly v úrovni terénu i ochozu. Brána se nachází v krátkém úseku náspu, který zužuje

půdorys. Zástavba se přikládá k vnitřním stěnám, ale nedosahuje koruny náspu. Kolem objektu není příkop. Vše co na iluminaci vidíme, by velmi dobře mohlo stát a pravděpodobně i stálo také na Mazanci. Vzhledem k tomu, a také k historickým souvislostem, lze u Mazance předpokládat i úlohu ubikací pro posádku. K tomu se ale ještě vrátíme v závěrečné syntéze.

I když byl hrad několikrát popsán a kvalitně zaměřen, jeho podoba nebyla doposud hlouběji interpretována ani kvalitně doceněna (*Durdík 1999*, 356-357; *Durdík 2005*, 63; *Durdík – Sušický 2005*, 114-115; *Durdík 2008*, 77; *Karel - Knoll - Krčmář 2009*, 186).

6.11.3. Žlutice hrad a město

Lokalizace

Karlovarský kraj, okres Karlovy Vary

Město Žlutice se nachází na levém břehu řeky Střely (obr. 103: 1), v prudkém svahu mezi dvěma roklinami s vodotečemi. Město má podélnou severo-j jižní orientaci, stejně jako jeho náměstí. Kostel se nachází v jižní části, hrad v severozápadním rohu hradeb (obr. 103: 2).

Popis a historie městského opevnění

Městské opevnění je ještě do dnešní doby velmi dobře dochováno. Navíc máme několik starých vyobrazení, kde je dobře vidět. Dva obrazy od Františka Antonína Triebbla pocházejí z konce 17. stol. a zachycují město od západu a východu. Další z počátku 18. stol. zachytil město od jihu. Městské opevnění se skládalo z hlavní hradby, parkánu, parkánové hradby, příkopu, náspu, několika bašt a bran. Severní stranu města zpřístupňovala nejvýznamnější Horní brána v dnešní Karlovarské ulici, zbořená r. 1827 (*Fryč 1913*, 23). Podle obrazů byla věžová a asi pětipodlažní. Dodnes se z ní dochovala deska s rýzmburským a vřesovickým znakem a kalichem na domě čp. 299 (u kterého stávala). Na jižní straně města dnešní Čechovu ulici ukončovala Vodní brána. Dodnes se z ní dochovala východní obvodová stěna a spodní část

portálu. Podle obrazu z počátku 18. stol. sestávala ze soustavy dvou kulisových bran v hlavní a parkánové hradbě a dlouhého předbraní vysunutého až před násep. Jeho čelo sestávalo z dvou na sebe asi kolmých zdí s portály a s jednou klíčovou střílnou, které umožňovaly vstup do podlouhlého předbraní. Východně od Vodní brány se na konci Hradební ulice nacházela Chyšská brána. Z ní pochází deska, nyní zazděná v době čp. 42, na níž jsou vyobrazeny kalich rýzmburský a vřesovický znak a nápis “*Kdo je bude kazyti musi sveho nasaditi. Pravda. 1523*”. Měla podobu kulisové brány s barokním štítem v hlavní hradbě a dlouhého předbraní vysunutého až před násep a zakončeného kulisovou branou. Chyšská a Vodní brána byly rozprodané a zničené mezi lety 1832-73 (Fryč 1913, 23; Fleissner 2012, 81, 86 a 99). Na severní straně severního předměstí existovala ještě Paví brána, napojená na severní průčelí Kokořovského dvora. Na východní straně se mezi domy čp. 166 a 240 v dnešní Hradební ulici nacházela fortna pro pěší.

Obvodová hradba vznikla snad již před r. 1418. K r. 1685 je zmíněná její oprava (Fryč 1913, 23). Šířka hradby se v jejím průběhu výrazně mění, zatímco na severu má 1,1 m, na jihu je 1,6 až 2 m. Pouze v jižní části máme stopy ochozu, i když zde není jasné, zda nejde o druhotnou přizdívku. Parkánová hradba je možná mladším doplňkem městského opevnění. Výborně je zachovaná na severní a jižní straně, ale její malá torza jsou dochovaná i na obou delších stranách.

Na jihovýchodním rohu města stála bašta, zbořená r. 1830 (Fryč 1913, 23), podle ikonografických pramenů polygonální. Není jasné, zda vystupovala z hlavní a respektovala zalomený průběh parkánové hradby nebo z parkánové hradby. Obraz F. A. Triebbla totiž zachycuje pouze jednu hradbu. Další bašta při fortně na východní straně je zmiňována r. 1641 (Fryč 1913, 24) a její pozůstatky dodnes najdeme na dvorku ppč. 309/5. Další hranolovou baštu zobrazuje F. A. Triebel v severovýchodním rohu. Před ní je v příkopu zobrazena ještě další bašta kruhového půdorysu přilepená až k náspu. Na severní straně, za domem čp. 164, z hlavní hradby vystupovala další obdélná bašta, dodnes dochovaná. Zachovaná je také čtverhranná bašta v jihozápadním nároží hlavní hradby. Naproti tomu bašta na západní straně, vyobrazená na Trieblově obrazu, již neexistuje.

Příkopy a násypy byly od počátku 19. stol. rozprodávány na zahrádky a políčka (*Fryč 1913, 24*). Dodnes jsou dochovány téměř na všech stranách. Příkop je obezděn jak na eskarpové straně, kde přechází v parkánovou hradbu, tak i na kontreskarpové straně.

Na měřitelných místech byly zjištěny následující šířky fortifikací. Na severním konci západní straně města má násep 10, příkop 18 a parkán 7m. Pod kostelem má parkán 7,5m a příkop 13m. Na jižním konci západní strany má násep nahoře 10 a dole 14,5, příkop 12 a parkán 10m. V těchto místech je mezi parkánovou a hlavní hradbou patrná další zídka, dnes terasního charakteru, u níž je ovšem nejasné její stáří.

Hradu nebyla doposud věnována potřebná pozornost. T. Durdík se hradem pouze zběžně zabýval (*1999, 647-648*), stejně jako P. Vlček jeho následným vývojem (*1999, 521*) a T. Karel, V. Knoll a L. Krčmář v poslední době (*2009, 185-186*). Po hradě a zámku ve městě se toho mnoho nedochovalo. V 70. letech byly poslední větší zbytky zničeny výstavbou panelových domů. Základy zámku jsou patrně skryty v domech čp. 268 a 151 při severozápadní straně náměstí a v čp. 158. Mezi nimi je dodnes dochována mladší barokní brána z doby po r. 1680. Pozdně-goticko-renesanční portál z poč. 16. stol., osazený v domě čp. 234, se do dnešní doby nedochoval (*Kadeřávková 1969, 4*). Při domku čp. 234 se nacházely sklepy a další sklep východně od nich s valenými klenbami. Někdejší zámecká kaple je dochována ve zdivu domu čp. 261. Podobu zámku známe díky několika obrazům, na kterých je zachycen. Sestával z dlouhého severního křídla, ke kterému se připojovala dvě kratší křídla. Spolu pak vymezovala nádvoří ve tvaru písmene U, otevřené směrem k jihu. Zatímco západní křídlo bylo dvouraktové a podélně orientované ve směru Z-V, východní bylo jednoraktové s orientací S-J. K tomuto křídlu se v jeho severní části připojovalo další velmi krátké dvouraktové křídlo, vybíhající podélnou osou směrem k východu.

Interpretace

Kdy vzniklo městské opevnění nevíme. Někteří tvrdí, že město bylo obeháno již po r. 1280 (*Bělohávek 1985, 417*). Téměř veškerá soudobá literatura s velkou sebejistotou tvrdí, že v listině Jindřicha z Elsterberk z r. 1418 jsou zmíněné důchody na výstavbu hradeb. Nevím, kde se tato informace vzala, ale jedno je jisté – nic takového tu není! Listina pouze neustále rozlišuje osoby žijící “...u městě, před městem a okolo města...” (*AČ VI, č. 31, 38-39*). Těžko říci co vlastně ona

formulace znamená. Je dokladem opevnění města od předměstí nebo odrazem symbolického vyčlenění prostoru?

Město bylo opevněno hlavní hradbou, parkánovou hradbou, obezděným příkopem a masivním náspem. Mělo tři hlavní brány, jednu další na předměstí a jednu fortnu. Můžeme předpokládat, že hlavní hradba je starší než r. 1418, zatímco parkán, bašty, obezdění příkopu a neobvykle silný násep by mohly pocházet z doby Jakoubka z Vřesovic, jehož snahy o vylepšení obranyschopnosti města výstavbou dvou hradů v jeho blízkosti jsou evidentní. Původní jednoduché opevnění by tak bylo výtečně posíleno. V r. 1523, jak svědčí deska na domě čp. 42 a potažmo i deska z čp. 299, došlo k přestavbě či úpravě minimálně dvou bran.

Městský hrad je prvně zmíněn až r. 1442 a patrně vznikl již za Rýzmburků (*Gross 1954, 69* soudí, že jej vystavěl až Jakoubek). Jakoubek jej podle některých badatelů přestavěl a zapojil do nově budovaného městského opevnění. Jeho podoba je známa z několika vyobrazení, ovšem po přestavbách z l. 1602-23 a 1680-1700. Proto dnes nemůžeme říci, jak vlastně vypadal původní hrad. Snad jen můžeme soudit, že vzhledem k Jakoubkovým reprezentačním nárokům (vzpomeňme jen na poselstvo basilejského koncilu), mohl mít výstavnější podobu. Snad i pravidelná dispozice odpovídá původní středověké podobě. Předpokládáme opevnění nejenom vůči vnějšímu prostoru, ale i městu (*Durdík 1999, 647-648*).

6.11.4. Štědrý hrádek

Poloha

Karlovarský kraj, okres Karlovy Vary

Hrad byl postaven na protáhlém ostrohu Žlutické vrchoviny nad meandrem Boreckého potoka, asi 1,5km od vsi Štědré. Na východní straně volně přechází do náhorní roviny. Hrad dělíme na předhradí s pevnůstkou a troj- až čtyřdílné jádro.

Historie

Hrad byl založen někdy kolem poloviny 14. stol. místní šlechtou, která se psala po Štědré. V r. 1360 se poprvé připomínají Jindřich a Racek z Hrádku, Litold a Fridrich ze Štědré a Vícemil z Borku, kteří tehdy drželi patronátní právo kostela ve Štědré („...*Raczconis et Henrici fratrum de Castallo, ac Leutoldi militis et Fridrici de Sczedra, nec non Wiczemili de Bork...*“, LC I, 117). Od Jindřicha a Litolda odkoupili panství bratři Boreš (V.) a Slavek (V.). Později si nechal Boreš od Karla IV. udělit hrad jako manství. V r. 1378 získal Boreš od krále povolení koupit podíl bratra Slavka, což vzápětí učinil (*RI VIII*, č. 5917, 495). Posléze také, asi z donucení, přijal od krále Karla panství jako manství (*Sedláček 1905*, 210). Posléze hrad vlastnil Bušek Calta z Kamenné hory, Vilém z Nečtin a Vilém Bukovina z Pnětluk (*Cikán – Rožmberský 2013*, 13-14). R. 1416 na Bukovinovi dobyl hrad Jindřich z Plavna, majitel z Hasištejna. R. 1418, v rámci královského tažení proti Plavenskému, dobyl Mikuláš Chudý Štědrý hrádek a vypálil a pobořil ho. Král pak hrad předal Vilému Bukovinovi, který jej, jako věrný stoupenec císaře Zikmunda, mohl neznámo kdy obnovit (*Sedláček 1905*, 210).

Bezdětný Vilém r. 1445 odkázal své panství Jakoubkovi a jeho synovi Janovi z Vřesovic. V r. 1453 se na zemský soud obrátil Jan Calta z Kamenné hory, aby si vymohl dědictví po svém ředku Buškovi. Král Ladislav toto právo uznal a tak hrad přešel na nového majitele. Soudně tomu odpírali jak Jakoubek, tak i Vilém Bukovina. Ten poslední nakonec r. 1456 hrad získal. Mezitím ovšem probíhaly rozsáhlé bojůvky mezi Jakoubkem a Bukovinou, při nichž v r. 1455 Jakoubek dosadil na Štědrou svého purkrabího Vaňka. Bukovina zemřel r. 1463 a Jan z Vřesovic r. 1465 nároky jeho dědiců odkoupil. Jeho nástupci si r. 1467 majetek rozdělili tak, že Štědrou získal Jindřich Jakub Toužimský. Ten sídlil zpočátku na zdejším hradě, později na Toužimi. V r. 1499 panství prodal čtyřem bratrům z Gutštejna, kteří se později rozdělili a Štědrá tak připadla známému odbojníkovi Janovi, majiteli Nečtin (*Jánský 2009*, 296). Ten ji r. 1506 prodal Jindřichovi z Plavna (*Jánský 2009*, 300), který přesídlil na Prohořský Hrádek a Štědrou nechal zpustnout (*Durdík – Sušický 2005*, 220; *Cikán – Rožmberský 2013*, 17).

Popis

Podobě a interpretaci hradu se věnovalo již poměrně velké množství badatelů (*Bělohlávek 1985*, 333; *Durdík 1999*, 541; *Úlovec 2000*, 3-25; *Durdík 2002*, 96-97; *Procházka 2002*, 41-43; *Fišera 2004*, 254-256; *Durdík 2005*, 107-109; *Durdík – Sušický 2005*, 220; *Karel – Knoll – Krčmář 2009*, 162; *Cikán – Rožmberský 2013*, 17).

Obdélné a ve směru SZ-JV protáhlé předhradí (obr. 112: 1) není od okolní plochy ostrohu odděleno příkopem nebo ten musel být mělký a dnes je již zasypaný. Podél jeho delší severovýchodní strany probíhá níže ve svahu jakási terasa s cestou (obr. 112: 2). Na jihozápadní straně vystupují na obou koncích delší strany jakési baštovité výstupky (obr. 112: 3), mezi nimiž ústí recentní cesta. Mezi ní a západnějším výstupkem najdeme ve svahu menší terasu (obr. 112: 4). V jihovýchodním rohu najdeme relikt vyvýšeného opevnění oválného až kruhového tvaru o průměru vrchu 15m a s delší osou ve směru JZ-SV (obr. 112: 5). Na jeho koruně nacházíme srovnaný skalní blok. V západní části předhradí se nachází pahorek, přírodního původu (obr. 112: 6). V severním rohu z obdélného předhradí vystupuje vývěžek završený protáhlým valem (obr. 112: 7), jeden ze dvou možných nástupních prostorů k hypotetickým branám jádra. Pouze na jihozápadní straně registrujeme stopy obvodového náspu velmi skromných rozměrů.

Hradní jádro protáhlého lichoběžného tvaru se rozpadá do třech až čtyřech částí. Na čelní straně bylo odděleno šíjovým příkopem (obr. 112: 8), v jehož severní části byly ponechány nad dno vystupující neodtesané skalní bloky. Další příkop odděloval jádro i na západní straně, situován byl ovšem o hodně níže ve svahu (obr. 112: 9). Nejvyšší místo na čelním skalním suku zaujala věž (obr. 112: 10), nejspíše obdélného či dokonce na čelní straně oblého až břitového tvaru. Podle nejnovějšího průzkumu (*Cikán – Rožmberský 2013*, 26), při kterém byly nalezeny či nově interpretovány starší nálezy zlomků malty, prejzů a mazanice, se zdá, že byla zděná a s dřevěným nejvyšším patrem. Z čelní strany ji zajišťovala zeď, vzhledem k šířce zachycené Z. Procházkou možná štítová (2002, 41). Mezi věží a zdí je užší volný prostor, stejně tak je více volného místa patrné i v severozápadní části skalního bloku. Zde také vidíme stoupající terasu zasekanou ve skále, patrně pozůstatek původní komunikace.

Při jižní straně skalního bloku s věží se nachází úzký podlouhlý prostor budící dojem parkánu nebo jakéhosi příhrádku (což je ovšem termín nejen dosti nešťastný a nejasně interpretačně zdůvodněný, ale i v jiných zemích zcela neznámý, obr. 112: 11). Do jeho čela se lokalizuje jedna z hypotetických bran. Z. Procházka soudí, že přístup do ní nevedl po mostě z předhradí přes 35 m široký příkop, ale po rampě ze dna příkopu (2002, 41).

Při severovýchodní straně najdeme další oddíl (obr. 112: 12), v jehož vnějším nároží byla vestavěna nepředstupující stavba na čtvercovém půdorysu. Mezi ní a skálou zůstalou úzký volný prostor, kam bývá lokalizována další hypotetická brána. Centrální část tohoto oddílu zabírá čtverhranná cisterna s úzkou vstupní šíjí (archeologicky zkoumaná v l. 2000-2003, viz *Cikán – Rožmberský 2013*, 21-24).

Všechny tři dříve popsané oddíly jsou na severozápadní straně odděleny od toho posledního výraznou terénní hranou, která může být pozůstatkem po dělicí fortifikaci. Poslední oddíl je zastavěn pouze na svém západním konci dvoutraktovým palácem (obr. 112: 13), po němž se dochovalo sklepení. Za ním se patrně nacházel malý dvorek.

Interpretace

Hrad byl založen jako sídlo dvou zástupců rozvědného rodu, sídlícího na poněkud těsné tvrzi ve Štědré. Jádrem mělo patrně podobu klasického hradu s bergfitem (*Durdík 1999*, 541), zajímavý prvek představuje pouze oddíl při jižní patě skály, pakliže by se ovšem jednalo o vstupní koridor. Není totiž vyloučeno, že se jednalo pouze o parkán a vstup se nacházel při opačné straně skály.

Pozornost zajisté budí objekt v jihovýchodním rohu předhradí. To nebylo po poměrně dlouhou dobu vůbec uvažováno a objekt byl považován za předsunuté opevnění nebo součást obléhacího tábora z r. 1418 (*Durdík 1999*, 541). Na předhradí poprvé upozornil Z. Procházka (2002, 41). Tato část hradu měla zcela jistě význačnou vojenskou a možná ubytovací funkci pro zbrojné oddíly. Vzhledem k jeho stavu, kdy je jen obtížně prostupné (souvislý porost keřů a mladých stromků), není možné posoudit, zda zde skutečně neexistují stopy po hospodářských budovách (hospodářskou funkci popírá *Cikán – Rožmberský 2013*, 32).

Nedostatečné informace máme o původní přístupové cestě na předhradí. Relikty cest byly patrné při severní a jižní straně pevnůstky a na jihozápadní straně předhradí (*Cikán – Rožmberský 2013, 32*). Prozatím nelze rozhodnout, jakého jsou stáří. Zdá se, že průběh původní cesty by mohly indikovat baštovité výběžky z jihozápadní strany předhradí a jeho pevnůstka.

Nejnovější hypotéza o stavebním vývoji (*Cikán – Rožmberský 2013, 26-27*), členící jej do třech fází, patrně odpovídá realitě. V první fázi mělo vzniknout dnešní jádro, a to téměř v celém jeho rozsahu. V druhé fázi, někdy za husitských válek, došlo k obnově poškozeného jádra. Z třetí fáze, připisované Jakoubkovi z Vřesovic, pochází štítová zeď jádra a pevnůstka. Někdy v posledních dvou fázích údajně mělo vzniknout i předhradí (*Cikán – Rožmberský 2013, 31*).

Připsání výstavby pevnůstky a potažmo i předhradí Jakoubkovi z Vřesovic je sice silně lákavé, ale stejně tak dobře je mohl vystavět kterýkoliv z jeho dědiců a nástupců. Avšak vzhledem k tomu, co víme o jeho neuvěřitelných aktivitách ve Žluticích, jsme nakloněni tomu, hledat autorství spíše u něj. Původní hrad nepřekvapující dispozice, položený nepříliš šťastně na konci ostrožny, tak byl vybaven velmi zajímavou pevnůstkou nejasné podoby, která jako štít chránila čelo hradu. Samotné předhradí mohlo mít na jihozápadní straně dvě bašty, patrně flankující přístupovou komunikaci. Jádro bylo patrně tehdy možná vybaveno nepříliš silnou štítovou zdí. Vedle sídelní funkce tak hrad získal pozoruhodné posílnění také té vojenské. Zmíněná modernizace by snad mohla poukazovat na cílevědomou snahu Jakoubka, ochránit své panství moderními či modernizovanými objekty. S nástupem Vřesoviců zároveň hrad ztratil rezidenční úlohu, jediný kdo na něm skutečně sídlil, byl Jindřich Jakub, a to ještě velmi krátce.

Jakoubek z Vřesovic nebyl jednoduchou postavou, už za svého života vyvolával rozporuplné reakce. Souvisí to s jeho postoji, kdy na jedné straně stál v řadách husitských hejtmanů, na druhé je byl schopen pro vlastní prospěch opustit a přiklonit se k opozici. Mnozí mu to vyčítají, i když si nejsem jistý, zda právem. Prostě se jenom zachoval v souladu s dobou. Vedle toho je o něm známo, že byl poměrně neklidné povahy, mnozí z jeho sousedů si stěžovali na jeho drsné praktiky, kdy neváhal loupit a plenit na jejich panství, ačkoliv už válka dávno skočila. Aby uživil své početné vojsko, které ho chránilo před starými nepřáteli z války, loupěním

a pleněním si vytvářel nové. Ne nadarmo cestoval s početnou stráží a stavěl neuvěřitelné pevnosti.

Jakoubek z Vřesovic si na Žluticku vytvářel kompaktní panství s městem, ve kterém měl svůj rezidenční hrad, právě za jeho panování přestavovaný. Sídlní úlohu mohl naplňovat i Nevděk, vybavený palácem. U Mazance tuto funkci spíše nepředpokládáme. Všechny objekty, včetně městského opevnění, naplňovaly vojenskou funkci, i když u žlutického hradu není úplně jasné, nakolik zde obranná složka převažovala. Mazanec a Nevděk lze interpretovat i jako objekty kasárenského charakteru. Když v r. 1448 Jakoubek psal Oldřichovi z Rožmberka, zmiňoval se mu, že jej po cestách doprovázelo 100 jízdních (*AČ III*, č. 74, 49-50). Jistě můžeme předpokládat, že ne všichni pocházeli ze Žluticka, ale i z jiných hradů a sídel. Na druhé straně ovšem ve Žluticích musely jistě nějaké jednotky zůstat k obraně. I tak ale můžeme soudit, že Jakoubek disponoval velkými oddíly, kterým musel poskytnout potřebné zázemí.

V případě Mazance, Nevděku i hradu ve Žluticích lze zvažovat i výraznou symbolickou funkci. Všechny objekty tvoří výrazné dominanty uvnitř i vně města a ukazují tak, kdo je jeho pánem (a to jak navenek, tak i dovnitř – měšťanům). Stávají se tak symbolem moci. Zajímavé je, jak se jádro hradu Nevděk obrací palácem s věží k městu a tvoří tak výraznou pohledovou dominantu. Zároveň má, spolu s městským hradem, výrazně reprezentační funkci. Dva hrady spolu se skvěle opevněným městem musely jistě na návštěvníky působit nebývale imponujícím dojmem. Jen za takových podmínek si mohl dovolit hostit na Žluticích poselstvo basilejského koncilu, vždyť na cestě z chebu do Prahy byla jistě řada důležitějších měst.

V pozdějším období Jakoubek získal i Štědrý hrádek, který měl za úkol chránit jižní hranici panství. Právě proto tento hrad, postavený nepříliš šťastně na konci ostrohu, výrazně modernizoval. Hrad, který v minulosti sloužil převážně jako rezidenční objekt, tuto svoji funkci ztratil a stal se sídlem purkrabího.

Jakoubkovo žlutické panství se všemi opevněními je unikátním svědectvím pohnuté doby husitských válek a neklidného 15. stol. Dokumentem o soudobé vojenské architektuře a zlomu ve stavitelství. Ačkoli nám odhaluje nejednu zajímavou stránku osobnosti Jakoubka z Vřesovic, zároveň sebou přináší i mnoho nových otázek. Uvědomíme-li si prostý fakt, že poslední kvalitní monografie o něm byla napsána

J. Halwiche v r. 1866 (1866, 33-51), pak musíme seznat potřebu odpovědi jako neobyčejně naléhavou.

6.12. Katalog hradů v Čechách

V rámci katalogu jsou zahrnuty pouze stavby u nichž je doložena nebo předpokládána stavební aktivita v l. 1419-1485. Popis je stručný, uvádíme pouze základní data a pozorování. Pro další informace uvádíme odkaz na základní hradní kompendium.

Adršpach (okr. Náchod) - Starší hrad z doby Jana Lucemburského byl 1430 obsazen husity - majitelem Jan Krušina z Lichtenburka. Od r. 1436 páni z Dubé, kteří odtud škodili. R. 1447 vykoupen Slezany a zbořen. Ke skalnatému jádru se na západní straně připojuje rozlehlý obdélný areál s dvěma vyčleněnými obytnými částmi a volnou plochou mezi nimi. Rozměrný oddíl obíhá na západní a jižní straně masivní opevnění dvojitých příkopů a valů a před ním ještě doposud nepopsanou terasu s baštovitými výstupky na západní straně (*Durdík 1999, 47*). Podle naší představy opevnění a možná i celý rozměrný oddíl pochází z husitské doby.

Andělská Hora (okr. Karlovy Vary) - První zmínka k r. 1402, kdy ji držel Boreš z Oseka. R. 1430 přešel do rukou Jakoubka z Vřesovic, od r. 1437 Šlikové. Zaniká v 17. stol. Hrad stojí na osamělém kopci. Jádro má rozptýlenou zástavbu třech paláců a branské budovy. Přední oddíl níže ve svahu mělo čelní opevnění s baštou, vybavené střílnami pro lehké palné zbraně. Boční opevnění tvořila dřevěná fortifikace (*Durdík 1999, 48-50*).

Bechyně (okr. Tábor) - Starší hrad r. 1428 dobyli husiti, od 1477 Šternberkové, za nich přestavba. Sídlo stojí na ostrohu obtékaném Lužnicí, před ním město. Opevnění čela města s polygonálními bastionovými baštami. Před hradem val (hradištní) upravený obezděním na širokou hradbu se střeleckým ochozem. Štítové hradba za hradem, pod ní bašta (*Durdík 1999, 54-56*).

Bestein (okr. Jindřichův Hradec) - Podle archeologických nálezů z 15. stol. Na vrcholu osamělého kopce stála dřevěná stavba, patrně obytná věž. Na sucho stavěné ohrady pod ní (*Durdík 1999, 56*).

Blaník (okr. Benešov) - R. 1404 zmíněn hrad, 1420 táboři obsadili již pouze horu. Na vrcholu dominantního kopce patrně dřevěné stavby, využívající starší valy (*Durdík 1999, 65-66*).

Blansko (okr. Ústí nad Labem) - Poprvé připomínán r. 1401 v majetku Václava z Vartenberka. O rok později dobyt královskými straníky, další dobytí na konci desetiletí. V 16. stol. opraven, zpustl až ve století následujícím. Hradní jádro opevněno hradbou s ochozem, v jeho výhodní části stál samostatný palácový okrsek. Na východní straně dvě polokruhové bašty, na západní zase hranolová cisternová věž. K severovýchodní straně se připojuje původně plochostropý palác, na jižní hranolová brána se strážnicí s předmostím. Pod hradem na východní straně předhradí s dvěma baštami, celé opevnění patrně dřevné na kamenných podezdívkách (*Durdík 1999, 66-67*).

Borotín (okr. Tábor) - R. 1356 prvně zmíněn, 1434 neúspěšně obléhán husity. Jádro hradu obklopují příkopy a náspy s palebnými postaveními (*Durdík 1999, 72-74*).

Brada (okr. Jičín) - V r. 1258 Načerad, 1371 – 1434 Vartemberkové, 1434 Machna z Veselé, po ní Hašek z Valdštejna, 1452 Markvart z Labouně, za něj přestavba. Jádro na výrazném vrchu obíhá vnější opevnění s dovnitř otevřenými baštami, připomínajícími Kumburk (*Durdík 1999, 77*).

Brandýs nad Orlicí - Hrad z 13. stol. držel v l. 1429-31 Smil Holický ze Šternberka, od poloviny 15. stol. páni z Postupic. Za nich proběhla přestavba. Před jádrem byly tehdy na ostrohu zbudovány dvě předhradí, prostřední vybaveno štítovou zdí (*Durdík 1999, 82-83*).

Český Šternberk (okr. Benešov) - Hrad r. 1467 dobyt, poté r. 1479 přestavba. Jádro získalo parkán, předhradí dvě malé podkovovité bašty. Opevnění doplnila jižní předsunutá bašta a severní vysunutá věž (*Durdík 1999, 106-109*).

Dolní Bělá (okr. Plzeň – Sever) - Hrad založen r. 1315, v l. 1415 – 26 jej drželi páni ze Švamberka, 1426 – 1509 Gutštejnové, za nich přestavba. Předhradí na západní straně zpevněno příkopem, mohutným náspem a protáhle polookrouhlou zemní baštou (*Durdík 1999, 114-115*).

Frumštejn (okr. Plzeň – sever) - Hrad založili na poč. 14. st. Hroznatovci, v l. 1357 – 1475 jej drželi zástupci rodu z Frumštejna, r. 1521 pustý. Hrad založen na výběžku z pláně. Obdélné jádro obíhá příkop a násep, který později získal na severní a východní straně plochou korunu a ve středech obou stran sypané bašty (*Durdík 1999, 137*).

Hasištejn (okr. Chomutov) - Hrad z doby Jana Lucemburského, dobyt v r. 1418. Jádro na vyvýšené části ostrohu. Obklopeno parkánem s dvěma subtilními baštami, předhradím, příkopem a obezděným náspem z doby po r. 1418, na kterém byla r. 1441 postavena brána a dělostřelecká bašta. Po r. 1418 také vzniká předsunutě opevnění na místě někdejšího obléhacího tábora, později vybavené pozdněgotickou věží a následně i mohutným čelním náspem (*Durdík 1999, 150-152*).

Chlum (okr. Kutná Hora) - Hrad postaven ve 13. stol., významná pozdně gotická přestavba za Slavaty z Chlumu (1462 – 94) nebo jeho syna Michala (po 1494). Mohutné sypané zemní bašty ve třech rozích čtverhranného jádra (*Durdík 1999, 208-209*)

Choustník - Hrad z 13. stol., v 15. stol. v majetku Rožmberků. Jádro s předhradím za husitských válek obklopil parkán s baštami, předsunutě věže a rozlehlým náspem a příkopy opevněné podhradí (*Durdík 1999, 213-215*).

Kamenice (okr. Děčín) - Hrad založil v l. 1427 – 30 Zikmund z Vartemberka, zanikl v 16. stol. Jádro mělo podobu ve dvou stavebních fázích budovaného věžového paláce obklopeného parkánem. Na severozápadní straně se k němu příkládá hradbou obehnaná spodní část hradu (*Durdík 1999, 239-240*).

Kolín – Lapis refugii (okr. Kolín) - Hrad si na místě původního kláštera a městského opevnění vystavěl r. 1437 husitský hejtman a kněz Bedřich ze Strážnice. Hrad byl pozdně goticky a renesančně přestavěn. Hrad byl založen v severním nároží města. Obdélné nádvoří zastavěly na severozápadní a jihovýchodní straně dvě protáhlé budovy, které obsahovaly také dvě brány, jednu z města a druhou z vnějšku. Severozápadní budova byla postavena do parkánu a sloužila jako palác, na severovýchodní straně nad řekou měla věžový rizalit. Kratší jihozápadní stranu nádvoří uzavíral další palác, severovýchodní pak půlkruhová věžice, asi z původního

městského opevnění. Směrem do města hrad obklopil příkop, který zničil městskou hradbu. Tu na západní straně ukončila okrouhlá věžice (*Durdík 1999, 260-261*).

Krupka (okr. Teplice) - Starší lenní hrad z doby Jana Lucemburského byl v l. 1471-82 přestavěn rodem Koldiců. Hrad na ostrohu opevněn hradbou s baštami, komplexem první brány, válcovou podstavou pro dělostřelecký srub, štítovou zdí a vnější baštou (*Durdík 1999, 296-297*).

Křivsoudov (okr. Benešov) - Hrad prvně zmíněn r. 1276, přestavěn Janem z Jenštejna, po 1436 pustne. Jádru obklopuje masivní val, na koruně široký 15m, patrně mladší doplněk (*Durdík 1999, 303-304*).

Kumburk (okr. Semily) - Hrad založen před 1325 Markvartici, v l. 1437 – 56 Hynek Krušina z Lichtenburka staví vnější opevnění. Vnější opevnění s tenkou hradbou a subtilními baštami postaveno na korunu staršího náspu (*Durdík 1999, 305-307*).

Kuncberk (okr. Nymburk) - Postaven před 1470 Janem Křineckým z Ronova, po 1575 opuštěn. Šestiboké jádro, před ním mohutný příkop a vně něho mohutný val využitelný jako postavení pro nejtěžší zbraně. Na hranách jádra patrné baštovité výstupky (*Durdík 1999, 307-309*).

Kunětická Hora (okr. Pardubice) - Založen za Václava II., 1421 Diviš Bořek z Miletínka, od 1491 Pernštejnové. Přestavbě za Divíše Bořka patrně přísluší nedokončený obezděný násep (či hradba) a příkop při severní straně jádra (*Durdík 1999, 309-311*).

Lanšperk (okr. Ústí nad Orlicí) - R. 1285 prvně zmíněn, v l. 1425 a 1429 dobyt, od r. 1451 jej držel Zdeněk Kostka z Postupic, který nechal hrad opravit. Nedaleko hradu sypaná předsunutá bašta na místě dnešní pseudogotická kaple (*Durdík 1999, 320-321*).

Libštejn (okr. Rokycany) - Poprvé zmíněn r. 1361, v r. 1430 obléhán, poté na protilehlých výšinách vystavěno předsunuté a vysunuté opevnění (*Durdík 1999, 328-330*).

Lichnice (okr. Chrudim) - Prvně zmíněn r. 1251 v predikátu Smila, r. 1421 dobyt, v l. 1428 - 29 znovu obležen. Jádru obklopuje masivní val s baštou v jižním nároží. Před branou mohutný barbakán (*Durdík 1999, 331-334*).

Louzek (okr. Český Krumlov) - Prvně zmíněn v r. 1382, od r. 1448 jej držel Oldřich z Rožmberka, za něhož zpustl. Jádru obklopují mohutné příkopy a náspy, předhradí má na severní straně násep s čtverhranným srubem (*Durdík 1999, 348-349*).

Nový Hrad – zv. též Klečkov (okr. Rychnov nad Kněžnou) - Prvně zmíněn r. 1427, kdy jej držel Půta z Častolovic. V r. 1440 hrad obléhal a pouze předhradí obsadil Jan Kolda ze Žampachu. Později v majetku Jiřího z Poděbrad a Jindřicha Minstrberského, r. 1495 pustý. Na SV straně pod jádrem vystupuje z vnějšího náspu rozměrná polookrouhlá bašta, kterou obíhá parkánová hradba, před hradem dvě protáhlá předhradí (*Durdík 1999, 387-388*).

Ronov (okr. Havlíčkův Brod) - Prvně zmíněn v r. 1329 v predikátu Smil z Ronova, r. 1424 dobyt a poškozen husity, od r. 1444 majitelem Hynce Ptáček. Pustý r. 1538. Před hradem čtverhranné zemní opevnění s nárožními polygonálními baštami (*Durdík 1999, 478-479*).

Rychmberk (okr. Rychnov nad Kněžnou) - Prvně zmíněn r. 1310 v predikátu Viléma z Rychmberka. R. 1425 jako majetek Půty z Častolovic dobyt husity. V r. 1440 zde sídlil Jan Kolda ze Žampachu a proto byl r. 1441 obležen. Od r. 1455 majetkem Jiřího z Poděbrad, ten ho však r. 1457 musel dobýt silou. Poté zpustl. Před jádrem předhradí, jehož čelo je zesíleno třemi příkopy a dvěma valy (*Durdík 1999, 488*).

Rýzmbek (okr. Domažlice) - Prvně zmíněn r. 1279 v majetku Děpolda, r. 1448 vyhořel. Za Břetislava Švihovského z Rýzmbeka po r. 1508 přestavěn. Z této doby pochází masivní vnější opevnění se zemním dělostřeleckým rondelem (*Durdík 1999, 331-334*).

Skály – Katzenstein (okr. Náchod) - K r. 1393 prvně zmíněn, r. 1447 zbořen Slezany, poté obnoven. R. 1513 neúspěšně obléhán knížetem Lehnickým. Z valu jádra vybíhá čtverhranná zemní baštovitá fortifikace (*Durdík 1999, 503*).

Starý Berštejn (okr. Česká Lípa) - Prvně zmíněn r. 1423. Pod jádrem s obytnou věží předhradí s okrouhlou baštou při bráně (*Durdík 1999, 512-513*).

Valečov (okr. Mladá Boleslav) - Založen v 1. pol. 14. stol.. Za husitských válek v majetku bratrů Bernarta a Bartoše z Valečova, za nichž je uváděn jako menší Tábor. R. 1439 vypálen, záhy obnoven. Pod jádrem dvě opevněná předhradí, severní

výraznou hranou, západní hradbou s baštami. Jihovýchodně od jádra k hradu příslušející, ale komunikačně oddělené hospodářské a provozní zázemí. Vstup do hradu veden od severu či jihu na západní předhradí (*Durdík 1999, 580-581*).

Velký Vřešťov (okr. Trutnov) - Prvně zmíněn r. 1348, za husitských válek Aleš Vřešťovský z Rýzmburka, později obležen Jindřichem Minsterberským. Kolem jádra imponantní vnější opevnění náspem a příkopem (*Durdík 1999, 588*).

Vlčejn (okr. Plzeň – jih) - Prvně zmíněn r. 1284, v l. 1421 - 46 obsazen husity. Kolem hradu dvojité valy a příkopy (*Durdík 1999, 603*).

Vranov – Skála (okr. Jablonec nad Nisou) - Hrad prvně zmíněn r. 1425 v majetku Heníka z Valdštejna, v 16. stol. zpustl. Komplikovaná skalní dispozice (*Durdík 1999, 606-607*).

Výrov (okr. Náchod) - Hrad podle archeologických nálezů pochází z přelomu 14/15. století. V l. 1483-1501 měl být sice pustý, ale v l. 1539-41 měl být zase užíván jako vězení.

Hrad má jednoduchou dispozici ve tvaru obráceného písmene L. Čelo hradu, otočené do mírně stoupajícího předpolí zajistila 7m široká štítová zeď, před níž snad ještě probíhal parkán. Brána byla situována z boku za štítovou zdí, v hradbě široké 4m. přibližně uprostřed dispozice stál věžový palác, v nadzemních partiích využívající dřevěných konstrukcí. Další stavba mohla stát na skále za ním (*Durdík 1999, 609-610*).

Zvěřinec (okr. Příbram) - Prvně zmíněn r. 1362, v 16. stol zpustl. Před jádrem se nachází předhradí s mohutným vyzděným příkopem a před ním náspem. Pod hradem jsou další dva příkopy a násypy opevněné areály (*Durdík 1999, 331-334*).

7. Morava

7.1. Drahotuše

Lokalizace

Olomoucký kraj, okres Olomouc.

Hrad se nachází na klesajícím hřebeni, severně nad vesnicí Podhoří (část Lipníka nad Bečvou).

Hrad dělíme do několika částí: 1 – předsunutá opevnění, 2 – vysunutá opevnění, 3 – přední opevnění, 4 – dolní oddíl, 5 – předhradí, 6 – dolní část jádra, 7 – horní část jádra.

Historie

Hrad se poprvé připomíná r. 1278, založen byl patrně krátce předtím („...*Bohussie de Drahothuss, marscalcus Morauie...*“, *CDB V.2*, č. 858, 576-578; *Kotrle – Krejčířiková – Plaček 1991*, 151; obšírněji *Bolina 1988*, 157-161). Někdy na přelomu 13. a 14. stol. hrad asi získal Friduš z Lindavy, loupeživý rytíř, který musel na králův rozkaz r. 1312 Drahotuše zbourat. Později hrad znovu získali potomci původního vlastníka, nikoli však na dlouho. R. 1371 hrad koupil markrabě Jan, ale jeho syn Jošt ho r. 1392 zastavil nejprve Ctiborovi a poté i Albrechtovi Tovačovskému z Cimburka. R. 1416 už jej měl král Václav, který ho zase tehdy postoupil Lackovi z Kravař. Později patřil opět pánům z Cimburka. Ctibor i jeho bratr Jan patřili k prohusitsky orientovaným pánům. Poté co Jan obsadil biskupskou Kroměříž, oblehl jej Zikmund na jeho sídle Náměšti na Hané a donutil ho vzdát se. Součástí kapitulace bylo i to, že Ctibor otevře králi své Drahotuše. Někdy mezi lety 1434-36 získal Drahotuše nelegální cestou Boček Puklice z Pozořic, kterému je jejich legitimní vlastník Heník z Valdštejna nakonec r. 1446 raději zapsal. Boček hrad využíval jako své sídlo a základnu pro loupeživé nájezdy v l. 1448-49. V pol. 15. stol. hrad ovládal Vok ze Sovince. Později hrad znovu získali Cimburkové, za kterých zde byl purkrabím Jan Zub z Moravan, který si ale počínal jako zdejší pán. V r. 1476 Ctibor Tovačovský

prodal hrad Vilémovi z Perštejna. Tehdy už Drahotuše nesloužily jako sídlo a r. 1470 jsou dokonce označovány jako pusté (k historii objektu souhrnně a bez odkazů na prameny *Spurný 1983*, 61-62; *Vojkovský 2006*; *Plaček 2007*, 198-199).

Popis

Hradu se již věnovalo velké množství badatelů (*Bolina 1988*, 157-167; *Plaček 1988*, 169-174; *Vojkovský 2006*; *Plaček 2007*, 198-199), navíc byl i velmi kvalitně zaměřen (*Kotrle – Krejčířiková – Plaček 1991*, 145-154). Hradní jádro zabíralo nejvyšší místo konce hřebene. Jeho horní (severní) část měla oblé severní čelo (obr. 113:4) a pravouhlou jižní část. V severní části volně stála válcová zeď, z níž zbyly pouze bloky zdiva, údajně rozmetané výbuchem střelného prachu (*Plaček 2007*, 198). Další zástavba se koncentrovala k východní hradbě, kde se nacházel dvouprostorový palác.

Dolní (jižní) část jádra (obr. 113:2) byla oddělena od horní 2,5 m silnou hradbou a měla velmi skromné rozměry. Při její jižní obvodové zdi se nacházela zástavba, není ale jasné, zda tam stále pouze jedna dlouhá stavba s průjezdem brány nebo dvě stavby naproti sobě (k interpretaci jádra odlišně *Bolina 1988*, 162-163).

Jižně od jádra se nacházelo obdélné předhradí (obr. 113:3), které navazovalo na parkán, obíhající celý hrad. V jeho severním čele nacházíme stopy po ukotvení mostní konstrukce k přednímu opevnění. Při jihovýchodním nároží na východní straně stála z obvodové hradby vystupující branská věž. Za ní a severní od ní spatřujeme reliktů menší budovy.

Celý tento komplex byl opevněn ve skále vysekaným 20m širokým příkopem (obr. 113:4) a vně něj náspem. K němu se na východní straně přikládal dolní oddíl (obr. 113:5). V jeho severovýchodním rohu stála budova, která buď stála při bráně, nebo přesahovala-li více k západu až na cestu, bránou přímo byla. Před severním čelem oddílu byl příkop.

Před severní stranou příkopu nacházíme vyvýšené prostranství (obr. 113:6), k němuž se připojují násypy. Na jeho vršku vidíme přímo nad příkopem zbytky čtverhranné kamenné stavby se zdivem pojeným na maltu (patrně otevřené směrem k jihu) a severně od něho zahloubený čtvercový suterén se vstupní šíjí při jihovýchodním rohu. Toto vnější opevnění je od na severu navazujícího vysunutého opevnění odděleno 5 m širokým příkopem.

Vysunuté opevnění o délce 82 m (obr. 113:7) má protáhlý tvar a skládá se z dlouhého spojovacího krčku a rozšířené přední části. Krček je tvořen terénními hranami, v polovině délky západního ramene z něj vystupuje nepravidelný výstupek, asi po nějaké stavbě. Přední část tvoří výrazné návrší o rozměrech 11 x 7m, kde stála asi dřevěná budova (obr. 113:8). Východní bok vysunutého opevnění obíhala další linie opevnění v podobě nasucho obezděného náspu. Před čelem vysunutého opevnění byl další příkop, hluboký až 6 a široký 8m.

Ještě dále asi 60m před severním čelem najdeme na hřebeni další fortifikaci, sestávající z centrálního pahorku o rozměrech 13 x 11 m (obr. 113:9), kde stála nějaká dřevěná budova (nezanechala však žádné stopy, a obvodového opevnění s příkopem (š. 5 – 8m) a vnějším náspem na severní, východní a jihovýchodní straně. Na severní straně byl násep kyjovitě rozšířen a výrazně zvýšen.

Interpretace

Jádro hradu bylo vybaveno bergfritem, palácem a další zástavbou, stejně jako předhradí. Dolní oddíl nejspíše další zástavbu nenesl. Přední opevnění, které nejspíše můžeme nazývat bollwerkem bylo zastavěno šijovou baštou. Vysunuté a předsunuté opevnění nejspíše mělo pouze dřevěné konstrukce.

Nejstarší fáze hradu patrně zahrnovala obě části jádra a předhradí, které ale nejspíše mělo ještě dřevěnou hradbu (*Plaček 2007*, 198-199). Někdy na začátku 15. stol. mělo být vystavěno přehradí a parkán jádra, nejspíše také dolní oddíl (*Plaček 2007*, 199). Přední opevnění mělo podle některých badatelů vzniknout za Bočka Puklice, vysunuté a předsunuté za Voka ze Sovince nebo Jana Zuba z Moravan (*Plaček 1988*, 172). Jeho hypotéza stojí na analogii – podobná šijová bašta je na Rabštejně datována před r. 1440. Podle jiných hypotéz by měl být parkán (který ale mohl mít i staršího předchůdce) stejně starý jako předsunuté opevnění. Ukazuje na to ukotvení konstrukce spojovacího mostu v parkánové hradbě (*Bolina 1988*, 163). Předkládanou datací stavebních aktivit si nejsme zcela jisti. Jsme přesvědčení o tom, že není nutné spojovat opevňovací aktivity s pouze historicky prokázanými vojenskými aktivitami. Dostatečným důvodem mohly být i události husitských válek, pocit ohrožení, kteří Tovačovští jistě prožívali, dokonce z obou stran. Celý komplex vnějších fortifikací tak mohl vzniknout již mnohem dříve. Stejně tak ovšem můžou platit i ostatní teorie. Za současného stavu vědomostí není možné chronologii uspokojivě vyřešit.

Obě části jádra patrně plnily pouze obytné funkce a zahrnovaly i nejnútnejší provozní a hospodářské funkce. K hospodářským a provozním účelům sloužilo i předhradí. Dolní oddíl mejspíše plnil čistě vojenské funkce, uvažovat lze i o zástavbě pro vojenské oddíly. Vojenské úkoly plnily i první tři oddíly, které ale mohly sloužit i k ubytování vojska. Zajímavé je, že přední, vysunutá a předsunutá opevnění neslouží zcela ke kontrole cesty, ale k blokaci přístupu a výhodných ostřelovacích pozic na hřebeni výše před hradem.

Po celou dobu své existence sloužil hrad jako rezidenční objekt. V 15. stol. narůstal význam jeho vojenské složky a vyvstává potřeba zajistit ubytování pro vojenské oddíly a loupeživé roty. Zánik hradu nastává s Cimburky, kteří již sídlili na hradě v Hranicích.

7.2. Hoštejn

Lokalizace

Olomoucký kraj, okres Šumperk.

Hrad se nachází na protáhlém ostrohu nad stejnojmennou vsí a nad údolím Moravské Sázavy.

Hrad dělíme do několika částí: 1- vysunutá opevnění, 2- předhradí, 3- jádro, 4 – zadní hrad.

Historie

Hrad založil Boreš z Rýzmburka, v jehož listině z r. 1267 se objevuje i jistý Mutiš de Honstein, purkrabí na hradě (*CDB V.2*, č. 500, 44-45). Přímo se pak o hradě mluví až r. 1289. Po Borešově popravě získal hrad poručník rýzmburských dědiců Fridrich ze Šumberka. Během svého působení si však učinil na Moravě mnoho nepřátel a patrně došlo i k nějakým loupežím. Nakonec se proti němu v l. 1286-87 vypravilo vojsko krále Václava II. Po obsazení Moravské Třebové se Fridrich zavázal neporušovat mír, ale svůj slib nedodržel. Ručitelé jej vydali králi, a ten jej nakonec omilostnil. Jeho druhové však pokračovali v loupežích a tak musel být oblehnut hrad Hoštejn a dobýt

(Velímský 2002, 151-152). Poté hrad získal Záviš z Falkenštejna, vzhledem k notoricky známým následujícím událostem ne nadlouho. Po Závišově popravě hrad přešel na krále. Je možné, že Jan Lucemburský jej prodal Šternberkům. Poprvé je v držení Jaroslava, příslušníka zábřežsko-hoštejnské větve rodu, zmíněn r. 1355 (Pokluda 2012, 102-103). Po něm hrad vlastnil jeho syn Smil, který r. 1398 zemřel bezdětný a panství pak přešlo na Albrechta z lukovské větve rodu (Pokluda 2012, 108-111, 138, 184).

Ješek ze Šternberka, který hrad získal, vedl velmi dobrodružný život. Zpočátku stál na straně markraběte Jošta, později přešel k Prokopovi a zúčastnil se domácích válek. Jeho syn Albrecht byl ve službě Leopolda Rakouského, který válčil proti Joštovi. Ješek s Albrechtem pak společně škodili i na panství okolních šlechticů. Neustálé válčení však rod zadlužilo, takže Ješek musel Hoštejn roku 1406 zastavit. V tom samém roce zde byl purkrabím Hynčík z Frývaldova, známý straník husitů. Není divu, že hrad byl r. 1424 dobyt Rakušany a těžce poškozen. R. 1434 hrad držel katolický šlechtic Jan ze Zvole, ale Albrecht ze Šternberka si na něj činil neúspěšné nároky. Vladykové ze Zvole z Hoštejna vedli loupežné výpravy. Patrně proto byl hrad dobyt a pobořen, jak se zmiňuje k r. 1437. Někdy poté byl obnoven, ale v l. 1446-47 byl znovu dobyt a zcela rozbořen (Spurný 1983, 84; Pokluda 2012, 188-190).

Popis

Hradem se zabývalo několik badatelů (Spurný 1983, 84; Plaček 1990, 39-44; Plaček 2007, 239-241), doposud nebyl geodeticky zaměřen. Hradní jádro má protáhlý lichoběžný tvar 50 x 20-25m (obr. 114:1). V severovýchodním čele stál na nejvyšším místě bergfrit, před ním vidíme nástupní plošinu po bráně. Zadní jihozápadní část jádra vyplňoval palác 25 x 9,5m, z něhož se dochovaly zbytky zdiv. Jádro obklopovala hradba a níže ve svahu příkop a násep. Před čelem jádra se nachází šíjový příkop.

Předhradí (obr. 114:2), vzdálené od jádra 38m, má úzký protáhlý tvar 45 x 14 m s výraznou depresí v jihozápadním rohu. Níže ve svahu je obklopeno příkopem a náspem, který ve výrazných neorganických zlomech navazuje na násep jádra.

Východně před předhradí vybíhá vysunuté opevnění (obr. 114:3), skládající se z dlouhého krčku. Na jeho konci je vyvýšený oválný centrální pahorek, který níže

obíhá teráska. Ta má nepravidelný tvar, zatímco na jihu se hrana připojuje ke krčku, na severní se připojuje k centrální vyvýšenině. Na východě je vysunuté opevnění odděleno od hřbetu ostrohu šíjovým příkopem. Na severní straně obíhá centrální vyvýšeninu další terasa, která se na západě připojuje ke krčku v polovině jeho délky a na východě k hřebenu předpolí. V polovině délky jižního ramene krčku se k němu připojuje sypaná bašta.

Jihozápadním směrem od jádra je situován zadní hrad (obr. 114:4). Skládá se z velké lichoběžné bašty hned pod jádrem, oddělené příkopem od další obdélné plochy. Tu obíhá na všech stranách mimo severozápadní terasu.

Interpretace

Hrad po většinu své existence plnil sídelní funkci, jenom málokdy ovšem plnil rezidenční funkci. Rýzmburkové, Šumburk, Falkenštejn i Šternberkové většinou sídlili jinde. Tomu odpovídají zmínky o purkrabích, stejně jako i nijak nerozvinutá zástavba. Teprve za husitských válek zde jednotliví zástavní držitelé skutečně sídlili.

V té samé době se musela rozvíjet ubytovací složka sídla, protože zde bezpochyby byla držena větší vojenská posádka či loupeživá rota.

Hradní jádro mělo jednoduchou podobu s bergfitem, palácem a bránou v čele. Zástavba předhradí není známa, patrně byla dřevěná. Uvažovat lze o hospodářské funkci oddílu. Vysunuté opevnění neslo ve vyvýšené centrální části patrně srub, okolo něhož obíhala terasa přístupná z krčku. Funkce zadního hradu stejně jako vysunutého opevnění byla čistě vojenská. *M. Plaček* interpretuje zadní hrad jako možné starší sídlo nebo tábořiště vojenské družiny (2007, 240).

Poškození hradu v l. 1286-87, 1424, před r. 1437 a nakonec i definitivní zboření hradu v l. 1446/47 nasvědčuje složitějšímu stavebnímu vývoji. Ten však prozatím zůstává velkou neznámou. Jádro může příslušet původnímu hradu, stejně jako předhradí. Opevnění předhradí, vzhledem k nepravidelné návaznosti na opevnění jádra může být mladší. Otázkou je, zda nevzniká ve stejné době jako vysunuté opevnění. S ním současný je patrně i zadní hrad. Nové fortifikační linie vznikly zcela určitě již před r. 1446, snad dokonce po r. 1424, ne-li ještě dříve.

7.3. Pyšolec

Lokalizace

Kraj Vysočina, okres Žďár nad Sázavou.

Hrad se nachází na ostrožně nad meandrem Svratky, nedaleko Bystřice nad Pernštejnem.

Hrad dělíme na několik oddílů: 1 - vysunutě opevnění, 2 – dolní fortifikace, 3 - štítová bašta, 4 – dolní oddíl, 5 – vnější fortifikace jádra, 6 – jádro.

Historie

V písemných pramenech Pyšolec poprvé vystupuje r. 1350, kdy poškozený hrad (insolidum castrum) dal Filip z Pernštejna Ješkovi z Kravař a Ješkovi z Kounic do zástavy. Rod tehdy prožíval vleklou ekonomickou krizi a ta se podepsala i na stavu objektu, který byl patrně staršího data (*Vorel 1999*, 30-31). Později hrad získal Jimram z Pernštejna, ale již r. 1358 jej vyměnil s markrabětem Janem Jinřichem za Horní Dunajovice. Tehdy byl znovu zmiňován jako zbořený. Markrabě Jošt v r. 1384 hrad daroval do konce života Heraltovi z Kunštátu. Po jeho smrti v r. 1406 hrad obdržel jeho syn Heralť mladší, na kterém ho možná dobyl Vilém I. z Pernštejna. V průběhu husitských válek se o hrad přelo několik majitelů – král, Pernštejnové, Jan z Lomnice a Blud z Králic. V r. 1432 jej dobyl Jan z Pernštejna, ale legálně patřil Janu z Lomnice, který jej získal od krále jako léno. Později se oba rody smířily, Jan z Pernštejna si vzal dceru Jana z Lomnice, a ta mu jako věno r. 1445 přinesla Pyšolec a Zubštejn. Ještě v r. 1455 je hrad zmíněn jako funkční, ale r. 1464 byl již zbořený.

Popis

Hradu se již věnovalo větší množství badatelů (*Hosák – Zemek 1981*, 199; *Sadilek 1998*, 325-340; *Plaček 2007*, 523-524; *Vojtkovský 2007*; *Šimeček – Plaček – Skálová 2009*, 17), doposud však nebyl kvalitně zaměřen.

Hradní jádro zabralo zadní část dispozice (obr. 115:1), mělo obdélný půdorys s delší osou jihozápad-severovýchod, čelní strana se však protahuje v břit, směřující k jihu. V čele jádra stojí zbytky válcového bergfritu, v zadní pak podélně hloubkově

dvoutraktový palác. Mezi nimi vidíme zahluobený útvar cisterny. Hradba jádra byla zpevněna několika pilíři. Ty ve dvou případech uzavíraly parkán, který obíhal hrad na všech stranách kromě jihovýchodní.

Okolo jádra se k severozápadnímu svahu ostrohu přikládal oddíl vnějšího opevnění (obr. 115:2), opevněný hradbou, která se připojovala k jádru. V jeho jihozápadním čele patrně stála branská věž (*Plaček 2007, 523*).

K této branské věži mířil most přes šíjový příkop 3, vycházející od šíjové bašty (obr. 115:3). Ta se nachází západně od čela jádra. V jejím středu stojí vyvýšený pahorek oblého tvaru po baště, k němuž při severním boku přiléhá volné prostranství, vymezené stejně jako bašta výraznou terénní hranou. Šíjová bašta byla zdmi, po nichž se dochovaly sporé torza a valy, spojená se západním čelem vnější fortifikace jádra.

K severozápadnímu boku šíjové bašty a vnější fortifikace se připojuje dolní oddíl (obr. 115:4), vymezený výrazným náspem. V jeho ploše nejsou žádné stopy po zástavbě.

Vysunuté opevnění je od šíjové bašty odděleno neuvěřitelných 30 m širokým a 17 m hlubokým příkopem 2, který zanechává v návštěvnících nezapomenutelný dojem (obr. 115:5). Opevnění se skládá z dlouhého krčku a přední mnohoboké bašty (obr. 115:6, *Plaček předpokládá věžovitou stavbu – Plaček 2007, 523, Sadílek baštu – Sadílek 1998, 329*). Obojí bylo tvořeno náspy s čelními plentami. V jihovýchodní stěně krčku vidíme místo vstupu, ke kterému vede krátký stoupající koridor (obr. 115:7), v jehož čele předpokládáme další bránu (obr. 115:8). Od ní vede okolo jižní (zde další brána), západní a severní strany vysunutého opevnění příkop a vně něj násep. Celé vysunuté opevnění obíhá ještě další linie fortifikace (obr. 115:9) s branou v jihozápadním čele a s baštou na severovýchodní straně, která vznikla z výkopku šíjového příkopu. Před vysunutým opevněním probíhá šíjový příkop 1 (obr. 115:10).

K jihovýchodnímu rohu vnější fortifikace vysunutého opevnění se připojuje terasa dolní fortifikace (obr. 115:11), sbíhající k baště při jižní straně šíjového příkopu 2. Zde se patrně nacházela brána. Fortifikace se posléze připojovala k jižnímu nároží vnějšího opevnění jádra. Také na severní straně musel být uzavřen šíjový příkop 2, patrná je pouze hrana terasy.

Přístupová komunikace měla dvě varianty. Jedna přicházela po vrcholu ostrohu, přes šíjový příkop 1, procházela všemi fortifikacemi vysunutého opevnění až do jeho krčku, dále po mostě jistě úctyhodné konstrukce přes příkop 2 na plošinu při boku šíjové bašty a odtud dále do vnějšího opevnění jádra a pak i na vrchol dispozice. Druhá varianta procházela podél severního boku ostrohu, prošla šíjovým příkopem 1, pak podél jižní strany vysunutého opevnění a branou do dolní fortifikace. Odtud pak dále branou na dno šíjového příkopu 3 a dále buď vzhůru do jádra nebo dále do dolního oddílu.

Interpretace

Hrad zcela jistě naplňoval sídelní funkce, s těmi rezidenčními to je ale složitější. Patrně k nim sloužil pouze v obdobích, kdy nebylo po ruce jiné sídlo. Zvláště jeho počátky jsou asi spojeny s členy rodiny, na které při rozdělení majetku žádný hrad nezbyl (*Plaček 2007, 524*). Pro preciznější interpretaci by však bylo potřeba blíže poznat historické souvislosti, kterou jsou poznané velmi žalostně.

Malé využití hradu jako rezidence se podepsalo i na jeho vzhledu. Jedinou obytnou zástavbu registrujeme pouze v jádře. I ta však mohla být velmi kvalitní podoby, jak ukazuje nález mramorových článků (*Plaček 2007, 524*). O to více ale bylo věnováno pozornosti obranným složkám sídla. Šíjové a vysunuté opevnění, bašty a nově vyhloubené příkopy sloužily nejen jako pasivní překážky a fortifikace zamezující obsazení nebezpečného předpolí, ale i aktivní místa obrany. To ukazuje i složité vedení přístupové komunikace, která prochází několika branami a skrze krček vysunutého opevnění. Obrazotvornost jistě také podněcuje představa o přemostění imponantního druhého šíjového příkopu.

7.4. Střilky

Lokalizace

Zlínský kraj, okres Kroměříž.

Zbytky hradu se nacházejí na nevýrazném ostrohu v pohoří Chřiby, 1,5km jihovýchodně od obce Střílky.

Hrad se rozpadá do několika částí: oddíl 1 – vysunutě opevnění, 2 – přední předhradí, 3 – zadní předhradí, 4 - jádro.

Historie

Poprvé se hrad připomíná v predikátu Smila ze Střílek v r. 1258, a později znovu v r. 1261. Není sice jasné, jestli se přídomek vztahuje ke hradu nebo sídlu ve stejnojmenné vsi, ale archeologické nálezy existenci hradu v této době potvrzují. Výslovně je prvně uveden až r. 1321, kdy jej Jan Lucemburský zastavil Jindřichu Železnému z Lipé (*Plaček – Procházka 1984*, 169; *Plaček 2007*, 597). Zeměpanským se hrad stal poté, co Smil zemřel bezdětný a hrad na krále spadl jako odúmrt' (*Plaček – Procházka 1984*, 176). Po polovině 14. stol. hrad přešel na markraběte Jana Jindřicha a po něm Jošta. Od něj získal r. 1406 hrad do zástavy Vznata Hecht z Rosic. Za husitských válek hrad dočasně držel přímo císař Zikmund, později jej znovu vlastnili Hechtové. Někdy před r. 1460 jej jako dědictví po Hechtech získávají Bítovští z Lichtenburka, kteří jej r. 1481 prodali vladykům z Ojnic. Ti si r. 1511 koupili Bučovice, které se staly jejich rezidenčním objektem. V r. 1532 již byly Střílky pusté (*Hosák – Zemek 1981*, 220; *Plaček – Procházka 1984*, 176; *Plaček 2007*, 597-598).

Popis

Hrad se nachází na ostrohu, mírně stoupajícím směrem k jihozápadzápadu. Komunikace přichází od vsi a vstupuje do sedla mezi předhradím a vysunutým opevněním (obr. 116:1). Vysunutě opevnění (obr. 116:2) má podobu dlouhého krčku tvořeného nízkými náspy, které v mírném oválu obíhá centrální skalnatý pahorek. Tuto část obíhá níže ve svahu ještě příkop a před ním val, které se připojují k opevnění krčku půdorysně nesymetricky. Vysunutě opevnění a předhradí odděluje sice šijový příkop (obr. 116:3) a z náznaků je patrné, že krček byl nad příkopem uzavřen, ale zároveň předpokládáme, že severnější násep krčku pokračoval přes příkop až k předhradí, zatímco jižní oběhl jižní stranu předního předhradí, jižní, východní a severní stranu jádra i zadního předhradí a posléze se připojil k severovýchodnímu rohu předhradí.

Přední předhradí (obr. 116:4), které je výrazně tvořeno nasypáním, má čtvercový půdorys s výraznými náspy po obvodu. Přerušeny jsou pouze na západní straně v těsné blízkosti severozápadního nároží, kde předpokládáme bránu. Někde jižně pod ní se k předhradí připojovalo také severní rameno krčku. V ploše předhradí neregistrujeme žádné stopy zástavby.

Zadní předhradí (obr. 116:5) obíhá jádro na jihozápadní až severní straně. V jeho severozápadním nároží registrujeme stopy zástavby, patrně po bráně. Další budovy lze očekávat i podél celé jihozápadní strany.

Jádro má protáhlý pětiboký půdorys (obr. 116:6). V jejím čele je 3,9 m široká štítová zeď a za ní v severozápadním nároží válcová věž, do štítové zdi částečně zapuštěná. V zadní části se nacházejí relikty paláce, další stavba se nacházela i při jižní obvodové zdi. K ní se na vnější straně připojuje blok zdiva, snad pozůstatek arkýře, snad po kapli. Na západní straně se k čelu jádra připojoval parkán. Jihoýchodně pod hradem nacházíme stopy po hradbě, která snad obíhala jádro i zadní předhradí po vnitřní straně příkopu.

Interpretace

K původnímu hradu 13. stol. přísluší jádro a zadní předhradí, obehnané příkopem a patrně i nějakou další hradbou podél jeho vnitřní strany, kterou zachycujeme v krátkém úseku jihovýchodně pod jádrem. Podle většiny badatelů snad už v této době získalo jádro čelní štítovou zeď s věží za ní (*Plaček – Procházka 1984, 169; Kohoutek 1994, 163; Plaček 2007, 598*). Vzhledem k tomu, že hrad nebyl doposud podrobně archeologicky zkoumán, je na místě velká opatrnost. Nevylučujeme však, že i ve 13. stol. se na Moravě podobný prvek, v Čechách spíše příslušející 15. stol., mohl objevit.

Významnou inovací 15. stol. bylo vysunutí opevnění, jehož úkolem bylo střežit cestu a nebezpečné vyvýšené předpolí, které tak bylo jednoznačně zablokováno. V centrální části stála nějaká stavba, patrně formy srubu, na vyvýšené a upravené skále. Na rozdíl od ostatních badatelů (*Plaček – Procházka 1984, 169; Plaček 2007, 597*) se domníváme, že s vysunutým opevněním může být časově souvztažné i přední předhradí a celá fortifikace, která je spojuje. Přední předhradí by pak mohlo mít funkci bollwerku.

Kardinální otázkou zůstává datace celého nového vysunutého opevnění. Většina badatelů jej klade až do období Bítovských z Lichtenburka, patrně na základě analogií a zkušeností z česko-uherských válek (*Plaček – Procházka 1984*, 169, 172 a 176; *Kohoutek 1994*, 170; *Plaček 2007*, 598). To však nemusí odpovídat realitě, dokonce si dokážeme představit situaci, že by bylo vystavěno za husitských válek, tedy za císaře Zikmunda.

7.5. Katalog hradů na Moravě

Cornštejn (okr. Znojmo) - R. 1343 prvně zmíněn, v l. 1464 – 65 jako majetek Hynka Bítovského z Lichtenburka obležen vojsky Jiřího z Poděbrad. na počátku 16. stol. přestavba Krajířů. Od jádra vybíhá vysunuté opevnění s břitem a baštami. Před hradem předsunuté opevnění. Kolem hradu jsou oblévací tábory a postavení se sypanými baštami pro děla, z jednoho vybíhá další vysunuté opevnění (*Plaček 2007*, 159-161).

Čepička (okr. Brno - venkov) - Opevnění postaveno po r. 1428 Pernštejny, ti si zde drželi kališnickou posádku, před pol. 15. St. spáleno. Vnější opevnění – příkop a násep v podobě nasucho stavěné zdi, předhradí pro vojenský oddíl (*Plaček 2007*, 169-170).

Engelsberk – Sehradice (okr. Zlín) - R. 1261 prvně zmíněn, po r. 1440 Petr Nebojse, pak loupežníci pod vedením Pankráce ze Svatého Mikuláše. R. 1518 byl pustý. Na pěti příčných valů prohlubně – pozůstatky srubů, násep okolo jádra má výstupky - bašty? (*Plaček 2007*, 205-206).

Hluboký (okr. Olomouc) - Hrad vystavěl olomoucký biskup Jan Volek, 1418 Husovi stoupenci Ondřej a Milota z Tvorkova, pak krátce katolíci a od r. 1425 Dobeška z Tvorkova, posléze dobyt. Patrně srubové bašty při jihovýchodním ohybu valu předhradí (*Plaček 2007*, 218-219).

Košíkov (okr. Brno - venkov) - Postaven někdy po r. 1360, v l. 1429 – 30 jej držel Mikuláš Člupek – rozbojník v perňštejnských službách. V r. 1490 byl pustý. Jádro

obklopuje násep s nasucho kladenou zdí, na severní straně rozšířený pro palebné postavení (*Plaček 2007*, 300-302).

Kraví Hora (okr. Třebíč) - Prvně zmíněn r. 1367, na přelomu 14. a 15. stol. základnou loupeživých družin. R. 1409 neúspěšně dobýván znojemskými oddíly. Hrad zanikl někdy na konci husitských válek. Pozornost budí vnější opevnění v podobě náspu s baštami a jakýmsi barbakánem (*Plaček 2007*, 309-311).

Levnov – Ketkovský hrad (okr. Brno - venkov) - Prvně zmíněn r. 1295, okolo 1440 loupeživá rota Rakušanů, hrad dobyt a zbořen. Opevnění šije na předpolí o dvou částech – starší srpovitá na východě a mladší lichoběžná na západě. Opevnění ze dřeva, na čelním valu náznak zdi – podezdívka pro roubenou stěnu. Patrně tábořiště družiny (*Plaček 2007*, 347-348).

Plankenberk - Hrádek (okr. Svitavy) - Hrad založen těsně po r. 1361, r. 1421 jej ovládli pražané, 1437 pustý, před 1468 obnoven, 1493 dobyt. Z opevnění jádra vybíhá vysunutá bašta, opevnění jižně od šijového příkopu s valem, opevnění na opyši s prohlubní po srubu (*Plaček 2007*, 484-485).

Skály (okr. Žďár nad Sázavou) - R. 1388 prvně zmíněn, za husitských válek Jan z Břežan, ten si zde držel 500 kališníků, 1440 vykoupen a zbořen. Náspové opevnění předhradí se srubovými baštami, další předhradí opevněné dvojicí náspu a příkopů na jižní straně – patrně tábořiště (*Plaček 2007*, 569-570).

Zubštejn (okr. Žďár nad Sázavou) - Prvně zmíněn r. 1348, za husitských válek poškozen, 1437 pustý, po 1446 Pernštejny obnoven. Hrad se rozpadá na jádro, střední oddíl a předhradí. Bašta na severním předhradí, terasa ze zdi nasucho v jihovýchodním rohu předhradí, val jádra obezděný na sucho kladenou zdí se třemi oblými baštami.

8. Tápavé hledání počátků inovací

Jedna z nejdůležitějších otázek, která vojenskou architekturu doby husitské provází neodmyslitelně a téměř až vtíravě neustále, je otázka po původu důmyslných inovací, a to ať už ve smyslu geografickém, tedy místní provenienci, nebo chronologickém. Možná je až přespříliš ironické, že na obě otázky hledáme odpovědi jen velmi těžko a s nejistými výsledky. Dříve než budeme pátrat po podobných militárních objektech v Evropě, zůstaneme ještě chvíli v Čechách a pokusíme se zjistit, kdy se zde vlastně nové inovace objevují.

Zatím jsme se blíže seznámili s několika hradními stavbami, které již v průběhu první války husitské využívaly celý balík inovací v důmyslně promyšlených systémech. Vzpomeňme jen na Kalich, Pannu nebo Sion. Z písemných pramenů ale víme, že se nové technologie využívaly i při jiných příležitostech. Během jedné z prvních bitev husitských válek, pro kterou se dnes používá označení **u Živohoště**, husitské polovojskové jednotky využily starší valy narychlo zpevněné zídka. Okolnosti bitvy jsou nanejvýše zajímavé, proto se na ni podíváme blíže. Naštěstí máme v mladších verzích (ELNR) Starých rukopisů českých dochován záznam zprostředkovaný patrně jedním z účastníků bitvy. Dne 4. listopadu 1419 zaútočily oddíly Petra Konopišťského ze Šternberka, Jana Michalce z Michalovic, Albrechta z Koldic, Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Kutné Hory na husitské poutníky vedené Václavem Korandou, Břeňkem Rýzmborským, Valkounem z Adlaru a bratry Chvalem a Kunešem z Machovic. Zatímco část husitů se postavila těžkooděncům, a utrpěla zdrcující porážku, zbytek oddílů „...*se na jeden vrch utekli, chtíc se k brani postaviti, a počechu sobě zédku dělati z suchého kameni, aby jiezdní tak brzo k nim nemohli...*“ (Vratislavský rukopis viz Šimek 1937, 23; stejné znění i Palacký 1941, 47). Poté jízda na další útok rezignovala a bitva tak skončila. Průběh bitvy nebyl doposud podrobně analyzován a rovněž některé interpretace by si zasloužily revizi (k bitvě zatím nejobsáhleji Šmahel 1993, 16). Není jisté, zda bitva byla pro husitské oddíly až takovým masakrem, jak se někdy předpokládá (Čornej 2010, 221). Také není jisté, zda archeologicky zkoumaná zídka na svahu Červenky souvisí s bitvou, jak situaci interpretuje vedoucí výzkumu Libuše Jansová. Oporu jí pro toto tvrzení poskytují nálezy soudobé keramiky, mincí i šipky (Jansová 1965, 80-81). Situace na Července

je však složitější, najdeme zde totiž nejenom stopy po známém keltském oppidu Hrazany, ale také reliкty mladších staveb souvisejících s obléháním a později i předsunutým opevněním nedalekého hradu Ostromeče (Úlovec 1998, 27). Vůbec tak vlastně není jisté, zda se bitva odehrála v prostoru staršího oppida nebo kdekoliv v okolí brodu u Živohoště. I tak ale je zcela evidentní snaha opevnit se bariérou, která zpomalí či zcela zastaví příval těžké jízdy, a to s využitím jednoduchých konstrukcí. Otázkou je, zda beznadějný odpor části oddílů smetených těžkou jízdou, neměl pouze poskytnout čas zbylým oddílům a poutníkům, aby našli vhodný úkryt.

Podobně jako u Živohoště, využil i při **bitvě na Vítkově** 14. července 1420 Jan Žižka výrazného přírodního útvaru ke stavbě důmyslné pevnůstky, která nakonec sehrála klíčovou roli nejenom v bitvě, ale i celém tažení. Její umístění bylo zvoleno více než prozíravě. Zatímco husité ovládali Staré Město, Nové Město a Malou Stranu, v rukou císaře Zikmunda zůstávaly Pražský hrad i Vyšehrad a celé pole mezi Hradčany a Holešovicemi, kde vyrostl křižácký tábor. Obě městské pevnosti ovládaly důležité přístupové komunikace do města, husité mohli využít pouze brány na východní straně, ve směru na Libeň, Kolín, Kutnou Horu a Tábor. Výrazná ostrožna Vítkov, mírně klesající od východu na západ, nejenom umožňovala kontrolovat některé z komunikací, ale poskytovala i přehled nad děním ve městě. Husité si nemohli dovolit, aby je nepřátelé sevřeli ze všech stran a odřízli je od komunikací a proto na Vítkově, snad z iniciativy Jana Žižky, vystavěli pevnost. O jejím vzhledu nás informuje několik zdrojů. Zatímco starší texty Starých letopisů neuvádějí podrobnosti k pevnůstce, Vratislavský rukopis je sdílnější: „...*Němci míšeňští a jiní cizozemci šturmovali sú k Žižkovi k Vítkově hoře, neb Žižka byl osadil konec hory jedné, jenž slula Vítkova hora, a nadělal srubuov a priekopuov hubených, k nimižto Němci sú šturmovali, a divně od Pražan odtud odehnáni a poraženi.*“ (Šimek 1937, 33). Vavřince z Březové zase uvádí: „...*Item cum rex Hungarie Sigismundus sic potenter, ut prefertur, campos cum intraneis et extraneis contra Pragensem teneret civitatem et intenderet montem prope patibulum dictum Witkova hora suis munire gentibus, ut velut tercio castro Pragam sic stringeret, quod nullus civitati Pragensi liber pateret victualium accessus, hoc presciens Johannes Ziska, Thaboriensium capitaneus, absque dilacione mox in supradicto monte duo in modum stubarum disposuit fieri propugnacula, que parvulo fossato circumfodi mandavit et muro ex humo et lapidibus circumdari, per quod quidem propugnaculum dominus omnipotens miraculose*

salutem Pragensi contulit civitati, ita quod in eodem loco hostes prostrati amplius civitatem sic hostiliter invadere non attemptaverunt, ut patebit inferius...” (FRB V, 385; překlad: “...Tehdy uherský král Zikmund držel tak mocně, jak je svrchu pověděno, s domácími a cizími pole proti Pražskému městu a zamýšlel obsadit svými lidmi vrch blízko šibenice, zvaný Vítkova hora, aby sevřel Prahu jako třetím hradem tak, že by nebyl Pražskému městu otevřen žádný volný dovoz potravin. Předvídaje to Jan Žižka, hejtman tábořský, dal bez odkladu hned na svrchu jmenované hoře postavit dva sruby na způsob jizeb a kázal je okopati maličkým příkopem a obehnati zdí z hlíny a z kamení. A skrze ten srub podivuhodně dal všemohoucí Pán zachránění Pražskému městu, takže se nepřátelé, na tom místě poražení, více nepokusili tak nepřátelsky napadnout město...“, Vavřinec z Březové, 82-83). Během bitvy dále uvádí: “...Misnenses vero cum suis et sibi VII vel VIII millibus iunctis equestres montem ascendunt et cum impetu et tubicenis pretactum ligneum invadunt propugnaculum fossatam et turrim vinee obtinentes. Et cum murum ex terra et lapidibus factum vellent ascendere, due mulieres cum una virgine et forte cum XXVI viris, qui pro tunc in propugnaculo remanserant, viriliter lapidibus et cuspidibus resistentes defendebant, telis enim et pixidum pulvere carentes...Quo impetu se continere non valentes multi de rupe alta decidentes colla confringunt...(FRB V, 388; překlad: „...Míšeňští pak jezdci se svými lidmi a s nimi spojenými sedmi nebo osmi tisíci vyjeli na horu, útokem a troubením napadli svrchu uvedený srub a obsadili příkop i viničnou věž. A když chtěli lézt na zeď, udělanou ze země kamení, a dvě ženy s jednou dívkou a asi s šestadvaceti muži, kteří tehdy zůstali v srubu, udatně kamením a sudlicemi odporující se bránili, neboť neměli šípy ani prach do houfnic...A za toho útoku /husitský protiútok, pozn. aut./ nemohouce se udržeti, mnozí se zřítily z vysoké skály...“, Vavřinec z Březové, 89). Po bitva pak Žižka nechal opevnění na Vítkově zesílit: “...Item facto supradicto miraculoso de hostium triumpho statim in crastino Ziska capitaneus convocata de Praga mulierum, virginum laicorumque multitudine propugnaculum sepius nominatum pluribus fossatis amplioribus et profundioribus ac muris et pluribus lignorum propugnaculis fortissime munivit, ut res visu cernitur. huic itaque monti et loco quidam Ziska a nomine fundatoris...” (FRB V, 389; překlad: „Rovněž po svrchu řečeném zázračném vítězství nad nepřáteli hned nazítří hejtman Žižka, svolav z Prahy množství žen, dívek a lidu světského, velmi silně ohradil tvrz častěji jmenovanou četnými většími a hlubšími příkopy, zdmi a četnými dřevěnými

sruby, jak to lze vskutku vidět. A tak tomu vrchu a místu někteří dali jméno Žižkov podle jména zakladatelova...“, Vavřinec z Březové, 90).

Průběh bitvy byl již mnohokrát zhodnocen (klíčovou úlohu má zejména nápaditá studie P. Čorneje – viz 1987, 111-147; další literatura viz Toman 1898, 306-311; Frankenger 1921, 62-87; Durdík 1953, 142-145; Polívka 1987; Šmahel 1993, 46-47; Čornej – Bělina 1993, 47-55; Čornej 2010, 259-265), nás však zajímá pouze několik detailů, vážících se k pevnůstce. Vítkov byl oproti Špitálskému poli převýšen o 90 m a po celé své délce byl velmi úzký, asi kolem 50 m. Žižka patrně využil západní konec ostrožny, na jehož konci stála viničná věž, kterou můžeme spatřit na prospektu J. Kozla a M. Peterleho z r. 1562. Celou ostrožnu v nevelké vzdálenosti od této věže nechal přetnout mělkým příkopem, za jehož eskarpou stály ony dva sruby umístěné na hlinitokamenité podezdívce. Není jasné, jak byly oba sruby umístěny, ale vzhledem k prostorovým vztahům je asi oprávněný předpoklad některých starších badatelů, že stály na koncích příčného valu, na hranách bočních svahů, a že tak umožňovaly flankování předpolí. Bylo by zajímavé zjistit, jak vypadala pevnůstka poté, co byla po bitvě zesílena dalšími sruby a příkopy. To je ale dnes již nemožné.

Zajímavé informace zjišťujeme i o průběhu **obležení Vyšehradu**, které vyvrcholilo ve známou bitvu ze dne 1. listopadu 1420 (popis událostí: Toman 1898, 312-318; Frankenger 1921, 94-108; Kejř 1986, 79-108; Šmahel 1988 a kol., 277; Čornej – Bělina 1993, 56-61; Šmahel 1993, 54-55 a 57-59; Dolejší – Křížek 2009, 46-48). Spojená husitská vojska již 15. září oblehla a sevřela Vyšehrad, Zikmundovu baštu v Praze, neprodyšným kruhem opevnění. Okolo hradu byly vykopány příkopy, navršeny valy, zřízeny zátarasy a nástrahy a vytvořeny postavení pro palné zbraně a praky (včetně velké pušky – bombardy - ukryté v kostele Na trávníčku, FRB V, 432). Na ostrově pod hradem (dnešní Císařská louka) byly postaveny dřevěné sruby jako předsunutá opevnění spojená s pravobřežím pontonovými lávkami, řeka byla proti lodím přehrazena řetězy a koly („*Ti hned uzavřeli řeku Vltavu nad ostrovem pod Vyšehradem kůly železem okovanými a řetězy tak, že žádná loď nemohla bez otevření volně plouti dolů. Přesto opevnili místo ostrova, postavivše na něm dvě jizby, kterým se říká obecně sruby, a vystavěli na obou koncích ostrova ze svázaných dřev cosi jako most, po kterém mohl každý přejíti.*“, Vavřinec z Březové, 152-155). O úspěšnosti obležení svědčí i fakt, že obráncům brzy došly zásoby, takže musely jíst koňské maso a měli málo vody (toho si povšiml Kejř 1986, 88). Jak celá situace dopadla, to již

víme. Posádka pod vedením Jan Šembery z Boskovic se dohodla s obléhatelem, že do 1. listopadu kapituluje, pokud nedostane od krále nějakou pomoc. Jeho vojska sice dorazila, ale pozdě – v den kapitulace. V následující bitvě pak utrpěla další porážku, která definitivně potvrdila ovládnutí Vyšehradu husity.

Vidíme tedy, že nejenom na hradech, ale i při prvních bitvách husitských válek jsou cíleně využívána valová opevnění a srubové konstrukce, a to v promyšlených a funkčních systémech. Mohly být tyto inovace všeobecně známy a užívány již před r. 1419?

Již jsme si řekli, že palné zbraně byly známy již před husitskými válkami. O střelném prachu referují již Marcus Graecus, Roger Bacon nebo Albertus Magnus ve 13. století (k vzniku a vývoji palných zbraní viz *Contamine 2004*, 168-179; *Klučina 2004*, 446-469; *McLachlan 2010*, 13-27; *Slanina 2012*, 13-14). První palné zbraně pak v Evropě nacházíme až od století následujícího, jak potvrzují nejenom ikonografické prameny ale i nesčetné archeologické nálezy. V Čechách jsou první výrobci palných zbraní – puškaři (puchsenmeister, pixidarius, bombardista) - připomínáni v Praze na Starém Městě k r. 1373 (*Winter 1906*, 151). K r. 1383 se uvádí Konrád, puškař krále Václava IV. Celkem nacházíme v písemných pramenech do r. 1419 šest puškařů pouze v Praze (*Winter 1906*, 151-152). Výrobce palných zbraní ale shledáme i na venkově – kupř. r. 1378 v Jičíně a r. 1396 ve Stříbře. O tom, že byly tyto zbraně žádané, svědčí i to, že i tak malé město, jako byla Bělá pod Bezdězem, si v l. 1417 a 1418 půjčovalo peníze “...pro bombardis...”, resp. “...pro bombardis alias za pussky...” (*Kalousek 1889*, č. 56 a 61, 31-32 a 34). Velice zajímavá jsou i zjištění vázaná ke komendám Řádu německých rytířů a jejich výzbroji. Díky dochovaným účetním knihám z l. 1382-1411 (ed. *Hemmerle 1967*) víme, že na řadě komend existovalo poměrně široké spektrum zbraní. Například na Blatně, nijak výrazném a poměrně nedávno založeném sídle (viz *Derner - Crkal 2012*, 45-86), byly v r. 1402 “...2 grosse buechsen und 3 cleyne buechsen...” a r. 1404 “...5 buechsen, 1 topf mit pulver. Item 15 bleyene kugelen czu den buchsen...” (*Hemmerle 1967*, č. 199, 110 a č. 267, 112). Jenom pro srovnání, v chomutovské komendě, nejdůležitější v českomoravské bailii bylo r. 1402 “...czwn grosse buchsen...” (*Hemmerle 1967*, č. 196, 96). A podobně dobře zásobených komend bychom našli v Čechách více. Nedávno k tomu poznamenal M. Čapský, že pořizování palných zbraní pro českomoravské komendy nebylo nahodilé, ale promyšlené (2007, 65). Vzhledem k výše řečenému se již nemůžeme divit, že

současníky udivovala početnost palných zbraní v rukou husitů (písemné doklady snesl *Durdík 1953*, 64). Ty totiž již byly běžnou vojenskou součástí. To nám konečně potvrzují i zmínky o jejich užívání. První písemný záznam o použití palných zbraní v Čechách se váže k obléhání arcibiskupského dvorce v Kyjích vojsky krále Václava IV. r. 1383 (*Menclová 1972*, 201). V r. 1398 kázal Václav IV. hotovosti města Zhořelce oblehnout hrad Ronov nedaleko Žitavy, s použitím malých a velkých pušek (*CDLS III*, 306). R. 1399 používalo královské vojsko při dobývání hradu Skála u Přeštic velkou pušku, tedy bombardu (*Sedláček 1893*, 174; *Novobilský – Rožmberský 2005*, 16; *Mařík 2012*, 7-8). V Evropě byly palné zbraně prvně použity při obléhání hradu Eltz v r. 1330, kdy pušky na hrad ještě střílely šípy. Spíše psychologický efekt mělo použití pušek při obléhání Meersbergu v Bádensku-Württembersku v r. 1334. O dalším použití palných zbraní slyšíme při obléhání hradu Mägdeberg v Bádensku-Württembersku švábskými městskými oddíly v r. 1378. Krátce na to použily nějaké pušky i Benátčané ve válce proti Janovu (*Losse 2013*, 31-32, 131). Tyto zmínky potvrzují užití palných zbraní při obléhání či obraně sídel, ale nejen ony. Vzácně je máme dochovány i v iluminacích rukopisů, jako třeba v rukopise Johannese Hartlieba “*Liber de arte bellica germanicus*” (č. 3069, uložen v Rakouské národní knihovně ve Vídni), který je datován k r. 1411 nebo v Bellifortis Konráda Kyesera z r. 1405 (iluminaci s vyobrazením hradu s baštou, z jejíž střílny trčí hlaveň houfnice najdeme v *Novobilský 2008*, 28; k rukopisu blíže viz *Krása 1974*, 56-57. Také známe několik případů, kdy byly použity v bitvách proti živým terčům. Pro nás asi nejzajímavější bude bitva u Grunwaldu (Tannenbergu) ze dne 15. července 1410 mezi polským královstvím a velkoknížectvím litevským na jedné straně a Řádem německých rytířů na straně druhé, jíž se – a to na obou stranách – účastnili také čeští žoldněři. Křižáci sice disponovali velkým množstvím dělostřelectva v předních liniích, ale jeho účinnost byla omezena vlhkým počasím (*Turnbull 2008*, 45). Můžeme tedy konstatovat, že již před husitskými válkami byly v Čechách palné zbraně známé a využívané, a že řada vojenských profesionálů s nimi měla své zkušenosti. A zároveň víme, že již na začátku husitských válek mnozí věděli, jak se proti nim bránit. Hledání odpovědi na nové zbraně muselo tedy proběhnout již dříve.

Podíváme-li se po současné interpretaci hradní architektury doby Václava IV., shledáme, že je většinou klasifikována jako již téměř zámecká. Údajně mělo dojít k potlačení vojenských složek na úkor těch reprezentativních a obytných (takto viz

Durdík 2001a, 41-66; *Durdík 2001b*, 63-76; *Durdík – Bolina 2001*, 181-197; *Záruba 2009*, 321-341; *Durdík 2012*, 364-368).

8.1. Točník

Lokalizace

Hrad se nachází na okrese Beroun v CHKO Křivoklátsko na jihozápadním cípu Zámeckého vrchu s maximální nadmořskou výškou okolo 452m n. m. (samotný hrad se rozkládá ve výškové úrovni okolo 445m). Při západní a severní straně protéká Stroupínský potok.

Hrad dělíme do několika částí – 1. oddíl s vnějším opevněním a 2. oddíl s předdvořím, 1., 2. a 3. nádvořím.

Historie

Bezpochyby jednou z nejvýznačnějších staveb doby václavské je hrad Točník, který je snad prvně zmiňován k r. 1398 („...of dem Toczenik dem huse...“, *CDLS III*, 275). Není jisté, zda se „*Ulricus capellanus de Tocznik*“ z r. 1390 (*LC V*, 22) vztahuje k hradní kapli na Točníku, i když je to velmi pravděpodobné. Rovněž tak údajné listiny sepsané na Točníku v l. 1383 a 1391 prozatím nejsou ověřitelné (nový rozbor nejstarších zmínek provedl *F. Záruba* (v *tisku*), který se domnívá, že zmínky jsou možná hodnověrné – zcela určitě ta z r. 1390 – a že hrad vznikl již v 2. pol. /! sic/ 80. let. Další zmínka o hradě pochází až z 15. září 1400, kdy král Václav IV. poručil pracovat „...an dem Graben umbe die Veste...“ (*Záruba v tisku*). K r. 1405 se zde patrně ještě pracovalo, protože se tehdy zmiňuje „...in Tocznik et Johanni lapicide de *ibidem*...“ (*AČ XXXV*, 280). Později se Točník stal oblíbeným sídlem královým, a to až do výstavby Nového Hradu u Kunratic v l. 1411-12, který jej nahradil. Točník nadále spravoval purkrabí, označovaný jako camerarius, kterým byl nejpozději r. 1404 jmenován vladyka Bohuše z Draškova (*Sedláček 1889*, 153). Po Václavově smrti Točník občasně obýval i jeho bratr Zikmund a to až do r. 1421, kdy jej spolu se Žebrákem zastavil Erkingerovi ze Seinsheimu a na Schwarzenbergu (nedochovaný zápis byl učiněn až 9. září 1422, *Sedláček 1889*, 155). Nedlouho poté, 14. května

1421, byl domluven sňatek mezi Erkingerovým synem Hermannem a Eliškou, dcerou Bedřicha z Kolovrat. Ženichovo obvěnění nevěsty bylo pojištěno důchody z obou hradů, které byly navíc jako pojistka předány Bedřichovi z Kolovrat a jeho bratru Hanušovi (*Sedláček 1898*, 155). Kolovratové patřili k předním exponentům katolické strany, takže je s podivem, že spojená vojska tábořská a sirotčí oblehla hrady až 2. května 1425. Bartošek z Drahonic vypráví: „*Deinde ipso anno die s. Sigismundi ad castra Zebrak et Tocznik venerunt equitum nonigenti et peditum VII milia et per tres dies non valentes castra lucrare civitates Zebrak et Horzowicze concremaverunt; et dominus Hanusius de Kolowrat tunc castrum Zebrak tenuit.*“ (*FRB V*, 593; překlad „*Potom ještě v tom roce na den sv. Zikmunda přišli k hradům Žebráku a Točniku v počtu devíti set jezdců a sedmi tisíc pěších a po marném třídenním dobývání hradů vypálili města Žebrák a Hořovice, tehdy držel hrad Žebrák pan Hanuš z Kolovrat.*“, *Bartošek z Drahonic*, 234). V r. 1430 při příležitosti předání části panství Hermannem ze Seinsheimu Hanušovi z Kolovrat byl sepsán hradní inventář, ve kterém se mimo jiné dočteme o vybavení Točniku palnými zbraněmi: „*Item die Wildensteinka püchsen. Item ein steinpüchs hinter der swartzen stuben. Item ein steinpüchs neben dem thurn unter dem schirme. Eine kleine steinpüchs auf dem gewelbe im thurn. Item ein lannge tharraspüchs auch daselbst. Item ein Troyanitz püchs auch daselbst. Item oben im thurn ein tarraspüchs auf redern. Item ein Troyanitz püchsen bey derselben püchsen. Item aber ein tharraspüchsen oben im thurn. Item ein Troyanitz hanntpüchsen im thurn...Item hieniden im thurn 11 hantpüchsen und mere zwu Troyanitz püchsen...*“ (tedy „*Puška Vildštejnka. Dělo /steinbüchse může být jakákoliv větší ráže na kamenné koule/ za černou světnicí. Dělo vedle věže pod stříškou. Malé dělo ve sklenuté místnosti ve věži. Dlouhá tarasnice tamtéž. Puška trojanice tamtéž. Nahoře ve věži jedna tarasnice na podvozku /asi houfnice?/. Puška trojanice při téže pušce. Tarasnice nahoře ve věži. Ručnice trojanice ve věži...Dole ve věži 11 ručnic a dále dvě trojanice pušky...*“; edice něm. originál v: *Pangerl 1876*, 71, překlad autor). Na hradě tedy v r. 1430 existovalo 7 větších děl (Vildštejnka, tarasnice, houfnice, steinbüchse) a 16 ručnic. Zbylá část panství byla oběma Seinsheimi postoupena kolovratským bratrům r. 1433, ale Zikmundovo potvrzení pochází až z r. 1437 (*AČ II*, č. 525, 450). Snad tím důvodem byl i příklon Hanuše na stranu husitů, což byla v jeho případě ovšem holá nutnost. Pozdější český král Jiří z Poděbrad nakonec hrad Točník, který byl stále zástavou, od katolíka Hanuše z Kolovrat (syn předchozího Hanuše) vyplatil a r. 1461 předal svým synům Viktorinovi, Bočkovi, Jindřichovi a Hynkovi

(*AC XV*, č. 123, 237-238). Krátce nato hrad znovu upadl do zástavy, tentokrát Fridrichovi ze Šumberka a na Perštejně (*Sedláček 1889*, 158). Zdá se, že neobyčejně lstivý Jiří chtěl pouze vyplatit hrad z rukou kolovratského rodu, který s ním nacházel jen pramálo společné řeči. Ještě v r. 1475 Šumberk ovládal hrad, ale nejpozději r. 1484 jej Vladislav II. Jagellonský zastavil Burianovi z Gutštejna. Po jeho smrti v r. 1489 hrad získal Kryštof, který nakonec Žebrák s Točníkem musel vrátit králi za polovinu ceny, neboť sám byl pro své spory a dluhy odsouzen ke ztrátě cti a hrdla (*Sedláček 1889*, 158). Po Vladislavově smrti se hradu ujal Zdeněk Lev z Rožmitálu, který si tak kompenzoval obrovské dluhy u Jagellonce. Dlouho zde však nepobyl, neboť již v r. 1522 hrad ze zástavy vyplatil Jan z Vartenberka, pověřený tím přímo králem Ludvíkem. Ten mu zároveň povolil na sešlém hradě prostavět 750 kop gr. a ke kopání studně 500 kop gr. (*Sedláček 1889*, 159). Roku 1534 přešel hrad výměnou za Hrubý Rohozec na Krajíře z Krajku, nejprve Volfa staršího a pak jeho strýce Volfa mladšího. Ten získal dalších 500 kop gr. na stavební úpravy, jestli je ale Točníku skutečně prostavěl nebo použil na hledání pokladů jako na Žebráku, jak o něm nepěkně píše A. Sedláček (*Sedláček 1889*, 159), nevíme. R. 1544 Točník opět změnil svého majitele, tentokrát se jím stal Jan mladší z Valdštejna a na Peruci, který r. 1549 získal dalších 500 kop na stavební úpravy (*Sedláček 1889*, 159). Ferdinand I. hrad r. 1552 vykoupil, ale ještě téhož roku jej zastavil Janu staršímu z Lobkovic a na Zbiroze, který o pět let později Točník získal do dědičného držení (*Sedláček 1889*, 160). V lobkovickém rodě se udržel až do r. 1594, kdy byl Rudolfem II. zkonfiskován Ladislavu, nešťastně zamotaném do známého spiknutí Jiřího Popela. Poté hrad pomalu chátral, ale ještě během třicetileté války mnohokrát posloužil jako dobrý úkryt obyvatelstvu. Posléze už byl využíván jenom hospodářsky a dále se rozpadal. S výjimkou paláce a kaple, které byly udržovány až do současnosti.

Popis

Hrad Točník by vystavěn na konci hřbetu křemencového bradla, výrazně převýšeného vůči svému okolí. Západní, severní a jižní strany jsou velmi strmé, směrem na východ je svah jen mírný, pokračuje zde úzké bradlo. Místo pro nový hrad bylo zvoleno velmi dobře, poskytovalo nejenom dobrou polohu pro obranu, vzhledem k přítomnosti druhé hradu Žebráku a důležité komunikace mělo i výrazný symbolický a reprezentační aspekt.

Přístupová cesta pomalu stoupala od hradu Žebráku severovýchodním směrem až k místu asi 400m východně od čelního paláce, zde se prudce stočila a zvolna postupovala pod bradlem východním směrem – úvoz je patrný v lese nad dnešní komunikací (obr. 117:1). Po necelých 300m dospěla téměř na vrchol bradla a zároveň i před první oddíl hradu.

Hrad se rozpadá do dvou oddílů, které můžeme dále členit. Zatímco první byl popsán teprve nedávno (*Kypta – Richterová 2003*, 699-703; jejich článek je reakcí na rozpačitou interpretaci objektů u *Benková – Čtverák 2002*, 545-552, kteří ještě nevěděli, kam relikty zařadit), druhý (hradní jádro) byl a je předmětem zájmu mnoha badatelů již dlouhou dobu (literatura uvedena v *Durdík 1999*, 555-556).

První oddíl je dnes silně poničen rozsáhlými úpravami, souvisejích převážně s úpravou komunikací. Původně je asi tvořil masivní zemní násep A vymezující čtvrtkruhové prostranství (obr. 117:2; 118). Násep je ještě dnes oproti nádvoří za ním 5-7 m vysoký, šířka koruny se pohybuje kolem 5m. Jeho severní strana je sice mírně narušena, ale můžeme si zde všimnout nepoškozeného svahu, který ukazuje, že násep zde končil a nepokračoval podél severní hrany prvního oddílu. Skalní výchozy prozrazují, že celý objem tělesa nebyl nasypán, ale využívá skalního bradla. Přímou proti skalnímu bradlu z náspu vystupuje polooválná zemní bašta B (obr. 117:3), jejíž horní plocha je asi o 7 m níže než horní hrana náspu nad ní. Přístup k ní patrně vedl po úzké cestě při severní hraně valu. Vnější linii náspu A obíhá mělký a úzký příkop C (obr. 117:4), před nímž je ještě násep D (obr. 117:5). Také baštu obíhá příkop E (obr. 117:6), jeho dno je však o 2,5 výše než dno příkopu C okolo valu A. Stejně jako tento příkop E, je i násep F (obr. 117:7) před ním min o 2m výš než násep D. Celý komplex E a F jakoby tedy před baštou B tvořil samostatnou převýšenou jednotku. Před linií náspu F je ještě vysunut úzký výběžek G (obr. 117:8), který ale má pouze přírodní charakter. Přímou proti tomuto místu směřuje přístupová komunikace. Ta zde musela překonat příkop, kterým vede dnešní cesta. Most probíhal mírně šikmo, patrně vyúsťoval někde pod baštou B. Při jižní straně příkopu se dnešní cesta rozdvouje: vpravo běží příkopem nová cesta, vlevo podél jihovýchodního čela opevnění komunikace ze 16. stol. (obr. 117:9). Ta oběhla celý jižní bok hradu, sledována na vnější straně parapetní zdi se střílnami (obr. 117:11 a 12, nejlépe patrná pod jádrem, zachytilná ovšem už od bašty H) a vstoupila do zadní brány v západním cípu. Velice zajímavé je, že v podstatě ve výškové úrovni obou zmiňovaných komunikací na

severozápadní a jihozápadní roh prvního oddílu navazují dva vysunuté útvary. Oba dva nejspíše nesouvisí s vyhazováním zeminy při hloubení příkopu (to by byly přímo pod ním), ale mají svůj účel. Oba mají charakter půlkruhových sypaných bašt, severozápadní je ovšem výrazně menší. Na severní straně 1. oddílu, asi o 13 m níže než je plocha nádvoří, narazíme na další komplex (obr. 117:13). Skládá se z příkopu L a náspu K, vysokého kolem 2 m, jehož západní koruna je oproti východní nápadně zesílena ze 2m na 5. Násep je zde také terasovitě odstupňován.

První oddíl je od druhého oddělen výrazným příkopem (obr. 117:14), v němž se až do r. 1525 nacházel hlavní vodní zdroj – cisterna. Ten překonával dřevěný most opřený o dva pilíře, který ústil do kdysi impozantní branské věže. Další věž se nacházela i při záhlaví mostu, kde je dodnes dochována její vlčí jáma.

Zmíněnou branskou věží se vstupovalo na předdvoří (obr. 117:15), vlastně mohutného barbakánu, přilepeného k severní straně lichoběžného hradního jádra. Předdvoří bylo vybaveno patrně jen lehčí zástavbou (T. Durdík to odmítá – viz 1999, 554). Další věžovitou branou v jihozápadním koutě předdvoří se vstupovalo na 1. nádvoří (obr. 117:16). Před bránou, vybavenou padacím mostem pro pěší, byl také dnes již zasypaný příkop.

První nádvoří dnes nese pouze zbytky renesanční hospodářské budovy a studny z r. 1525. Také zeď, která dnes odděluje první a druhé nádvoří je mladší, ale snad je oprávněné na jejím místě očekávat i nějakou starší předchůdkyni. Druhé nádvoří je ze tří stran kompletně zastavěno (obr. 117:17). Zástavbu tvořil palác pro hosty na půdorysu písmene L a starší stavba přiléhající k hranolové věži. Ta však již patřila k třetímu nádvoří (obr. 117:18).

To bylo vyhrazeno panovníkovi. Přístup vedl branou procházející úzkým západním křídlem. To, stejně jako jižní křídlo, přiléhalo ke skále. Na jejím vrcholu stála zcela vysunutá hranolová věž. Hlavní stavbou však byl obdélný trojtraktový palác, nabývající až věžových dimenzí, jehož čelní strana, vysunutá nad příkop, byla lehce vyklenuta (obr. 119). K zástavbě 3. nádvoří se na jihu přikládal menší jižní dvorek, snad s funkcí parkánu, v renesanci zastavěný obytnou stavbou.

V západním cípu areálu najdeme mladší bránu umístěnou v s ní současném parkánu, kde je ještě umístěna menší budova – strážnice (obr. 117:19). Na mladší bránu byla

také přenesena torza výzdoby z původní branské věže předdvoří, která byla tehdy zdemolována a zazděna. V souvislosti se změnou komunikačního schématu vznikla podél vnější hrany nové cesty při jižní straně druhého oddílu nízká zeď se střílnami pro ručnice. Při severní straně jádra najdeme pod obvodovou zdí torzo parkánu, lemovaného místy valem (zvláště pod dnešním předdvořím).

Interpretace

Zatím poslední interpretaci stavebního vývoje hradu podal ve své diplomové práci *F. Záruba* (v tisku). Podle jeho přesvědčivě zdůvodněné analýzy k nejstarší fázi patří velká věž a k ní přiléhající západní stavba, obě zcela odlišného charakteru než jaký má zbylá václavská část hradu. Do tohoto hrádku se vstupovalo z východu po skalním bradle dosud dochovaným portálem ve věži. Původní stavbu z 80. let interpretoval jako „loveckou chatu“ tvořící se Žebrákem hradní dvojicí (Záruba 20 ,).

D. Menclová (1958, 7-9; 1972, 153-155) o důvodech výstavby poznamenává, že je vyvolal jak požár Žebráku v r. 1395, tak i potupné zajetí krále o rok dříve a následný nebyvalý vzrůst Václavových aktivit v Říši. Hrad by tak musel být již za tři roky výstavby obyvatelný, protože na něm r. 1398 Václav pobýval. To se příliš nepozdává *F. Zárubovi* (v tisku), který tak krátkou dobu výstavby odmítá a navrhuje klást výstavbu do staršího období. Podle něj by v 80. letech měla být postavena nejen nejstarší část hradu, ale zároveň mělo dojít i k následné stavební etapě. Zde ovšem D. Menclové odporuje neprávem. Nový Hrad u Kunratic byl zbudován ve velmi krátké době 2 let a architektonicky byl podle skromných pozůstatků na tom podobně jako Točnick. Navíc podle shora uvedených písemných pramenů víme, že se zde stavělo ještě určitě v r. 1400, ne-li dokonce i r. 1405. A to je už docela dost času.

Ať už si myslíme o chronologickém zařazení 2. fáze výstavby cokoliv, jedno je jisté, její architektonický rozměr je neuvěřitelný. V této době vzniká téměř celý hrad v dochovaném rozsahu, kromě renesanční zástavby na 1. nádvoří a obou parkánech. Kromě předdvoří bylo vše stavěno bez jakýchkoli spár, tedy podle původního záměru. Rovněž není jisté, zda předdvoří nebylo stavěno v jistém časovém odstupu, i když se asi určitě nejedná o jinou stavební etapu (takto uvažuje *Záruba* v tisku). Zcela jistě muselo být budováno okolo r. 1400, kdy byl hlouben příkop, protože je s ním stavebně svázáno. Během druhé fáze vzniká v druhém oddíle objekt s výraznou obytnou a reprezentativní složkou. Obranné složky jsou omezeny na krytí mostu z

dvou branských věží na jeho koncích, ochozy na hradbách a předdvoří, které mělo funkci barbakánu. V celém areálu neznáme hospodářské budovy, i když je můžeme předpokládat na předdvoří nebo na 1. nádvoří. Anebo v 1. oddíle.

A jak vůbec můžeme první oddíl interpretovat? Hlavní násep A spolu s baštou B zcela jistě sloužil k pohybu obránců a možnému umístění lafetovaných palných zbraní, takže musel být završen ochozy či sruby. V tomto ohledu je velmi zajímavá terénní deprese na vrcholu náspu A, namířená proti původní přístupové komunikaci. Její půdorys má tvar s rozšířenou vnitřní a zúženou vnější částí. Vzhledem k možným recentním zásahům ale není jasné její stáří. Stejně tak mohly pro pohyb obránců sloužit i vnější linie náspu a příkopů, i když nemůžeme ani vyloučit jejich roli pasivní překážky, která mohla být zesílena ještě dalšími prvky (kúly, zátarasy, španělští jezdcí, ježci, atd.). Hlavní val zároveň působil jako mohutný štít proti jedinému možnému místu, odkud bylo možno na hrad střílet. Bašta B jistě mohla pojmout i lafetované zbraně, ale komunikace, která k ní přistupuje je příliš úzká. Z bašty také není příliš dobrý rozhled. Vlastně je vidět pouze vrchol bradla před hradem. Proto spíše předpokládáme, že větší ráže byly umístěny na náspu A, kdežto bašta B byla určena pro střelce z ručnic, jejichž úkolem bylo mj. střežit bránu do prvního oddílu, která se musela nacházet někde při její severní straně. Z jižní bašty H a z hlavního náspu A mohl být sledován dlouhý úsek cesty pod hradem. Poslední úsek komunikace kontrolovaly již všechny obranné prvky, kromě severního úseku. Přístup tak byl pod plnou kontrolou obránců. A zde se dostáváme k podstatnému detailu. Jak je vlastně starý první oddíl, a jsou všechny části současné?

Už J. Kypta s J. Rychterovou předpokládali, že hlavní násep A vznikl současně se stavbou hradu, v průběhu 15. století mohl být navyšován, čelní bašta B vzniká před změnou komunikačního schématu r. 1525 a vnější násep D a F pak až po ní (2003, 702; podobně i *Durdík 2005*, 109, který násep A datuje do 15. st., baštu B do pokročilého 15. či spíše přel. 15./16. st., další úpravy předpokládá v 16. století). Naznačená hypotéza sice může být reálná, ale zároveň můžeme předpokládat i výstavbu celého tělesa vnějšího opevnění v návaznosti na hloubení příkopu r. 1400. Materiál z něj zcela jistě nebyl vyhazován, to bychom našli ve svahu pod ním výkopky zeminy a kamene. Ten tedy musel být použit jinde, přičemž jediné možné uplatnění je na náspech a baštách. Zároveň celý systém působí homogenním dojmem, což ale může být pouze klam. Zcela určitě byla větší část prvního oddílu hotová již

k r. 1430. Velké množství palných zbraní zmiňovaných v inventáři, zvláště těch těžších, nebylo možné úspěšně použít v jádře hradu, protože tam pro ně nebyla žádná platforma. Zato na hlavním náspu a na baštách bylo místa více než dost.

Pro naši domněnku o současné výstavbě obou hradních oddílů svědčí i otvory jádra hradu. Na jeho vnější straně najdeme dva portálky s vpadlinou pro padací můstek. Oba byly různě interpretovány, včetně zcela fantastické úvahy, že mohly sloužit pro případný útěk stihomamem postiženého Václava IV. Ponechme stranou tuto jistě urážlivou smyšlenku, nemající reálnou oporu. Ostatně stejně nesmyslné jsou údajné chodbičky v paláci, místa, kde se mohl Václav schovávat. Pozorným rozborem totiž zjistíme, že údajné schovávačky jsou jenom chodby na pavlače, portály, můstky a prevéty. Jeden z portálů najdem na hradební zdi prvního nádvoří, mezi palácem a čelní stranou předdvoří. Ústí blízko cisterny a zároveň je umístěn hned v blízkosti vstupu do kuchyně v paláci. Zdá se, že sloužil převážně k zásobování vodou. Druhý portálek najdeme přímo v paláci, v jeho 1. patře. Vede z místnosti přiléhající k audienčnímu sálu (pozdější kaple). Zadíváme-li se na čelní stěnu paláce, uvidíme pod ním další, dnes již zazděný otvor, vedoucí do jedné z přízemních místností. A aby těchto vstupů nebylo málo, uvidíme ještě jeden (také druhotně zazděný) vlevo od toho předešlého. Ten však ústí na dvorek při jižní straně paláce. Ale jak je můžeme interpretovat? Nejprve si povšimněme, že pod dvěma otvory z paláce se nachází výrazný skalní blok, který byl ponechán neodtěžený v příkopu a který mohl nést dřevěnou schodišťovou konstrukci pro horní portál. Od dolního vstupu vede skálou úzká cestička, někdy je patrné odsekání kamene. Oba portály, stejně jako skalní blok v příkopu směřují na jihovýchodní konec náspu A prvního oddílu. Povšimněme si také, že celý příkop je vysekán stupňovitě, uprostřed je nejvyšší a směrem k jižnímu a severnímu konci terasovitě klesá. Zmíněný skalní blok příkop člení a uzavírá, stejně jako terasa pod mostem na severní straně. Portál nacházející se vedle paláce na zdi jižního dvorku (parkánu) ústí na nižší terasu v příkopu, pod zmiňovaný ponechaný skalní blok. Dále je velmi podstatná informace, že oba palácové portálky vedou z místností, které jsou spojovány s pobytem oddílů panovníkovi strážce či vojenské posádky. Z toho všeho usuzujeme, že ostatní tři portály (dva z paláce, jeden z parkánu) souvisí s potřebou rychlého výpadu jednotek z jádra hradu do předpolí. – Zde si musíme uvědomit, že jinak by oddíly musely pospíchat přes druhé a první nádvoří, do předdvoří a přes most, což by vzhledem k množství bran a délce cesty

bylo jistě zdlouhavější. Zatímco portálky z paláce by umožňovaly přístup do dvora prvního oddílu, na násep A a na baštu B, portál v jižním parkánu by umožňoval přístup na baštu H a odtud dále na vnější opevnění prvního oddílu – násypy D, F a K. Co je však zásadní, tak to je ten prostý fakt, že všechny portály jsou původní a pocházejí z doby výstavby hradu.

Zároveň je zajímavé, jak by případná existence prvního oddílu v celém jeho rozsahu proměnila dosavadní interpretaci celého hradu. O něm se s oblibou tvrdí, že je popřením veškerých zásad obranyschopnosti, svědectvím o bezstarostnosti a rozvíjení obytných složek (*Durdík 1999, 555; Durdík – Sušický 2000, 133*). Nepředstavitelná je zejména přítomnost vodního zdroje v příkopu, palác v čele hradu, navíc otevřený velkými okny a portálky. V okamžiku, kdy by byl původní součástí hradu i první oddíl, pak by celá hypotéza o nedostatku obranné složky padla. Kolem roku 1400 bychom tak v Čechách našli hrad, který by představoval naprostý unikát. Nejenom po architektonické a reprezentační stránce, ale i z hlediska obranných technologií. A teď je na místě další závažná otázka: najdeme v Čechách ještě nějaké podobné stavby?

8.2. Hradní architektura doby Václava IV. v Čechách

Za Václava IV. nevzniklo mnoho hradů. Rovnou můžeme vynechat městské hrady Králův Dvůr na Starém Městě pražském, Hrádek na Zderaze, Hrádek v Kutné Hoře, Vlašský dvůr nebo Biskupův dvůr na Malé Straně. Jednak představují velmi specifické objekty a pak hlavně zejména o prvních dvou a posledním toho příliš nevíme. Rozsáhlou přestavbou prošel hrad **Křivoklát** (okr. Rakovník; *Sedláček 1891, 1-46; Kaše – Outrata – Helfert 1983; Benešovská 1985; Benešovská - Žižka 1987; Durdík 1997, 217-228; Durdík 1999, 299-303; Durdík 2002, 50; Durdík 2003, s.p. ; Záruba 2009, 331-332; Durdík 2011, 57-58 a Razím 2010; zde i obsáhlá literatura*). Dnes již víme, že při václavské přestavbě nezískal starší trojdílný hrad nový parkán ani novou bránu, tzv. prochoditou věž (takto viz *Durdík 1999, 300-301*), ta zde patrně existovala již dříve (*Razím 2010, 134-135*). Nové nebylo ani purkrabství (*Razím 2010, 150-151*). Nová zástavba se koncentrovala mimo hrad. Na severozápadním opyši vybíhal dlouhým krčkem z parkánu manský dům (*Durdík 1988, 285-298*), který

zároveň fungoval jako druhý vstup do hradu. Podobná stavba s věží a palácem se nacházela i na protější jihozápadní opyši. Doposud nebyla zvažována jejich obranná funkce, pouze obytná. Je však možné, že obě stavby měly i výrazný vojenský účel, z jejich ochozů a věží bylo možno kontrolovat dlouhé úseky cest pod hradem, stejně jako prostor před hradem i v parkánu. Slabinou však zůstávala strana východní, které dominovala válcová věž. Kolem ní se v ostrém úhlu zalamovala obvodová hradba, tvořící zde břit. Prostor mezi věží a tímto břitem je nyní vyplněn, takže vlastně vytváří masivní štít, který jen těžko můžeme nazvat bollwerkem. Otázkou zůstává stáří tohoto útvaru. T. Durdík je ve všech svých pracech datuje do přemyslovského období, podle něj byl součástí původního záměru (např. *Durdík 1999*, obr. 641). Další autoři jsou však již opatrnější (*Razím 2010*, 121 a 129). V úvahu připadají dvě možnosti datace, buď do václavské nebo vladislavské přestavby. Většinou asi bude upřednostňováno mladší období, vzhledem k rozsáhlému vylepšování hradu o bašty a dokonce i jeden bollwerk (viz *Durdík 2008*, 177-183). Zároveň však víme, že něco podobného vzniká i na Novém Hradě u Kunratic. Jak uvidíme ještě dále, je i zde proti směru přístupu obvodová hradba zahrocena v masivní břit, nabývající dojmu štítové zdi. Zjistit stáří křivoklátského útvaru tak bude velmi naléhavým úkolem. Kromě obou vysunutých komplexů na opyších však na václavském Křivoklátě nenacházíme žádné další doklady vylepšení obrany, zdá se, že ta se spoléhala na dosavadní věže (Prochoditá ale byla právě tehdy zvýšena! – viz *Razím 2010*, 134) a hradební ochozy.

Mnoho toho nevíme o **Lokti** (okr. Sokolov), který nechal Václav přestavět (*Sedláček 1905*, 15-29; *Anderle 1998*, 3-12; *Durdík 1999*, 343-346; *Durdík 2002*, 62; *Durdík 2005*, 59; *Durdík 2008*, 71; *Záruba 2009*, 328). Během přestavby staršího románského hradu na konci 14. stol. (prvně zmíněného r. 1234) se změnilo komunikační schéma, starší východní brána byla zbořena. Nová cesta byla vedena pod východním a jižním okrajem jádra až ke čtyřem kulisovým branám, přistavěným k dominantní skále, na které stála románská věž. Ty tak vytvářely velmi zajímavý přístupový koridor. Během přestavby byla ještě vystavěna z líce hradby vysunutá a výrazně zalomená budova tzv. markrabství na jihozápadě a mírně předstupující stavba tzv. hejtmanství na jihovýchodě. Bohužel do dnešní doby došlo k zániku mnoha konstrukcí, takže není možné posoudit obranyschopnost hradu. Překvapující je jistě úplná absence příkopů před branami, i když vzhledem k umístění hradu nebyly již tak nutné. Zajímavým počinem je přístupový koridor, tedy prvek, který je sice většího

stáří, ale pro nějž bylo hlavním obdobím rozvíjení právě 15. století. Podle naznačených indicií mohlo představovat nové opevnění výrazně progresivní prvek, který obohatil starší románskou fortifikaci. Ostatně příkře spadající skalní terén přílišné rozvíjení půdorysu neumožňoval. Celá přestavba důležitého hradu, který byl už v *Majestas Carolina* jmenován jako nezcizitelný, vedla především k rozvíjení obytných složek.

Dvorská huť se podílela i na přestavbě hradu **Žebráku** (okr. Beroun; *Sedláček 1889*, 140-164; *Durdík 1993*; *Durdík 1999*, 641-642; *Durdík – Sušický 2000*, 165-167; *Razím 2003*, 63-78, tam i základní literatura; *Záruba 2009*, 325-326). Starší fáze sídla byla vybavená jádrem s čelní válcovou věží, dvorkem, velkou válcovou věží obtočené hradbou na způsob pláště a palácem, které byly na úzkém bradle řazeny za sebou ve směru ZZJ-VVS. Na severní, západní a jižní straně se k jádru ve svahu připojovalo předhradí, přístupné branskou věží. Za Karla IV. vznikla na východním konci bradla nad příkopem kaple. Václav IV. hrad přestavěl, a to dokonce dvakrát – v r. 1395 totiž vyhořel. Během této přestavby byl zcela pozměněn východní palác jádra a mezi oběma válcovými věžemi, na úzkém dvorku, vznikl palác západní. Pro tento účel musela být západnější z věží částečně ubourána. Jádro tak bylo zastavěno téměř kompaktním palácem. Zároveň byla zvýšena velká věž. Tehdy také došlo k zesílení hradby předhradí a rozšíření zástavby do jeho jižní části. Nové hospodářské prostory se koncentrovaly do prostoru jihovýchodně od hradu, kde jsou dodnes dochovány ve zdivu dosud stojících staveb. Také západní palác předhradí byl donedávna interpretován jako Václavova stavba, nověji byl však na základě dendrodat předatován do období po přelomu l. 1424/25, kdy byl smýcen jeden z trámů (*Razím 2003*, 72). Stavba byla přitom interpretována jako jakýsi sjezdový palác, vystavěný bratry Hanušem a Bedřichem z Kolovrat a určený pro potřeby sjezdu významných zemských osobností z r. 1427 (tuto interpretaci odmítá *Záruba v tisku*). Velkou otázkou zůstává stáří dvou rybníků pod hradem, které podle některých badatelů přísluší nejpozději václavské fázi (*Durdík 1999*, 642). Václavská přestavba Žebráku sledovala nejenom rozvíjení obytných a reprezentačním složek, ale i zlepšování obranných složek, i když jen pasivních. Významné je zejména zesílení hradeb předhradí, a pakliže to přísluší stejnému období, pak i výstavba rybníků. Co je však důležitější, tak to je prostý fakt přítomnosti nedalekého Točnicku. Při posuzování obrannyschopnosti je totiž potřeba posuzovat oba objekty jako jeden komplex. Zdá se,

že i v tomto smyslu lze spatřovat smysl výstavby Točnicku a zároveň obnovení Žebráku po jeho požáru r. 1395. Obranné kvality a zároveň nebezpečnost takové hradní dvojice více než dobře ilustruje jediný a ještě pouze třídní pokus husitů o dobytí výjimečné katolické bašty z r. 1425 (*FRB V*, 593). Uvážíme-li ještě, že oba hrady byly během husitských válek součástí kompaktního území příslušejícího katolické šlechtě (*Razím 2003*, 73), pak nás nepřekvapí ani jistá bezstarostnost ve výstavbě nového „sjezdového“ paláce.

Posledním královským hradem, který Václav IV. založil, je **Nový Hrad u Kunratic** (okr. Praha 4; *Sedláček 1927*, 230-235; *Drobná 1953*, 197-200; *Menclová 1972*, 176-179; *Durdík 1984*, 173-190; *Durdík 1999*, 389-390; *Durdík - Sušický 2000*, 95-97; *Záruba 2009*, 338-339). Stavba hradu započala r. 1411 a r. 1412 zde král již pobýval. Pravděpodobně jej neplánoval jako pouhý letohrádek, jak kdysi tvrdila D. Menclová (1972, 177), ale i reprezentativním a státním příležitostí. Tomu odpovídá i jeho bohaté vybavení, dokumentované bohužel nepublikovaným archeol. výzkumem L. Jansové v l. 1928-29. Po Václavově smrti se hrad stal pevnou baštou Zikmunda, takže se nelze divit, že již 31. prosince 1420 sem přitrhla vojska pražanů a hrad oblehla. Doklady tohoto obléhání ještě dodnes najdeme na ostrožně před hradem, včetně velmi zajímavých obranných prvků husitského ležení. Vavřinec z Březové se zmiňuje o tom, že nejprve třemi praký a puškami zničili všechny hradní střechy a poté, co dosáhli hradního příkopu, zdvihli na jeho okraji další prak, s jehož pomocí rozstříleli všechna podsebití („...*de pixidibus et tribus machinis quottidie innumeros ad castrum lapides proiciunt, ita quod omnia tecta lapidibus machinarum concusserunt, et propinquius super fossata appropinquantes parvam erigunt machinam, de qua praczate propugnacula defendencium concusserunt...*“, *FRB V*, 465-466). Hejtman z Frumštejna pak již nemohl udělat nic jiného, než se 25. ledna vzdát. Hrad byl vyrabován a o tři dny později i vypálen. Dílo zkázy dokonala zcela nesmyslná a barbarská demolice zřícenin r. 1881. Hrad, postrádající předhradí, byl od ostrožny oddělen příkopem a ve svahu obehnán opevněním navazujícím na něj. Dnes má charakter valu, který obklopuje celý hrad, i když je někde přesypán. D. Menclová píše, že celý hrad obklopoval příkop a na jeho vnější straně stál val, „*obklopený hluboko ve svahu parkánem, uzavřeným slabší zdí*“ (*Menclová 1972*, 177). Celou situaci bude nejspíše možné intepretovat jako Jádru se rozpadalo do několika částí. Přístupová cesta přešla přes most a čtverhrannou branou vstoupila do parkánu, který

obíhal celé jádro. V polovině délky severozápadní strany jádra se vstupovalo věžovou branou s kolébkovým mostem na vnitřní nádvoří. Dnes je jeho zástavba poničená, nicméně můžeme předpokládat, že byla souvislá. Hlavní stavbou byl palác, rozložený mezi čelem hradu a 2. branou při severozápadní straně. Velmi zajímavé je právě zmíněné čelo, které proti směru přístupu svírá téměř pravý úhel a navíc je zde nápadně zesíleno. Vytváří zde tak jakousi štítovou zeď ve formě bříty. Hrad je z obranného hlediska velice zajímavý. Proti směru přístupu se obracel jakýmsi břitem-štítem, což můžeme dokonce i interpretovat jako štítovou zeď. Stejně tak i palác byl natočen k přístupu svou užší stranou. Velká pozornost byla věnována branám, z nichž alespoň o té druhé dokážeme říci něco bližšího. Velmi zajímavá bude úloha valu, který navazoval na šijový příkop, jehož fungování si nedovedeme vysvětlit. Prozatím můžeme hodnotit možnosti obrany jako velmi pasivní, což se koneckonců potvrdilo i při zimním obléhání na přelomu l. 1420-21. Po zničení všech dřevěných ochozů už nebylo, jak hrad dále bránit. S jeho zánikem jakoby končila jedna celá doba, neúcta dobyvatelům k knižním skvostům zde chovaným Václavovou péčí je toho dalším symbolem.

Vedle královských hradů bylo za Václavovy vlády zbudováno či přestavěno i několik dalších sídel mocných mužů. Někdy před r. 1395 byl arcibiskupem Janem z Jenštejna přestavěn **Helfenburk** u Úštěka (okr. Litoměřice; *Sedláček 1923*, 96-104; *Durdík 1999*, 157-158; k hradu naposledy *Gabriel – Panáček – Podroužek 2011*, shrnutí zejm. 369-371, zde i starší literatura). K starší stavbě rozložené na pískovcových blocích nově přibyl tzv. Parkán, tedy výjimečně dobře dochovaný vnější hradební okruh, prolomený na jihovýchodní straně soustavou dvou kulisových bran. Nad nimi, na nejvyšším místě, se vypínala hranolová obytná věž. Ta byla vestavěna do trasy původní komunikace, směřující po vrcholu hřebene. Další a tentokrát menší věž stála v zadní špici obvodového opevnění. Přestavba hradu směřovala k posílení obranných a obytných složek (kromě věže přestavba staršího paláce). Podle doposud známých poznatků zůstala obrana nezasažena jakýmikoliv aktivními prvky. Rozsáhlé vysunuté opevnění před hradem představuje až mladší článek.

O arcibiskupově **Jenštejně** (okr. Praha-východ) toho můžeme říci jen velmi málo (*Sedláček 1927*, 160-163; *Durdík 1999*, 225-226; *Durdík - Sušický 2000*, 46-47; *Vojkovský 2004*). Z hradu, který byl založen již v 1. pol. 14. století a výrazně přestavěn arcibiskupem Janem, je dodnes dochována především válcová věž. Spodní

dvě patra pochází ze starší fáze sídla, ostatní – včetně druhého kaplového patra – jsou Jenštejnovým dílem. Arcibiskup také nechal přestavět a zvětšit obytnou zástavbu, která zaplnila obvod celého trojúhelného nádvoří. Jádru stojí na nepříliš vysoké skále, oddělené příkopem na západní, severní a východní straně. Na jižní straně se otevírá údolí Vinořského potoka s několika rybníky. Je možné, že rybníkem pod hradem pochází již ze středověku a že jeho vysoká hráz mohla umožňovat nejenom zaplavení údolí pod hradem, ale i příkopů. Východně od hradu se mělo rozkládat předhradí, jeho pozůstatky jsou však zcela zničeny vesnickou zástavbou. O obranných schopnostech Jenštejnova rodového sídla, o které však ambiciózního arcibiskupa připravil králův zásah z r. 1390, tak můžeme pouze říci, že pouze kombinoval pasivní prvky (rybník, příkopy, věž, hradební ochozy). Velkou otázkou zůstává podoba předhradí.

Jenštejn také nechal přestavět hrad **Kyšperk** (okr. Teplice), který byl doposud poznán jen velmi málo (*Sedláček 1923*, 334-338; *Durdík 1999*, 316-317; *Úlovec 2002*, 83-95). Starší hrad, který založil před r. 1320 jako královské léno Ota z Bergova (viz *Kotyza – Sýkora 2012*, 130), se patrně omezoval pouze na nejvyšší severní část dispozice okolo hranolové věže. Arcibiskup hrad rožšířil jižním směrem, o dolní část, jejíž oble vedená hradba byla kompletně obestavěna. Původní přístupovou cestu, která dominantní skálu s nejstarší částí hradu obcházela zleva, zatarasil mimořádně působivou východní hranolovou obytnou věží (zajímavé je, že podobně jednal i na hradě Helfenburku). Nová komunikace se klikatila po západním svahu ostrohu, po překonání šíjového příkopu prošla kulisovou branou pod starší hranolovou věží a poté branskou věží či budovou procházela do jižní hradní části. Po arcibiskupově přestavbě se tak hrad rozpadal do čtyř částí – severní jádro, jižní dolní část, západní předhradí s branami a východní předhradí s trojdílnou budovou. Stáří předpokládané, ale nedoložené předsunuté válcové věže není známé (*Grueber 1877*, 147; *Menclová 1972*, 322). Stejně tak není známá datace velké zemní bašty jihovýchodně pod hradem. Ta, stejně jako Jenštejnova hranolová obytná věž, směřuje do východního údolí, kterým procházely dálkové komunikace (naproti tomu cesta do hradu šla západním údolím!). Zatímco věž naplňovala spíše reprezentativní a obytné funkce, úloha bašty byla ryze vojenská. Klíčovou otázkou je stáří tohoto zemního útvaru. Prozatím nemáme důvod proč odmítnout její souvislost s jenštejnskou přestavbou

hradu. O jejím rozsahu a pozornosti, kterou vzbudila, svědčí i fakt, že prostavěnou sumu zmínil i kameník tesající nápisy v triforiu sv. Víta.

Během Václavovy vlády bylo výrazně přestavěno i několik šlechtických sídel. Někdy po r. 1384 nechal význačný dvořan Jindřich Škopek z Dubé přestavět již ve 13. století založený **Egerberk** (okr. Chomutov; *Sedláček 1923*, 70-76; *Hefner 1994*, 28-33, 60-65, 92-97; *Durdík 1999*, 129-131). Starší jádro, možná mající charakter hradu s plášťovou hradbou, bylo tehdy přebudováno, takže na jeho podélných koncích vznikly dva paláce věžového charakteru – jeden půlválcový, druhý hranolový. K hradbě jádra byla tehdy přistavěna pětiboká věžice (na věž zde nebyl dostatek místa), kryjící průběh komunikace. Starší předhradí, umístěné za čelem hradu bylo vybaveno novou budovou neznámého charakteru. K předhradí se připojilo i nové obvodové opevnění, šnekovitě obtáčeující obě hradní části. Před čelem hradu na hraně eskarpy příkopu byla vystavěna branská věž. Na protilehlé straně příkopu, již na tělese mohutného valu, stávala pětiboká branská stavba, snad věžového charakteru, k níž vedl po svahu valu koridor sevřený bočními zdmi. Bohužel není jasné, jak je tento koridor s první bránou na předmostí starý. Podle stejného charakteru zdiv jde nejspíše již o dílo škopkovské přestavby. Ostatně podobné rozmístění bran na obou koncích mostu najdeme i na Točniku. Zmíněný koridor by ovšem byl překvapivou novinkou, mající své vyspělejší nástupce až z 15. století (např. na Kalichu). Masivní val, koridor, mostní dvoubranní a věžice jádra činí z Egerberka velice zajímavou stavbu kombinující pasivní i aktivní prvky obrany.

Královská huť také stavěla **Krakovec**, založený patrně r. 1381 Václavovým milcem Jírou z Roztok a dostavěný již r. 1383, kdy byla svěcena kaple (*Sedláček 1891*, 98-110; *Menclová 1956*, 1-15; *Menclová 1972*, 133-142; *Razím 1982*, 80-87; *Durdík 1999*, 287-289; *Durdík – Sušický 2000*, 79-81; *Kmínek 2002*; *Razím s.d.*). Jádro hradu stojí na konci nepřilíš vysoké ostrožny nad soutokem Krakoveckého a Šípeckého potoka. Přístup vede od severu přes příkop do první brány věžového charakteru, jejíž výška ovšem jen o velmi málo přesahovala sousedící hradbu. Ta vymezovala nepravidelnou první část jádra, ve které byla studna a do které svou hmotou vstupovala čelní bašta druhého oddílu. Ta stála přesně v jeho středu a kryla tak přístup do průjezdné brány, nacházející se po její levé straně. Z prvního oddílu vedl hned vedle brány také vstup do sklepů pod palácovými křídly druhé části. Ta měla téměř pravidelný půdorys s kompaktní zástavbou po třech stranách vyjma severní. Z ní

vystupovala již zmíněná bašta na oválném výrazně protáhlém půdorysu. Paláce byly vybaveny veškerým dobovým komfortem, včetně nádherné arkýřové kaple. Kolem třech stran jádra, až k příkopu na severní straně, obíhal parkán, jehož vnější hrana ale jistě nebyla lemována zídka (toho si prvně povšiml *Razím 1982*, 86). Zatímco na dlouhých bočních stranách byl poměrně úzký, na straně jižní byla jeho šířka značná. Podle starých fotografií je patrné, že parkán měl formu terasy (*tamtéž*, 85, obr. 4). Zdá se, že na její hraně mohly stát dřevěné nebo kombinované (dřevo-kámen-hlína) konstrukce. Před čelní stranou jádra existovalo kdysi předhradí, oddělené příkopem. Podle inventáře z r. 1530 bylo zastavěno hospodářskými budovami (*Sedláček 1891*, 98). Hrad byl založen v krajně nevýhodné poloze postřelovatelné z okolních vrchů a ani stavební řešení příliš na obranu nedbalo. Široká, na všechny strany se otevírající okna, mohla být skvělým cílem. V rámci zděné architektury byla jediným bezesporu progresivním obranným prvkem bašta, jen kdyby byla dostatečně pootvíraná střílnami. Nepochybně velké překvapení může ještě vyplynout z interpretace parkánu a předhradí, které mohly nést z hlediska obrany velmi zajímavé konstrukce, a které by mohly do jisté míry i zvrátit i dosavadní interpretace sídla. Zatím však můžeme pouze žasnout nad obytným komfortem a reprezentační rovinou tohoto bezpochyby zajímavého hradu-zámku.

Kynžvart (okr. Cheb; *Sedláček 1905*, 59-63; *Durdík 1999*, 315-316; *Durdík 2002*, 53; *Durdík – Sušický 2005*, 92-95) byl původně královským hradem z doby před r. 1250. Později byl jako sídlo loupežníků dobyt a asi zcela zničen. Po r. 1398 jej s královským svolením jako léno znovu vystavěl Hyncík Pluh z Rabštejna. Roku 1509 byl dobyt a poté zase obnoven. Další přestavby se dočkal r. 1561. Definitivně zanikl až po r. 1648. Stavební vývoj hradu není jasný. Sídlo členíme na jádro a dvojdílné předhradí. V přední části v ose S-J protáhlého předhradí stála dovnitř zatažená branská stavba. V zadní části předhradí registrujeme stopy zástavby. Předhradí odděluje na severní až západní straně od okolního terénu příkop s valem, na západní straně dokonce zdvojené. Jádro je odděleno od předhradí příkopem a celé opevněno valem. Ten se na čelní straně rozšiřuje a nese stopy staveb. Jádro obíhal parkán. V jeho severozápadním rohu se nachází mírně předstupující půlválcová věž s vnitřním obdélným prostorem, která uzavírá prostor parkánu a připojuje se i k hlavní hradbě. Ze severovýchodního rohu vystupuje velice zajímavá pětiboká bašta, hranou namířená proti přístupu. Za ní ze severovýchodní hradby jádra vystupuje obdélná

dovnitř otevřená věž, patrně branská. Zástavba jádra se koncentrovala do zadní části, kde nacházíme zbytky dvoutraktového paláce. Za stávajícího rozsahu vědomostí nemůžeme sice interpretovat stavební vývoj s potřebnou jistotou, ale v případě jádra se zajímavou věží a komplexem bran není příliš důvodů pochybovat o původnosti. Naproti tomu val jádra a předhradí můžou být výsledkem postupného vývoje – samotné předhradí vznikalo ve dvou fázích, přičemž přední část je mladší.

Ze šlechtických přestaveb hradů toho jenom velmi málo víme o **Roupově** (okr. Plzeň-jih; *Sedláček 1893*, 193-202; *Durdík 1999*, 483-485; *Durdík 2002*, 85; *Durdík 2005*, 94; *Durdík – Sušický 2005*, 186-189). Starší hrad ze 13. stol. byl Něprem z Roupova radikálně přestavěn v l. 1380-93, který v jádře zbudoval trojkřídlou dispozici, kde jenom zadní palác měl věžový charakter. O podobě předhradí, výrazně pozdně goticky modernizovaném na přelomu 15. a 16. stol. (*Anderle – Škabrada 2000*, 3-14), nevíme vůbec nic.

Neobyčejně zajímavým objektem a zároveň i hradní novostavou jsou **Trosky** (okr. Semily; *Sedláček 1895*, 63-70; *Menclová 1962*; *Durdík 1999*, 560-562; *Durdík 2002*, 98; *Durdík 2005*, 109-110; *Durdík – Gabriel – Chotěbor – Peřina 2005*, 27-30; *Martinek 2006*; *Vojkovský 2008a*), prvně zmíněné r. 1396 jako majetek Čeňka z Vartenberka. Stavba využila nebývale rozmanitého terénu s dvěma vypreparovanými sopouchy – na nich byly postaveny dvě věže, a sedla mezi nimi, které bylo rozděleno do třech částí a vybaveno zástavbou. Další dvojdílnou stavbu registrujeme i v severním předhradí. Velkou otázkou zůstává datace jihovýchodního podhradí. Hrad Trosky využil výjimečného skalního terénu, tvořícího přírodní opevnění.

Jednou z mála novostaveb byl také **Vysoký Chlumeč** (okr. Příbram; *Sedláček 1927*, 132-139; *Durdík 1999*, 610-611; *Žižka 2001*, 1-18; *Durdík 2002*, 110; *Žižka 2003*, 45-55; *Durdík 2005*, 120-121), který si před r. 1382 postavil Purkart z Janovic. Ze soudobého hradu známe pouze dvoupalácové jádro obklopené parkánem. Další doklady zástavby mohly setřít mladší úpravy. Vzhledem k tomu, že původní brána vedla přímo do severního úseku parkánu, není nutné ani další složky opevnění očekávat. To ostatně podporuje i jeho poloha na vysokém a široké krajině dominujícím kopci. Předpokládám, že severní příkop s valem souvisí až s mladšími úpravami, neboť navazuje na vnější hradní části. Obrana hradu tak spočívala čistě na pasivních složkách.

Stejně jako Trosky, využil také stavebník hradu **Zbiroh** (též Zbirohy, okr. Jablonec nad Nisou; *Sedláček 1895*, 207-209; *Úlovec – Fišera 1995*, 7-24; *Durdík 1999*, 621-622; *Fišera 2004*, 294-299; *Peřina 2006*, 349-362; *Vojkovský 2008*; *Peřina 2007*, 36-47) přírodního skalnatého staveniště. Poprvé se s ním v písemných pramenech setkáme k r. 1390. Královským vojskem tehdy dobytý hrad byl předtím sídlem Markvarta z Vartenberka a Kosti, který se provinil loupežemi. Později zde sídlili další lapkové, takže byl v r. 1442 znovu dobyt. Poměrně komplikovaná dispozice nebyla dodnes podrobněji chronologicky rozčleněna. Čelní východní část nedokážeme blíže interpretovat, snad sloužila jako předhradí nebo spíše měla čistě vojenskou funkci. Na jeho jižní straně snad můžeme očekávat nějakou větší srubovou stavbu. Za tímto oddílem se nacházel druhý příkop a za ním hradní jádro. V jeho čele stávala hranolová věž. Za ní se nacházel palácový komplex s cisternou. Po jeho jižní straně vedl parkán. K jihovýchodnímu rohu palácového komplexu se přimykala drobná stavba na lichoběžném půdorysu. Další výstupek v podobě oblé bašty se váže také na severovýchodní roh severního paláce. Za hradním jádrem najdeme poslední část sídla, patrně vojenské funkce. Opevnění předního a zadního oddílu hradu využívalo spíše dřevěných částí, bohužel však nevíme, jak je která část stará (T. Durdík na základě svého modelu vývoje hradů předpokládal, že jádro je starší a přední i zadní díl mladší, z doby po r. 1390 – viz *1999*, 622. K tomu ovšem nemáme žádných podkladů).

Na Moravě probíhal vývoj ještě ostřejším tempem. Mezi markrabaty Joštem a Prokopem propukaly od r. 1380 ostré spory, které vyústily v několik konfliktů. Vzrušené ovzduší jenom živilo další drobné záště a loupeže, které se neohlížely na státní hranice. Na mnoha hradech vznikají velká předhradí, která sloužila jako tábory vojenských družin. Někdy v l. 1412-19 měl na hradě **Bludově** (okr. Šumperk) loupeživou rotu Smil z Kunštátu a Bludova, který na severu před čelem jádra nechal přistavět rozlehlý areál 60 x 60m, opevněný náspy a příkopy a v rohu vybavený samostatnou pevnůstkou. Snad také on nechal vystavět velmi zajímavé kruhové a oblé bašty a palebné postavení jižně pod hradem (k hradu viz *Plaček 2007*, 104-105).

Před propuknutím husitských válek drželi hrad **Chlum** (též Bílovsko, okr. Kroměříž) známý rozbojnící Heralt z Loučan a Kunštátu a Smil z Líšnice. Hrad zanikl po r. 1415, kdy jej získal Milota z Tvorkova, a poskytuje nám tak cenné svědectví o architektuře doby předhusitské. Údajně měl podle archeologických nálezů vzniknout již ve 13. stol., první zmínka však pochází z r. 1408. Hrad je situován na 418m

vysokém vrcholku osamělého kopce nedaleko obce Bílavsko. Má protáhlou dispozici s podélnou osou sever-jih a tři oddíly. Nejjižněji stojící oválné jádro o rozměrech 40 x 24m nese stopy zástavby na jižní a východní straně, rozměrná jáma v čele snad indikuje obytnou věž na kamenné podezdívce. Jádro obklopuje 15m široký příkop a vně něj nasypáný násep, z kterého na jižní straně vybíhá obdélná zaoblená zemní bašta s depresí po srubu. Jižní polovinu jádra obíhá ještě další příkop s valem. V místě, kde se na východní straně napojuje vnější fortifikace na vnitřní, spatřujeme ve vnitřním náspu průraz, další se nachází i na severní straně. K severní straně jádra se připojuje obdélné předhradí 40 x 37m, svojí delší osou vyhnuté k severozápadu. V podobě parkánu obíhá i východní bok vnitřního opevnění jádra až k již předtím zmiňovanému průrazu v náspu. Čelo předhradí je proraženo bránou a opevněno příkopem a náspem. Z něho vybíhá další obdélné předhradí 60 x 20m s podélnou osou sever-jih, lemované po obvodu hrázkami. Na jeho západní straně se nachází velká okrouhlá zemní bašta. Téměř celé vnější předhradí obklopuje příkop a násep. Zajímavé je, že je přístupné pouze z vnitřního předhradí. Údajně mělo sloužit jako tábořiště vojenské družiny. Veškeré konstrukce na hradě byly sypané, využívající podezdívek a dřevěných konstrukcí (Pláček 2007, 264-265).

Jako základnu pro své loupeživé výpravy používal od r. 1401 Hynek Suchý Čert hrad **Rabštejn** (okr. Třebíč). Rozbojníci zde sídlili až do r. 1440, kdy byl hrad z rozhodnutí sněmu dobyt a zbořen. K staršímu jádru patrně dvoupalácové dispozice, obklopenému parkánem a předhradím bylo na východní straně za šíjovým příkopem připojeno další opevnění, sestávající z masivní oblé šíjové bašty, půlkruhového příkopu, půlkruhového náspu, příkopu a dalšího rovného náspu. Dále na východ je další šíjový příkop. Podél severní a jižní dlouhé strany hradu na ostrohu nacházíme ve svahu další terasy. Je možné, že tato opevnění pochází již z počátku 15. Stol. (k hradu viz Pláček 2007, 526-527).

Zmíněná tři opevnění, a zvláště pak Chlum, nám bohatě ilustrují spektrum fortifikačních novinek, které se patrně v provizorních formách objevují na hradech, které byly ohroženy vojenskými událostmi.

9. Pohusitský vývoj fortifikací

Po uklidnění válečného konfliktu na počátku vlády jagellonské dynastie se vývoj hradní architektury ubírá jinými směry (přehled vychází ze základních kompendií: *Durdík 1999; Durdík – Bolina 2001; Plaček 2007*, zde i odkazy na další literaturu). U většiny rezidenčních objektů byly původní zemní fortifikace nahrazeny těmi na maltu zděnými. To můžeme poměrně pěkně sledovat na příkladu Kumburku, který byl za husitských válek vybaven masivním obezděným valem se širokou korunou. Za Hynka Krušiny z Lichtenburka byly v l. 1437-56 sneseny původní ochozy z náspu a na něm byly vystavěny polokrouhlé bašty velmi subtilních rozměrů. Podobné jednání lze doložit i na jiných případech, např. na Hasištejně, kde na starším obezděném valu byla vystavěna nová dělostřelecká bašta a brána, nebo Kunětické Hoře, kde bylo vnější opevnění z nasucho skládané masivní hradby nahrazeno novým opevněním s masivními rondely. Zdá se, že hlavním motivem pro nahrazení starších funkčních typů opevnění novějšími a mnohdy spíše symbolickými fortifikacemi souvisí se snahou majitelů hradů, dát jejich sídlům reprezentativnější vzhled.

Široké spektrum rejstříku stavebních prvků fortifikační architektury jagellonské doby zahrnuje zcela nové i starší prvky. Mezi ty první patří především barbakány, bateriové věže a rondely, k druhým pak předsunuté bašty, štítové zdi, koridory a polokrouhlé bašty.

Barbakány jsou na českých hradech velmi vzácné. Můžeme se s nimi setkat pouze v Kostelci nad Černými Lesy, na Lichnici, v Pardubicích a na Pražském hradě. Daleko častější jsou u městských opevnění nebo v západní Evropě.

Bateriové věže se objevují až v 2. pol. 15. stol., k nejstarším patří věže Hartenštejna či Pražského hradu. Do doby husitské datované věže táboského hradu jsou patrně až mladší, stejně jako ty na Doubravské hoře, které dokonce pocházejí až z doby okolo r. 1600 (sdělení I. Peřiny).

Velmi zajímavý prvek představují rondely, tedy sypané okrouhlé bašty tvaru komolého kužele. Při jejich patě se začasť nachází zeď se střílnami pro střelce, na koruně pak plošina pro lafetované zbraně. Doposud nevyřešený problém představuje

naprostá předimenzovanost rondelů, která nemusí mít nutně pouze symbolický podtext a zcela určitě nemají obranná odůvodnění.

Předsunuté bašty mají velmi široké spektrum podob. Haselburg ve Vimperku byl klasickou zděnou válcovou věží s platformou pro těžká děla, doplněnou štítovou oblé prohnutou zdí. Bašta na Českém Šternberku má zase v čele břit a uvnitř střílny pro palné zbraně menších ráží. Obklopuje ji hradba, na čele zesílená náspem.

Štítové zdi jsou již staršího data, ale jejich využívání pokračuje také během jagellonské doby. Tehdy jimi byly opatřeny hrady Bechyně, Brandýs nad Orlicí, Helfštejn, Krupka či Templštejn.

Vstupní koridory bychom našli již na starších stavbách. Jejich rozkvět je spojen především až s realizacemi pozdně gotickými, jako byly např. Dívčí Kámen, Kunětická Hora či Potštejn.

Polookrouhlé bašty se objevují již během husitských válek, jejich rozkvět ale nastává až v 2. pol. 15. stol. V rozvinuté podobě se s nimi setkáváme na Helfenburku u Bavorova, Krupce, Ohebu, Okoři či Svojanově.

Naprostý vrchol pozdněgotické fortifikační architektury představují hrady Křivoklát, Rabí či Švihov s jejich zděnými konstrukcemi nebo pernštejnské rondelové rezidence Chlumeck nad Cidlinou, Hluboká, Kunětická Hora, Pardubice či Tovačov.

Nastoupené tendence ve vojenské architektuře jagellonské doby měly několik podstatných důsledků pro celkový vývoj. Uklidněné poměry v zemi a malým zájem na důsledném dodržování obranyschopnosti vedl k tomu, že opevnění byla mnohdy více či méně nefunkční. Jejich výtvarně náročná podoba, jako ji vidíme na Rabí či Švihově nebo Kunětické Hoře, Pardubicích či Pernštejně, neúměrně zatěžovala finance šlechtických rodů a začasť byla jednou z příčin jejich ekonomického krachu, jako to vidíme např. u Švihovských či Pernštejnů. Kombinace těchto dvou faktorů a snaha po zkvalitnění životního stylu, inspirovaná přitažlivým ovzduším renesanční Itálie, to vše vedlo nakonec k ústupu od využívání fortifikované hradní architektury a přesunu zájmového těžiště na pohodlnější zámky.

10. Hradní architektura v okolních zemích – Polsko

10.1. Homole

Lokalizace

Vojvodství dolnoslezské, okres Kladsko.

Hrad se rozkládá na vrcholku pískovcového kopce Gomole (Homole) o nadmořské výšce 733m, v blízkosti obce Dusznik Zdroj. Nedaleko hradu se nachází průsmyk Polská vrata, který spojuje Čechy se Slezskem.

Hrad dělíme do pěti oddílů, nejvyšší část homole zabírá vlastní jádro (5. oddíl), kolem něhož se na severní, východní a jižní straně rozprostírá vnější opevněné jádro (4. oddíl). K patě kopce se připojuje předhradí, dělené do třech dílů, které se na sebe vrství od západu k východu – nejbližší jádru je 3. oddíl, nejdále 1. oddíl.

Historie

Poprvé je hrad údajně nepřímo zmíněn r. 1350 (*Albert 1932, 92*), kdy Tyczko st. Panewic učinil nadaci pro oltář v kostele v obci Dusznik Zdroj. V r. 1366 bratři Tyczko ml., Těma, Wolfram, Oto a Mikuláš obnovili otcovu donaci a zároveň oltářníka zavázali sloužit třikrát týdně mši na hradě Landfried (*Albert 1932, 96*). Z této vazby otce a synů k jednomu panství je vyvozována existence hradu již k r. 1350, ačkoliv pro to ale není jiných důkazů (*Albert 1932, 92; Jaworski 1988, 14-15*). Hrad byl prvně uveden pod názvem Landfried, jako Homole je uveden teprve r. 1403 a i poté se používají oba názvy. Během husitských válek a později je však více upřednostňováno jméno Homole (*Jaworski 1988, 14*). V r. 1392 přešla Homole na jiného majitele – tehdy ji a Náchod držel Jetřich z Janovic (*Albert 1932, 136; Baštecká – Ebelová 2004, 38*). V r. 1408 Jetřich vydal privilegium pro své poddané, přičemž je zmíněn zdejší purkrabí „*Ringwinn de Woykow*“ (*Jaworski 1988, 16*). Jetřich zemřel v r. 1412, a jelikož byl bezdětný, tak panství přejal jeho bratr Jan, zmiňovaný až do r. 1419. Není ale jasné, zda získal i Homoli. Někteří dokonce soudí, že po Jetřichovi panství přejal Jindřich Lefl z Lažan a Boček st. z Kunštátu (přehled viz *Jaworski 1988, 16*).

V r. 1424 je jako vlastník zmíněn nám již známý Jindřich Lefl (*Albert 1932*, 156). Dlouho ho však nepodržel. Již roku 1427 odprodal hrad Homoli Mikuláši Trčkovi z Lípy, straníkovi táboritů. Hrad pak sloužil jako základna sirotků pro vpády do Kladska i Slezska (*Jurok 2006*, 139). K r. 1429 je zmiňován zdejší purkrabí Petr z Wolfiny, zv. Polák. Ještě v r. 1433 držel Homoli Mikuláš, ale r. 1437 je zde zmiňován Jan Kolda ze Žampachu. V r. 1440 získal Hynek Krušina z Lichtenburka od dědiců Půty Častolovického Kladska a s ním i Homoli (*Šandera 2005*, 135-136). Poprvé je jako její majitel zmíněn až r. 1444 (*Jaworski 1988*, 17-19).

Po Hynkově smrti v r. 1454 prodal jeho dědic celé Kladsko Jiřímu z Poděbrad, který je r. 1459 povýšil na hrabství. Roku 1465 pak Jiří předal správu Kladska a Minsterberku svým synům Viktorinovi, Jindřichovi st. a Hynkovi. V r. 1472 se bratři oddělili a Homoli s Kladskem, Minsterberkem a Náchodem získal Jindřich st. (*Felcman – Fukala 2008*, 292) V r. 1477 homolské panství získal jako léno Hildebrant Kaufunk. V jeho rodě zůstala Homole až do r. 1520. Poslední z rodu, Zikmund, byl velmi neklidné povahy. Nejenom že obtěžoval své okolí a kupce, ale později dokonce vypověděl nepřátelství císaři Karlovi V. Po 12 let se pak ukrýval, ale nakonec byl chycen a r. 1534 ve Vídni popraven (*Jaworski 1988*, 19-22).

Zikmund Kaufunk r. 1520 prodal Homoli Oldřichovi z Hardeku, majiteli Kladska. Jeho rod vlastnil hrad, na kterém měl svoje místodržící, až do r. 1540. V l. 1540-59 hrad držel Jiří Seidlitz a po něm pak Eustach von Landfried, který ještě v r. 1559 přesídlil na dvůr s krčmou v Dušníkách. Hrad pak byl opuštěn (*Jaworski 1988*, 22).

Na konci 18. stol., v souvislosti s rozvojem lázeňství v Dušníkách, byly na hradě provedeny úpravy pro lázeňské hosty. V jádře vznikl letní domek a poustevna, urovnán byl celý terén a upravena cesta. Zmíněné akce vyčerpaly a zadlužily městskou kasu tak, že na další zpřístupňování už nebylo ani pomyšlení (*Jaworski 1988*, 31-36).

Popis

Hradem se zabývalo již několik badatelů (*Albert 1932; Guerquin 1957*, 57; *Guerquin 1984*, 162; *Chorowska 2003*, 18 a 288; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 201-202), vyčerpávající studii však podal teprve až *K. Jaworski (1988*, 7-55). Veškerá dosavadní literatura však zná pouze jádro a jeho vnější opevnění. Všechny tři oddíly

předhradí byly doposud neznámé. Během dvojí návštěvy hradu jsem se pokusil zakreslit půdorys do vrstevnicové základní mapy, k verifikování jsem pak použil kolmé letecké fotosnímky. Výsledný plán je sice velmi nepřesný, ale poskytuje dobrou představu o dipozici hradu.

Původní přístupová komunikace přicházela od jihovýchodu (obr. 120:1) podél vodoteče až do sedla. To bylo zaplaveno dvěma rybníky (obr. 120:2 a 3), po nichž zde nacházíme výrazné reliktu hrází. Po východnější z nich pravděpodobně postupovala komunikace, která se posléze větvila do dvou úseků. Jeden vstupoval do 1. oddílu a z něj pak do druhého a třetího, druhý do třetího oddílu a dále pak podél čtvrtého oddílu až do jádra.

Jádro má obdélníkový až zaoblený půdorys o rozměrech 50 x 25 m se stopami po obvodové hradbě (obr. 120:8). Uprostřed stála válcová věž o průměru 8 m. Na severovýchodní a jihovýchodní straně registrujeme stopy zástavby při obvodové hradbě, zástavbu v severozápadní části potvrzuje veduta Náchoda s Homolí v pozadí z l. 1536-37 (Mathias Gerung). Brána do jádra, podle veduty věžové podoby, se nacházela v úskoku v jihozápadní hradbě.

Od této čtvrté brány vycházelo vnější opevnění jádra (obr. 120:7), obíhalo jihozápadní stranu, kde tak vytvářelo úzký koridor cesty, ve velkém odstupu oběhlo i jihovýchodní stranu a v menším odstupu i stranu severovýchodní, kde se přimykalo k severnímu nároží. Vnější opevnění vytvářelo na jihovýchodní straně menší nádvoří, ve kterém se k obvodové hradbě přikládala zástavba, po níž jsou dochovány terénní reliktu. Obvodová fortifikace, mající dnes charakter teras a nízkých náspů či valů, neměla žádné flankující elementy vyjma severovýchodní strany, kde z jejího středu vystupuje velká oblá zemní bašta. Ta svým čelem míří přímo na hráz, po které předpokládáme přístup.

K východní patě homole se připojovalo trojdílné předhradí. Třetí díl se vějířovitě rozšiřoval směrem k východu a byl převážně umístěn ve svahu (obr. 120:6). Při jeho východní straně registrujeme od severu k jihu těleso velké bašty, pod ním propadlinu po 2. bráně (spojovala 1. oddíl s 3. oddílem), dále terasu po srubu a nakonec i nějakou zahloubeninu. Nad již zmiňovanou baštou, která kryla komunikaci od hráze k první bráně v prvním oddíle, je výrazný baštovitý útvar, který by mohl také být baštou,

posilující ochranu druhé brány. V severní straně tohoto oddílu byla umístěna 3. brána, skrze kterou vedla přímá cesta od hráze k jádru.

Druhý oddíl se přikládal k východní straně druhého oddílu a měl půloválný tvar (obr. 120:5). Na jeho ploše najdeme stopy po konvexních a konkávních tělesech, ale jejich interpretace není úplně jasná.

První oddíl obíhá formou parkánu druhý oddíl a jeho hrany se připojují k východním rohům oddílu třetího (obr. 120:4). Uvnitř prvního oddílu obíhá okolo oblého čela oddílu druhého mělký příkop. V severovýchodní straně opevnění je patrný zářez 1. brány. Opevnění všech třech oddílů předhradí je tvořeno pouze terénními hranami, případně náspy bašt.

Pod severovýchodní stranou prvního oddílu, východně od první brány, najdeme obdélnou zahloubeninu a při ní hranu terasy, patrně pozůstatek po nějakém obydlí, jehož stáří je ovšem nejasné.

Interpretace

Hrad Landfried, zvaný také Homole, byl založen jako rezidenční objekt Panewiců, centrum panství a kontrolní bod na dálkové cestě. Tomu odpovídala i jeho podoba s bergfritem v nejvyšším místě a zástavbou podél hradby, kterou asi ještě doplňoval parkán.

Během husitských válek se ukázala jeho významná poloha na dálkové cestě, vhodná pro výpady do Kladska a Slezska. Mikuláš Trčka jako vlastník hradu patrně využíval nejstarší část hradu. Vzhledem k potřebě zvýšit ubytovací kapacity pro tábořskou posádku bylo nutné vybudovat rozsáhlé předhradí. To zaujalo plochu při patě kopce (obr. 121 a 122). Protože však bylo snadno ohrožitelné ze sedla, byly v něm patrně tehdy zbudovány dva rybníky. Tehdy také vznikl důmyslný systém bašt, kryjící přístupové cesty a brány. Nejzajímavější se jeví dvě bašty nad sebou ve třetím oddíle.

Opevnění předhradí mělo podle dochovaných reliktnů – výrazných terénních hran a místy i násypů – podobu lehčích dřevěných nebo dřevěnohlinitých konstrukcí.

Hrad Homole představuje velmi zajímavou ukázkou modernizace starého hradu, podmíněné rozšiřováním obytné plochy pro vojenské oddíly.

10.2. Sokolec

Lokalizace

Vojvodství dolnoslezské, okres Jelení Hora.

Hrad je situován na dominantní Křížové hoře o nadmořské výšce 653,9m (obr. 123). Sedlem, ve kterém se nacházejí tzv. husitské skály, je spojen se severně situovanou horou Sokolík o nadmořské výšce 643,6m. Obě se nacházejí mezi obcemi Karpniki a Trzcinsko, východně od Jelení Hory. Oba kopce patří mezi nejvyšší v okolí a poskytují výtečný rozhled do širokého okolí Jelenohorské kotliny.

Hrad rozděluje výrazné skalní bradlo do několika částí: 1. oddíl – předhradí, 2. oddíl – vysunutě opevnění, 3. oddíl - severní dolní jádro, 4. oddíl – horní jádro, 5. oddíl – jižní dolní jádro a 6. oddíl – zadní část.

Historie

Poprvé se hrad připomíná r. 1364. V dokumentě, kterým zapisuje kníže svídnicko-javorské Bolek II. všechny své majetky Karlovi IV., je v seznamu měst a hradů jmenován i „...*Walkenstein...die Vesten...*“ (Chorowska – Dudziak - Jaworski – Kwaśniewski s.d., 202-203). V listině z 11. října 1369 Karel IV. potvrzuje vdově po Bolkovi Anežce všechny její práva a důchody, přičemž mezi svědky je zmíněn i „...*Clericose Bolczen, burgraven czu Falkensteyn...*“ (taměž, 203). V r. 1372 ten samý rytíř Bolcze získal od kněžny doživotní lenní právo na Sokolec („...*burglehn zu dem Falkensteyn...*“, tamtéž). Později se zámek dostal do rukou Hanuše Reinbabena a po jeho smrti zase kněžně Anežce. Ta jej r. 1386 předala svému důvěrníkovi, maršálkovi svídnického dvora, Rudigeru Wiltbergovi („...*burglehn, das zu den house Falkenstein gehoret...*“, tamtéž). Ten jej již r. 1389 odprodal Ticzovi Schindlovi (tamtéž).

Starší badatelé předpokládali, že v r. 1406 hrad získal Hans von Tschirn (Czirn, Čarnov), majitel hradu Niesytina u Płoniny. Podle nových poznatků ale k tomu tehdy nedošlo (tamtéž, 204). V r. 1399 Václav z Donína předával svému bratru Benešovi kopec, kde stál Sokolec („...*den berg, do ettwene die vesten der Falkinsteyn genant gestandin hat...*“, tamtéž, 205). Jen o málo později předal Beneš panství Hentschilovi

von Zedlitz, Konrádovi von Tschirn a Matisovi von Rudigersdorf. Ani ti jej nepodrželi nadlouho, ale vrátili jej Donínům, konkrétně Benešovu bratru Štěpánovi. Ten prodal r. 1406 znovu obnovený hrad Jungelingovi von Tscheschaw („...*das hus und vesten den Falkenstein...*“, *tamtéž*).

Poté na dlouhou dobu prameny o hradě mlčí. Teprve v r. 1432 píše vratislavský biskup Konrád, že Hayn von Tschirn se dal ke kacírům, ale Svídníctí dobyli jeho hrad Niesytno, z kterého škodil v širokém okolí. Kacíři pak utekli na Sokolec („...*flogen kein Falkenstein...*“), kam je Svídníctí pronásledovali („...*haben sie uff dem Falkinsteyne berant...*“, *tamtéž*, 204). Podle kronikáře Martina z Bolkova Hans von Tschirn (asi totožný s předchozím) r. 1432 přestoupil na husitskou stranu, ale po dvou letech, v předtuše husitské porážky, náhle otočil. Pod záminkou vojenské porady vylákal na Sokolec kněze Bedřicha ze Strážnice a hejtmana v Němčí Michálka. V noci z 11. na 12. srpna 1434 je přikázal zajmout, což učinil jeho bratr Zikmund, který je i předal biskupovi a měšťanům vratislavským (historku uvádí *Chorowska – Dudziak - Jaworski – Kwaśniewski s.d.*, 204-205, zmiňuje ji i česká literatura viz *Jurok 2006*, 143-144). Historka má evidentně reálné jádro. Hans von Tschirn, který v pramenech vystupuje jako loupeživý rytíř, vstoupil do lenních služeb táborského seniora Bedřicha ze Strážnice. Po dobytí Niesytna uprchl na Sokolec, kde byl nucen za zprostředkování svého bratra Opitze (sic!) uzavřít mír se Svídnickými. Poté odešel do Němčí, kde dva roky sloužil v táborské posádce. V r. 1434 pak skutečně na Sokolci zradil a zajal Bedřicha ze Strážnice s 180-200 husity, ale Michálkovi se podařilo utéct (doklady shromáždil *Jurok 2006*, 143-144; stručně i *Primke – Szczerepa – Szczerepa 2007*, 116). V odvetu za tuto zradu byl hrad husity dobyt a vypálen (*Lamparska 2010*, 153), jak o tom svědčí i archeologické nálezy - hroty kopí nalezené r. 1904 v příkopu mezi jádrem a zadním oddílem ve spáleništní vrstvě (*Chorowska – Dudziak - Jaworski – Kwaśniewski s.d.*, 206, 208-210).

O dalších osudech hradu neexistují příliš hodnověrné zprávy. Podle některých kronikářů měl být zničen Matyášem Korvínem jako sídlo loupežníků v r. 1475 nebo dokonce 1476. Teprve v r. 1508 je v listě Vladislava Jagellonského pro Antona Schoffa z Chojnika uveden hrad Sokolec, před více než padesáti lety zbořený skrze vládce země. V pozdějších obdobích už hrad nebyl obnoven a definitivně zanikl.

Popis

Hradem se zabývalo již několik badatelů (*Guerquin 1957*, 74; *Guerquin 1984*, 290; *Pilch 1978*, 235-236; *Grundmann 1982*, 146; *Chorowska 2003*, 18, 26 a 166-167; *Fišera 2004*, 219-220; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 463), obsáhlejší studii však podali teprve až *M. Chorowska – T. Dudziak - K. Jaworski – A. Kwaśniewski (s.d., 202-210)*. Veškerá dosavadní literatura však zná pouze 3. a 4. oddíl, ostatní byly doposud neznámé. Během návštěvy hradu jsem se pokusil zakreslit půdorys za použití laserového dálkoměru. Výsledný plán je sice velmi nepřesný, ale poskytuje dobrou představu o dipozici hradu.

Přístupová cesta k hradu přichází od sedla mezi oběma kopci po severovýchodním, východním a jihovýchodním svahu, kde se pak prudce stočí k severozápadu a vstoupí do prvního oddílu.

Dispozici hradu výrazně determinuje terén kopce. Na jeho vrcholu najdeme vysoké skalní bradlo, probíhající ve směru severozápad a jihovýchod. Rozpadá se do třech bloků, z nichž prostřední je výrazně menší než ostatní dva.

Přístupová cesta vstupuje do prvního oddílu (obr. 124:1), který se přikládá k severovýchodní straně jihovýchodního (ten nese vysunuté opevnění), střednímu a jihovýchodnímu konci severozápadního bloku. Oddíl má protáhlý tvar dlouhý 58m a na severozápadním konci se jeho fortifikace připojuje k 3. oddílu. Oddíl patrně zabíhal i za střední blok, tedy na jeho jihozápadní stranu, kde nějaká fortifikace musela přehrazovat hlubokou a dlouhou průrvu mezi severozápadním a jihovýchodním skalním blokem. První oddíl obíhá na čelní straně 6m široká terasa. Jím prostupuje cesta první bránou, na níž navazuje vstupní koridor v zářezu, jehož boky jsou obezděné a patrně nad ním byla dlouhá tunelová brána. Po její levé straně se nachází obdélné urovnané skalisko s vrcholovou plošinou o rozměrech 7 x 4m, na jehož vrcholu se mohl nacházet srub. V rohu mezi severozápadním a středním skalním blokem se nacházela menší čtverhranná stavba, interpretovaná velmi pochybně jako věž. Jinak na ploše oddílu nepozorujeme žádné stopy další zástavby. Obvodová fortifikace není patrná, vidíme zde pouze ostrou terénní hranu.

Oddíl 2 – vysunuté opevnění (obr. 124:2) - se nacházel na jihovýchodním skalním bloku. Komunikace na něj vycházela z oddílu 1 od severozápadu po schůdcích.

Skládá se z 26 m dlouhého krčku o šířce 2-4m, zakončeného obdélnou plochou 7 x 5m, která mohla nést srub. Tato bašta je umístěna přímo nad první bránou.

Oddíl 3 – se příkládá k severní straně severozápadního skalního bloku (obr. 124:3). Po obvodu jej lemuje na maltu zděná hradba. V jejím severozápadním nároží se nachází pozůstatky dvojdílného domu, naproti němu se ke skále příkládal další jednoprostorový dům. Mezi nimi byla širší ulička, vedoucí k brance nad příkopem.

Oddíl 4 – horní jádro (obr. 124:4) – se nacházelo na vrcholku severozápadního skalního bloku. Přístupné bylo strmými skalními schodišti z oddílů 1 a 5. Na jeho vrcholku se v západním konci nacházejí stopy po odtesání skály pro asi obytnou věž na půdoryse 8 x 6m. Vedle její východní strany najdeme 3m hlubokou cisternu. Na vrcholku můžeme čekat ještě další stavbu na místě dnešního kříže, možná opět věžové podoby.

Oddíl 5 – jižní dolní jádro (obr. 124:5) – bylo přístupné z horního jádra a po terase od západního příkopu. Oddíl měl podobu spíše různě širokého parkánu. Při jeho západním konci, naproti schodišti vedoucímu do horního jádra, se nacházel samostatný a vysoký skalní blok, který mohl vzhledem k stesané horní ploše nést nějakou stavbu. Podobný skalní blok se nacházel i na východním konci, ale na něm nejsou stopy odsekání. Ve středu délky vnější strany parkánu se nachází výrazný skalní výběžek, který mohl sloužit jako bašta. V západní části byl oddíl široký asi 3m, zatímco ve východní 6 až 9m. Zde se mohla nacházet také nějaká zástavba.

Všechny tři oddíly jádra odděluje od zadního 5. oddílu (obr. 124:6) 13 až 20m široký příkop, uzavřený příčnými zdmi. Za ním se nachází skalní blok, kopírující jeho vnější hranu. Za tímto blokem se mezi dalšími skalami nachází asi uměle srovnané prostranství.

Severní stranu hradu obíhá dole ve svahu jakási terasa, která je bohužel neprostupně zarostlá, takže ji není možné blíže prozkoumat. Snad navazovala na terasu před čelní stranou 1. oddílu.

Interpretace

Důvod založení hradu Sokolce bývá shledáván v kontrole dálkové cesty, vedoucí údolím Bobru, nebo správě a zabezpečení panství (*Chorowska – Dudziak - Jaworski – Kwaśniewski s.d.*, 202).

V 1. pol. 15. stol. se hrad stal sídlem husitských spojenců von Tschirnů a patrně zde byla i větší posádka, i když není jisté, zda husitská. Po zradě Hanse von Tschirna byl r. 1434 hrad husity dobyt, a jestli nebyl tehdy definitivně zničen, pak k tomu došlo o něco později za krále Matyáše Korvína.

Horní hradní jádro mohlo být dvouvěžovou dispozicí s vodním zdrojem. Pod ním se na severní straně nacházel 3. oddíl s obytnou zástavbou. Oddíl 5 interpretujeme spíše jako parkán s vojenskými objekty a další možnou zástavbou pro vojenské oddíly. Oddíl 6 měl nejspíše čistě vojenskou funkci, přístupný byl totiž pouze z oddílů 3 a 5. Oddíl 2 měl funkci pozorovací a vojenskou, sloužil ke krytí přístupové komunikace a oddílu 1. Ten sloužil jako předhradí (obr. 125).

Stavební vývoj hradu je zcela neznámý. Předpokládáme, že 4. oddíl (horní jádro) a možná i další dva oddíly pod ním patří k nejstarší fázi hradu. Dolní oddíly by pak představovaly původní předhradí. Vysunutě opevnění bylo patrně nově zřízeno až v 15. století, stejně jako nové předhradí pod ním (1. oddíl). Zadní oddíl neumíme datovat vůbec.

Dispozice hradu byla ve své druhé fázi dána zvýšenými požadavky na ubytovací kapacity pro vojenskou posádku a péčí o ochranu hradu. Dostatečnou ochranu poskytovala nejenom z okolí neohrožitelná poloha vršku kopce, ale i masivní a strmé skalní bloky a důsledně uplatňovaná kontrola klikaticí se komunikace z bašt a vysunutého opevnění.

10.3. Malbork/Marienburg

Lokalizace:

Pomořské vojvodství, okres Malbork.

Město a hrad Malbork se rozkládají na pravém (východním) břehu řeky Nogat. S výjimkou jihovýchodní strany, kde se terén mírně zvedá, obklopuje lokalitu rovinný terén.

Samotný hrad se dělí na několik částí – Vysoký hrad (sídlo místního konventu), severně od něj ležící Střední hrad (sídlo velmistra a nejvyšších řádových úředníků), dále k severu umístěné vnitřní předhradí a vnější předhradí, obklopující jižní polovinu sídla. Východní a severní stranu obklopovalo vnější opevnění. Město se k hradu připojovalo od jihu.

Historie

Hrad Řádu německých rytířů byl založen na konci 70. let 13. století, možná během setkání řádových představitelů na hradě Rehden (dnes Radzyń Chełmiński) 17. 11. 1278 (*Józwiak – Trupinda 2011, 53*). Následně poté, patrně r. 1279, došlo k přenesení konventu ze Zanturu do Malborku. Prvně je hrad zmíněn až k r. 1280 v dokumentě z r. 1286. Někdy do konce 13. stol. byla dokončena výstavba prvotního sídla.

Roku 1309 přenesl velmistr Siegfried von Feuchtwangen svoje sídlo z Benátek na Malbork (*Petrus de Dusburg, 240*), i když celý proces nebyl tak jednoduchý, jak by se zdálo z kronikářova vyprávění (*Józwiak – Trupinda 2011, 157-158*). Nejvyšší úředníci řádu sem dokonce přesídlili pravděpodobně až v r. 1321, až po ukončení sporů mezi velmistry a pruskou řádovou elitou. Ve 2. čtvrtině 14. stol. došlo k rozšíření zástavby ve Středním hradě, ale teprve v l. 1382-99 velmistr Konrád Zoellner von Rotenstein mu dal dnešní velkolepou podobu (*Haftka – Mierzwiński 1992, 33-41*).

Po bitvě u Grunwaldu, v níž se střetla polsko-litevská vojska s Řádem a ušetřila mu potupnou porážku, byl obležen za vydatného použití dělostřelectva také Malbork (*Bogacki 2009, 65-94*). Nový konflikt řádu zv. Třináctiletá válka s Polskem započal r. 1454, kdy došlo k protiřádovému povstání v Prusku. Král Kazimír Jagellonský se postavil za vzbouřené stavy a řádový stát inkorporoval do Koruny polské. V r. 1457 byl obležen Malbork. Zdejší žoldáci, kterým velmistr Ludwig von Erlichshausen dlužil žold, nakonec dobrovolně hrad vydali Polákům. Centrum řádu se pak přesunulo do Královce (Königsburk, Kaliningrad). Převzetí Malborku potvrdil i Toruňský mír z r. 1466, kterým Polsko získalo území později pojmenované Královské Prusy (*Haftka – Mierzwiński 1992, 53-61*).

Po ovládnutí hradu na něm sídlil polský starosta, jmenovaný králem a vojvodou, a od 16. stol. ekonom a podpkladník zemí pruských. Malbork se stal jedním z královských hradů a důležitou pevností Pobaltí s největší zbrojnicí Polska. Zdejší stálá vojenská posádka čítala 200 lidí, podle potřeby byla zvyšována. Obranný potenciál hradu ocenil i Štěpán Báthory, který odtud r. 1577 vedl válku proti rebelujícímu Gdaňsku (*Haftka – Mierzwiński 1992, 61-62*).

Pozvolný úpadek hradu nastává v 17. stol. Nejprve byl dobyt a poškozen Švédy v r. 1626, v jejichž rukou zůstal až do r. 1635. Následně byl poškozen velkým požárem z r. 1644. Za švédsko-polské války v l. 1655-60 už ztrácel svoji militární funkci, nebyly finance na údržbu opevnění. Ještě v 18. stol. probíhaly pokusy, vrátit mu někdejší impozantní podobu (*Haftka – Mierzwiński 1992, 65*).

V r. 1772 byl Malbork obsazen vojsky Fridricha Velikého, který jej nechal přestavět na kasárna. V l. 1801-04 objekt degradoval ještě více, když se z něj stalo vojenské skladiště. To už dokonce někteří plánovali i jeho celkové zbourání. Naštěstí berlínští romantikové prosadili uznání hradu za cennou budovu, takže Fridrich Vilém III. nařídil jeho obnovu. Francouzská vojska Malbork sice poškodila, ale r. 1817 započala jeho obnova, která se protáhla až do pol. 19. stol. Druhá rekonstrukce započala r. 1882. Hrad se v 90. letech dokonce stal jednou z rezidencí německého císaře. Rekonstrukce hradu probíhala i mezi světovými válkami. Na konci 2. světové války byl hrad, jako jedna z bašt německých jednotek, nenávratně poškozen v polovině svého rozsahu. Zkázou pak dovršil požár z r. 1959. Od té doby probíhá jeho zdlouhavá obnova (*Haftka – Mierzwiński 1992, 79-90*; k dějinám a stavební podobě hradu stručněji také von *Eichendorf s.d.*; *Guerquin 1960*; *Zaniewski 2005, 120-144*; *Sypek – Sypek 2008, 8-23*; *Garniec – Garniec 2009, 214-255*).

Popis

Vysoký hrad (obr. 126:1) má čtvercový půdorys a čtyřkřídlou zástavbu, nádvoří obíhá arkádový ohoz. V severním křídle se nachází refektář a k východu z obrysu vystupující kostel Panny Marie, patronky řádu, jejíž monumentální socha z doby okolo r. 1340 stála ve výklenku na vnější straně. Kostel měl bohatou výzdobu, pod baldachýny stály sochy světců, okna zářila vitrážemi a stěny byly pokryty freskami s motivy ze Starého a Nového zákona. Kostel má dvě patra, ve spodní úrovni se nachází kaple sv. Anny

s hrobkou velmistrů. Vedou k ní dva portály s neobyčejně bohatou výzdobou. V rohu mezi kostelem a východním křídlem se zase vypíná nejvyšší hradní věž, zvaná Ditrichova. Ve východním křídle najdeme dormitář. Jižní křídlo opět sloužilo jako dormitář a pod ním v přízemí pekárna. Západní křídlo obsahuje obydlí představených komendy a pod nimi v přízemí kuchyni a pivovar. Jednotlivá křídla ukončují štíty s dvojicí věžiček. Vysoký hrad má samostatné opevnění, které v severovýchodním nároží zpevňuje věž zv. Klesza a na protilehlé straně věž zvaná Gdanisko. Ta je s jihozápadním nárožím spojena dlouhou chodbou na vysokých slepých arkádách. Další menší věž se nachází i v jihovýchodním nároží. V severozápadním rohu se nachází systém bran. Před severní stranou Vysokého hradu je příkop, oddělující jej od Středního hradu.

Střední hrad (obr. 126:2) tvoří tři křídla obíhající nádvoří a jedno krátké, vysunuté z jihozápadního nároží směrem k západu do vnějšího předhradí. V rozích třech křídel se nacházejí čtyři subtilní věže. Západní křídlo obsahuje neobyčejně působivý, na štíhlé pilíře sklenutý refektář pro hostující rytíře, osvětlený čtrnácti hrotitými okny a vytápěný hypocaustem. Vedle refektáře se nacházela kuchyně s černou kuchyní, byt kuchaře a hospodářské skladiště. Severní křídlo má uprostřed průjezd brány s věží a po stranách infirmerie a byt a kancelář velkého komtura. Ve východním křídle najdeme kostel sv. Bartoloměje, dům pro hostující rytíře a byty šafáře a služebníků. Křídlo vysunuté k západu sloužilo jako Velmistrův palác. Mělo formu obytné věže s věžičkami v nárožích. Stěny členila vysoká obdélná okna. Uvnitř najdeme Letní i Zimní refektář (s malovanou galerií velmistrů) či Vysokou síň. Radiální klenby jsou sklenuty na střední pilíř. Severní a východní část paláce sloužila jako osobní velmistrova část, také se zde nacházela privátní kaple sv. Kateřiny. Nejdůležitější prostory se nacházely v 1. patře (k Velmistrovu paláci a refektáři *Herrmann – Dobry 2007*).

Střední i Vysoký hrad obíhala na jižní, východní a severní straně parkánová hradba. V jejím severovýchodním nároží stála menší hranolová věž, v severozápadním potom oktogonální.

K tomuto komplexu se na západní, jižní a východní straně přikládá vnější předhradí (obr. 126:3), to je zpřístupněno od západu Mostní bránou. Hned za ní je předhradí přepaženo zdí s bránou sv. Mikuláše, vedle níž stojí kostel stejného patrocina.

V jihozápadním rohu stávaly hospodářské budovy, stejně jako podél jižní strany. Zde se nacházela Brána ševců s přiléhající věží. V půlce délky východní strany se nacházela přepažující zeď s bránou, která oddělovala vnější a vnitřní předhradí.

Vnitřní předhradí je nejrozsáhlejším areálem hradu (obr. 126:4). Zpřístupňuje ho brána Na písku (zvána také Řezbářská) na východní straně a Brána sv. Vavřince na západní straně. Podél severní strany oddílu se nacházely vozovna, zbrojnice a dílna na kopí, na západní straně velký špýchar s výtahem. Uprostřed areálu vzniká další shluk budov kolem obdélného dvora, mezi nimi byly řemeslnické dílny, stáje, stodoly, sklady paliva, obydlí služebnictva, pivovar, špitál pro knechty a kostel sv. Vavřince. Opevnění předhradí tvořily poměrně hustě rozmístěné věže nejružnějších půdorysů – čtvercové, kruhové, pětiboké či osmiboké.

Severní a východní stranu celého hradu obklopoval vodní příkop, který dále pokračoval okolo celého města. Severní stranu a severní polovinu strany východní obklopovaly tzv. Plavenského valy (obr. 126:5), masivní obezděný zemní násep, na vnější straně zpevněný dutými baštami na podkovovitém či polokruhovém půdoryse. Bylo jich postaveno celkem 6. Dnes jsou nižší, ale původně měli výšku 10-11 m. V několika patrech mají radiálně rozmístěné střílny s velkými kamennými překlady. Od jihovýchodu vedla na násep brána při Nové věži, další najdeme i na severní straně. Jihovýchodní brána byla sevřená mezi dvěma věžemi a od východu chráněná baštou. Severní brána vybíhala delším koridorem před linii opevnění, a byla sevřená mezi malou baštou a vysokou válcovou baštou zv. Kominky.

Interpretace

Nejstarší sídlo bylo patrně převážně dřevěné (*Trupinda 2006*, 14 a n.), jako tomu bylo i u jiných případů nejstarších fází hradů řádu v Prusku (*Arszyński 1995*, 117-121; k podobě a skladbě řádových hradů viz *Józwiak – Trupinda 2012*). Patrně už v 80. letech došlo k výstavbě prvních zděných staveb. Jako první bylo patrně vybudováno severní křídlo Vysokého hradu (*Józwiak – Trupinda 2011*, 53 a 161-162). Vzhledem k tehdejšímu pobytu velmistra Konráda von Feuchtwangen muselo být v r. 1296 hotové. Zároveň vzniká i západní, východní a jižní hradební zeď ohraničující Vysoký hrad. Podle některých badatelů do r. 1300 byla vystavěna severní a západní křídla zakončené štíty a sedlovou střechou po úroveň ochozu, zbylá dvě pouze do výšky dvou pater, takže jejich pultové střechy nepřevyšovaly obvodovou hradbu. Východní

a jižní kurtina měla dřevěné ochozy. Kaple měla na jižní straně věžičku se schodištěm. Komunikaci umožňovaly dřevěné pavlače opřené o přízemní arkády (*Pospieszny 1987, 79-94*). Údajně měly tehdy vzniknout i dvě věže Vysokého hradu. V parkánu byl umístěn hřbitov a sklady (*Haftka – Mierzwiński 1992, 38-39*). Novější bádání je v chronologii a postupu výstavby opatrnější. Není zde jistoty, zda po severním křídle následovalo západní nebo jižní. Svoji dnešní formu pak podle nich Vysoký hrad získal až po r. 1309 (*Józwiak – Trupinda 2011, 55-57*). Na předhradí, které mělo stejný rozsah jako Střední hrad, patrně již tehdy fungovala stavba v jižní části západní obvodové hradby, další budova při jižní části východní obvodové hradby, čtyři nárožní věže a brána uprostřed severní obvodové hradby (*Schmidt 1928, 51-78; Kajzer – Kołodziejcki – Salm 2010, 294*).

Přenesení sídla řádu v r. 1309 nejenom pozvedlo zdejší konvent mezi ty nejrepresentativnější, ale také vytvářelo nároky na rezidenční složku pro nejvyšší úředníky včetně velmistra. Tehdy také dochází k dobudování konventu (Vysokého hradu), přestavbě někdejšího předhradí na Střední hrad – sídlo vlády řádu, zvětšení všech prostor a výstavbě nového předhradí.

Ve Vysokém hradě byla dostavěna všechna křídla kolem nádvoří a křížová chodba. Uprostřed byla vyhloubena studně. K východu byl rozšířen dvoupatrový hlavní kostel Panny Marie s pohřební kaplí velmistrů (*Pospieszny 2001*). Součástí výstavby byla také vysoká hlavní věž (*Haftka – Mierzwiński 1992, 46-50*).

Ve Středním hradě vzniká západní křídlo s refektářem, hypocaustem, kuchyní, bytem kuchaře a hospodářským skladištěm. Vystavěno bylo celé severní křídlo s branskou věží, infirmerií a pokoji velkého komtura. Doplněno bylo i východní křídlo, kde byla vystavěna kaple sv. Bartoloměje a dům pro hostující rytíře (*Haftka – Mierzwiński 1992, 43-46; Kajzer – Kołodziejcki – Salm 2010, 294-296*).

Severně od Středního hradu bylo zbudováno nové předhradí. Po jeho východní straně byly zbudovány objekty zbrojnice, vozovny a dílny na kopí, na západní pak špýchar s výtahem. Ve střední části vznikly různé dílny, stáje, stodoly, sklady, obydlí služebnictva a špitál pro knechty. V pol. 14. stol. zástavbu doplnil kostel sv. Vavřince (*Haftka – Mierzwiński 1992, 46-48*). Během této přestavby vzniká i vnější předhradí s Mostní bránou a zlepšuje se opevnění.

Ve 2. pol. 14. stol. hrad připojen ve dvou etapách k městskému opevnění (*Haftka – Mierzwiński 1992*, 30, 70). V l. 1382-99 byl vystavěn velmistřův palác (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 296-297; *Józwiak – Trupinda 2011*, 57-63).

Ve 3. či 4. čtvrtině 14. stol. byl před vnitřním předhradím vybudován nízký val s palisádou, zmíněný poprvé r. 1411 (*Domańska 1975*, 50). V l. 1411-14 docházelo k nápravám škod z války (prameny přináší také *Schmid 1928*, 64-67). Nejprve byl v l. 1411-12 opraveny palisády, následně v l. 1413-14 byla na valech zhotovena dřevěná postavení pro lafetovaná děla, označovaná jako „bolwerki“. Práce prováděli místní řemeslníci (*Domańska 1975*, 50). V l. 1411-14 byly sníženy bašty a věže v hradbách předhradí a jejich koruny upraveny pro použití palných zbraní. Po uzavření míru byly ony „bolwerki“ likvidovány a na jejich místě budována zděná opevnění. V l. 1414-15 a 1418-20 byly podle knihy velmistřových účtů prohlubovány příkopy a kopán Velmistřův rybník na severní straně. V r. 1417 byl val vyzdíván, v l. 1417/18 byla vybudována na valu bašta zv. Kominki s bránou za Máslovou baštou (*Domańska 1975*, 51; podobně *Pospieszny 2007*, 145). V l. 1418-19 byla stavěna brána Na písku, r. 1420 zdi předbraní a nárožní bašta Baba. Další postup prací neznáme, protože účty tehdy končí (*Domańska 1975*, 52). Ve 30. letech dochází k výstavbě nového okruhu městského opevnění – obezděného valu s třemi mohutnými a mnoha menšími baštami. Na východní straně tvořily novou linii, na západní byla pouze jedna. Tehdy také vzniká předbraní jižní městské Mariánské brány (*Domańska 1975*, 52). Někdy v této době také vznikly některé bašty na valu vnějšího opevnění hradu, které mají tvar písmene U. Později, v l. 1447-8 vznikají další, ale ty již na polokruhovém půdoryse. Tehdy byly asi zvyšovány valy a budována zděná kontreskapa vnitřního příkopu (*Domańska 1975*, 53). Nakonec byla zmodernizována i Mostní brána pro použití palných zbraní. Valy byly upravovány ještě v mladších obdobích (*Domańska 1975*, 54). V poslední době pak byly obzvláště necitlivým způsobem upraveny.

Výraznější úpravy proběhly až okolo r. 1600, kdy Zikmund III. Vasa výrazně pozměnil vnitřní dispozici paláce velmistřů. Další úpravy v 18. – 19. stol. znamenaly degradaci objektu. Jako nešťastné můžeme hodnotit i zásahy první etapy obnovy v 19. stol. Velkou zrádou pak bylo zejména poškození na konci 2. světové války, kdy došlo k nenávratnému poničení kostela Panny Marie (*Haftka – Mierzwiński 1992*, 65-87; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 297-300).

Opevnění hradu z 1. pol. 15. stol., zvané jako Plavenského valy, bylo bezpochyby zajímavým počinem. Masivní z obou stran obezděný val byl vybaven sedmi baštami a dvěma novými branami. Podle Domaňské byl tento zcela atypický prvek předmětem importu nejspíše z Německa, Anglie, Francie či Itálie (*Domaňska 1975, 58*). To je jistě zajímavá hypotéza, ale nepříliš odůvodněná. Název valů je odvozen od komtura hradu Świecie Jindřicha z Plavna, který před a po porážce u Grunwaldu organizoval obranu Malborku (*Bogacki 2009, 71-73*). Pozdější velmistr patrně stál za úpravami opevnění (*K. Pospieszny* klade jejich výstavbu až do období jeho nástupce Michaela Kuchmeistera, jež byl velmistrem v l. 1414-22, viz *2007, 144*). Zajímavé ovšem je, že pochází z Čech. Ještě se k tomu vrátíme.

11. Hradní architektura v okolních zemích – Slovensko

11.1. Historický exkurz

Středověké Slovensko, nazývané Horní Uhry, bylo integrální součástí Uherského království. Proto také bude krátký historický exkurz společný pro oba nástupnické státy.

Expanze husitských oddílů do okolních zemí je spojena až se závěrečným obdobím první husitské války (přehled starší literatury k husitům a bratříkům v Uhrách viz *Kučera 2001*, 6-27). Jejich cílem bylo nejenom přenést vojenské akce na cizí území, ale také snaha odlehčit hospodářsky a ekonomicky těžce zkoušené zemi, propagace vlastních ideí a demonstrace síly (*Čornej 2010*, 498-501). Poprvé se v Horních Uhrách vojsko objevilo v únoru 1428. Oddíly se skládaly z polních vojsk táboritů pod vedením Jaroslava z Bukoviny, sirotků, pražanů a moravských oddílů Jana Tovačovského z Cimburka (*Dangl 2005*, 54; *Čornej 2010*, 505-506). Poté, co dobyly Skalici, přešly přes Malé Karpaty a přes Orešany, Modru, Pezinok a Svätý Jur až k Bratislavě-Prešpurku. Pevné město s hradem se ovšem ani nepokoušily dobýt, pouze vyplenily předměstí. Od Prešpurku potom odtáhly na Bernolákovo, Senec, Šintavu, Trnavu, Velké Kostoľany, Čachtice a Nové Město nad Váhom, odkud se obrátily zpět na Moravu. Vzhledem k tomu, že uherské vojsko vedené Ctiborem mladším ze Stibořic, zůstalo celou dobu zavřené v Trnavě (kterou husité obešli velkým obloukem), byl návrat s obtěžkanými vozy vskutku triumfální.

Další výprava, nepočítáme-li poklidné ležení husitských vojsk pod Prešpurkem v dubnu 1429, kdy jejich představitelé vedli mírové rozhovory se Zikmundem, se odehrála v dubnu 1430. Polní sirotci pod vedením Velka koudelníka, oddíly Jana Zmrzlíka ze Svojšína a ostromečského hejtmána Filipa z Padařova vpadli do Pováží, kde narazili na tvrdý odpor. Obranu Uher vedl ze Šintavy sám Zikmund, na jeho straně se krátkodobě ocitl i někdejší husitský spojenec Fedor z Ostrogu. Kolem Trnavy došlo ke třem následujícím bitvám, z nichž ta rozhodující se odehrála 28. dubna. Nepřátelským oddílům se podařilo vniknout do vozové hradby, kde se

odehrála strašlivá řež, při níž zahynul i Velek koudelník. Nakonec se husitům podařilo nepřátele vytlačit, hradbu znovu uzavřít a později i odtáhnout zpět na Moravu (*Dangl 2005, 55; Čornej 2010, 510-511*).

O Velikonocích 1431 do Horních Uher pronikly z Malopolska oddíly husitského spojence Dobeslava Puchaly z Věnavy a vypálily kartuziánský klášter v Lehnici. Některé oddíly se objevily až před Levočí, kde vypálily předměstí (*Dangl 2005, 55*).

V září 1431 znovu Uhry napadly sirotčí a táborské oddíly, pod vedením Jana Čapka ze Sán, resp. Prokopa Holého. Spojily se v okolí Žiliny, kterou dobyly, a dále postupovaly přes Turany a Kraľovany do Liptova. V noci z 26. na 27. listopad husité s pomocí zdejšího kastelána Jana z Messenpeku lstí vnikli do hradu Likava a ovládli jej. Zanechali zde svojí posádku a dále směřovali do Turca a údolí řeky Nítry. V dobyté Prievidze a Topolčanech zanechali svoje posádky (není jisté, zda k tomu nedošlo za pozdějších tažení). U biskupské Nítry, kterou v polovině října dobyli, došlo mezi sirotky a tábory k neshodám o další průběh. S tažením spokojený Prokop odtáhl zpět na Moravu, přičemž nechal za sebou spálit most přes Váh u Hlohovce. Jan Čapek dále plenil na jižním Slovensku až do okolí Levice, ale když se chtěl vrátit, pronásledován a vytrvale napadán uherskými oddíly, překvapil jej spálený most. Závěrečná fáze útěku podél Váhu až k Ilavě, provázená vytrvalými listopadovými dešti a stálými a vyčerpávajícími útoky uherského vojska, jenom dovršila celkový zmar. Sirotčí oddíly se vrátily do Čech bez kořisti, a což bylo mnohem horší, s více jak dvoutřetinovými ztrátami (*Bartl 1981, 133; Dangl 2005, 55-56; Čornej 2010, 511-512; podrobněji a s odlišným výkladem Papajik 2011, 43-48*).

V červnu 1432 oddíly Jana z Vrba nejprve obsadily Skalici, což byla pouze předehra k mnohem troufalejšímu činu. V noci 24. června, v období výročního trhu, husité převlečení za obchodníky otevřeli trnavské brány a s pomocí svých spolubojovníků zneškodnili městské strážce. Velitelem posádky byl moravský hejtman Napajedel Blažek z Borotína (*Hoferka 2001, 120; Dangl 2005, 56; Čornej 2010, 512*).

Během druhé poloviny r. 1432 a na počátku následujícího roku podnikly husitské slovenské posádky několik vojenských akcí, z nichž nejvýznamnější byl neúspěšný pokus trnavské a skalické posádky o obsazení Prešpurku v listopadu 1432. Jeden ze spolčenců, někdejší Zikmundův straník moravský rytíř Petr Kutěj, byl zajat a bídně

skonal v přešpurském vězení (*Bartl 1981*, 134-135; *Hoferka 2001*, 121; *Dangl 2005*, 56-57; *Čornej 2010*, 513).

Na jaře 1433 se pak odehrála poslední z velkých výprav, již se účastnilo tábořské polní vojsko pod vedením Jana Parduse z Hrádku a Bedřicha ze Strážnice. Oddíly táhly přes Polsko a od severu vpadly na Spiš. Dobyly a vyplenily Kežmarok, Spišskou Novou Ves a jejich okolí, zničily také cistercký klášter v Spišském Štiavniku a kartuziánskou Lapis refugii u Letanovců. Po dvou týdnech plenění zamířili husité do Liptova a Turce. Kremnici sice nedobyli, ale zmocnili se bohatství zdejší mincovny. Bez jakéhokoli odporu se pak přes oblast Trenčíské stolice vrátili do Čech (*Konečný 1982*, 177-208; *Malovcová 2001*, 115-118; *Dangl 2005*, 57; *Čornej 2010*, 513-514).

Ještě v období lipanské bitvy vybíraly husitské posádky v Horních Uhrách holdovací poplatky. Ani rozhodující bitva však neukončila jejich aktivity. Zatímco na severním Slovensku Zikmund slabé posádky vojensky zlikvidoval, s těmi na západě se raději dohodl. Postupně tak odešly posádky ze Žiliny (zde byl krátkou dobu velitelem Fedor z Ostrogu), Skalice a Topolčan. Jako poslední opustil v březnu 1435 Blažek z Borotína Trnavu. Od Zikmunda za to získal Veselí nad Moravou a Bzenec (*Dangl 2005*, 58; *Čornej 2010*, 514).

Nové boje propukly po smrti Albrechta Habsburského. Alžběta Lucemburská, aby vojensky podpořila nárok svého syna Ladislava Pohrobka na uherský trůn, najala si v r. 1440 české žoldnéře a za jejich velitele jmenovala katolického šlechtice Jana Jiskru z Brandýsa (k jeho osobě a rodině *Vach 1949*, 109-116 a 175-184; *Adamová 2001*, 139-140; *Bartl 2001*, 69-78; *Oslanský 2001*, 79-88; regesta jeho listin viz *Becianová – Ezrová – Malovcová 2001*, 141-152). V jeho vojsku se pohybovali zkušení veteráni Petr Axamit z Kosova a Liděřovic, Mikuláš Brcál, Jan Talafús z Ostrova nebo Jan Šmikovský ze Žďáru. Část uherské šlechty, znepokojená neustálými útoky Turků, nesouhlasila s korunovací dvouměsíčního děcka a za krále si zvolila Vladislava III. Jagellonského, zv. Varnenčika. Na jeho stranu se postavil i jeden z předních velmožů Jan Hunyady. Jiskrovo angažmá nezačalo zrovna nejšťastněji – ještě v tomtéž roce ho zajali Pankrác ze Svatého Mikuláše a Jiří Orság. Propuštěn byl až za tučné výkupné, které Alžbětě poskytl císař Friedrich III. (*Bartl 2001*, 71; *Oslanský 2001*, 81). Jiskra hned v r. 1440 obsadil téměř celé západní a střední Slovensko, hlavně důležitá báňská města a hrady Skalice, Topoľčany, Zvolen,

Prešov, Bardejov a Košice (*Dangl 2005*, 60). Od královny jako odměnu získal do držení Zvolen, Dobrou Nivu, Slovenskou Ľupču a Vigľaš (*Jankovič 2001*, 51).

V r. 1441 Jiskra se svými veliteli válčil v okolí Spišského hradu a Šariše, zároveň také vysvobodil Košice z obležení polských jednotek. Po odchodu polských jednotek dobyl Rychnavu, Spišský hrad, Krupinu a Kežmarok. Spokojená královna Alžběta jej jmenovala županem šarišské stolice a kapitánem Horních Uher. Dokladem jeho velmi silných pozic je i to, že jimi nezvyklala ani královnina smrt (*Bartl 2001*, 71). V srpnu 1443 se Jiskra zmocnil Spišského hradu (k tomu viz *Hoffmann 1959*, 37-38). V období mezi zářím 1443 až dubnem 1444 panoval mezi oběma stranami smír, ale následující sněm opět rozproudil neshody a boje propukly nanovo (k vraždění na dubnovém sněmu viz *Bartl 2001*, 71). Jiskra, aby si pojistil svoji moc, se nechal císařem jmenovat nejvyšším kapitánem krále Ladislava. Radikální změna nastala až v r. 1444, kdy král Vladislav vytáhl proti Turkům. Během bitvy u Varny byla uherská vojska zničena a král pravděpodobně zabit. Jana Hunyadyho, dalšího z Jiskrových protivníků, na útěku z bitvy zajal Vlad III. Dracul, známý Naražeč. Na sněmu v květnu 1445 pak uherské stavy uznaly nároky Ladislava Pohrobka a vydaly dekret míru v zemi, kterou mělo do příchodu krále spravovat sedm hlavních kapitánů – mezi nimi Jan Jiskra a Jan Hunyady (*Bartl 2001*, 72; *Oslanský 2001*, 82; *Dangl 2005*, 60).

Hunyady postupně získával pozici nejdůležitějšího magnáta – v r. 1446 se stal gubernátorem (*Bartl 2001*, 72). Jeho mocenský vzestup podpořilo i zrušení funkce hlavních kapitánů v březnu 1447. Jiskra se však této funkce odmítl vzdát, což jenom zvýšilo vzájemnou nevraživost. Ta ve válku přerostla, když Hunyadyho spojenec Pankrác ze Svatého Mikuláše napadl Topolčany. Konflikt neměl dlouhé trvání - Jiskrovo dočasné sídelní město se ubránilo a na jižní hranici se zase objevili Turci. Za těchto okolností Hunyady uzavřel s Jiskrou mír za cenu velkých ústupků. V říjnu 1448 došlo k bitvě na Kosově poli, při které utrpěli Uhři zdrcující porážku, a Hunyady se stal zajatcem Jiřího Brankoviče. To poskytlo dostatečný čas, aby se Jiskra připravil na válku. Dokonce se k němu přidali i Petr Komorovský a Pankrác ze Svatého Mikuláše (*Dangl 2005*, 61). Zatímco prvním patřily hrady Orava, Likava a Liptovský Hrádek, druhý pevně ovládal Branč, Strečno a Starý Hrad (*Jankovič 2001*, 52). V květnu 1449 Jiskra pevně ovládal města Bardejov, Kežmarok, Košice, Levoča, Prešov a báňská města Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec a

Lubietová, sjednocené pod vedením Kremnice (*Bartl 2001*, 73; k úloze báňských měst na příkladu Kremnice viz *Ezrová 2001*, 124-131).

V září 1449 zaútočili Osvald Rozgonyi (z Rozhanovců) a Štěpán Bebek na Jiskru, ten je ale v bitvě u Šomoše 5. září odrazil a navíc dobyl město Moldavu nad Bodvou v Abovské stolici. Posádka, kterou zde zanechal, Hunyadyho následný protiútok nezadržela a stala se obětí krutého zmrzačení. Další boje probíhaly v říjnu a listopadu ve spišské, zvolenské a tekovské župě. Krátce nato, v prosinci 1449, došlo za zprostředkování papeže Mikuláše V. a polských vyslanců k sjednání míru. Hunyady musel zaplatit za dobytá území a Jiskra si mohl ponechat to, co mu zůstalo. Jako pojistka měl být sjednán nikdy nerealizovaný sňatek mezi Jiskrou a Hunyadyho sestrou. Ten si mezitím zajišťoval pozice u císaře Friedricha III., který uznal jeho poručnictví nad mladým králem Ladislavem. Proti takovému nárůstu moci se ovšem vzepřely nejvýznamnější rody Celje, Garai a Ujlaky, k nimž se přidal i Jiskra. Nadešla druhá fáze bojů (*Dangl 2005*, 61-62).

Zatímco Hunyady připravoval válku proti srbskému despotovi, Jiskra zaútočil v jižní části střední Slovenska – v hontské, gemerské-malohontské a novohradské župě. Dobył hrady ve Velkém Kamenci a Halič, města Rimavskou Sobotu a Rožňavu, obsadil kláštery v Šahách a Hronském Beňadiku a z kláštera v Lučenci nechal udělat pevnost. Jiskrův kapitán Talafús se svými oddíly opět dobył Moldavu. Hunyady mohl zareagovat teprve v srpnu 1451, kdy konečně uzavřel mír s tureckým sultánem. Jeho vojska nejprve oblehla klášterní pevnost Lučenec, kde se bránil zkušený hejtman Matěj z Kněžic. Jiskra, který tou dobou operoval na severovýchodě Horních Uher, rychle shromáždil vojsko a dorazil s ním k Lučenci. Zde se 7. září strhla bitva, ve které početně slabší, ale zkušené a palnými zbraněmi vybavené bratřické jednotky rozdrtily uherské vojsko (*Drenko 2001*, 89-101). Jiskra, místo aby pronásledoval prchající oddíly, se s neúspěchem pokusil dobýt hrad Hodejov a město Eger (Jager). To poskytlo Hunyadymu potřebný čas na povolání nového vojska (*Dangl 2005*, 62-65). I přes vojenské úspěchy od Jiskry začala odpadávat města Bardejov, Košice a Levoča, zatěžovaná vysokými daněmi (*Bartl 2001*, 74).

Gubernátor vytáhl znovu na sever a obsadil Šahy. Poté velkým obloukem prošel přes Novohrad, Lučenec, Rožňavu, Zvolen, Báňskou Bystrici a Brezno až k hradu Drienčany, které ovládal Martin Valgata. Posádku pevnosti donutil kapitulovat tak, že

spolu s ní zatopil celé údolí, v kterém stála. Další vojenská akce ukončila mír ze srpna 1452. Netrval však dlouho. Král Ladislav, který se konečně v lednu 1453 dostavil do Uher ke korunovaci, Jiskrovi za hájení jeho zájmů poděkoval, ale zároveň zrušil všechny donace jeho matky – čímž ho zbavil všech funkcí i majetků (k pozadí tohoto aktu, za nímž patrně stál Hunyady *Bartl 2001*, 74). Ostřílenému vojevůdci nezbylo než odejít ze země, ale nikoli na dlouho. Bratřícké hnutí živelně zesílilo, posílené o rozpuštěné žoldnéře Jana Jiskry, a Ladislavovi nezbývalo, než je vojensky vypudit. A kdo by byl pro ten účel vhodnější než Jiskra (*Dangl 2005*, 65-66)?

V r. 1454 král povolal Jiskru a vrátil mu správu báňských, šarišských a spišských měst. Postupně se snažil přeplatit na svou stranu své někdejší kapitány, ale neměl moc úspěchů. V r. 1456 po vítězné bitvě u Bělehradu zemřel Jan Hunyady, kterého nedlouho poté následoval i jeho syn Ladislav, popravený pro svoji zradu. Jiskra tak rázem přišel o své výrazné konkurenty (*Bartl 2001*, 74-75; *Oslanský 2001*, 84). Pravdou ale je, že již nikdy nezískal takové pozice, jaké měl před r. 1453.

Na začátku roku 1458 si uherský sněm zvolil za krále Matyáše Korvína. Ten se rozhodl nejprve vypořádat s bratříky. Využil nepřítomnosti Jana Jiskry, který právě pobýval v Polsku, a za kapitána Horních Uher jmenoval Šebestiána Rozgonyho, jehož pověřil vedením vojska – profesionální armády (k profesionalizaci viz *Segeš 2001*, 33-37). Nejprve padla Vadna, kterou ovládali Petr Axamit a Martin Valgata. Bratřiči, kteří odtud ustupovali, byli kdesi v lese napadeni zepředu i z týlu, pobiti a jejich kapitán Valgata zajat. V následující bitvě při Blatném potoce byli 25. května opět poraženi, přičemž padl Axamit. Jan Talafús se opevnil na hradě Šariši a Rychnavě, ale Korvínova vojska jej posléze vytlačila až do Polska. Definitivní likvidaci bratříků zabránilo turecké nebezpečí a odboj části uherské šlechty, které musel Korvín urychleně řešit. Mezitím se také r. 1459 vrátil Jan Jiskra, podporovaný Friedrichem III., uherským vzdorokrálem (*Oslanský 2001*, 84; *Dangl 2005*, 69-70).

Po následných bojích, do kterých se různou měrou zapojili i Friedrich III. a Jiří z Poděbrad, došlo v r. 1462 ke smíru všech účastníků. Jiskra vstoupil do Matyášových služeb, za což získal hrady Šolmoš (Sólymos, dnes Şoimoş) a Lipovou (Lippa) v Rumunsku, titul barona a pravidelný žold pro 150 těžkých jezdců. Stal se Matyášovým věrným vojákem, bojoval nejenom proti Turkům, ale i svým někdejšími soupeřícími a byl pověřován i diplomatickými úkoly. Bratřiči, oslabení odchodem

Jiskry, byli postupně obkličováni. Mnohé posádky raději přijaly nikoli malé obnosy za dobrovolné opuštění pevností a uvítaly i možnost sloužit v Matyášově profesionální armádě. V r. 1465 u Kapušan nedaleko Prešova soustředěná vojska bratříků utrpěla rozhodující porážku. O dva roky později Matyášova vojska vedená Ladislavem Podmanickým oblehla pevnost ve Velkých Kostoľanech, ve které se shromáždilo 2500 bratříků pod vedením Jana Švehly. Po nepodařených výpadech a zajetí velitele posádka nakonec kapitulovala. Část obránců byla popravena, někteří přešli do Matyášových služeb. Tím definitivně skončilo období bratříků v Horních Uhrách (*Dangl 2005, 70-72*).

11.2. Drienok

Lokalizace

Kraj Banskobystrický, okres Rimavská Sobota.

Hrad se nachází na skalnatém ostrohu nad meandrem stejnojmenného potoka, 2,5km jihozápadně od obce Rybník (obr. 127).

Hrad dělíme na oddíly: 1 - východní část předhradí, 2 - severní část předhradí, 3 - jižní část předhradí, 4 - jádro, 5 – dolní část, 6 - jižní předsunuté opevnění a 7 - severní předsunuté opevnění.

Historie

V r. 1297 se rod Balogů majetkově rozdělil do tří větví a Mikuláš tehdy získal Drienčany, po nichž se pak psal již jeho syn. Predikát evidentně souvisí se sídlem ve stejnojmenné obci, nikoli hradem. S dalším dělením rodu patrně vyvstala potřeba dalšího sídla a tak byl někdy v l. 1340-1410 vystavěn Drienok. Poprvé se hrad připomíná přímo jako „castrum Derednek“ až r. 1413 (*Plaček – Bóna 2007, 114*).

Později se Drienku a a Drienčan zmocnily bratřické oddíly. V r. 1452 Drienčany, ovládané Martinem Valgathou, dobyl velmi kuriózním způsobem Jan Hunyady. Pevnost i s celým okolím nechal tehdy zatopit a posádku tím donutil ke kapitulaci. Později bratřící získali pevnost zpět. Teprve rázná vojenská akce Šebestiána Rozgonyi

z r. 1460 definitivně zakončila období bratřické svrchovanosti nad oběma objekty. Hrad Drienok posléze zanikl (*Janota 1937*, 200-201; *Plaček – Bóna 2007*, 114).

Popis

Hradu se prozatím nevěnovalo příliš badatelů (*Žebrák 1990*, 178-179; *Plaček – Bóna 2007*, 114-115), na druhou stranu byl nově velmi precizně zaměřen a jistě lze očekávat brzké opublikování (prozatím pouze dílčí, ale za to informačně nápadité příspěvky: *Bednár – Fottová 2006*, 36-38; *Bednár – Fottová 2007*, 26-28). Původní přístupová cesta přicházela k hradu po vrstevnici až do sedla před severní stranou předhradí, kde můžeme vyzorovat lichoběžný nástupní prostor na most, oddělený příkopem od předhradí.

Východní část předhradí (oddíl 1, obr. 129:1) měla lichoběžný půdorys, jižní část byla oproti severní výrazně převýšená. Po obvodu je na severní straně patrný v západním úseku fragment na maltu zděné hradby, jinde už není a jak se zdá, ani nebyla. Na západní straně se terén prudce zvedá k oddílu 2 a 3. V místě zlomu probíhá jakási úvozová cesta nebo úzký příkop, lemovaný po východní straně úzkým a nízkým valem. Bohužel v místě jejího vyústění v severozápadním rohu oddílu 1 je opevnění narušeno průrazem způsobeným těžkou mechanizací. I tak je zde možné očekávat bránu do tohoto oddílu, na kterém jinak neregistrujeme žádnou zástavbu. S tím koresponduje i starší údaj, že se zde nacházelo zdivo nějaké subtilnější věže (*Bednár – Fottová 2007*, 26). Podle zjišťovacích sond odtud pochází převážně pravěká keramika a zcela minimálně také středověká (*Bednár – Fottová 2007*, 27).

Oddíl 2 (severní část předhradí, obr. 129:2) má podélnou západo-východní orientaci. Východní část lichoběžného půdorysu je výrazně převýšená jak nad západní částí, tak i nad oddílem 1. V jejím severním čele pozorujeme nízký val či násep a v severovýchodním rohu výraznou sníženinu. Právě sem klademe bránu, k níž vedl most od nástupního prostoru za příkopem. Západní část je situována výrazně níže, její severozápadní okraj tvoří terasní hrana. Po její ploše se nachází množství kovářských strusek.

Oddíl 3 (jižní část předhradí, obr. 129:3) se rozpadá do dvou částí. Východní část tvořila nějaká centrální kruhová či mnohoboká stavba na lehce vyvýšeném terénním

soklu. Okolo ní se nacházelo obdélné prostranství. Západní část měla obdélný půdorys s jednou zahlobeninou při středu jižní strany.

Jižní stranu celého předhradí obklopuje asi 1m široká terasa, na západní straně se připojující k jádru a na východní volně mizející v terénu. Jádro odděloval od předhradí hluboký příkop, v jehož středu najdeme výrazný násep po destrukci. Příkop byl podle všeho na bocích uzavřen.

Jádro (obr. 129:4) na skalním bradle mělo v podstatě čtyřboký půdorys se dvěma seseknutými rohy (jihozápadní a severovýchodní). K jihovýchodnímu nároží se přiřkládal dvoutraktový palác. Severně od něj, ve východní hradbě, můžeme očekávat bránu do jádra. Při jihozápadní straně stojí volně ve svahu subtilní čtyřboká věž.

Oddíl 5 (obr. 129:5) najdeme severně pod jádrem, kde terénní přepažuje přírodní strž a při jejím severním konci se nachází podezdívka z nasucho kladeného kamene.

Severně nad příkopem a přístupovou cestou se nachází jižní předsunuté opevnění (oddíl 6, obr. 129:6), vzdálené 50m od předhradí. Centrální zcela rovná část má oválný tvar s orientací SSZ-JJV 26 x 16m. Na jeho hraně obíhá hlinitý násep o výšce 1 až 2m. Směrem do svahu, tedy kolem severní poloviny najdeme ještě příkop a vně něj další val. Z tohoto objektu pochází množství pozdně středověké keramiky (*Bednár – Fottová 2007, 27*).

Asi 150m severně nad oddílem 6, na samém vrcholu kopce najdeme oddíl 7 – severní předsunuté opevnění (obr. 129:7). Jeho centrální část je kruhová o průměru 15m. V její centrální části najdeme valem či náspem vymezený obdélník 8 x 7m. Centrální plochu obíhají koncentrické dvojice zemních náspů a příkopů, jejichž vnější tvar je oválný s max. rozměry 90 x 60m. Na jižní straně je patrné přerušování po původním vstupu. Objekt byl také archeologicky zkoumán. Dvě sondy v centrální ploše odhalily na koruně centrální stavby silně přepálenou hlínu a okolo ní množství mazanice. Další sonda v severovýchodní části opevnění prokázala hlinitou konstrukci náspů. Z pevnůstky také z povrchových sběrů pochází ostruhy, tesák či bradatice (*Bednár – Fottová 2007, 27*). Na obšírnější publikaci si však budeme muset počkat.

Interpretace

K nejstarším částem hradu zcela jistě patří jádro, které obsahovalo dvoutraktový palác v čele dispozice a subtilní věž vzadu za obvodovou hradbou a ve svahu. Lze se jen domnívat, zda-li nemohla sloužit jako studniční nebo záchodová.

K nejstaršímu hradu možná patřila i jižní a méně jistě i severní část předhradí. Ve východní polovině jižní části předhradí lze předpokládat nějakou obrannou stavbu, možná dokonce i oddělenou pevnůstku, která by pak nejspíše příslušela až bratřickému období. Ve východní polovině severní části předhradí očekáváme hlavní bránu, možná opět až pozdně středověkého původu. V západní polovině téhož oddílu musíme počítat s kovářskými provozy. Východní část předhradí byla samostatně přístupná a podle rozestavěné obvodové fortifikace nedokončená. Bohužel bez archeologického výzkumu nedokážeme říci, zda se s výstavbou započalo před nebo za bratříků.

Bratřici však zcela jistě vystavěly oddíl 5 a obě předsunutá opevnění. Oddíl 5 měl čistě vojenskou funkci a přehrazoval možný přístup k hradu. Otázkou je, zda také nemohl střežit přístup do údolí, kde se mohlo nacházet hradní zázemí (mlýn apod).

Jižní předsunutá opevnění bylo opevněné náspem a okolo severní poloviny ještě příkop a další násep. Jeho úkolem byla kontrola přístupové komunikace a nástupního prostoru na most do předhradí.

Severní předsunutá opevnění bylo opevněné dvojitými náspy a příkopy. V centrální opevněné části stála jistě jedna srubová stavba. Úkolem pevnůstky byla vizuální kontrola návrší nad hradem a jeho vojenská ochrana. Pevnůstka zároveň zabraňovala, postavit v tomto pro hrad smrtelně nebezpečném místě obléhací tábor.

V první fázi naplňoval hrad všechny své funkce. Za bratříků došlo k rozvoji jeho vojenské složky. Jako smrtelně nebezpečné se jevily zejména návrší nad hradem a nástupní prostor, které byly zastavěny předsunutými fortifikacemi. Tehdy také mohla vzniknout východní část předhradí. Lze se jen domýšlet, zda za její výstavbou nestála snaha o zvýšení ubytovacích kapacit. Její nedokončení by snad mohlo souviset s postupným úpadkem bratřické moci v Horních Uhrách a odlivem vojenských sil.

11.3. Chmeľov

Lokalizace

Prešovský kraj, okres Prešov

Chmeľov se nachází v jihozápadní části Nízkých Beskyd, uprostřed obce stojí kostel subkomplex 1 (obr. 132:1). Východně od vsi se rozkládá výrazný kopec s nejvyšší nadmořskou výškou přes 530m. Z protáhlého vrcholového plató vybíhají k jihu tři ostrohy. Na jihozápadním najdeme reliktů antropogenní činnosti – tuto část označujeme jako subkomplex 2 (obr. 132:2). Na prostředním, zvaném Váračka (kóta 502), najdeme hrad označovaný podle katastrálního území jako Radvanovce – subkomplex 4 (obr. 132:4). Dělíme jej na oddíl 1 (jádro) a 2 (vnější opevnění). Kousek nad tímto hradem najdeme v poloze Zadňa hura (kóta 529,9), tedy těsně pod vrcholem kopce, další subkomplex 3 (obr. 132:3). V průběhu své historie netvořily vždy všechny tři areály jeden celek, ale v době která nás zajímá především tomu tak bylo. Proto je budeme popisovat společně.

Historie

Chmeľov je poprvé nepřímě zmíněn r. 1212. V obci někdy před r. 1413 vzniknul menší hrad, tehdy vzpomínaný jako „castrum“ (Polla 1962, 75).

Radvanovce se poprvé zmiňují v r. 1349, hrad patrně vystavěl Petr zv. Lovag, služebník Jana z Drienova.

Poté co hrady Chmeľov a Radvanovce obsadili bratřiči, zřídili si v poloze Zadní hora nové opevnění, označované v pramenech jako „noviter errectum“ (Polla 1962, 75). Komplex sídel měl vlastní samosprávu, v jejímž čele stály kapitán Jakub z Pozova a notář Petr Lowczowski a rada starších (Polla – Slivka 1980, 81). Dokonce tu po smrti Petra Axamita v r. 1458 sídlil Jan Talafús, který se pokusil zorganizovat obranu proti Matyášovi. Jeho přítomnost potvrzuje řada listin zde vydaných (Polla 1962, 75). Talafús nejprve uzavřel 6. dubna 1460 mír s sousedním městem Bardejovem, s nímž se pokoušela chmeľovská posádka smířit již od r. 1458, a tím si zajistil nebezpečného

souseda (*Polla – Slivka 1980*, 81-82). Tehdy ale vyvíjel svoji aktivitu i král Matyáš, před jehož vojsky bratřiči rychle ustupovali. Jelikož nemohl Chmeľov získat vojensky, pokusil se jej získat vyjednáváním. Jeho vyjednávači Ladislav Palóczi a Štefan Perenyi nakonec 15. dubna 1460 uzavřeli v Košicích s chmeľovskými „staršími“ smlouvu, ve které se zavázali, že za odstupné 4250 zlatých opustí Chmeľov, do Vánoc nebudou již obtěžovat okolní města (Levoču, Košice a Bardejov) a napadat okolní župy, nebudou vybírat žádné jiné poplatky, kromě těch, které do teď vybírali a že do 40i dnů zbourají nově vystavěnou pevnůstku „*Fortalitium*“ „*prope villam Johannis*“ (překlad listiny *Dvořák 2004*, č. 23, 67-68; *Polla – Slivka 1980*, 82-83; *Jurok 2006*, 232). Zmíněná Janova ves se může vztahovat k Hanušovcům, ale pak by se pevnůstkou zmíněnou v listině mínily Medzianky (viz dále; *Slivka – Vallašek 1991*, 162). Suma byla vskutku zakrátko vyplacena a bratřiči v květnu svoji pevnost zbourali (*tamtéž*, 83).

Popis

Hrad v obci (subkomplex 1) stával na místě dnešní školy. Ještě před ní tu byl renesanční zámek, postavený ze zbytků středověkého hradu. Dodnes je dochován sklep obdélné budovy, pocházející patrně již ze 13. stol. a související s komendou řádu Strážců Božího hrobu (*Polla 1962*, 68-69).

Subkomplex 2 je velmi nezřetelný, nachází se na nejvyšším místě jihozápadního ostrohu. Registrujeme zde jednak zbytky lomů na kámen a zároveň i deponie velkých kamenů. Také celý terén působí dojmem uměle srovnané plošiny. Podle nepřiliš jasných reliktnů by se dalo soudit, že k centrální stavbě v nejvyšším místě přiléhalo jakési asi 20m dlouhé k jihozápadu vysunutě opevnění.

Subkomplex 3 představuje téměř kruhový areál o průměru 20m (obr. 134), situovaný na okraji prudkého svahu. Na západní, severní a východní straně je opevněn příkopem 1m hlubokým a 2,5m širokým. Na jižní straně příkop není, protože zde terén prudce klesá. Centrální kruhová plošina je nerovná, poškozená staršími výkopy. Na jihozápadní straně se do ní zahlubuje velký lom, výkopek z něho můžeme sledovat dole pod ním ve svahu. Centrální plochu obklopuje na třech stranách nízký násep 0,5m vysoký a 3m široký. Okolo příkopu obíhá další, ale téměř neznatelný val.

Subkomplex 3 byl archeologicky zkoumán. V r. 1961 zde B. Polla zjistil kamenohlinitý násep zpevněný drobným šterkem, vně něho příkop a okolo něj ještě další násep, postavený stejnou technikou. Uprostřed areálu se našly tři srubové stavby na kamenné podezdívce (5 x 2,5; 4,2 x 3; 4 x 2,1m) s ohništi zapuštěnými do skalního podloží (*Polla 1962, 52-76; Slivka – Valašek 1991, 122*). Keramický materiál, stejně jako železné předměty a dvě stříbrné mince Matyáše Korvína prokazují existenci objektu kolem pol. 15. stol. (*Polla 1962, 69, 72, 73*). Z tohoto místa také pochází soubor 39 železných předmětů od amatérských hledačů, mj. přezky, ostruha, hroty šípů, nášlapný ježek, ale také visací zámky, klíč, nože, motyka, vrták, kamenický sekáč, klínky, oka a háky. Zároveň odtud pochází i dalších 13 mincí – 1 denár krále Ladislava V. a 12 denárů Matyáše Korvína (*Tomášová 2003, 206-207*).

Subkomplex 4 se nachází na ostrohu pod subkomplexem 3 (obr. 133). Má podélnou orientaci sever – jih. Jádru tvoří lichoběžná protáhlá plocha se stopami zástavby po obvodu, obklopena je příkopem a na východní straně čtyřmi a na západní dvěma terasami. Na jižní straně v ose vybíhá v ose klínovitý výběžek, podobný se nachází i při severovýchodním nároží jádra.

Subkomplex byl archeologicky zkoumán. Po předchozí sondáži J. Macáka, který zde objevil zajímavé gotické kachle s čelní vyhřívací stěnou, provedli v r. 1982 zjišťovací výzkum M. Slivka a A. Valašek. V severní části jádra zjistili v severní části srubový objekt na kamenné podezdívce o rozměrech 11-13x7 m. Jižně od něj se při východním okraji opevnění nacházela další srubová stavba na kamenné podezdívce 5x5 m, patrně věž. Údajně měla střežit přilehlý vstup. Po okraji plošiny probíhala palisáda. Podle nálezů hrad zanikl okolo pol. 15.st. (*Slivka – Valašek 1991, 182-185*).

Interpretace

Subkomplex 1 patrně můžeme pokládat za hlavní rezidenční objekt. Nacházel se na místě někdejší komendy Strážců Božího hrobu, kterou si bratřiči upravili pro svoje potřeby. Později byl přestavěn na renesanční zámek.

Subkomplex 2 je velmi obtížné interpretovat. Skutečně se může jednat o drobnou pevnůstku s vysunutým opevněním, zároveň zde ale není terén příliš průkazný. Evidentní jsou pouze lomy a deponie kamene. Z toho je možné soudit, že celý areál souvisí buď s novověkými aktivitami nebo možná také s vojenskými událostmi 15.

století. Pak lze zvažovat možnost, že tu byl těžen kámen pro mechanické zbraně. Je také pravdou, že toto místo je ideální pro střelbu na komplex 4. Ta samá hrozba ovšem mohla vyvolat zvýšený zájem o ochranu místa i u strany opačné.

Subkomplex 3 je patrně předsunutě opevnění subkomplexu 4 (hrad Radvanovce), které mělo kompenzovat jeho nešťastnou polohu na ostrohu pod vrcholem kopce. Archeologické nálezy jej datují do poloviny 15. stol. Jeho jádro bylo vybaveno třemi sruby na kamenných podezdívkách, opevnění tvořily kamenitozemité násypy a příkop.

Subkomplex 4 sestával z jádra s věží (?) a obytnou stavbou, obklopený několika terasami a mělkými příkopy a ve směru delší osy vytaženými protáhlými baštami. Je možné, že se jednalo i o jaksi „zakrnělé“ vysunuté opevnění. Bohužel není jasné, kudy procházela přístupová cesta. Zdá se ale, že spirálovitě vedené terasy kolem jádra v tom mohly hrát jistou úlohu.

Chmel'ov byl jedním z hlavních sídel bratříků a proto mu byla věnována mimořádná péče. Jako hlavní sídlo posloužila někdejší komenda ve Chmelově. Jako refugium a vojenské objekty sloužily jistě subkomplexy 2 a 3, nejspíše také subkomplex 1. Velmi zajímavé ale je, že 3,5km jihovýchodně od tohoto komplexu nacházíme další bratříckou pevnost – hrad Medzianky. Hrad z 1. pol. 13. stol. měl obdélné jádro s palácem a věží, okolo obíhal 15-20m široký příkop a násep (*Slivka – Vallašek 1991, 159-163; Plaček – Bóna 2007, 204-205*). Mohl být tento hrad pevnůstkou z r. 1460? Je možné, že pisatel chápal hrady a pevnůstky v Chmel'ově, Radvanovicích a Medziankách jako jeden komplex – pevnost? Vždyť hrad v Medziankách nebyl nově zřízen bratříky, nejde tedy o onu nově zdviženou pevnost. A proč by pisatel listiny používal, pakliže by mluvil o chmel'ovských a radvanovských objektech, označení u Hanušovců?

Vtírá se skutečně neodbytná myšlenka, že všechny subkomplexy v Chmel'ově, Radvanovicích a Medziankách tvořily jeden velký komplex, spojený stejnými veliteli, stejnou posádkou a vzájemnou blízkostí. A že když se mluvilo o jejich demolici, tak se tím nemyslel jeden ze subkomplexů, ale všechny. Jenom máme obavu, že není všem překvapením konec. Naše rekognoskace v terénu ukázala, že některé subkomplexy nejsou známe (č. 1) a jiné nejsou zakreslené celé, a to co je, tak je špatně zaměřené (č. 3). Pokusili jsme se některé chyby napravit a alespoň oměřit

laserovým dálkoměrem polohopis komplexu 2. Nebylo však v časových možnostech, projít kompletně okolí a podívat se, jestli zde nečeká ještě nějaké překvapení.

Domníváme se, že jeden z hlavních bratřických komplexů v Horních Uhrách sestával z několika subkomplexů převážně vojenské funkce, jejichž úkolem bylo nejenom kontrolovat dálkovou komunikaci a okolí, ale také sami sebe. Zdejší velitelé, a zvláště Talafús, nezapomněli ani na vytvoření osobního sídla z někdejší komendy v Chmeľově. Máme tu před sebou bezpochyby jeden z nejvýznamnějších komplexů období bratříků na Slovensku, ale i pro dějiny vojenské architektury 15. stol.

11.4. Ostatní lokality

Na Slovensku existuje velké množství hradů a pevnůstek, ovládaných v různých obdobích husitskými posádkami. Následující katalog pochopitelně nemůže být vyčerpávající, vychází z dostupné literatury a částečně i z autopsie.

Barca (okr. Košice) je dnes součástí Košic. V poloze Zámčisko se nacházel hrádek, po němž zůstal patrný oválný areál 43 x 7/9 m, s okrouhlou jámou na jižní straně. Z této strany jádro obklopoval také násep a dva příkopy o šířce 14-18m a hloubce 2,2 a 3,5m. Bratříci si pevnůstku vystavěli asi v r. 1453, roku 1458 ji dobyl Šebestián Rozgonyi (*Polla – Slivka 1980, 75, 78*).

Hrad **Breznica** (okr. Žarnovica) stojí na příkrém vrchu. Založen byl v 2. pol. 13. stol., r. 1411 byl označen jako poškozený. Nějakou dobu zde sídlili bratříci, v r. 1471 zase polská vojska. V r. 1475 se uvádí jako fortalitium, poté zanikl. Hradní jádro mělo podélnou orientaci západ – východ. V západním čele, nad příkopem stála nějaká obdélná stavba, v zadní části, která byla opět oddělena příkopem komplex více staveb. Opevněn byl i 130m dlouhý a úzký hřeben severozápadně před hradem. Těsně před jeho koncem vidíme pozůstatky po zahluobené stavbě. Tuto situaci interpretujeme jako vysunutě opevnění 1. Další vysunutě opevnění (č. 2) vybíhá od čelního šíjového příkopu jádra směrem k jihozápadu a zakončeno je pahrbkem po baště. Ještě dále pod ním pak pokračuje jakýsi jazyk, klesající ve čtyřech stupních ohrazených náspy. Na jejich konci najdeme opět pahorek po baště. Při západní straně tohoto útvaru, které

nazýváme vysunuté opevnění 3, probíhá ve svahu příkop. Asi 200m jihovýchodně od hradu najdeme na Sokolí skále předsunuté opevnění využívající skály a opevněné příkopem. Účelem vysunutých i předsunutých opevnění byla kontrola přístupových cest, dálkových cest a okolí hradu (*Bóna – Plaček 2007*, 216).

Hrad **Gemer** (okr. Revúca) se nachází na 230m n. m. vysokém kopci. Patřil mezi staré župní hrady. Později jej ovládli bratřiči, r. 1458 byl dobyt a poté již nebyl obnoven. Jádrem je nevelké a šestiboké, vybavené věžovou stavbou s oblým čelem na severu, za ní pak stál nějaký kruhový objekt a v jihozápadním cípu dvouprostorová budova. Jádrem obtáčí příkop až 20m široký. Vně něho probíhá val, který se v čele rozšiřuje v masivní zemní baštu (archeologickým výzkumem zjištěno, že se jedná o původní terén, upravený do podoby valu a bašty vyhloubením příkopu). Vedle ní, na severovýchodní straně, patrně stála brána. Nad hradem, na blízkém a výrazně převýšeném kopci se nachází předsunuté opevnění (*Janota 1937*, 219-223; *Kovács 1993*, 72-73; *Kovács 1994*, 81; *Kovács 1996*, 23-24; *Kovács 1998*, 101; *Ožďáni – Nevizánsky 2002*, 152-154, 325-327; *Bóna – Plaček 2007*, 120-121).

Haligovce (okr. Stará Ľubovňa) je komplex, nacházející se v Haligovských skalách. Patří k němu jeskyně Aksamitka ve výšce 750m n. m., další stopy po opevnění se měly nacházet i nad ní. Zdejší pevnost byla jednou z hlavních základů Petra Axamity (odtud i název jeskyně). Dataci potvrzují i nálezy z jeskyně (*Polla – Slivka 1980*, 78).

Hanigovce (okr. Prešov) byl původně středověký dřevěný hrad, r. 1342 přestavěný do kamenné podoby. Později v r. 1448 hrad uchvátily bratřiči a umístili sem posádku pod vedením Jiskrova kapitána Petra z Ratkova. V r. 1460 hrad oblehla Korvínova vojska, ale dobyla jej až následujícího roku. Hrad měl skromnou podobu s věžovým (?) palácem, průjezdní bránou a hradbou obíhající dlouhé nádvoří na temeni ostrohu. V paláci protilehlého rohu stál objekt využívající skalního výchozu, ve kterém byly vytesány dvě údajné střílny pro děla (*Janota 1937*, 246-247; *Polla – Slivka 1980*, 78-79; *Slivka – Vallašek 1991*, 116-118; *Bóna – Plaček 2007*, 216-217). Podle nových poznatků se pod tímto jádrem nachází násypy a baštami opevněné předhradí (ústní sdělení P. Harčára z Památkového úřadu v Prešově).

Jasov (okr. Košice-vidiek) je opět mohutným komplexem, sestávajícím z Jasovské jeskyně se známým nápisem a mohutné pevnosti na strmé skále nad ní. Ta má

kamenné jádro, obehnané částečně vyzděným příkopem. Okolo jádra se ještě rozkládá předhradí s příkopem a vnějším náspem. Pevnost patřila bratrckému veliteli polského původu Udrickému a dobyl ji až Šebestián Rozgonyi v r. 1458 (*Janota 1937*, 302-304; *Pisoň 1973*, 180-181; *Polla – Slivka 1980*, 83; *Slivka – Vallašek 1991*, 127-129, ; *Bóna – Plaček 2007*, 145-147).

Jelšava (okr. Rožňava) se nachází na dominantním kopci nad městečkem. Oválné jádro obsahovalo podezdívku srubu a bylo obklopeno příkopem. Vnější násep se na několika místech rozšiřoval v bašty. Poznání hradu brání jeho citelné poškození v novověku, mj. i stavbou kostela. Hrad byl poprvé zmiňován již r. 1243, ale r. 1298 byl již zbouraný. Znovu jej vystavěli bratřici, ale již r. 1455 Axamit hrad prodal vdově po Emerichu Bebekovi. R. 1461 pevnost zničena požárem (*Janota 1937*, 305-307; *Pisoň 1973*, 182; *Olexa – Tököly 1977*, 206-208; *Polla – Slivka 1980*, 83-84; *Slivka – Vallašek 1991*, 129; *Bóna – Plaček 2007*, 147-148).

Pevnůstka **Mrázovce**, označená v r. 1408 jako fortalitio, se nachází na nízkém kopci. Také písemné prameny jsou příliš skoupé. Zdá se, že kolem 15. stol. byla obsazena a vylepšena bratříky. Jádro tvoří protáhlá oválná plocha orientace Z-V, ohrazená terasou s valy na kratších stranách. Na západní straně navazuje dlouhé vytažené opevnění, ohrazené další terasou. Na východní straně najdeme půloválnou baštu lemovanou valem a pod ní další terasu s příkopem na vnějším okraji (*Slivka – Vallašek 1991*, 166).

Hrad **Muráň** (okr. Rožňava) se nachází na vysokém a rozsáhlém kopci. Prvně je zmiňován r. 1271. Hrad později obsadili bratřici. Jejich pevnost dobyl až Štěpán Zápolský r. 1461. Hrad se nacházel na vrcholku skalní plošiny. Teprve Jiskra rozšířil hrad do stávající velikosti, i když asi opevnění ještě tehdy nebylo jistě tak kvalitní a později bylo vydatně modernizováno (*Janota 1937a*, 187-204; *Pisoň 1973*, 236-239; *Polla – Slivka 1980*, 86; *Slivka – Vallašek 1991*, 167-170; *Bóna – Plaček 2007*, 209-212).

Pevnost **Nižný Tvarožec** (okr. Bardejov) se nachází severozápadně od obce na kopci Zámčisko vysokém 673m n. m. Jádro mělo protáhlý hruškovitý tvar, stoupající do mírného svahu se dvěma náspy a mezi nimi příkopem. Na severní straně jej obklopovaly další dvě linie opevnění. To mělo podobu náspů z nasucho kladeného

kamene a příkopu. Přístup byl od severu, brána je ale neznámá (*Blahuta 1963*, 223-231; *Polla – Slivka 1980*, 88; *Slivka – Vallašek 1991*, 171).

Hrad **Plaveč** (okr. Stará Ľubovňa) patřil k nejdůležitějším pevnostem, bohužel také nejméně poznaným. Nachází se na výrazném skalním výběžku. Jádro, které obsahuje zbytky původního středověkého hradu ze 13. stol., bylo opevněno parkánem a asi třemi masivními renesančními baštami. Ještě před ním se však nachází čtvercové předhradí na severovýchodní straně, zpevněné náspy a nárožními kruhovými baštami. Hrad se stal Axamitovým hlavním sídlem po jeho rozchodu s Jiskrou okolo r. 1450. Držel ho až do své smrti v r. 1458 (*Janota 1937a*, 285-287; *Pisoň 1973*, 264-265; *Polla – Slivka 1980*, 88-89; *Slivka – Vallašek 1991*, 174-177; *Bóna – Plaček 2007*, 238-240).

Hrad **Richnava** (okr. Spišská Nová Ves) se nachází uprostřed dnešní obce. Na jižní straně jej chránil sráz terénu, na ostatních byl opevněn 16m širokým a 5m hlubokým příkopem. Hrad dobyl s velkými ztrátami r. 1442 Jan Jiskra. Nechal jej opevnit a svěřil jej Janu Talafúsovi, který se psal „*Johanes Thalafus de Ostrova capitaneus castris Richno*“. Talafús hrad držel až do r. 1460, kdy ho dobyl Imrich Zápolský. V lednu 1461 jej ovládnul Jiskra, ale o rok později ho odevzdal Imrichovi Zápolskému a Štěpánu Rozgonyi (*Polla – Slivka 1980*, 89; *Slivka – Vallašek 1991*, 187-189; *Bóna – Plaček 2007*, 253-254).

Spišský hrad (okr. Spišská Nová Ves) není asi potřeba blíže představovat. Jiskra jej získal od královny-vdovy Alžběty už r. 1443 a jmenoval zde za svého kapitána Petra Axamita. Ten zde zůstal až do r. 1450, kdy se rozešel s Jiskrou. Bratřiči si vně hradu (hrad zůstal v majetku královny!) vystavěli kruhovou pevnůstku se samostatným opevněním, zkoumanou archeologickým výzkumem, a celé tábořiště obehnal novou hradbou, čímž vzniklo nové předhradí. Hradba byla opatřena střílnami pro hákovnice a třemi hranolovými věžemi, z nichž jedna sloužila jako brána (*Menclová 1957*; *Pisoň 1973*, 380-386; *Polla – Slivka 1980*, 89; *Slivka – Vallašek 1991*, 234-243; *Chalupecký – Jiroušek – Krajňák – Novotná 2003*; *Bóna – Plaček 2007*, 272-275).

Hrad **Šariš** (okr. Prešov) se nachází na dominantním kopci s plochým rozlehlým temenem. Nejstarší část hradu, umístěná v centrální části dipozice, pochází z doby okolo r. 1200. Po dlouhém obléhání byl v březnu 1441 dobyt Jiskrovými žoldněři, které vedl kapitán Mikuláš Brcal. V l. 1441-62 byl královský hrad ve správě

šarišského župana Jana Jiskry, který zde v l. 1455-56 dokonce sídlil. O významu hradu svědčí i ten fakt, že když se plánovala likvidace bratříků, prosazoval Štěpán Zápolský dobýt jako první Šariš a Richnavu. Obležení započalo na konci r. 1460, hrad tehdy hájil Matěj Kněžič. Ještě v březnu 1461 žádal Matyáš Bardejov o pomoc. Teprve koncem r. 1461 se vyhladovělá posádka vzdala Štěpánovi Zápolskému. Jiskrovi se původně přičítala výstavba vnějšího opevnění hradu s baštami a věžemi, ale ta proběhla již dříve. Není jisté, zda s jeho aktivitami nesouvisí bašta pod první bránou (*Janota 1937b*, 128-139; *Pisoň 1973*, 354-356; *Polla – Slivka 1980*, 89, 93; *Bóna – Plaček 2007*, 286-288).

Zelená hura (okr. Spišská Nová Ves) je dominantní kopec nedaleko od obce Hrabušice. Hrad byl zde založen již před r. 1241, v padesátých letech se ho zmocnili Talafús a bratříci, a učinili z něj po Plavči nejdůležitější pevnost. Dokonce jej pojmenovali Tábor. V r. 1456 jej dobyli levočtí měšťané a hrad již více nebyl obnoven. Hradní kopec o rozloze okolo 10ha byl opevněn starší hradbou, do které byla zapojena okrouhlá obytná věž a branská věž. Zdá se, že bratříci pouze obnovili opevnění. Uprostřed areálu pak vybudovali příkopem ohrazenou pevnůstku s nevelkou zděnou stavbou. Hrad měl neobyčejně příznivou polohu, přístupnou jednou cestou (*Polla – Slivka 1980*, 79-81; *Slivka – Vallašek 1991*, 119-120; *Bóna – Plaček 2007*, 203-204).

Středověký **Zvolen** (okr. Zvolen) disponoval hned několika hrady. Městský hrad založil Ludvík I. Veliký mezi lety 1370-80. Původně měl podobu čtyřkřídlého kastelu s nárožními věžemi. Pustý hrad, ležící na druhé straně řeky než město, založili uherští králové snad již na konci 12. st. Nejprve byl vystavěn horní hrad, v polovině 13 stol. byl k němu dlouhou hradbou připojen i hrad dolní. Po r. 1440, kdy Zvolen z pověření královny Alžběty ovládl Jan Jiskra, byl hrad již nepříliš využíván a částečně opuštěný. Jiskra obnovil jádro horního hradu, zvané Dončův hrad. Ke starší zástavbě při severovýchodním nároží přibyl nový palácový komplex v rohu severozápadním. Při staré raně gotické baště ve středním dílu bylo vystavěno předsunutě opevnění, další byla zřízena u obou obytných věží. Zatímco Pustý hrad patrně sloužil jako sídlo Jiskrovy vojenské posádky a jeho dočasná rezidence, městský hrad se stal jeho stálou osobní rezidencí. V r. 1451 bylo město i hrad dobyty Janem Hunyadym (*Janota 1937b*, 304-311; *Menclová 1954*; *Pisoň 1973*, 371-378; *Hanuliak 1993*, 161-166;

Hanuliak 1994, 207-214; Hanuliak 2006, 259-269; Bóna – Plaček 2007, 247-249, 335-338; Štefánik – Lukačka a kol. 2010, 564-576).

12. Hradní architektura v okolních zemích – Maďarsko

Na území dnešního Maďarska registrujeme nejenom několik objektů, které byly přímo ovládané bratřickými jednotkami, ale také menší množství hradů místních mocných, na nichž se objevují fortifikační prvky známé z Čech. Historie země je spojená s událostmi na Slovensku – Horních Uhrách, proto ji není třeba dále opakovat.

Hrady ovládané bratřickými jednotkami se především koncentrují v údolí řeky Sajó (Slaná), pramenící na Slovensku v Stolických vrších, od hranic až k městu Sajószentpéter. V úseku asi 8km mezi Sajónémeti a Kazincbarcika je řeka sevřena výrazným údolím, na obou jeho koncích se řeka rozlévá do nížin. Údolím vedla důležitá cesta z města Miskolc do Horních Uher. Po obou stranách údolí vzniklo několik hradů, nejbližší ke slovenským hranicím pravobřežní Sajónémeti, 11 km dále po proudu levobřežní Sajóalgóc a téměř naproti němu pravobřežní Vadna. Zatímco Sajónémeti je skryto za vyšším kopcem, obě dvě další sídla umožňují vzájemnou vizuální kontrolu.

V posledních několika letech se komplexnímu průzkumu zmíněných lokalit věnuje archeolog Gábor András Szörényi z muzea v Miskolci, se kterým jsem měl možnost jeho publikované i nepublikované poznatky konzultovat a který se také velmi mile zhostil role průvodce na Sajónémeti a Sajóalgóc.

12.1. Sajónémeti

Lokalizace

Vesnice Sajónémeti se nachází v Boršodsko-abovsko-zemplínské župě, 9km severovýchodně od města Ózd. Hrad se nachází na vyvýšené části klesající ostrožny, která má trojúhelný tvar a je výraznou roklí a sedlem oddělena od okolních výšin, s kterými ji spojuje pouze úzký hřeben. Okolní výšiny jsou od hradu vzdálené 450-900m.

Samotný hrad dělím na jádro, vysunuté opevnění, dolní oddíl a zadní oddíl.

Historie

K dějinám hradu se váže velmi málo zmínek. Podle jedné zprávy z r. 1460 postavil „fortalitio“ Jan Jiskra z Brandýsa před r. 1459 během několika dnů. V r. 1460 byl hrad („castellum Saimonthe“) podle Antonia Bonfiniho vojsky Matyáše Korvína dobyt a zničen (*Tóth-Szabó 1917*, 317, 319, 345, 346; *Dobosy 1975*, 36-41; *Sándorfi 1980*, 33; *Szörenyi 2010*, 106; *Szörenyi 2012*, 184).

Popis

Vlastní hrad se skládá z kruhového jádra obklopeného příkopem a náspem (obr. 135 a 136). Na něj na jihozápadě a jihovýchodě navazují mohutné zemní bašty, severně od náspu je příkopem oddělená další samostatná bašta. Na jižní straně jádro obklopuje další linie opevnění. Od jihovýchodní bašty vybíhá dlouhý krček vysunutého opevnění zakončený baštou. K ní se přimyká opevnění dolního oddílu, rozložené jižně od vysunutého opevnění. Východně od jádra se rozprostírá zadní oddíl.

Přístupovou cestu se doposud žádnému z badatelů nepodařilo identifikovat. Podle našeho soudu jsou její relikty patrné v severním svahu hluboko pod jádrem (obr. 136:1) a zdá se, že směřuje podél vrcholu ostrožny směrem k baště vysunutého opevnění (obr. 136:2), které obchází. Situace však severně pod krčkem vysunutého opevnění není blíže rozeznatelná, terén je porostlý neprostupným křovím.

Vlastní jádro je tvořeno výrazným pahorkem o průměru horní plochy asi 22m (obr. 136:3), který má velmi strmé stěny a oproti dnu příkopu je převýšen asi o 10m. Právě díky tomuto výraznému pahorku byl kdysi označen za motte (*Sándorfi 1980*, 33-35). Geofyzikální měření v r. 2008 a následný archeologický průzkum spolehlivě ukázaly, že tomu tak není (*Szörenyi 2012*, 184). Byly zde totiž zjištěny pouze 50cm mocné antropogenní vrstvy a pod nimi přirozený terén. Na okraji horního plató byla sondáží zjištěn palisádový žlab ze 13. století, ale jinak žádná další zástavba z téže doby. Osídlení z této doby prokazují i další archeologické nálezy z plochy hradu, ať už nalezené během výzkumu či detektorovým průzkumem. Zajímavé je, že na horním plató nenacházíme žádné stopy zástavby ze 13. století. Jak se zdá, byly její relikty v 15. století bratříky odklizeny. Naopak zde byly v jedné sondě nalezeny kule po nějaké stavbě a ve vrstvách větší množství šipek a kamenná dělová koule.

Vedle blíže neznámé kúlové stavby byla také vykopána jáma, ve které se nacházelo větší množství velkých říčních valounů.

Jádro obklopuje příkop s masivním náspem k němuž přiléhají dvě zemní bašty. Jihovýchodní působí mohutným dojmem (obr. 136:4), její vrcholová trojúhelná plošina má strany 11-13m dlouhé, oproti okolí je převýšena o 4,5m a při patě může mít délku až 35m. Jihozápadní bašta (obr. 136:5) je menší – je spíše oválná až trojúhelná o rozměrech horní plošiny 10x7m, terén převyšuje o 3-4m. Přes střed bašty byla napříč položena sonda, ukazující, že na vnější straně se nacházel palisádový žlab (*Szörenyi 2012*, 185), kúlové jamky měly průměr max 50cm (*Szörenyi 2013 - ústní sdělení*). Na zadní straně bašty naopak byly kúlové jamky menší. Stejná situace byla i v další příčné sondě na jižním styku náspu s touto baštou. V obou sondách se také ukázalo, že terén zde byl v 15. stol. nasypán. Obě bašty navazují na násep, jenom jejich koruna je o něco výše. Severní bašta byla od náspu oddělena příkopem (obr. 136:7), vzdálenost mezi nimi je 13m. Důvod pro takové řešení lze dle mého mínění asi spatřovat v přítomnosti komunikace probíhající ve svahu pod jádrem. Severní zemní bašta má trojúhelný půdorys horní plošiny o délce strany cca 12m a převýšení 3 a více metrů (bašta stojí v prudkém svahu, obr. 136:6).

K jihovýchodní baště se připojuje zadní oddíl, doposud v žádných plánech nezaměřený ani v literatuře neuvažovaný. Má tvar jakési ledviny vysunuté do směru hřebene ostrožny. Proti tomuto směru je ještě dnes patrný různě dochovaný násep, poničený současnou cestou a zaniklou zástavbou. Podle málo výrazných reliktnů snad mohla v severovýchodním rohu stát jakási stavba.

Mezi jihozápadní a jihovýchodní baštou se obloukovitě vypíná násep (obr. 136:8), na jehož vrcholu byla položena další sonda. Kromě násypu však zde nebyly nalezeny žádné relikty fortifikace. Přitom na jeho vrcholu byla zachycena pochozí plocha s mincí Matyáše Korvína (*Szörenyi 2013 - ústní sdělení*).

Jižní stranu jádra obklopuje další linie opevnění lemovaná nízkým náspem (obr. 136:9), který navazuje přesně na styk jihozápadní bašty a jižního úseku náspu jádra. Posléze se láme a sleduje oblouk náspu jádra až k jihovýchodní baště, kde se vytrácí, takže není jasné, zda se připojoval k ní nebo zadnímu oddílu (druhá možnost je pravděpodobnější). Opevnění má formu 3m úzkého parkánu.

Od jihozápadní bašty vybíhá v délce 53m západozápadojižně v terénu dodnes zřetelný plochý hřeben, asi 10m široký (obr. 136:10). V průběhu své délky mírně klesá a občas jsou napříč tímto krčkem patrné jakési hrázky. Na jeho konci pak nacházíme kruhovou baštu (obr. 136:11), donedávna interpretovanou jako předsunutou (*Szörenyi 2012*, 185). Podle našeho přesvědčení však jde o baštu vysunutou, která byla s jádrem spojena zmíněným krčkem. Ten mohl být podle příčných hrázek uvnitř několikrát přehrazen. Samotná vysunutá bašta má charakter nasypaného kužele, převýšeného max o 1m. Vrcholová plošina má oválný tvar 20x16 m, s delší osou ve směru krčku. Sondou archeologického výzkumu bylo zjištěno, že okraj obíhala zdvojená soustředná linie kůlových jamek, max. 0,5m širokých. Vzdálenost mezi jamkami byla průměrně 3,5m, naproti tomu šířka prostoru mezi oběma liniemi jamek činila 1,7m. Zajímavé bylo, že směrem ke spojovacímu krčku nebyla tato dvojitá linie zachycena, bašta tedy do něj byla otevřena. To ostatně také podporuje naši teorii o vysunutém opevnění, předsunutě by jistě nebylo ponecháno takto otevřené. Uprostřed bašty byl zachycen úzký žlábek a subtilní kůlová jamka po centrální stavbě o rozměrech 7,5x7,5 m, které byla postavena vůči ose bašty nakoso. Povrch mezi stavbou a opevněním bašty byl tvrdě ušlapán a svědčí tak o komunikačním účelu. Okolo bašty registrujeme 3,5 – 5m širokou terasu, zvláště na severozápadní a západní straně. Vznikla zasypaním prostoru mezi starším laténským náspeem a tělesem bašty vysunutého opevnění (*Szörenyi 2013 - ústní sdělení*). Situaci si dobře uvědomíme na západní straně, kde uvidíme jak tento násep z terasy vybíhá směrem k jihu (obr. 136:12), hluboko dole se pak ostře láme k východu, aby se pak znovu stočil a připojil k rohu parkánu jádra. Vymezuje nám tak dolní oddíl, který je jistě laténského původu, ale který mohl být využit i ve středověku.

Ještě zbývá upozornit na jeden úsek opevnění, dosud nezmíněný (obr. 136:13). Od parkánu jádra směrem ke krčku vysunutého opevnění, rovnoběžně s lící jihozápadní zemní bašty běží výrazný násep vymezující jaksi prostor (mezibraní?). Na druhé straně krčku pak znovu vybíhá a směřuje podél severozápadního náspu jádra až k severní baště. Není jisté, zda nebyla dokonce spojena i severní bašta se západním oddílem. Velmi pravděpodobně však bude opevnění z 15. stol. Navazuje totiž na do této doby datované části (vysunutě opevnění).

Interpretace

Vrátíme-li se ke komunikačnímu schématu, pak můžeme s jistou dávkou fantazie předložit docela zajímavé a komplikované řešení. Přístupová cesta přicházela ze sedla nebo z rokle pod severní svah jádra. Zde se zalomila k jihozápadu a pod kontrolou obránců ze severní bašty směřovala k baště vysunutého opevnění. V její blízkosti vstoupila do dolního oddílu a podél bašty a krčku vysunutého opevnění směřovala až k mezibraní. Zde pak buď mohla projít rovnou do příkopu jádra, nebo komplikovaněji parkánem do zadního oddílu. Odtud se dalo jít do příkopu jádra nebo k severní baště a od ní k té jihozápadní. Zmíněné komunikační schéma je komplikované, na druhé straně nám řeší několik palčivých problémů. Za prvé pozorujeme nápadné vršení fortifikací na jižní straně, které si nedovedeme jinak vysvětlit, než ochranou cesty. Za druhé uspořádání a charakter bašt. Severní je vysunutá z evidentního důvodu, aby lépe viděla do svahu. Jihovýchodní zase svoji ohromnou hmotou působí spíše jako masivní bollwerk. Bašta vysunutého opevnění bývá zpravidla obrácená ve směru přístupu. Zde bychom těžko hledali její jiný smysl, chránit něco dole v údolí řeky Sajó je pro velkou vzdálenost nesmyslné. Navíc svahy jsou zde prudké a členité, takže odsud hrad asi nemá smysl dobývat. Také jihozápadní bašta, vklíněná mezi baštu vysunutého opevnění a centrální pahorek jádra je jaksí přebytečná, pakliže nekryje komunikaci. Za třetí, jaké jsou jiné možnosti přístupu? Asi jediný, od východu. Zde je ovšem do cesty postaven zadní oddíl a násep jádra. U obojího beze stop po bráně. Za čtvrté máme velký problém se zázemím. Na celém hradě vytváří mohutná zemní tělesa nespočet bariér pro vozy a zároveň je zde poněkud těsno. Při zkoumání v terénu se zákonitě ptáme, kam dát vozy a uskladnit materiál? Nikde na ně není místo, s výjimkou dolního oddílu. A ten je v námi navrhovaném komunikačním schématu prvním oddílem hradu. Zdá se, že vše do sebe zapadá. Potřebné jistoty ale nemáme.

K podobě hradu můžeme říci několik podstatných informací. Zdá se, že převážně využíval dřevěných konstrukcí. Na centrálním pahorku jádra registrujeme nějakou stavbu, nejspíše obytného charakteru. Další budova stála na baště vysunutého opevnění, ale v tomto případě se nejspíše jednalo o nějakou obrannou stavbu možná i věžové podoby. To je ovšem vše. Stopy po další zástavbě registrujeme v zadním oddíle. Ostatní prostory zástavbu vzhledem k malému místu neumožňují, proto ji

spíše očekáváme v dolním oddíle. Na druhou stranu je otázkou, jak velká byla zdejší posádka a kolik budov zde vůbec bylo potřeba. Jak ukazuje docela vysoký poměr keramiky 15. stol. (20% celkového počtu), bylo osídlení na Sajónémeti dlouhodobější. To potvrzují také doklady zástavby, nalezená militária, sklad říčních kamenů do praku a nakonec i písemné prameny. Z toho můžeme usuzovat na to, že dvě budovy asi byly málo.

Opevnění mělo podle výsledků archeologického výzkumu ráz různých palisádových ochozů se stříškou (jihozápadní bašta), ale i dvojitých plotů vyplněných mezi nimi hlínou nebo dokonce hradeb stavěných technikou komorové konstrukce (oboje možnosti výkladu nálezů na baště vysunutého opevnění). Některé úseky (jižní násep jádra) pak nenesly žádnou zahlobenou konstrukci. Buď zde nic nestálo nebo jenom nějaké pasivní prvky. V úvahu připadají různé porosty (křoví) nebo překážky (položené sťaté kmeny stromů, španělští jezdcí, atd.) Násep tak mohl sloužit jako překážka a i zbylé dvě bašty jako samostatné články obrany. Nebo konstrukce na náspech nezanechala stopy.

Sajónémeti představuje mimořádnou ukázkou architektury bratřických jednotek v Uhrách (obr. 137). Nejenom skvěle dochované obranné prvky, ale i poutavé výsledky z novodobých archeologických výzkumů (vůbec jeden z velmi mála archeologicky zkoumaných husitských hradů) a mimořádný genius loci (obr. 138) z něj činí jednu z nejzajímavějších a nejdůležitějších památek neklidného období.

12.2. Sajóalgóc

Lokalizace

Vesnice Sajóalgóc se nachází v Boršodsko-abovsko-zemplínské župě, 3km severoseverovýchodně od Vadny. Hrad se nachází na konci ostrožny, oddělené nedaleko od něj roklí od okolního terénu. Nejbližší výšina je od hradu vzdálena 300m.

Hrad nemá jiné části než jádro.

Historie

Hrad někdy v l. 1457-58 založil polský šlechtic Petr Komorovský, který byl tehdy ve službách bratříků, a jakýsi Martin Valgata. V r. 1458 hrad z pověření Matyáše Korvína dobyt a zničil Šebestián Rozgonyi (*Dobosy 1975, 32-34*)

Popis

Přibližně oválný konec ostrožny, mírně klesající ve směru ZZS-VVJ, je nedaleko od čela hradu přerušen roklí. Jádro hradu má oválný tvar 30x26 m (obr. 139:1), v jeho ploše registrujeme pouze planýrovací vrstvu staršího sídla ze 13.stol. Tato úprava terénu byla patrně dílem husitů, stejně jako jáma s říčními valouny (munice pro prak, *Szörenyi 2010, 110-111*). To je ale vše. Kolem centrálního pahorku převýšeného o 6m se ještě nachází příkop a na jeho vnějších stranách (kromě jihozápadní) i nízký val (obr. 139:2). Tři antropogenní objekty v jeho koruně na východní straně nesouvisí se středověkou fortifikací, ale s využitím hradu jako opěrného bodu během II. světové války.

Interpretace

Sajógalgóc představuje malou pevnůstku, která využila již připraveného terénu po starším sídle. Možná je dokonce i teorie, že pevnůstka byla narychlo budována bratříckými přeživšími uprchlíky z Vadny, poté co byl tento hlavní opěrný bod nadobro ztracen. Neklidná léta by možná i vysvětlovala, proč nenacházíme v ploše hradu žádné stavby. Možná byl nedostavěn.

12.3. Vadna

Lokalizace

Vesnice Vadna se nachází v Boršodsko-abovsko-zemplínské župě, 6km západozápadoseverně od města Kazincbarcika. Hrad se nachází na samostatném výrazně převýšeném kopci s výškou 360 m n. m. jihojihovýchodně od obce.

Hrad má pouze jádro a vnější opevnění.

Historie

Hrad se prvně zmiňuje r. 1458 jako „*Fortalitio Wadna*“, hlavní sídlo bratřických velitelů Petra Komorovského a Martina Valgaty. Ještě v téže roce z pověření Matyáše Korvína hrad dobyl a zničil Šebestián Rozgonyi (*Dobosy 1975*, 48-49; *Szörenyi 2010*, 107; *Szörenyi 2012*, 181-182). Antonio Bonfini o tom píše: „*Castellum bylo zřízeno husity, v čase obležení bylo zpoloviny dokončeno. Obléhání trvalo jen hodinu, pouze se sedmi oběťmi na straně obránců, zbytek bratříků uprchl.*“ (*Bonfini III*, 232-233). Koncem 17. stol. byl hradní vrch znovu osídlen. Po r. 1945 byl hradní kopec zalesněn, a při této příležitosti došlo ke zplanýrování povrchu (*Szörenyi 2012*, 182).

Popis

Jádro hradu je oválné o rozměrech 25x21m (obr. 140:1). Na jeho ploše neregistrujeme kromě prohlubně cisterny žádný jiný objekt ani konstrukci. Jádro obtáčel 10m široký a 2-3m hluboký příkop, dnes zasypaný zcela zničeným náspem (*Szörenyi 2012*, 182). Podle geofyzikálního měření byl příkop o ještě 2,5m hlubší, násypy vykazují navršený terén. Podle srovnání snímku z r. 1920 a dnešního modelu terénu se ukazuje, že díky zplanýrování terénu po r. 1945, je dnes povrch jádra o min 1m níže (*tamtéž*, 183). Poměrně zajímavé je nápadné rozšíření valu na severní a jižní straně (obr. 140:2 a 3), zvláště pak ve druhém případě situace působí dojmem bašty.

Při povrchovém, detektorovém a archeologickém průzkumu byla získána velké množství nálezů, 65% ze 13. stol., 28% z raného 14. století. Z 15. stol. pochází pouze několik keramických zlomků, kule z palných zbraní, velké i malé kameny pro prak (možná dokonce dva druhy – malé praky a blida), šipky, podkovy a ostruha. Během archeologického výzkumu v r. 2009 byly nalezeny pouze zbytky ukotvení dřevěných konstrukcí hradu ze 13. stol., žádné reliкty opevnění bratřického. Autor výzkumu G. Szörenyi usuzuje na to, že bratřici zde nic nevystavěli, že pouze využili starších reliкtů (*2012*, 183). Velkou zajímavostí je ovšem nález ojedinělých lidských kostí, datovaných radiokarbonovou metodou do 15.st. (*tamtéž*, 182). Pravděpodobně je můžeme ztotožnit s oněmi sedmi oběťmi A. Bonfiniho.

Interpretace

G. A. Szörenyi tvrdí, že vzhledem k absenci nálezů stavebních konstrukcí na hradě bratřici neprováděli žádnou stavební aktivitu (2012, 183). Zároveň však upozorňuje na to, že původní terén hradu byl před r. 1945 o 1m výše. Při takové planýrce by ale musely veškeré zbytky husitských opevnění zcela zaniknout. Navíc i Bonfiniho zpráva o z poloviny dokončeném opevnění je jednoznačná. Zdá se tedy, že podobu hradu nemůžeme blíže posoudit. Jistě zajímavé bude případné další bádání na jižním úseku valu, který se zde nápadně rozšiřuje, stejně jako na severní straně.

12.4. Bratřici v údolí řeky Sajó (závěrečné shrnutí)

V údolí řeky Sajó se bratřici objevili relativně pozdě, až koncem 50. let. Během krátkého působení si však vytvořili velmi nepěknou pověst nepřátel, která je dodnes živá. V okolí jim byl připisován kdejaký hrad, i když písemné prameny potvrzují pouze tyto tři. Průzkum G. A. Szörenyiho, probíhající od r. 2008, se soustředil na tyto objekty a ukázal několik závažných skutečností. Nejstaršími hrady na zdejším území jsou Vadna a Sajógalgóc, postavené Petrem Komorovským a Martinem Valgatou. Během Korvínovi válečné kampaně v r. 1458 byly oba hrady dobyty. Otázkou zůstává doba vzniku Sajónémeti, které bylo na rozdíl od ostatních dvou objektů skutečnou pevností. Jan Jiskra ji měl postavit před r. 1459. Z pramenů víme, že od října 1458 do července 1459 držel Marienburk/Malbork, kde asi většinou pobýval a jen krátce zajížděl na Slovensko. V té samé době Jiří z Poděbrad se dohodl s Matyášem Korvínem, že Jiskra vstoupí do služeb uherského krále. 12. srpna 1459, poté co se Jiskra vrátil na Slovensko, bylo dohodnuto příměří mezi ním a Korvínem platné od 24. srpna 1459 do 24. června 1460. Ještě před jeho vypršením, 26. února 1460, jedná Jiskra s Matyášem znovu, ale neúspěšně. Již během příměří Matyáš útočil na jednotky bratříků a jejich hrady. I když bylo 24. dubna 1460 uzavřeno další příměří, Matyáš v červenci oblehne Sajónémeti a nechá je zničit. Zároveň v té samé

době král postoupil Jiskrovi šarišské mýto. V září se za Jiskru znovu postavil Jiří z Poděbrad a dokonce vypsál zemskou hotovost. Na hrozbu napadení pak Matyáš musel zareagovat stažením svých jednotek od Jiskrových hradů. Nakonec v první polovině r. 1461 dojde k sňatkovým dohodám mezi oběma mocnáři a Jiskra je Korvínem donucen odejít z Uher (shrnutí událostí *Jurok 2006*, 232-233). Nemá cenu se dále rozepisovat o spletitých vztazích mezi Jiskrou a Matyášem. I z toho mála je patrné, že jako schopný bojovník a politik byl zapleten do mnohem větší hry. Výstavba Sajónémeti musela proběhnout někdy po Jiskrově návratu z Polska. Možná právě jednání z února 1460 bylo vyvoláno jeho expanzí, která mohla mít barvitější podtext – hrad byl stavěn nedaleko od starších bratřických hradů a Jiskra zde asi neměl osobní zájmy. A tak asi můžeme chápat i to, že v době kdy je dobyt Sajónémeti získává Jiskra šarišské mýto.

12.5. Ostatní hrady husitských jednotek v Maďarsku

Hrad **Csehvár** u obce Diósjenő (SV od Ostřihomi) pochází již ze 13. stol. Později jej ovládal Petr Aksamit, od něž jej r. 1456 odkoupil za 2200 zlatých Mikuláš Újlaki. Naposledy je zmiňován v 60. a 70. letech 15. století. Hrad stojí na výrazné osamocené vyvýšenině o výšce 526m n. m. Jádrem je oválné o rozměrech 32x18 m. V západní části jsou stopy menší zahloubené stavby, stejně tak další budova mohla stát při severovýchodním úseku opevnění. Níže ve svahu je obvodové opevnění sestávající z valu či náspu. Přístupová cesta mohla vést od sedla k západnímu úseku obvod. opevnění a pak podél jižní a východní strany jádra (zde výrazná terasa) až na vrchol (*Nováki – Sándorfi 1992*).

Hrad **Odorvár** najdeme mezi městy Miskolc a Eger, na výrazném a dominantním 545m vysokém kopci. Pochází již ze 14. stol. Posléze byl obsazen Janem Jiskrou a nakonec v r. 1472 dobyt Matyášovou černou rotou. Poté již nebyl obnoven. Hrad má jenom jádro, oválného tvaru o rozměrech 50 x 30m, ke směru přístupu natočené břitem. Po obvodu zachycujeme zbytky zdí a před hradem příkop.

Hrad **Pata** nalezneme na vyvýšenině s dvěma vrcholy zv. Várhegy při obci Gyöngyöspata, nedaleko Hatvanu. Hrad byl postaven rodem Pata kolem pol. 10. stol.

(Kovács 1974, 235-243; Nagy 2009, 71-81). Důležitý hrad ztratil ve 13. stol. svoji funkci a zpustl. V r. 1459 se zde usadila Jiskrova posádka a vystavěla zde "*Ligneum in monte castellum*". V r. 1460 bylo na "*Fortelicium Patha*" 600 lidí posádky, která zle terorizovala okolí. Po počátečních neúspěšných jednáních o prodeji byl hrad po dva měsíce tvrdě obléhán (nepřítel proti nim dokonce použil velkou bombardu), načež posádka 8. června 1460 kapitulovala (edice listiny Matyáše Korvína z téhož dne o dobytí pevnosti v *Tóth-Szabó 1917*, č. LXXVI, 427-428). Délka obléhání dostatečně vypovídá o kvalitách Paty. Hrad se nacházel na vyvýšenině vysoké 260m, její vrcholové plató o šířce 120-140m je ohrazeno valem, patrným ještě v délce 400m okolo akropole. Před ní se ještě nachází rozměrné předhradí, takže délka celého sídla činí cca 400m. Akropole má oválný tvar se sploštělým čelem. K bokům se připojují valy předhradí. Na severní straně není zcela jasné, zda zde ještě nebyla nějaká bašta. Archeologickými výzkumy v l. 1965 a 1971 byl zkoumán val (šíroký 11-12m, vysoký 3,5m) a před ním, na hraně svahu ležící příkop (šíroký 4,5m, hluboký 1,5m). Jejich stáří nebylo zjištěno s potřebnou jistotou, pouze konstrukce. Ta sestávala z 0,8-1m široké kamenné zdi na jílovou maltu, která probíhala 1,5-2m od vnitřní hrany příkopu, a na ni navazující roštové konstrukce, jejíž kmeny byly dlouhé 2-3m a položené kolmo či šikmo k čelní zdi. Na tomto základě se nacházela kompaktní vrstva několik metrů vysokého do ruda přepáleného jílu. Ani zatím poslední výzkum, který v r. 2004 prováděl László Fodor, nepřinesl do otázky datace jasno. Ve vrstvách ležících na spečeném valu objevil husitskou keramiku a nějaké blíže nepopsané kamenné konstrukce. V poslední době se však objevují názory (především Gyula Novaki), připisující celou konstrukci husitům (Nagy 2009, 78). Potřebnou jistotu ale prozatím nemáme.

Na poměrně krátkou dobu se v rukou bratříků ocitl i **Salgóvár**, ležící severně od obce Salgótarján, na dominantní osamělém kopci. Hrad byl postaven již v 2. pol. 13. stol. (*Fülöp – Koppány 2006*, 110-111; *László 2008*, 28-29; *Feld 2008*, 190-192; *László 2009*, 95-100). V 50. letech 15. stol. jej získal Jan Jiskra, ale již r. 1460 jej král Matyáš dobyl zpět. Přístup do hradu vedl od východu a obcházel hradní kopec z jihu. Hrad se rozpadá do třech částí. Nejvyšší vrchol zaujalo jádro, tvořené hranalovou věží na východě, palácem na západě a malým dvorkem k němu přičleněným na severní straně. Severní, západní a jihozápadní stranu obtáčela hradba, přimykající se ke skále jádra. Z této hradby vystupovala na severoseverozápadní straně zajímavá podkovovitá

bašta. Uvnitř zdi vymezeného nádvoří dolního hradu najdeme cisternu a relikty zástavby. Před bránou, která se nachází v hradbě dolního hradu na jihozápadní straně, stála na výrazném skalisku nějaká další stavba – obranná či záchodová věž, bašta, atp. V 16. stol. byl hrad výrazně zasažen uhersko – tureckými válkami. Z období tureckého nebezpečí pochází mimořádně zajímavá pětiboká bašta, kryjící přístup do hradu. Tehdy také byl vystavěn celý dolní hrad. Původní je pouze jádro, jeho západní palác a předbrání je až asi z doby okolo r. 1500. Není ovšem jisté, zda okolo jádra nebylo nějaké provizorní opevnění.

Hrad **Salgóvár (Peröcsény)** se nachází severoseverovýchodně od Ostřihomi. Poprvé je jako královský zmiňován r. 1386. Po r. 1419 měl být hrad, jako sídlo pěnězokazce, zničen. V r. 1437 ale hrad získal Petr Lévai. Pak se majitelé rychle střídali. V r. 1456 zde byl Petr Aksamit a po něm Mikuláš Újlaki (získal odkupem?). V r. 1504 je zmiňován jako zřícený. Hrad byl patrně rozdělen do tří částí. Nejvyšší, o 10-12m převýšené jádro mělo délku 20-25m. Jádro obtáčel další oddíl, protažený v severojižním směru. K severozápadní straně druhého oddílu se připojoval úzký parkán, s patrně komunikační funkcí. Těsně před čelem jádra stála nějaká kamenná oddělená stavba – bašta (zdroj: <http://jupiter.elte.hu/gpslista.htm>)?

Hrad **Zagyvafő** se nachází na dominantním kopci severně od obce Salgótarján, téměř při hranicích se Slovenskem. Založen byl po mongolském vpádu r. 1241, poprvé je zmíněn roku 1341. V roce 1435 se hrad uvádí jako "*Castrum desertum Zaghwafew*", ale již v r. 1441 byl obnoven husity. Matyáš Korvín jej v r. 1460 dobyl a asi obnovil, přestože je již r. 1469 uveden jako zřícenina. V l. 1987-88 na hradě prováděli výzkum K. Bodnárová a J. Cabello (*Bodnár – Cabello – Simon 1993*, 85-113; *Bodnár - Cabello 1990*, 180-183), který potvrdil, že mezi l. 1465 a 69 byl hrad stále používán. Podle výsledků výzkumu vznikl nejstarší hrad okolo r. 1300. Skládal se z hranolové věže obehnané palisádou, kterou o málo později nahradila kamenná zeď. Oválné jádro o rozměrech 35x20 m ještě doplňovaly obytné budovy a cisterna. Kolem tohoto jádra probíhá okružní příkop s valem, níže pod ním pak ještě další val. Západně od hradu se na menší vyvýšenině, která je položena níže než jádro, nachází relikty bašty obehnané příkopem a valem. Ta byla pokládána za starší hrad, ale nově je interpretována jako vysunutá či předsunutá bašta (*Szörenyi 2010*, 103).

12.6. Příběh z druhé strany aneb Boldogkö

Lokalizace

Hrad se nachází v Boršodsko-abovsko-zemplínské župě, severně od obce Boldogköváraja (severovýchodně od Miskolce). Rozkládá se na samostatném vyvýšeném vrchu s výrazným skalním bradlem o max. nadmořské výšce 245m.

Hrad dělíme na jádro, střední a dolní hrad a vysunuté opevnění.

Historie

V pramenech je prvně zmíněn na konci 13. stol. (*Fülöp – Koppány 2006*, 109-110 a 115-116; *László 2008*, 12-15). Hrad byl v průběhu 14. stol. většinou ve vlastnictví šlechtických rodin. V l. 1427-57 byl hrad majetkem srbského despoty Jiřího Brankoviče. V inventáři z r. 1682 se zmiňují palisády obklopující hrad, v témže století ale ztrácí svůj vojenský význam.

Popis

Strmé skalní bradlo, kterým vrcholí krajině dominující, ale nízký kopec, je orientované ve směru S-J. Jádro na jeho vrcholku je tvořeno severní trojúhelnou věží (údajně ze 14. stol.), jižní čtverhrannou věží (patří k nejstaršímu hradu) a palácem mezi nimi. K západní straně se přikládá níže položené a téměř zastavěné nádvoří středního hradu. Z jeho obrysu vystupuje bránu obsahující půlkruhová bašta. Od jižní strany jádra vybíhalo po velmi úzkém hřbetě vysunuté opevnění. K západní a severní straně bradla se přikládal dolní hrad, z jehož opevnění na severní straně vybíhala masivní dřevěnohlinitá bašta a v jehož severozápadním rohu stála hranolová branská věž (1. brána). V ploše dolního hradu registrujeme několik staveb.

Komunikace ke hradu směřovala od jihu, podél západní paty kopce. Severozápadně od něj se prudce zalomila a směřovala vstříc první bráně. Za ní pak směřovala výraznou zatačkou po rampě k odvrácené straně bašty středního hradu (obr. 141 a 142).

V minulosti byl hrad mnohokrát archeologicky zkoumán. Během výzkumné sezóny r. 2002 byly zkoumány palisádové žlaby západní hradby a severní bašta (*Fülöp –*

Koppány 2006, 109). Autoři výzkumu K. Éder a A. Koppány je ztotožňují s palisádami z inventáře z r. 1682.

Interpretace

Komunikační schéma hradu Boldogkö je výrazně komplikované. Nejprve ke skalnímu kopci přistupuje zcela pod kontrolou vysunutého opevnění a hradeb a věží všech částí hradu. Poté, co se na severozápadní straně stáčí zpět k hradu, je zase kontrolována z masivní severní zemní bašty dolního hradu, trojúhelné věže a hradebních ochozů. Komplikovaný je i přístup do středního hradu, který je plně pod kontrolou bašty, která sloužila jako brána. Mimořádná péče věnovaná ochraně a kontrole komunikace, která je důmyslně komplikovaně vedena, nám připomíná podobné systémy z husitských hradů. Stejně tak i jednotlivé prvky – zemní bašty, dřevěné hradby a vysunutá opevnění. Proto je velice dobře možné, že palisády zaznamenané zprávou z r. 1682 mohou být výrazně starší, nebo ovlivněné starší situací. Nejenom důmyslná dispozice, ale i neobyčejně půvabná krajiná kompozice činí ze sídla jednu z bezpochyby nejzajímavějších a nejpoutavějších lokalit.

13. Analýza

13.1. Poloha hradu

Jednou z nejčastěji řešených otázek hradů doby husitské je jejich poloha. Všechny práce většinou konstatují, že stavebníci vyhledávali zejména extrémní polohy (viz *Durdík 1991*, 152; *Durdík 2011b*, 13). To je v mnoha případech pravda, ovšem silně zobecňující. Přejímání tohoto předsudku pak vede k takovým absurditám, jako je tvrzení J. Varhaníka o Sionu, že „*celková dispozice nepoukazuje na to, že byl budován jako dobře opevněný opěrný bod a ani jeho poloha nekoresponduje s jinými novostavbami husitských hejtmanů*“. Což pak o něco dále poslouží jako podpora tvrzení, že Roháč pouze modernizoval starší hrad (*Varhaník 2002*, 128, 130). Je to pochopitelně jinak. Roháč stavěl hrad na svém území jako svoje sídlo. Proto si mohl vybrat pouze z místního repertoáru vhodných stanovišť. Rozhlédneme-li se po dnešní krajině, uvidíme, že se zde žádný extrémní nebo jen dominantní vrch nenachází. A že Roháč ve skutečnosti dělal, co mohl, aby si tuto nepříjemnou predispozici vynahradil.

Jak je to tedy s extrémními polohami? Proberme si nejdříve jednotlivé případy. Na dominantních převyšovaných a odnikud neohrožitelných polohách byly založeny hrady Himlštejn, Kalich, Kunětická hora, Nevděk, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Oltářík, Ostrý, Panna, Starý Berštejn, Vranov a Zelená Hora. Naproti tomu v poloze snadno ohrožitelné najdeme kolínský hrad Lapis refugii, Lityš, Mazanec, Ostromeč, Pravdu a Sion. Vidíme, že extrémní polohy nejsou zase až tak běžné a patrně ani nebylo hlavní motivací tyto vyhledávat. To ukazují i ostatní hrady husitských válek, které byly tehdy představovány nebo rozšiřovány. Obraz se stane rozmanitějším, podíváme-li se po ostatních hradech, které byly za první husitské války představovány či rozšiřovány. Jaké tedy byly okolnosti výběru místa hradu?

Většina z hradů na dominantních polohách stála v severozápadních či severních Čechách, mnohdy na kupách vulkanického původu. Jenom málokteré území v republice ale takové polohy poskytovalo. Možná tento nedostatek je i důvodem, proč bylo ve většině případů rezignováno na výstavbu nového sídla a místo toho došlo

k přestavbě a modernizaci staršího hradu. Ne vždy ovšem tyto starší hrady stály ve zcela nevhodných polohách. Kde tomu tak bylo, stavebník rozehrál široké spektrum obranných opatření.

Otázkou také je, zda hrady v extrémních polohách plnily celé široké spektrum svých funkcí nebo měly specifickou úlohu. Hrady jako Kalich, Kunětická hora, Starý Berštejn, Vranov a Zelená Hora zcela určitě naplňovaly funkce hradů. Himlštejn, Nevděk, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Oltářík, Ostrý a Panna měly spíše specifickou funkci vojenského opěrného bodu, sídla posádky nebo symbolickou rovinu militární dominance. Možná právě obtížnost přístupu, odlehlost od zázemí, možné stavební komplikace, nedostatek místa k rozvinutí obytně-reprezentativní složky apod. motivovalo stavebníky husitského období k přestavbám starších objektů, které tyto podmínky splňovaly, ačkoliv jejich obranná kvalita byla velmi různorodá. Zcela evidentní je to po husitských válkách, kdy dochází k rozvíjení příhodněji položených objektů.

Většina přestavovaných či rozšiřovaných hradů zabírala široké spektrum všech různých poloh, od volně stojících kopců, přes ostrohy, různé výběžky, návrší až po i nížinné polohy. Výjimkou nebyly ani městské hrady.

Závěrem tedy můžeme shrnout, že za husitských válek byly vyhledávány nejrůznější staveniště, včetně extrémních poloh. Není neobvyklé, že hrady v těchto polohách plnily pouze specifické funkce vojenského charakteru. Zároveň si musíme uvědomit, že výběr staveniště byl motivován mnoha faktory, odvislými od požadavků stavebníka na obytně-reprezentativní, správní či centrální funkce, tedy nejenom ty vojenské. Nejdůležitější roli však hraje geomorfologická tvářnost krajiny. V mnoha případech je totiž nevhodná poloha dána nikoli pasivní vojenskou úlohou, ale nedostatkem vhodnějších a přirozeně chráněných míst.

13.2. Obytná a rezidenční složka

Obytné a rezidenční funkce hradů husitského období patří k tématům, na které bylo doposud nazíráno velmi povrchně. Zatímco někde byly obytné kvality hradům

upírány, jinde se zase příliš vyzdvihovaly. Takovým klasickým případem je hrad Kalich. O něm jsme si již dříve řekli, že podle nejnovějších průzkumů byl vybaven dostatkem obytných budov, ačkoli byl dříve považován spíše za objekt militární funkce. Na druhé straně máme hrady jako Himlštejn, Oltářík, Ostrý, Ralsko, Ronov ad., které minimálně v nějaké etapě svého života jako sídla vůbec nesloužily a byly spíše symboly vojenské dominance. A někde uprostřed stojí objekty jako Sion, které byly doposud interpretovány jako pohodlné rezidenční objekty. Pravdou ale je, že Sion zase až tak pohodlně vybavený nejspíše nebyl a že jeho vojenská složka byla velmi výrazná. Jak tedy můžeme vnímat a nahlížet na obytnou funkci hradů tohoto období?

Předně je potřeba říci, že výstavba obytných jednotek během husitských válek není vůbec překvapivou činností, jak by se mnohým mohlo zdát. V mnoha případech ji máme ověřenu exaktními daty (často dendrochronologickými), stačí uvést jen stavbu paláce hradu Brnička, Lukova, Švihova či Žebráku (viz databáze na adrese <http://www.dendrochronologie.cz>). To je ostatně fakt, který nás příliš nepřekvapí. Při hledání funkce hradu musíme především vycházet z konkrétních stavebních situací a písemných zpráv. Důležitá je především přítomnost obytných prostor, které skutečně splňují obytné nároky a nejsou jen místnostmi příležitostně obývanými či spíše navštěvovanými. A pak je důležité zjistit, zda konkrétní majitel hrad skutečně využíval a jak. Někdy mohl sloužit jako jeho rezidence, jindy jej obýval dočasně nebo zde měl pouze svého hejtmana. Rezidenčními a velmi reprezentativními budovami byli např. Lapis refugii Bedřicha ze Strážnice či Žlutice Jakoubka z Vřesovic. Rezidenčním objektem byl zcela jistě hrad Kalich, který ale vzhledem k charakteru opevnění asi nepůsobil takovým impozantním dojmem jako předchozí stavby. Je ovšem nutné dodat, že jediní vlastníci, kteří jej drželi jako svojí rezidenci – totiž rodina Jana Žižky, jej ovládali během válek a patrně neměli příliš možností, jak a kdy objekt vylepšovat. Což je naopak příčinou, jak uvidíme ještě dále, že většina objektů svá skutečně funkční opevnění ztratila, aby je nahradila nefunkční, ale reprezentativněji působící zděná fortifikace. Známe také objekty, které měly obytnou složku významně potlačenu, a patrně sloužily pouze jako místo úkrytu v časech ohrožení a symbol vojenské dominance. Máme tu na mysli především stavby jako Himlštejn, Ostrý, Ralsko či Ronov. Případ Himlštejna ale nabádá k opatrnosti, protože jeho funkce se v různých dobách dramaticky proměňovala v souladu s potřebami

jednotlivých vlastníků. Tyto spíše militární objekty mohly být obsazeny vojenskou posádkou, ale nebyly čistě posádkovými hrady. U nich byla obytná složka redukována na nejnezbytnější minimum. Stačí tu vzpomenout na bratřické pevnůstky v Uhrách nebo možnou variantu interpretace podoby Mazance. Někdy ale i u těchto objektů vzniká jakási vydělená část, sídlo velitele, které může nabývat velmi reprezentativních podob. Máme zde na mysli především Ostromeč nebo možná i Nevděk, který ale můžeme interpretovat mnoha směry.

Co se týká podoby obytných částí, zdá se, že povětšinou ubývá kvalitní kamenické práce, i když třeba podoba dolního paláce na Žebráku nabádá k opatrnosti. Nicméně hrady jako Kalich či Oltářík mají ostění vyzděná z lomového kamene. Nejspíše nedlouho po konci první husitské války se zase situace vrací k normálu, jak ukazují třeba Litice Jiřího z Poděbrad s jejich působivou branou. Obytné budovy mají nejrozličnější dispozice, závislé spíše na potřebách a možnostech stavebníka. V širokém spektru registrujeme jak jednoduché jednodílné věžové dispozice, tak i vícedílné paláce. Samostatnou kapitolu tvoří velké budovy, vnitřně nedělené (možná jenom hrázděnými příčkami), patrně kasárenské funkce.

Bohužel nemáme téměř vůbec žádnou možnost posoudit kvalitu vybavení sídel z období první husitské války. Většina hradů je dochována v takovém stupni archeologizace, že to nepřipouští. Jedinou příležitost tak představuje archeologicky zkoumaný Sion. Jenže ona to vlastně zas až tak dobrá příležitost není. Hrad byl jistě po svém dobytí vyloupen, a to nejenom dobyvateli, ale následně i lidmi z okolí. Ke vši smůle to malé torzo, které zde mohlo zůstat, bylo nejdříve neodborně vykopáno v 19. – 1. pol. 20. stol. a zčásti poztráceno. Další katastrofou pak bylo pomíchání nálezů z velkého výzkumu E. Janské s nálezy z Petrské čtvrti v Praze. K tomu všemu ještě přistupuje neuvěřitelný chaos, kdy u mnoha předmětů z kolínských či kutnohorských sbírek je uvedeno, že pocházejí ze Sionu, ale neexistuje k tomu žádná dokumentace. Skvělá příležitost nahlédnout do hradního mikrosvěta husitského hejtmana tak byla jednou provždy zmarněna. Z toho mála co zůstalo se zdá, že ale nebyl příliš oslňující. Ony slavné a mnohokrát popisované kachle s impozantním a ikonograficky průzračným motivem, které byly pokládány jako doklad luxusního prostředí, jsou ve skutečnosti velmi špatnou hrnčířskou prací a řemeslník asi za ně nesklidil příliš obdivu. Rovněž stavební vybavení nebylo příliš bohaté. Během výzkumu bylo nalezeno málo kamenických článků a to ještě velmi špatné kvality.

Také okenních skel je více než poskrovnu, nehledě na téměř chybějící doklady další výbavy (doloženy klíče a zámky). Zcela neuvěřitelným dojmem pak působí nález medailónku s jezdcem nebo pípa s kohoutem. Ty nám spíše ukazují, že otázku výbavy hradu Sionu bude potřeba nechat otevřenou.

Ještě však máme jednu poznámku ke kvalitě obytných prostor a ta se týká gotických kachlů. Jejich chronologické zařazení bývá často velmi obtížné a nelehko řešitelné. Nálezy kachlů z Vízmburku nebo Valečova ukazují, že s ikonograficky pestrými a řemeslně zručně zvládnutými kachly lze počítat i ve válečných a velmi vypjatých dobách.

Závěrem této nutně zkratkovité sondy do světa obytných částí husitských hradů lze říci, že sice můžeme vnímat zvýšený zájem o militární funkci, ale že i během válečných let se stále ještě hledělo na obytnou kvalitu a pohodlí a že i husitským hejtmanům záleželo na reprezentačním rozměru jejich sídel, i když pocházeli z nižších vrstev (a nebo právě proto?). Jistě můžeme pozorovat výrazný rozdíl mezi architekturou a životním stylem doby václavské a jagellonské a situací v době husitské. Jestli byl ale tak propastný, jak jej dosavadní kastellologická literatura líčí, je otázkou dalšího velmi naléhavého výzkumu.

13.3. Fortifikační prvky

Překotný rozvoj palných zbraní, probíhající od konce 14. stol. přinesl změny nejen ve vojenské taktice, ale i v architektuře. Vedle technických inovací, které budou tématem následujících kapitol se objevují i zcela nové typy sídel – pevnůstky a pevnosti. Pod těmito pojmy chápeme objekty s čistě vojenskou funkcí, sloužící jako opěrný bod v krajině a chráněný samostatnou posádkou. V Čechách a na Moravě se s nimi příliš neseťkáváme, za to v Uhrách v době válek s bratříky jich najdeme velké množství. Zatímco v Horních Uhrách ale panovala naprostá anarchie, kdy oddíly bratříků vedené vojenskými veliteli terorizovaly své okolí, v Čechách byla situace jiná. I přes pohnuté a jistě kruté konflikty panoval ve vojsku jistý řád a oddíly byly začasť vedeny příslušníky šlechtického stavu. Vojska tak nacházela ubytování ve svých domovských městech či při sídlech šlechticů. I tak se ale setkáme s čistě pevnostními

stavbami – příkladem může být Mazanec nebo Panna. Velmi zajímavá situace se váže k Ostromeči, kde se tábořskými vojsky osazené pevnosti přikládalo oddělené sídlo jejího velitele.

13.3.1. Svědectví obrazových pramenů

O tom, jak mohly dřevnokamenitohlinité konstrukce vypadat, vypovídají dobové obrazové prameny. Na prvním místě musíme zejména jmenovat rukopis *Rei tormentariae*, chovaný dnes v knihovně Jagellonské univerzity v Krakově (sign. 465b-Bbb I 25). Jeho autor není znám, polští badatelé většinou předpokládají, že vznikl někdy v 1. pol. 16. stol. (základní informace poskytuje *Bogdanowski 1975, 25-33*). Na jednotlivých iluminacích najdeme velmi mnoho zajímavých staveb (obr. 143-145). Vidíme zde jednoduché náspy prolomené dřevěnými sklopnými tarasy uzavíratelnými střílnami. Na dalším foliu je zobrazena hradební linie sestávající z náspu a půlkruhových bašt. Zemní fortifikace je ve své spodní části, která má šikmou stěnu, prolomena hustě řazenými střílnami. Na spodní soklové části je nastaven ochoz se střílnami, vybavenými sklopnými krytkami. Opevnění obíhá vodní příkop, lemovaný na obou stranách plotem. Další iluminace zobrazuje pevnůstku hruškovitého půdorysu s masivními náspy, prolomenými střílnami a dřevěným krytým ochozem na vrcholu. Z něho šikmo dolů trčí zahrocené kůly. Zástavba se přikládá k vnitřní straně náspu a je terasovitě uspořádána. Uprostřed nádvoří stojí hrázděná budova. Brána je v krátké stěně v místě, kde se objekt v půdoryse zužuje. Pevnůstku na vnější straně lemuje pouze plot, příkop zde není. Další pevnůstka má obdélný tvar, a protože stojí na konci návrší, má náspy pouze ze tří stran. Ty jsou opět prolomeny střílnami, vstupy do kasemat jsou patrné na vnitřních, terasovitě uspořádaných stěnách. Na některých obrázcích jsou rozkresleny jednotlivé druhy střílen, zobrazena je zde dokonce i kalhotová a ústupková.

Druhý význačný zdroj představuje Tyrolská hradní knížka, rukopis chovaný v Rakouské národní knihovně a připisovaný Jörgu Koldererovi (základní informace *Michel – Sternath 2012, 210, 220*). Byl vyhotoven při příležitosti výpravy císaře Maxmiliána proti Benátkám v l. 1508-10 a zachycuje fiktivní či plánovaná opevnění některých trentsých a tyrolských hradů (obr. 146-62). Na obrázcích si můžeme povšimnout mohutných náspů, někdy zpevněných zdivem, srubovou či proplétanou

konstrukcí. Na jejich vrcholku se nacházejí nejrůznější ploty, zábrany v podobě jakýchsi španělských jezdců či srubové konstrukce se střílnami. Před valy najdeme příkopy, někdy napuštěné vodou, po okrajích s palisádou či šikmými zaostřenými kůly. Vidíme zde i rondely, zakončené hradbou, krytou chodbičkou, sroubenou stěnou či plotem. Rondely mají nejenom kruhový tvar, ale i polygonální, které bývají zpevněny dřevěnou stěnou. Opevnění někdy tvoří násep, jindy hradba, roubená stěna, palisáda či dokonce různé překážky ve formě plotů či variací španělských jezdců.

Neobyčejně zajímavá je jedna iluminace z *Feuerwerksbuchu* z doby okolo r. 1430, který je uložen pod č. 599 v Bavorské státní knihovně (obr. 163). Zobrazuje neznámý hrad, jehož hlavní stavbou je hranolová obytná věž. Před ní na trojúhelném půdoryse vybíhá hradba, v jejíž rozích jsou podkovovité bašty. Na tom by nebylo nic divného, kdyby jejich stěny nebyl vyplétané! Co je však ještě zajímavější, hradba i bašty mají na vrcholu ještě roubený ochoz, který jediný je opatřen střílnami. Před touto hradební linií se ještě nachází proplétaný plot (obrázek publikován v *Zeune 2004*, 33).

Působivé svědectví o podobě fortifikací poskytuje také Triumfální průvod císaře Maxmiliána I., který někdy okolo l. 1512-15 vytvořil Albrecht Altdorfer a jeho dílna. V jedné scéně, kde vůz veze obraz s vyobrazenými hrady a městy, vidíme kromě mnoha zděných staveb i několik zajímavých pevnůstek (obr. 164). Můžeme si zde povšimnout třeba tří srubů na vyvýšeném zemním tělese, které je prolomeno střílnami kasemat a obklopeno vodním příkopem, podél jehož krajů jsou položeny neosekané kmeny stromů. V pravém dolním rohu je vyobrazena oktogonální dřevěná pevnůstka, která má dvě patra, horní užší než spodní. Objekt je obklopen vodním příkopem a plotem. V areálu dvou hradů vidíme různě dimenzované sruby. Sroubené bašty s hradbou obtácejí také město zcela nahoře (*Michel – Sternath 2012*, 210, 220).

Dělostřelecký srub s ležatými střílnami v několika úrovních nad sebou vidíme i na dřevorytu Hanse Burgkmaiera staršího (1473-1531), zobrazujícím fiktivní střet holandských měst. Srub je vystavěn z trámů, má nízkou střechu a okolo něj je ještě plot (*Wagner – Kühntreiber 2010*, 123). Podobný srub, ale bez střechy, vidíme na další rytině od téhož umělce, zobrazující střet u hraničního srubu. Ten je obklopen příkopem, v němž jsou naházené pokácené kmeny stromů (*Jánský 2005*, 78, obr. 165).

Zajímavý doklad dělostřeleckého postavení najdeme v Švýcarské obrázkové kronice, kde je před hradbami hradu patrná šikmá stěna z horizontálně kladených trámů, které jsou proraženy střílnami, z nichž vykukují hlavně děl (*Piper 2011*, 408, obr. 166).

Dřevěný srub jako obléhací opevnění (nebo předsunuté?) najdeme také v rukopise Philippa Möncha „*Buch der Stryt*“ z r. 1496, chovaném v Heidelberské univerzitní knihovně pod označením Cod. Palm. germ. 126 (obr. 167-169). Naproti hradu na vysokém kopci vidíme střílnami ve dvou patrech vybavený srub s pultovou střechou. Dole pod hradem je kruh obléhacího opevnění z košatin a s jedním srubem, podobným předchozímu s výjimkou zcela rovné střechy. Na jiné ilustraci vidíme zase hrad s rozlehlým předhradím opevněným hradbou s baštami a věžemi. Před ním probíhá ještě plot, do něhož jsou zahrnuty i dva sruby s klíčovými střílnami a nízkou střechou. Jeden z nich je dokonce postaven u paty mostu a tvoří tak bránu. Na následujícím obrázku je vyobrazen další hrad, jehož vnější oddíl je opevněn částečně hradbou a částečně plotem, do něhož je vetknut srub s klíčovými střílnami, vyloženým patrem a vysokou střechou. Před hradem stojí identický předsunutý srub, tentokrát ale na kamenné podezdívce.

Podobných obrazových pramenů by jistě bylo možné shromáždit podstatně větší množství, ale to už asi nemá smysl. Představu o variantách stavební podoby si můžeme učinit i z tohoto vzorku. Zároveň na jeho základě můžeme konstatovat, že výskyt dřevěnohlinitých fortifikací nebyl zase až tak nevýrazný, jak by se z dosud nesouvislých fyzických dokladů mohlo zdát.

13.3.2. Zděné versus sypané konstrukce

Po celou dobu vrcholného středověku byla základní obrannou linií hradu hradba zděná z kamene na maltu. Doplnoval ji příkop a někdy násep. V 15. stol., za husitských válek, se situace proměnila. Patrně někdy v průběhu konfliktů za vlády krále Václava se v bojích prověřovaly nejrůznější formy opevnění, aby se nakonec zjistilo, že v konfrontaci s palnými zbraněmi obstojí pouze dřevěnokamenitohlinité konstrukce. Když začaly husitské války, bylo už všem jenom trochu obeznámeným válečníkům jasné, jak se chránit a jak a co stavět.

Základním prvkem fortifikací se stal násep, který mohl nabývat různých podob a variant. Bohužel archeologické doklady k tomu jsou více než bídny. Na hradě Kalichu máme násep s nasucho obezděnými lícemi, jehož vnitřní stěna je téměř kolmá a vnější odstupňovaná. Vnitřek konstrukce je podle všeho nasypán hlínou a kameny. Problém představuje řešení, co na takovém valu může stát za konstrukci. Zděnou předprseň můžeme rovnou vyloučit, protože nasucho skládaná metr široká zídka by byla dosti nesmyslná. Ani palisádu zde nemůžeme předpokládat, protože by bylo asi poměrně složité ukotvit ji tak, aby byla stabilní. Místo toho předpokládáme nějakou komorovou sroubenou dřevěnou konstrukci, která byla vyplněna násypem a tím i stabilní. To, že tato opevnění nebyla pojená na maltu, jim dávalo potřebné vlastnosti k tomu, aby odolala soustředěné palbě. Jak vypadaly jejich ochozy, netušíme, mohly být kryté či nekryté, dovnitř rozšířené apod. Podobně nejasná je situace na Klenové, kde možná na vrcholu obezděného násypu vybíhala pouze zídka, jak ukazují některé dochované části.

Kromě takových obezděných násypů nacházíme často i prosté násypy, vytvořené z nakopané zeminy. Jejich konstrukce nemusela být nijak zpevňována a přesto dosahovaly jen stěží uvěřitelných rozměrů, jako třeba na Nevděku. Na jejich vrcholu mohly stát nějaké další fortifikace, ale také nemusely. Archeologicky je máme prokázané např. na Sajóněmeti. Najdeme zde násep, na jehož vrcholku nemáme žádné stopy opevnění a patrně zde tedy byla pouze nějaká překážka. Zároveň ale na jiném úseku násypu máme doklad po fortifikaci, která se projevuje dvěma liniemi kůlových jamek. Můžeme je interpretovat tak, že jsou pozůstatkem srubové či drážkové (?) konstrukce čelní a zadní stěny, mezi nimiž byla nasypaná zemina s kameny.

Vedle násypů se uplatňují i masivní nasucho skládané hradby, jaké asi nacházíme např. na Himlštejně (vnitřní konstrukce zde není zcela jistá, mohla být i sypaná). Podobný charakter mohly mít i některé fortifikace na Panně, kde zvláště hradba, chránící čelní stranu oddílu II měla podobu nasucho zděné podezdívky pro nějakou dřevěnou konstrukci.

Někdy také hradba mohla sestávat z obezděné skály nebo původního terénu, jako tomu bylo asi na Lityši u opevnění oddílu IV.

Z předchozího výkladu je patrné, že správné by bylo terminologicky rozlišovat náspy jako sypané konstrukce, obezděné náspy, nasucho zděné hradby s vnitřní výplní buď z kamene, nebo původního terénu a na maltu zděné hradby.

Funkce náspů a masivních nasucho zděných hradeb mohla být značně rozmanitá. Někde sloužily jako pouhé bariéry či mohutný štít, který za sebou kryl zbylé hradní stavby. Podobně to fungovalo na hradech Pravda a Sion, kde před nimi najdeme ještě příkop a další val, vysvahovaný směrem do předpolí a plnící tedy funkci jakési glacis. Jinde zase byly valy vybaveny kasematy, střílnami či ochozy nebo sruby, které umožňovaly aktivní obranu, často za pomoci dalších bašt a jiných opevnění. Kasematy známe z dobových iluminací, prokázat je snad můžeme zatím pouze na Mazanci. Různé střílny v náspech asi byly běžnější. Náspy se zvláště rozměrnými korunami, zvláště byly-li dostatečně převýšené, mohly sloužit i pro volná postavení děl. Jedním z takových případů je hrad Klenová. V poslední době byla tato možnost využití zpochybněna s odkazem na to, že vlastně není co postřelovat (*Varhaník 2003*, 32). Opak je ale pravdou. Zvláště menší děla zde mohla najít své uplatnění proti případným útočníkům a jejich obranným prostředkům. Navíc je zde možnost využít i těžká děla. V případě, že by obléhatelé obsadili některé z předsunutých opevnění, mohly je odtud obránci pohodlně rozstřílet. Podle našeho názoru není účelné šmahem odmítat užití těžkých palných zbraní, ale spíše zvažovat možnosti jejich užití.

13.3.3. Terasy

Jedním z fortifikačních prvků, který se velmi často objevuje u hradů 15. stol. jsou terasy. Téměř vždy mají zcela ostré hrany. Někdy jsou vytvořeny nasypáním, jejich stěny můžou být zpevněny zídkou, ale nemusí. Jindy jsou zase vytvořeny srovnáním terénu. Téměř vždy na jejich hraně předpokládáme nejrůznější formy opevnění od plotů po složitější předprsně či hradby. Bohužel však nemáme kromě dobových iluminací žádné jiné prameny, a tak se zvláště archeologická sondáž na několika vytipovaných místech jeví jako neobyčejně žádoucí.

V případech, kdy se s nimi setkáme u staveb, kde předpokládáme pobyty vojsk, je také možné zvažovat, zda dočasné opevnění na hranách nemohly tvořit rozestavěné

bojové vozy, doplněné případně dalšími lehčími prvky opevnění. Bohužel pro tuto jistě zajímavou hypotézu nemáme vůbec žádných dokladů.

13.3.4. Příkopy

Na téměř všech hradních stavbách středověku najdeme jako jeden ze základních pasivních elementů také příkop. Během husitských válek však nebyly vždy využívány. U hradů v extrémních polohách (Panna, Oltářík) nás jejich existence zase až tak nepřekvapí. Naproti tomu u těch sídel, které obklopuje více méně rovné předpolí, jako tomu je třeba u Mazance, jejich absence působí zpočátku divně. Jenom do doby, než si uvědomíme, jak vlastně opevnění hradu funguje. Mazanec byl evidentně koncipován pro střelbu z palných zbraní menších ráží, a to nejenom ručních. V dolních kasematech předpokládáme umístění houfnic či tarasnic, horní ochoz ovládali střelci z ručnic. Vzhledem k tomu asi nebylo potřeba, aby případní dobyvatelé zalézali do zahloubeného příkopu, ale aby byli stále na mušce. A ještě jeden důvod může být dost podstatný – statické problémy. Zvláště u nezpevněných násypů by mohl příkop ohrozit jejich homogenost a přispívat k zvýšené erozní aktivitě. Úlohu příkopu jako překážky pak převzaly nejrůznější bariéry, za nimiž se nebylo možné úspěšně schovat a které zpomalily útok. Naproti tomu u jiných objektů se setkáváme i se zdvojenými liniemi příkopů, které doprovází stejně početné násypy.

Zcela neuvěřitelným prvkem disponuje hrad Sion - jeho příkop je na kontreskarpové straně vybaven jakousi krytou cestou. V souvislosti s tím, co již o Sionu víme, že zde totiž fungovala i jakási glacis, nabývá hradní fortifikace naprosto netušených rozměrů a jen stěží se bráníme přirovnání k novověkým pevnostem.

13.3.5. Štítové zdi

Již ve 13. stol. se v západní Evropě, hlavně ve Falci, středním Porýní, Alsasku či Švýcarsku, objevují různé štítové zdi, ale jejich mohutný rozvoj nastává až ve století následujícím. Nejčastěji se s nimi setkáme u hradů na ostrohu, pod vrcholem nebo na rovině. Jejich hlavním úkolem bylo pasivně chránit hrad před střelbou z obléhacích strojů a děl, mnohdy ale mohly mít i elementy aktivní obrany. V Čechách nacházíme

nejstarší příklady ze 13. stol. (ke štítovým zdem *Durdík 1999*, 541) Na Hrádku u Podmoku je čelní zeď jádra nápadně zesílená. Jako štítové zdi bývají označovány i krátké úseky hradeb na Českém Šternberku a Krašově. Na Moravě je nejstarší známý příklad doložen na hradě Střílky. Klasické štítové zdi však spojujeme až s obdobím mladším. Z přelomu 14/15. stol. pochází hrad Výrov s čelní štítovou zdí obrácenou do rovného předpolí. Z konce 14. stol. asi pochází hrad Ralsko ve své dnešní podobě. Není jisté zda jeho štítová zeď pochází z této fáze nebo je o něco mladší. V l. 1407-21 byla vybudována neobyčejně zajímavá štítová zeď hradu Orlíka nad Vltavou, kombinovaná s věží se střílnami pro lafetované palné zbraně.. Z doby před r. 1462 pochází štítová zeď hradu Tolštejna, v jejímž nároží stála plná okrouhlá bašta. Z téže doby pochází i štítová zeď hradu Brandýsu nad Orlicí. Nevíme, jestli zdi na jmenovaných hradech byly čistě pasivní, nebo umožňovaly i aktivní obranu (asi Tolštejn). S tou lze určitě počítat na hradě Krupka, kde v l. 1471-82 vzniká důmyslné opevnění sestávající z bašty na věžové podstavě, štítové zdi a vnějšího srubového opevnění, které byly výškově uspořádány v klesajícím rytmu. Všechny články patrně umožňovaly obranu za použití palných zbraní. Velmi zajímavou a nedostavěnou štítovou zdí najdeme na hradě Templštejně, pocházející z doby kolem r. 1470. Zcela mimořádnou stavbu představuje štítová zeď hradu Helfštýna, zbudovaná v l. 1525-30, vybavená dvěma baštami, dvěma věžemi a dělostřeleckými kasematy. díky tomu patří k nejpokročilejším a také poměrně ojedinělým řešením ve středovýchodní Evropě.

13.3.6. Věže

Věže, ať už stojící o samotě nebo v hradbě, patří k základním elementům hradní architektury. Jejich výstavba pokračovala i během husitských válek, a to ve všech doposud známých formách, od obytných až ke hradebním, snad s výjimkou bergfritů. Podle umístění v hradbě a možnosti postřelování kurtiny vyčleňujeme ještě skupinu flankovacích věží. Jejich zlatý věk spadá do 13. stol., znovu doceněny byly až za husitských válek. Z nich se pak vyvinuly bateriové věže (k nim *Durdík 1999*, 52).

Obytné věže stály třeba na Kalichu, Oltáříku či Panně. Branské věže zase najdeme na Nevděku či Pravdě. Hradební věže jsou méně časté, spíše je nahrazují bašty.

Mezi nejstarší věže, vybavené střílnami pro palné zbraně patří čelní válcová věž hradu Orlíka nad Vltavou. V několika úrovních má dochované střílny, které sledují poměrně vzdálené cíle a patrně vyžadovaly osazení zbraněmi většího dostřelu (*Varhaník 1998, 13-32; Varhaník 2002, 132-133*).

Za nejstarší bateriové věže byly považovány věže hradu Kotnova (*Durdík 1999, 52*), nově jsou ale datovány do doby mladší (*Varhaník 2002, 127*). Do 2. pol. 15. stol. jsou většinou datovány předsunuté věže hradů Českého Šternberka a Vimperka, stejně jako hradební věže Hartenštejna či Pražského hradu. Naproti tomu bateriové věže Doubravské hory byly nově předatovány až k r. 1600 (sdělení I. Peřiny).

13.3.7. Bašty

Bašty doby husitské mohly mít různou podobu. Obvyklé jsou zemní útvary stejně jako různým způsobem konstruované fortifikace na upraveném terénu bez násypu. Základním tvarem zemních bašt byl po celou dobu 15. stol. byl polokruhový, tříčtvrťkový nebo podkovovitý. Jejich konstrukce mohly mít různou podobu – od nasypaných ze zeminy přes skládané z kamene až po ty, které byly vybaveny dřevěnými či kamennými plentami. Podle jejich podoby také můžeme usuzovat na druh zde nasazených zbraní. Lafetované zbraně byly zpravidla umístěny na baštách s rovnou svrchní plochou. Obvodová fortifikace bašty, pakliže nebyla prolomena okopy či střílnami, zase indikuje užívání ručních palných zbraní. Masivní z kamenů skládaná bašta na Rýzmburku má polookrouhlý tvar, na vnější straně obezděný násep a uprostřed okop. Podle toho tedy sloužila střelcům z ručních zbraní (*Kypta – Richterová 2002, 54-55*). Podobně uspořádaná je i zemní podkovovitá bašta na hradě Dolní Bělá. Naproti tomu bašty hradu Chlum mají na vrcholu plošinu. Na východní oblé baště hradu Frumštejna zase najdeme okop pro dělo.

Kromě polookrouhlého a podkovovitého tvaru nacházíme také zemní bašty čtvrtkruhové. Taková stála na hradě Pravda, ale otázka jejího využití je stále otevřená. Mohla sloužit jako pasivní štít nebo mohla nést i ohoz pro střelce. Výjimečné jsou zemní bašty trojúhelné. Takovou najdeme na hradě Lityši, kde má nasucho obezděné líce. Vzhledem k jejímu umístění je možné očekávat využití střelci, ale i lehčími děly

s náměrem. Trojúhelná bašta zcela mimořádných rozměrů se nachází také na hradě Ostrý u Milešova, kde je možné uvažovat i označení *bollwerk*.

Velmi zajímavý doklad o vojenském využití zemních představuje bašta hradu Sionu. Ta byla vytvořena teprve v čase ohrožení nasypáním 3 m vysokého zemního tělesa do původní na maltu zděné oblé bašty. Uvnitř tělesa byla odhalena vnitřní dřevěná ztužující konstrukce.

Druhou skupinu bašt tvoří útvary, nevyužívající náspů. Zpravidla využívají upraveného terénního tvaru nebo skalního tělesa. Mají různé tvary od okrouhlých po nepravidelné a široké spektrum rozměrů. Podle toho mohly být zastavěny v celém své rozsahu, po obvodu nebo jinak a komplikovaněji.

Klasické na maltu zděné bašty byly během husitských válek postaveny např. na Choustníku a Zvíkově, kde tvořily součást tehdy nově budovaných parkánů. Na hradě Choustníku (*Varhaník – Zavřel 1994, 37-49*) najdeme dvě dovnitř otevřené bašty, které možná převyšovaly parkánovou zeď (a pak by byly věžemi), do které byly zapojeny. Mimo to zde ještě najdeme otevřenou věž, předsunutou do rohu náspů a pojmenovanou Kokot. Polozасыpané bašty byly vybaveny jednoduchými šterbinovými střílnami. Naproti tomu 6 bašt severní parkánové hradby Zvíkova, vystavěné v r. 1457, mělo šterbinové střílny s trámky pro hákovnici, stejně jako kurtiny. Poblíž severozápadní brány nacházíme i ojedinělou kalhotovou střílnu (*Durdík 1999, 636; Varhaník 2002, 130-132*). Z doby kolem r. 1441, jak ukazuje datace trámů, pochází i výstavba vnějšího opevnění hradu Hasištejna s branou a dělostřeleckou baštou na starším obezděném náspu. Ze stejné doby, z l. 1437-56 pochází také vnější fortifikace hradu Kumburka, budovaná Hynkem Krušinou z Lichtenburka. Mimořádně tenká hradba a na čelní straně značně subtilní bašty byly nastavěny asi na starší obezděný násep. Z doby Jiřího z Poděbrad pochází impozantní opevnění hradu Litice nad Orlicí. Od 70. let se pak setkáváme s velmi kvalitními realizacemi, jako byly např. vnější opevnění hradů Helfenburk či Svojanov, zejména pak impozantní a důmyslné čelní opevnění hradu Ohebu. Naprostý vrchol fortifikačního stavitelství, i když ne vždy funkční, představovaly fortifikace Pražského hradu, Rabí či Švihova (k tomu vývoji viz *Durdík 1999, 23-25*).

13.3.8. Šíjové opevnění

V případě, že byl hrad situován na ostrohu, hřebeni nebo táhlém návrší, mohla být před jeho čela nastavěna tzv. šíjová bašta, mnohdy v kombinaci se sypaným bollwerkem (viz dále). Z Čech a Moravy známe několik případů. Jedním z nejsatrších případů jsou patrně bašty na Drahotuši a Rabštejně u Dukovan. První případ jsme již popsali výše. Na Rabštejně najdeme před čelem hradu šíjový příkop a za ním valový relikt stavby půloválného půdorysu, opevněný na východní straně dvěma příkopy a náspy. Jeho vznik je nutno klást před r. 1440, kdy bylo rozhodnuto hrad zbořit (Pláček 2007, 526-527). Bohužel ani u jedné stavby nevíme, jestli se jednalo o bašty či věže. Neznámá je i podoba průjezdného šíjového útvaru na hradě Ždánice, který má výrazně oválný půdorys 20 x 12m. Spíše však než jako věž, která by měla zcela nevhodný půdorys, je možné tuto stavbu interpretovat jako baštu. Datována je, stejně jako celé tábořiště v předpolí a důmyslný systém valů do doby po r. 1468 (o věži mluví Pláček 2007, 731, zde i datace). Z poslední třetiny 15. století pochází šíjová bašta na hradě Ostrý Kameň (okr. Trnava), která má podkovovitý tvar, v zadní části s pravoúhlým vybráním (Pláček – Bóna 2007, 224-225). Před čelem hradu Děvičky najdeme pětibokou dělostřeleckou baštu z doby po r. 1529 (Pláček 2007, 188).

Podobu sypaného bollwerku měla šíjová opevnění např. na hradech Gemer či Brníčko.

Někdy tvoří šíjové opevnění i věž. Před čelem hradu Český Šternberk stojí válcová věž. Věžovou podobu mělo zcela určitě šíjové opevnění hradu Vranova nad Dyjí, které ovšem pochází nejspíše až z pozdně gotické či renesanční přestavby. Před předhradím hradu vidíme úzký skalní blok, zastavěný kruhovou věží, podle všeho průjezdnou. Za ní vidíme ještě menší domek. Na přední i čelní straně je fortifikace oddělena šíjovými příkopy. Bohužel už není možné situaci ověřit v terénu, známe pouze její vyobrazení z r. 1660 (Pláček 1988, 172; Pláček 2007, 705).

13.3.9. Předsunutá opevnění

Nejstarší předsunutá bašty v Čechách vznikají v průběhu 15. stol. (k předsunutým baštám viz Durdík 1973, 433-471; týž 1999, 457-458; týž 2000, 43-54). Důvodem jejich vzniku bývá obsazení často převýšených míst, odkud hrozilo hradům akutní

nebezpečí. Jejich podoba mohla být velice pestrá. Od jednoduchých dřevěných staveb až po zděné budovy. Naprostým unikátem je však předsunutá bašta hradu Hluboká, která byla s hradem spojena podzemní chodbou a měla samostatnou kuchyni (*Durdík 1999, 163*). S nejstaršími příklady se setkáváme již v 1. pol. 15. stol. – viz. třeba Mazanec či Štědrý hrádek. Největší rozvoj však nastal až v poslední čtvrtině 15. stol.

Podle umístění byla opevnění rozčleněna na ostrožná, na planině, vrcholové a pod hradem. Do první skupiny patří především obdélné, ale i okrouhlé dispozice, někdy protažené v břit (Český Šternberk, Libštejn). U druhé skupiny mají opevnění tvar oblý, pro lepší vějířovité postřelování předpolí (Krašov, Mazanec, Štědrý hrádek). Vrcholová předsunutá opevnění mají různý tvar a široké spektrum podob (Bílá věž u Lipnice, Malý Bezděz).

Předsunutá opevnění někdy tvoří poměrně členitý komplex, se složitým stavebním vývojem. Na hradě Hasištejně vzniklo nějaké předsunuté opevnění na místě původního obléhacího tábora již po obležení z r. 1418. Později bylo doplněno dochovanou dělostřeleckou věží a v 1. pol. 16. stol. čelními náspy. Proto je potřeba při chronologickém zařazování postupovat nanejvýše obezřetně.

Z hlediska využití máme jenom málo dokladů o používaných zbraních. Věž na Hasištejně byla vybavena dělostřeleckými střílnovými komorami. Předsunutá zděná bašta Haselburk hradu Vimperk disponuje na vrcholu plošinou, na které mohla být umístěna i těžká děla. U Mazance předpokládáme v dolních partiích náspu kasematy pro děla, nahoře pak ochozy pro střelce. Podobně pestrá byla asi většina opevnění.

13.3.10. Vysunuté opevnění

Vysunuté opevnění definujeme jako prvek fortifikace, vysunutý z hradního organismu vstříc potenciálně nebezpečným okolním plochám nebo nad komunikaci. Na rozdíl od předsunutého opevnění musí být s hradem spojeno. Takové opevnění může mít poměrně široké spektrum podob. T. Durdík dokonce uvádí, že do této kategorie spadají i vysunutá věže, předbrání, barbakány a koridory (*1999, 612*). Zmíněné entity skutečně naplňují základní kritéria této kategorie opevnění, ale podle našeho názoru je potřeba mezi nimi velmi pečlivě rozlišovat. Během 1. pol. 15. stol. se totiž rozšiřuje specifická varianta, jejíž jednotlivé zástupce najdeme po celé střední Evropě. K jejím

charakteristikám patří dlouhý spojovací krček, který má převážně komunikační účel, spojující jádro hradu s fortifikací, začasť zemní baštou nebo srubem.

V Čechách mezi jeho zástupce patří Helfenburk u Úštěka, Kalich, Libštejn, Neznámý hrad na Blešenském vrchu a Ostromeč, na Moravě Drahotuše, Hoštejn, Levnov, Pyšolec a Střílky, na Slovensku Breznica (zde dokonce 3!), Čičava, Korlátka a Lednica, v Maďarsku Boldogkö, Sajónémeti a Zagyvafő a v Polsku Sokolec. Téměř ve všech případech se vysunuté opevnění skládalo ze spojovacího krčku a samostatné pevnůstky. Spojovací opevnění někdy má podobu obezděných či neobezděných náspů, na jejichž vrcholu předpokládáme konstrukce využívající různých kombinací dřeva, hlíny a kamene (Kalich, Libštejn, Pyšolec, Střílky). Jindy nacházíme pouze výrazné terénní hrany, které nám indikují spíše dřevěné konstrukce – jak bylo doloženo archeologickým výzkumem na Sajónémeti (podobně asi i Helfenburk, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Ostromeč, Drahotuše, Hoštejn, Levnov, Breznica, Korlátka, Lednica, Boldogkö, Zagyvafő, Sokolec). Ve zcela výjimečném případě bylo celé vysunuté opevnění zděné (Čičava). Samotná pevnůstka vysunutého opevnění mohla mít někdy charakter sypané bašty (Kalich, Libštejn), věže (Korlátka?, Boldogkö?, Sajónémeti?, Zagyvafő?), srubu (Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Breznica, Korlátka?, Boldogkö?, Sajónémeti?, Zagyvafő?, Sokolec), kamenné stavby (Čičava, Lednica), někdy navíc ještě obehnané opevněním (Breznica) nebo zde mohla být jenom hradba – násep (Helfenburk, Ostromeč) či jiná konstrukce. Samotná pevnůstka mohla být ještě opevněna další linií opevnění (Kalich, Libštejn, Hoštejn, Střílky), popř. mohlo mít další linii fortifikace celé vysunuté opevnění (Levnov, Pyšolec, Čičava, Korlátka). Zajímavé je, že v několika případech je vnější opevnění kolem pevnůstky nepravidelné, má šnekový půdorys (Kalich, Hoštejn, Střílky). Patrně to souvisí s komunikačním systémem, ale jistoty zde nemáme.

Při výběru místa vysunuté opevnění většinou neupřednostňovalo vyšší, stejně vysoké nebo nižší polohy. Výběr totiž vycházel z konfigurace terénu. Pakliže hrad stál na vrcholku kopce, bylo vysunuté opevnění zpravidla umístěné níže než jádro (např. Kalich, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Breznica, Čičava, Boldogkö, Sajónémeti, Zagyvafő, Sokolec). Pakliže byl ale hrad umístěn na ostrohu, mohlo být vysunuté opevnění umístěno ve stejné výšce (Helfenburk, Ostromeč, Pyšolec) nebo výše (Drahotuše, Hoštejn, Střílky, Lednica), někdy ale i níže (Levnov, Korlátka).

Naprostou anomálii představuje Libštejn, kde hrad stojí na nižším kopci a vysunuté opevnění vede do strmého svahu na jednu z okolních výšin.

Vysunuté opevnění většinou kontrolovalo cestu (Helfenburk, Kalich, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Ostromeč, Hoštejn, Střílky, Breznica, Boldogkö, Sajónémeti, Zagyvafő, Sokolec), která mnohdy přímo do jeho spojovacího krčku vstupovala (Kalich, Pyšolec, Breznica, Čičava). Výjimkou jsou pouze hrady Libštejn, Drahotuš a Lednice, kde vysunuté opevnění nesouvisí patrně s cestou, ale s kontrolou výše položeného předpolí. Někdy sloužilo ke kontrole obojího (Helfenburk, Hoštejn, Střílky). Na hradě Korlátka pak opevnění sloužilo k ochraně předhradí.

O velké životnosti tohoto prvku svědčí i fakt, že byl využíván ještě v 16. stol. Na Cornštejně vzniklo na počátku 16. stol. před šíjovým příkopem vysunuté opevnění s čelní štítovou zdí zahrocenou v břít a se dvěma baštami na západní straně, jejichž úkolem bylo krýt komunikaci (Plaček 2007, 159-161). Na Starém Jičíně vzniklo během pozdně gotické přestavby 45m dlouhé vysunuté opevnění se zesíleným a břitem zpevněným čelem. Před ním je ještě obloukovitě vedený příkop s valem (Plaček 2007, 584-587). Oba dva případy nám skvěle ilustrují, kterým směrem probíhal vývoj od starších typů vysunutých opevnění. Ty již postrádají rozčlenění na baštu a spojovací krček, jejich čela byla zesílena a vybavena střilnami a zděna na vápennou maltu. Jejich účel však byl stále stejný – kontrola komunikace a oddálení styku s nepřítelem.

13.4. Funkce hradů

13.4.1. Vojenské funkce hradu

Jednou z nezákladnějších funkcí hradu byla ta vojenská (Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b, 42-51; Atzbach – Lüken – Ottomeyer 2010, 139-160; Grossmann 2010, 231-276; Wagener 2010, 218-225). Hrady poskytovaly možnost úkrytu či byly centrem odporu. Obrana mohla být pasivní či aktivní, o čemž rozhodovala nejenom skladba hradní dispozice, ale i odhodlanost hradní posádky. Většina hradů neměla ovšem čistě vojenský účel, ale kombinovala několik funkcí. Existuje však i několik druhů specificky vojenských objektů. Známe

hrady, které blokují komunikace (Sperrburg), různé protihrady (Gegenburg, Trutzburg), které měly za úkol izolovat svého protivníka, obléhací (Belagerungsburg) nebo posádkové hrady (Garnisonburg; viz *Losse 2011*, 65-67).

Většina hradů husitského období v Čechách neměla specificky vojenskou funkci. Můžeme o tom uvažovat snad jen v případě Panny. Zdejší hrady sloužily totiž zároveň jako sídla vlastníků okolního panství (viz třeba Kalich) nebo vojenského hejtmána, který k nim víceméně uplatňoval vlastnické práva (viz Padařovští a Ostromeč). Zároveň zde najdeme řadu objektů, které vedle jiných funkcí slouží i jako posádkové. Ve výjimečných případech se tato funkce vázala na jiný objekt v sousedství rezidenčního sídla (zde nejspíše můžeme hledat důvod existence hradních dvojic či trojic Kalich – Panna či Žlutice – Nevděk a Mazanec). Vojenská funkce motivovala i vznik řady dalších hradů, které sloužily jako doplňkové k hlavním rezidenčním sídlům. Máme tu na mysli třeba Himlštejn, Ralsko či Ronov. Z písemných pramenů nevíme o tom, že by jejich majitelé disponovali velkými vojenskými jednotkami (na rozdíl od Jana Žižky a Jakoubka z Vřesovic), proto si myslíme, že nešlo o klasické posádkové hrady, ale hrady s výraznou symbolickou rolí vojenské dominance a pevnosti pro případ ohrožení.

Podobné mechanismy nacházíme i v celé střední Evropě. Jiná situace ale panovala v Uhrách, v období kdy Horní Uhry ovládaly bratřické jednotky. Zde najdeme některé čistě vojenské objekty, sloužící ke kontrole cest a území, obývané velkou posádkou. Souvisí to se změněnou politickou situací, kdy jednotky pozbývaly jednotného vedení a bojovaly pro svůj vlastní zájem. Podobná situace panovala i v období vzrůstu konfliktů na konci vlády Václava IV., kdy se objevily různé vojenské a loupeživé roty.

13.4.2. Možnosti obrany hradu

V průběhu 14. stol. se radikálně proměňuje vojenská a tím i obléhací technika. Místo někdejších mechanických zbraní nastupují palné. Není to však změna náhlá, ale postupná. Tomu se pochopitelně musela přizpůsobit i hradní architektura. A že tato proměna byla úspěšná, jsme si již naznačili. Jak však probíhala obrana hradu.

Zatímco možnosti obléhacích technologií a jejich průběh na konkrétních případech zcela novým a progresivním způsobem nahlíží *P. Koscelník (2010)*, obraně hradu palnými zbraněmi zatím nebyla věnována potřebná diskuse. *T. Durdík (1999; 2003a, 16)* na základě hlubokých znalostí konkrétních situací postuloval tezi o využívání dělostřelectva u některých objektů. To se ovšem nezdá *J. Varhaníkovi (2002, 125-138; 2003, 32-33)*, který na jistě mnoha správných příkladech prokazuje, že zde nejspíše bylo možné užívat maximálně ručnice. Bohužel ani jeden z badatelů nevychází vždy z dostatečně dokumentovaných situací nebo je nepředkládá. Což je nebezpečí, na které upozornil již *J. Kypta*, prosazující nanejvýš pečlivou dokumentaci terénní reliktní zemních děl před jejich rychlou interpretací (*2002, 54-56*). Také hodnocení soudobých palných zbraní zatím nedosahuje potřebné úrovně a spíše se stává osobní přestřelkou než žádoucí diskuzí (*Novobilský 2008; Hefner 2011, 49-55; Novobilský 2012, 18-22*).

Hlavní argument proti využívání dělostřelectva spočívá v popírání jejich smyslupnosti při obrani. Údajně je není nutné nasazovat, protože nemají protivníka. To je však příliš zjednodušující. Vyjdeme-li ze známých průběhů obléhání, pak můžeme soudit, že obrana se soustředila na živou sílu nepřítele a jejich palebná postavení. K potlačení obláhatelů jistě stačily ruční zbraně, ale víme o tom, že se ke stejnému účelu používaly i houfnice, které bylo možné s úspěchem použít i proti opevnění, zvláště lehčího charakteru. Proti nim bylo možné také nasadit tarasnice, srubnice či rychlice. Obláhatelé však disponovali i masivnějšími konstrukcemi, nehledě na to, že mohli ovládnout předsunuté pevnosti obléhaných hradů. V takovém případě se jakákoliv těžší ráže určitě nesmírně hodila. Nejenom, že je tento předpoklad logický, ale navíc ho potvrzují i písemné a archeologické prameny. Z mnoho již předtím uvedených případů víme, že hrady měly ve svých prostorách uskladněny velké pušky (např. Točnick či Bytów). Jistě je možné argumentovat, že je posádka neměla připraveny na obléhání, ale pro případ, že by byla vyslána k obležení jiného hradu. Archeologicky doložené kule z děl na hradě Sionu však dokládají, že se zde skutečně používaly. Asi je nutno postupovat případ od případu, posuzovat, zda bylo možné dělostřelectvo vůbec na hradě použít, zda na případné obléhací postavení vůbec dostřelilo a zda byla tato střelba efektivní. Chtěl bych tu zmínit jenom některé případy. *J. Varhaník* rozporuje, že by obezděný násep na Klenové mohl sloužit pro děla, aniž by uvedl proč (*2003, 32*). *F. Kašička* v okolí hradu předpokládá tři předsunutá opevnění, jejichž

existence není zcela jistá. I kdyby zde však nestály, jejich místa by stále představovala pro případné obéhatelé ideální pozici pro dobývání. Právě z tohoto důvodu, nebo pro případ, kdy by byla ona opevnění nepřítelem ovládnuta, mohla být děla na hradě užitečná. Zcela absurdní je tvrzení o hradě Kalichu, který prý nepatří k „převratným fortifikačním počinům“ a „rozpaky“ budí bašta vysunutého opevnění, u níž je využití pro palné zbraně připuštěno, ale která je datována ža do mladší doby (*Varhaník 2002*, 127-128). Dnes již víme, že situace je daleko složitější a Kalich patří mezi fortifikačně zcela neobyčejné objekty.

Závěrem je nutno říci, že nejenom ruční palné zbraně, ale i děla měla na hradě svůj smysl a účelné použití. Vyplývá to ostatně z jejich funkce a písemných či fyzických dokladů jejich přítomnosti na hradech. Vždy je však nutno interpretovat důkladně poznané a dokumentované situace a nevynášet až příliš rychlé soudy, které se navíc opírají o podobně uvařené analogie.

13.4.3. Hrad jako obydlí a rezidence

Jednou z nejdůležitějších funkcí hradů byla ta obytná (k tomu viz *Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b*, 42-66; *Chorowska 2003*; *Bergstedt – Müller 2010*, 94-101; *Grossmann 2010*, 168-232; *Hoppe 2010*, 196-207; *Atzbach – Lüken – Ottomeyer 2010*, 93-102 a 175-186). Po celý středověk sloužily jako obydlí pána, jeho rodiny, správního aparátu, vojenské posádky a sloužících, ovšem ne vždy nutně všech těchto složek, některé zde někdy vůbec nebyly. Pakliže hrad sloužil jako hlavní sídlo šlechtice, mluvíme o rezidenční funkci.

Obytné funkce hradů doby husitské byly značně rozmanité. Stejně jako v předchozích obdobích tu máme klasické rezidenční objekty (Kalich, Klenová, Kolín, Sion, Žlutice, na Slovensku třeba Chmeľov či Zvolen, v Polsku Malbork atd.). Vedle nich existují i hrady, kde pán sídlil pouze dočasně, ale měl tu svého správce – hejtmana (Litýš, Mazanec, Nevděk, Štědrý Hrádek atd.). Pak známe objekty, které sloužily jako sídlo pouze v době ohrožení (Himlštejn, Ralsko, Ronov atd.). Poslední kategorii sídel tvořily objekty, které sloužily pouze jako obydlí vojenské posádky (např. nejruznější pevnůstky bratříků v Horních Uhrách). Jak uvidíme ještě dále, je otázkou, zda je někdy můžeme označovat jako hrady.

Válečná léta a úloha hradů v sídelní struktuře se také podepsala na jejich podobě a vybavení. Prvně je potřeba říci, že válka neznamenal přerušování stavebních aktivit (vzpomeňme jen na paláce hradů Brníčka, Kalicha, Sionu či Žebráku). Jistě, část kvalitních řemeslníků patrně odešla. Není jisté, zda právě to nebo nedostatek financí způsobily, že na mnoha hradech zcela postrádáme kvalitní tesaná ostění (a vůbec další výzdobné prvky), která nahrazují ostění zděná. Na jedné straně můžeme pozorovat vzrůstající nároky na kvalitu opevnění a lepší možnosti obrany, na druhou stranu většina husitských hejtmanů má stejné nároky na kvalitní bydlení jako ostatní majitelé hradů. Jakoubek z Vřesovic, Jan Žižka či Jan Jiskra jsou toho nejlepším příkladem. Řešení z této rozporuplné situace byla různá. Kalich představuje kombinaci obou složek. Naproti tomu Jakoubek na Žluticku využil starší a zbudoval nové objekty, které měly různé funkce – zatímco městský hrad se stal jeho jistě dostatečně reprezentativní rezidencí, ostatní hrady plnily spíše funkce vojenské. Podobný princip se uplatnil i u Chmeřova, kde rezidenční objekt stál u kostela. Nebo můžeme najít čistě vojenské objekty, sloužící jako sídlo posádky.

S různou měrou je akcentována obytná složka u starších nebo nově zakládaných hradů. Zatímco ty nové zpravidla vyhledávají dominantní a obtížně přístupné polohy, nepříliš vhodné k bydlení (Himlštejn, Ronov apod.), starší hrady již obytnou složku poskytovaly. Nově budované hrady mají také zpravidla progresivní prvky fortifikací – různé kameno-dřevěno-hlinité konstrukce. Po skončení válek však tyto hrady pro své vlastníky nepředstavovaly dostatečně reprezentativní objekty, a tak byly buď opuštěny nebo přestavěny.

13.4.4. Hrad jako hospodářské a ekonomické centrum

Po celou dobu středověku bylo jednou z hlavních funkcí hradu sloužit jako centrum panství po hospodářské a ekonomické stránce (*Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b*, 89-93; *Atzbach – Lüken – Ottomeyer 2010*, 211-222).

Ani v době husitských válek tomu většinou nemělo být jinak. Již jsme mluvili o tom, že hrad Kalich byl kdysi vnímán jako vojenská pevnost bez zázemí. Pravdou ovšem

je, že k hradu panství patřilo, ačkoliv uplatňování práv k němu mohlo být v období válečného konfliktu obtížné. Jan Žižka hrad budoval jako osobní rezidenci a jistě by neopomenul zajistit si k ní zázemí.

Podobně je tomu i s ostatními hrady. Přílišná touha vidět v nich vojenské pevnosti, zabránila posuzovat je v celku. Téměř žádný z hradů, které si zbudovali husitští vojevůdci jako své sídlo, nepostrádal zázemí. Každý naplňoval specifické funkce hospodářského a ekonomického centra.

Výjimkou jsou pouze „doplňkové“ hrady, tedy ty, které jsou součástí panství s rezidenčním objektem. Tato sídla patrně plnila funkce vojenských opěrných objektů. Máme tu na mysli především objekty typu Ralsko a Ronov, nebo bratřícké pevnůstky, jejichž úkolem bylo zajišťovat hlavní pevnosti. I u nich je však možné zvažovat jisté ekonomické funkce, zvláště co se týká výběru cla a jiných poplatků či daní.

13.4.5. Hrad jako symbol

Po celou dobu středověku byla jednou ze základních funkcí hradů role symbolická. Hrady byly symboly moci, ovládnutí krajiny a lidí v ní (k tématu nejobširněji *Zeune 1996*; k hradu jako reprezentativnímu obydlí *Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b*, 52-58; *Atzbach – Lüken – Ottomeyer 2010*, 162; k významu základních funkčních typů *Losse 2011*, 58-67; k symbolické roli bergfritů *Schmitt 2010*, 158-167; k úloze šlechty *Biller – Grossmann 2002*, 28-32). Nemáme pochopitelně na mysli pozdější romantické mýty, které se středověkou realitou nemají nic společného (*Grossmann 2010*, 21-56). Zatímco západní kastelologie reflektuje symbolickou roli intenzivně, v Čechách jsme stále ještě na počátku výzkumu (jediným příspěvkem na dané téme je článek *R. Šimůnka* – viz *2010*, 185-219).

V celém průběhu středověku nesly hrady v Čechách výrazné symbolické sdělení. Jak tomu ale bylo za husitských válek? Zdá se, že spektrum symbolických významů bylo velmi proměnlivé. Na jedné straně máme skutečné hrady se všemi funkcemi, které k nim patří, na druhé pak obyčejné pevnůstky bez hlubšího symbolického významu. I

když i u nich je nutno zvažovat symbolickou roli vojenských opěrných bodů. Spektrum je však ještě rozmanitější. Ukážeme si je na několika případech.

Hrad Kalich založil Jan Žižka jako centrum svého panství a jako své rodové rezidenční sídlo. Víme o tom, že na hradě sídlili i jeho příbuzní, a dnes také i to, že byl vybaven dostatkem obytných prostor. I když byl stavěn převážně z kamenito-dřevěno-hlinitých konstrukcí, nepostrádal ani stavby na maltu. Pakliže v nejvyšším místě hradu stála obytná nebo jiná věž, mohl mít hrad na dominantním kopci výrazný symbolický podtext v krajině, stejně jako kdysi před ním i bergfrity starších sídel. Nepochybně zcela významným prvkem je pojmenování sídla po jednom ze základních symbolů husitů, který si dal Žižka do svého znaku.

Podobně je na tom i sousední hrad Panna. Ten rozhodně nebyl budován jako rezidenční objekt, ale jako vojenský opěrný bod Zikmunda z Vartenberka. Byl také klasickým vzdorohradem (trutzburg), symbolem odporu proti Žižkovi. A tak také obdržel symbolické pojmenování, které podle všeho skutečně souviselo s Pannou Marií a nikoliv pannou ve znaku Vartenberků.

Stejný podtext měl i hrad Sion. Skutečně věříme tomu, že hrad byl vystavěn teprve až na samém konci husitských válek, a to jako místo posledního odporu a místo odkud „jednou vzejde pravda“. Roháč jej tak bezpochyby chápal, což dokazuje i jeho neústupný postoj a hořký konec.

Výrazný symbolický podtext měly i hrady Jakoubka z Vřesovic v okolí Žlutic. Město s rezidenčním hradem, sevřené mezi dvěma pevnostmi, muselo na návštěvníky působit nepochybně imponujícím dojmem. Myslím, že právě v Jakoubkově povaze, lačné po zisku a toužící po prestiži, můžeme spatřovat rozhodný impuls k takovýmto budovatelským aktivitám. Vidíme tu opět to, co bylo vlastní celému středověku, hrady byly symboly moci.

Stejný princip můžeme pozorovat i u Jana Jiskry z Brandýsa, který bezpochyby více využíval starší reprezentativnější hrady a okolo nich nechával stavět či obnovovat pevnosti pro vojenské posádky. Velmi dobře to vidíme např. u Zvolena, kde Jiskra sídlil na starém hradě ve městě a nad ním obnovil někdejší komitátní Pustý hrad.

Tím se dostáváme ke stavbám bratřických jednotek v Uhrách. Ani jejich pevnůstky a pevnosti nemají ryze vojenský charakter. Jejich stavitelé často vyhledávali

dominantní polohy na důležitých cestách, a to nejenom ve snaze o kontrolu území a cest. Jejich účel byl bezpochyby i odstrašující a symbolický, ve smyslu vojenského ovládnutí krajiny.

Velký symbolický podtext měly i hradní dvojice, jak jsme o nich výše mluvily. Zatímco jedno ze sídel mělo spíše rezidenční funkci a bylo symbolem vlády nad panstvím (Bílý Újezd, Hauenštejn, Stvolínky, Vartenberk atd.), druhé mělo výrazný podtext vojenské dominance (Ostrý, Himlštejn, Ronov, Ralsko, atd.).

Závěrem tedy můžeme shrnout, že po celou dobu husitských válek stále hrady mají svoji specifickou symbolickou funkci, ať už jako symboly moci a vlády nebo vojenské dominance.

13.5. Srovnání se středoevropským vývojem

Situaci v Čechách a na Moravě jsme poznali již velmi dobře, jak ale vypadal vývoj hradní architektury 15. stol. v okolních zemích?

13.5.1. Uhry

Překotná výstavba hradů v Uherském království ve 13. a 14. stol. způsobila, že za vlády Zikmunda Lucemburského již k zakládání nových staveb téměř nedocházelo. Veškeré aktivity se téměř výhradně soustředily na přestavby existujících sídel. Jedním z nejzajímavějších stavebních podniků krále Zikmunda byla přestavba **bratislavského hradu**. Její motivace byla dvojitá – z hradu chtěl učinit své nové hlavní sídlo a zároveň jej potřeboval opevnit proti vzrůstajícímu husitskému nebezpečí. V r. 1423 byla odstraněna dřevěnohlinitá hradba předhradí, které nově objala kamenná hradba s dvěma dělostřeleckými baštami (Severní bašta a Luginsland) protáhlého půdorysu s oblým čelem. Rovněž byl vyřešen nový přístup v jihovýchodním nároží se Zikmundovou bránou věžové a nadmíru zdobné podoby a na ni navazujícím koridorem. Podobu jihozápadní brány neznáme, byla doložena pouze archeologicky ve svých základech. Po výstavbě opevnění přistoupil Zikmund r. 1431 k přestavbě

jádra hradu. Z původní zástavby ponechal pouze Korunní věž a asi část obvodové hradby. Nové jádro mělo lichoběžníkový půdorys s vnitřní zástavbou po všech stranách. Na západní a severní straně vznikly štítové zdi, široké 7,5, resp 6 m, vybavené kasematy a čtyřmi dělostřeleckými komorami se šesti střilnami v západní zdi. Vstup do jádra vedl od jihu, v tomtéž křídle se nacházely císařovy komnaty a kaple. Východní křídlo bylo vybaveno reprezentativními sály a ostatní měly hospodářskou a provozní funkci. Ještě po Zikmundově smrti se pokračovalo ve výstavbě, mj. obezdívání kontreskarpy příkopu, ale se smrtí Ladislava Pohrobka byly ukončeny a královské sídlo se přesunulo jinam (*Holčík – Štefanovičová 1982; Plaček – Bóna 2007, 74-78*).

Podobně reprezentativní roli měl také hrad **Tata**, vystavěný Zikmundem v podobě čtyřkřídlého kastelu s věžemi v rozích a renesančně přestavěný Matyášem Korvínem (*László 2008, 54-57*).

Stejně reprezentační a vojenské nároky jsou patrné i při přestavbě **Trenčína** (okr. Trenčín) v 1. třetině 15. stol. Původní jádro získalo nový tzv. Barbořin palác, vysunutý do parkánu a vybavený architektonicky pestrou fasádou, severní palác a emporovou kapli. Starý palác byl přitom zbořen. Jižní předhradí bylo vybaveno hranolovou věží nad bránou, podkovovitou a lichoběžnou otevřenou baštou. Také v této době vzniká severní předhradí se severovýchodní válcovou nárožní věží a jednou dovnitř otevřenou podkovovitou baštou. Před bránou vznikl sestupující koridor, zakončený věžovou branou. Všechny věže a brány byly vybaveny střilnami pro ruční palné zbraně, zvláště zajímavá je podkovovitá bašta v jižní části jižního předhradí, vybavená v čelní straně střilnami pro vějířovitou palbu do předpolí (*Plaček – Bóna 2007, 308-312*).

Zkvalitněním obytné složky královských hradů se inspirovala zejména šlechta. Ctibor ze Stibořic starší a jeho stejnojmenný syn na přelomu 14. a 15. stol. přestavěli hrad **Beckov** (okr. Nové Mesto nad Váhom), který sloužil jako jejich hlavní sídlo. Původní nepravidelná dispozice s hranolovým bergfritem tehdy získala rozsáhlou zástavbu tří nových křídel s kaplí, někdejší bergfrit byl přestavěn na donjon a jádro získalo dvě bašty. Pozornost byla věnována zkvalitnění opevnění a zástavby dvou dolních oddílů, z nichž první, vystavěné již Matoušem Čákem, mělo charakter vysunutého opevnění s hranolovou věží, a druhé sloužilo jako předhradí (*Plaček – Bóna 2007, 58-62*).

Páni ze Stibořic přestavěli i hrad **Branč** (okr. Senica), kde vzniká kompaktní palácové jádro s obytnou věží, západním a jižním křídlem (*Plaček – Bóna 2007, 71-74*). Podobně vyzněla přestavba zničeného hradu **Kapušany** (okr. Prešov) v l. 1410-50, financovaná budínským měšťanem Ondřejem de Koka. Vznikla zde pravidelná tříkřídlá dispozice, svírající nádvoří a otevřená k jihu. Obě severní nároží měla v rozích hranolové věže. Ani zde, stejně jako na Branči, nemáme doklady žádného vnějšího opevnění (*Plaček – Bóna 2007, 149-151*). Podobné úpravy obytných částí, které spíše směřovaly k zvýraznění reprezentační funkce registrujeme na mnoha dalších hradech.

Postupné zkvalitňování obytných složek vedlo až k renesančním realizacím, typickým zvláště pro období Matyáše Korvína (ale nejenom pro něj, viz třeba přestavby královských rezidencí Jagellonci), které velmi dobře poznáváme v **Budíně** (*Buzás – Végh 1992, 111*), **Nyéku**, **Ostřihomi**, **Visegrádu** (*Buzás – Szöke 1992, 146-148*) a jinde (*Holík 2008, 192-206*). Kvalitním životním stylem se ostatně inspirovala i šlechta. V první řadě zde musíme jmenovat přestavbu hradu **Csesznek**, kde z iniciativy rodu Garai vzniklo palácové jádro (*László 2008, 66-69*). Velmi často se objevují i pravidelné kastelové dispozice, jako např. hrady **Kanisza**, **Eisenstadt** a **Ozora**. Poslední z nich byl vůbec první šlechtickou rezidencí renesančního typu, vystavěnou nám známým vojevůdcem a původně florentským měšťanem Filippem Scolarim v l. 1416-23 (*Holík 2008, 207*). Některá sídla byla záměrně zakládána okolo vesnických kostelů, jako např. **Ónod**, **Kisnána** a **Várpalota**. Zároveň vznikají i drobná šlechtická sídla starších forem jako **Nagyvázsony** a **Kisvárd**a (*Feld 1992, 13-39*). Celkově je patrné vyhledávání zvláště nížinných poloh.

Od přelomu 14. a 15. stol. se v Uherském království stále častěji používají palné zbraně, zvláště na severní a jižní hranici, kde zemi ohrožovaly husitské, resp. turecké oddíly. V r. 1435 císař Zikmund dokonce vydal nařízení, jak organizovat výstavbu opevnění měst a hradů na konfliktní západní hranici.

První realizace pro nasazení ručních palných zbraní spočívaly v prolomení stínek střílnami – jako tomu bylo u hradby města Trenčína. Podobně na **Plaveckém hradě** (okr. Malacky) byla střílnami prolomená nečleněná předprseň hradby předhradí (*Plaček – Bóna 2007, 39*).

Aktivní prvky obrany se začínají objevovat až od poč. 15. stol., nejdříve na již zmíněném vnějším opevnění bratislavského hradu. K r. 1435 můžeme datovat započetí Ladislavem Garaiem řízené přestavby dolního oddílu hradu **Devín** (okr. Bratislava – západ), kdy starší val byl zvenčí obezděn hradbou. Do oddílu vedly tři brány, které byly umístěné mezi půlválcové dovnitř otevřené bašty. Jedna z nich měla i bočními zdmi sevřené předbrání. Z hradby také vystupovala půlkruhová, hranolová či dokonce pětiboká bašta. Výstavba fortifikace se protáhla nejméně do 2. pol. 15. stol., ale patrně byla funkční (*Plachá – Hlavicová 1980, 277-281; Plaček – Bóna 2007, 102-107*). Další rozvíjení pevnostní architektury, ať už zděné nebo zemní probíhalo zejména za bojů s Jiskrou a bratříky. O mnoha případech jejich fortifikací, včetně **Spišského hradu** jsme již mluvili.

Užívání progresivních prvků se ale neomezuje pouze na hrady pohusitských jednotek. Například na hradě **Likava** (okr. Ružomberok) Jan Hunyady po r. 1434 vystavěl nové vnější opevnění dolního hradu, přístupné západní věžovou branou a chráněná jižní hranolovou, západní pětibokou a severní půloválnou uzavřenou baštou. Před hradem na západní straně se nacházelo předhradí, v 17. stol. důkladně opevněné (*Plaček – Bóna 2007, 180-183*). Co však zcela postrádáme u nehusitských hradů, jsou technologie využívající více zemních či dřevěných opevnění. Nevíme jestli zcela zanikly nebo vůbec nebyly používány, oba případy jsou možné. Na jedné straně pevnosti využívající dřevěno-hlinité konstrukce nepůsobí dostatečně reprezentativním dojmem a odporují představám hradních vlastníků o podobě jejich sídla. Na druhé straně byla většina objektů později přestavována a všechny tyto lehčí konstrukce mohly zaniknout. Ironií osudu tak je, že ze 16. stol. známe řadu objektů vybavených palankovými fortifikacemi, tedy náspy zpevněnými plentami, kulatinami a košatinou.

Po bratřických válkách vývoj pokračoval budováním nejrůznějších variant dělostřeleckých věží a bašt. V opevnění **Starého zámku v Banské Štiavnici** (okr. Banská Štiavnica), což byl vlastně opevněný kostel, byly vetknuty dvě hranolové a jedna válcová věž, dvě půlválcové bašty otevřené a jedna půlválcová přistavěná k okrouhlému karneru. Jejich přízemní prostory jsou vybaveny úzkými střílnami pro ruční palné zbraně, horní pak většími pro děla. Zatímco hranolové věže jsou již z první třetiny 15. stol., ostatní stavby byly doplněny až v l. 1495-1515. (*Plaček – Bóna 2007, 54-55*). Podobné opevnění obklopilo po r. 1465 městský kostel v **Bánské Bystrici** (okr. Bánská Bystrica), vybavené okrouhlými baštami a hranolovými

věžemi, ačkoli ochozy byly pro střelce z ručnic upraveny až v polovině 16. stol. (*Plaček – Bóna 2007, 52-54*).

Zcela neobyčejnou a promyšlenou stavbou je opevnění hradu **Lietava** (okr. Žilina), které vystavěl Pavel Kinizsi v l. 1474-92. K staršímu jádru se na severovýchodní straně připojila dělostřelecká bašta s hrázděným předstupujícím ochozem protáhlého půdorysu s oblým čelem. Severozápadní nároží bylo vybaveno další, tentokrát podkovovitou baštou. V jihozápadním rohu stála hranolová branská věž a v jihovýchodním na skále menší hranolová. Toto opevnění vymezovalo střední hrad. Před jižní stranu předstupoval další vnější oddíl – přední hrad s věžovým palácem natočeným proti směru přístupu zaobleným čelem. K němu se připojovalo rozsáhlé obdélné předbrání, přimykající se podkovovitou baštou k bráně středního hradu (*Plaček – Bóna 2007, 177-180*).

Široké spektrum fortifikací doplňují i různá vysunutá opevnění – např. na hradě **Breznici** (viz výše) či **Lednici** (okr. Púchov), kde je snad součástí přestaveb z 15. stol., a tedy nikoli starší (*Plaček – Bóna 2007, 170-173*). Vedle nich se objevují i nejrůznější předsunutá opevnění (*Bednár – Fottová 2006, 23-40*). Zmínili jsme již hrady **Drienok** a **Gemer**, kde existovala v dřevěnohlinité podobě již v pol. 15. stol. O něco později vznikají i jejich zděné varianty, např. na **Šášově** (okr. Žiar nad Hronom), kde 200m před hradem byla v pol. 15. stol. vystavěna pevnůstka, sestávající z vytápěného srubu, pětiboké hradby a náspu (*Hoššo 1987, 48-49*). Spíše jen heslovitě ještě doplníme, že předsunutá opevnění najdeme ještě u hradů Divín, Gýmeš, Ľupča, strečno (? , může jít o obléhací tábor), Teplica, Vigľaš ad. (*Bednár – Fottová 2006, 23-40*). Velmi zajímavý případ představuje šijová bašta na **Ostrém Kameni**, o níž už zde byla také řeč.

Známe také případy, kdy dochází ke kombinaci různých druhů opevnění. Na hradě **Siklós**, pocházejícím již ze 13. stol., vznikala od konce 15. do pol. následujícího století mohutná fortifikace, sestávající z okrouhlého barbakánu s dělostřeleckými střílnami v přízemí a střeleckým ochozem, dvou podkovovitých bašt a mohutného zemního opevnění na jihu s obezděnou lící, která zde vybíhá ve dva břity, mylně interpretované jako bašty italského typu, ačkoliv zde byla pouze jedna (*Holík 2008, 211*). Celé opevnění je však situováno převážně pouze vůči městu, na ostatních stranách nemá zemních prvků (*László 2008, 93-96*).

Zcela evidentní italskou inspirací byla pětiboká bašta na hradě **Füzér**, vystavěná rodem Perényi ve 30. letech 16. stol. Její čelo bylo sice tupouhlé, ale každá ze stran byla prolomena střílnami pro palné zbraně. Touto baštou také vedl jediný možný přístup. Později byla upravována a zastřešena (*Holík 2008*, 211; *László 2008*, 6-7).

Mimořádným stavebním počinem je hranolová věž v **Sárospataku**, vystavěná v l. 1534-37 Petrem Perényim. Má čtvercový půdorys, její strana měří 22m, má pět pater a nad nimi ještě nárožní věžičky. Sklep má odvětrávanou chodbu v síle zdiva s hustě řazenými kalhotovými střílnami. Přízemí má široké oboustranně špaletované a odvětrávané střílny. První patro bylo původně vybaveno střílnami, v průběhu stavby byly ale zazděny a prostor sloužící obytným účelům otevřen velkými okny. K obranným účelům bylo určeno polopatru mezi 1. a 2. patrem, tvořené chodbou s hustě řazenými střílnami oboustranně špaletovanými a s trámky s otvorem pro hákovnice. Další patro, oddělené římsou bylo stejně jako další patra vystavěno v době po r. 1567. Věž původně nestála osamoceně, ale byla součástí městského opevnění, vybaveného baštami (*Holík 2008*, 211-213; *László 2008*, 8-11).

V pozdějších obdobích 16. stol. dochází k dalšímu rozvíjení obranných složek. Téměř pasivní prvek představuje jižní fortifikace hradu **Trenčína** z 1. třetiny 16. stol., skládající se ze dvou linií půlkruhových soustředných hradeb. Zatímco horní linie je oddělena terasou a příkopem, dolní byla vybavena parkánem. Z ní na čele vystupuje podkovovitá hradba, za níž se nachází příkop, který obemyká střeleckou baštu klíčového půdorysu. Všechny linie fortifikace jsou vybaveny střílnami pro ruční palné zbraně (*Plaček – Bóna 2007*, 308-312). Druhý směr vývoje směřoval k pravidelným stavbám s promyšleně v nárožích situovanými masivními dělostřeleckými baštami. Vynikajícím příkladem takových staveb je hrad **Červený Kameň** (okr. Pezinok), přestavěný v l. 1536-56 rodem Fuggerů (*Plaček – Bóna 2007*, 94-97). Variantou takového hradu je i **Körmend**, se čtyřmi nárožními věžemi, z nichž některé údajně pocházejí již z 15. stol. Stavební vývoj zde ale není příliš zřetelný (*Hosík 2008*, 219). Objevují se také stavby, opevněné nárožními rondely, jako např. kastel v **Bytči** (okr. Bytča). Kolem pol. 16. stol. se na Slovensku objevují první bastiony. K nejstarším případům patří **Šintava** (okr. Galanta) dokonce z počátku tohoto století, která měla ve všech čtyřech rozích bastiony (*Plaček – Bóna 2007*, 44-45, 293-295). Plnou inspirací italskou bastionovou architekturou se pak mohla pochlubit pevnost v **Komárně** (okr. Komárno), zřízená po r. 1546 (*Plaček – Bóna 2007*, 154-157). Ta však již stojí na

počátku vývoje novověkých pevností. Vzhledem k akutnímu tureckému nebezpečí, probíhal rozvoj architektury *militaris* doslova překotným tempem (k podobě protitureckých pevností krátce viz *Ruttikay 2006*, 403-404).

13.5.2. Polské království

V rámci současného Polska se vývoj hradní architektury v 15. stol. ubíral několika směry. Jednotlivé země podléhaly různým vlivům, také míra ohrožení vojenskými událostmi byla různá. Zvláště ve Slezsku, které se stalo cílem husitských výprav, a na územích sousedících s řádovým státem, s nímž v 15. stol. vedlo Polské království dvě velmi intenzivní války, byly vojenské kvality hradů prověřovány do té doby nebývalou měrou. Podle některých badatelů vojenské inovace hradní architektury nesouvisejí přímo s novými objevy italských architektů, ale spíše s přejímáním myšlenek husitských vojevůdců a puškařů (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 56).

Jednou z prvních staveb, uzpůsobených pro obranu palnými zbraněmi, byl hrad **Dybów** (Vojv. kujavsko-pomořské), založený r. 1425 Vladislavem Jagellonským jako protiváhu přes řeku situované Toruně. Není přesně jasné, které stavby tehdy vznikly, a které jsou součástí křižácké přestavby z l. 1431-35 či královských úprav z doby okolo r. 1450. Hrad tvořilo obdélné nádvoří, k němuž na severní straně přiléhá palác (údajně nejstarší část stavby) a na jižní straně předstupující branská věž s předbraním. Ve třech rozích obvodové hradby, údajně navýšené kolem r. 1450, stály vystupující cihlové válcové věžičky, uzpůsobené pro použití palných zbraní (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 56, 164-166). Možná ještě starší realizací je válcová věž hradu **Lipowiec** (Vojv. malopolské), jejíž poslední dvě patra byla vybavena střelnými pro lafetované zbraně (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 78-79).

V l. 1435-36 vzniklo okolo zámku **Wenecje** (Vojv. kujavsko-pomořské) z iniciativy hnězdenského arcibiskupa Mikuláše Trąby vnější parkánové opevnění okolo obdélného jádra s věží, palácem a branskou věží, s nízkými válcovými uzavřenými baštami v nárožích, které polská literatura nazývá protobastejemi. Zvláštní je, že někteří badatelé výstavbu těchto dělostřeleckých bašt spojují s moravským puškařem Jiřím z Oseku, který byl veteránem husitských válek, jenž našel útočiště v arcibiskupových službách (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 56, 532-534).

Podle některých badatelů bylo velmi podobné i opevnění hradu **Bobrowniki** (Vojv. kujavsko-pomořské), který po r. 1411 nechal přestavět král Vladislav. V rozích vnější hradby byly vybudovány nepředstupující kvadratické věže, údajně vybavené pro dělostřelbu (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 56, 96-99). Naším zdáním však je, že ve skutečnosti nemají nic společného. Zatímco válcové bašty zámku Wenecja umožňují flankování, hranolové věže v Bobrownikach nic takového neumožňovaly. Nehledě na to, že ze žádné ze čtyř věží se nedochovalo víc než základové zdivo.

Podobně nejasné jsou i interpretace hradů **Borysławice Zamkowe** a **Gosławice** (oboje Vojv. velkopolské), přestavěných biskupem poznaňským ve 20. letech. V prvním případě neznáme žádné flankující elementy a obrana tak mohla být vedena pouze z hradebních ochozů, v druhém měly v rozích obvodové hradby stát věžičky (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 56, 108-109,194). Později se ale objevují skutečně plnohodnotné realizace, využívající věže či bašty. V Krakově na **Wawelu** nebo v **Pieskowe Skale** vybavené střílnami pro těžká děla, ve **Wiśniczi** a **Lesku** (Vojv. podkarpatské) pro lehká děla (kromě jinak uvedeného vše Vojv. malopolské, *Bogdanowski 1975*, 25; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 237-246, 375-380, 329-334, 266-267)

Někdy v 2. pol. 15. stol. se v Polsku objevují velké zděné a zemní bašty (pro něž polská literatura užívá termín *basteja*, pro Malopolsko *Bogdanowski 1975*, 25-33; týž 1996, 98-105; pro polský jihovýchod *Frazik 1975*, 65-81; pro Slezsko *Rozpędowski 1975*, 137-146), jimž předcházely výše zmíněné příklady menších bašt (*baszta*, *wieża*). Basteje mají mnoho různých variant: věžové, nízké (zděné či zemní) a protáhlé. Jejich původ bývá hledán nejenom v středoevropském prostředí a zvláště v neklidných dobách husitských válek, ale i v jiho- a západoevropském prostředí, kde je mj. připomínána úloha Albrechta Dürera jako vojenského architekta (*Broniewski 1975*, 5-24; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 559-560).

Mimořádně velké dělostřelecké zděné bašty nacházíme ve **Vratislavi** (Vojv. dolnoslezské) při bráně sv. Mikuláše z r. 1479 a na hradě **Lehnici** (Vojv. dolnoslezské) z r. 1483 (*Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b*, 268). Před bránou hradu **Grodziec** (Vojv. dolnoslezské) byla vystavěna šestiboká bašta, inspirovaná baštou lehnickou (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 196-198). Ještě později, okolo r. 1530 jsou symetricky vystavěny po jejich bocích

další dvě protáhlé bašty s oblými čely. K nejkvalitnějším realizacím pak patří basteje měst **Vratislavi** a **Javoru** (oboje Vojv. dolnoslezské) z počátku 16. stol., které mají protáhlý tvar a prostupují obě hradební linie (k Javoru viz *Cempa 1975*, 35-47; k Vratislavi *Malachowicz 1975*, 99-123; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 60).

Zemní bašty, které nápadně připomínají pernštejnské rondely, najdeme v **Cieplowodech** z doby okolo r. 1540, **Prochowicích** v l. 1548-50 a **Witostowicích** z 16. stol (vše Vojv. dolnoslezské; *Böhme – Dollen – Kerber – Meckseper – Schock-Werner – Zeune 1999b*, 268; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 134-135, 397-401, 540-541).

Zcela stranou zájmu polských badatelů zůstávají pozůstatky lehčích či zemních konstrukcí, pakliže se nejedná o velké zemní basteje. Již jsme se s tím setkali v případě **Homole** nebo **Sokolce**, patrně však bude takových situací více.

Vedle objektů s různou měrou akcentovanými fortifikačními složkami se stále více, zvláště v klidnějších oblastech, uplatňuje architektura zaměřená spíše na rezidenční a sídelní účely. Klasický případ představuje **Dębno** (Vojv. Malopolské), které si mezi lety 1470-80 postavil krakovský kastelán Jakub Dębiński (*Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 57, 155-156).

Další vývoj polské architektury pak v 16. a následujících století směřoval k rozvíjení těchto zemních či zděných bastejí, např. bašty typu puntone – viz **Ogrodzieniec** (Vojv. slezské; *Gruszecki 1975*, 83-91; *Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010*, 57, 391-395), a jejich postupnému nahrazování bastionovými fortifikacemi.

13.5.3. Řádový stát v Pobaltí

V řádovém státě byla mimořádným počinem výstavba Plavenského valu na hradě **Malbork/Marienburk**, sídle velmistra (viz výše). S podobnou koncepcí se nikde jinde nesetkáme. Zdá se, že je odvozena od provizorních opatření, která byla učiněna v hektickém období po bitvě u Grunwaldu, kdy došlo k vybudování obranné linie na vrcholu staršího valu, uzpůsobeného pro použití palných zbraní. Později byl tento val obezděn a vybaven bateriovými věžemi.

S bateriovými věžemi se v řádovém státě setkáme daleko častěji. S jejich výstavbou je spojeno jméno **Mikuláše Fellensteina z Koblenze**, který se r. 1400 stal velmistrovým hlavním stavebním mistrem. Jedním z jeho prvních děl byla v l. 1390-1405 výstavba hradu **Bytów/Bütow** (Vojv. pomořské). Cihelno-kamenný hrad má půdorys obdélníka o rozměrech 70 x 49 m. Ve třech rozích stály věže na podkovovitém půdorysu s osmibokým soklem (dvě šesti- a jedna sedmipodlažní), v severním věž hranolová. Pátá věž, doložená pouze archeologicky, měla hranolovou podobu, stála při jihozápadní hradbě a na rozdíl od ostatních před ní nepředstupovala. K severozápadní hradbě přiléhala hlavní obytná budova, věžová brána stála v severovýchodní stěně. Všechny věže byly vybaveny střilnami pro palné zbraně, K r. 1437 je zmíněno, že na hradě byly 3 bombardy a 7 malých děl. Zdá se, že věže mohly sloužit právě pro tato malá děla. Na vrcholu hradeb se nacházely ochozy, vybavené předprsní se střilnami pro ruční palné zbraně. Okolo hradu byl 10 m široký příkop. Naneštěstí celý obranný systém hradu nepůsobí jednotně a promyšleně. Věže fungují jako samostatné jednotky, navzájem se nemohou účinně podporovat a rovněž z ochozu není možný výhled k patám zdí (*Zaniewski 2005, 36-44; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 120-122; Pospieszny 2007, 146*).

Přestavba Malborku byla vzorem pro vylepšení opevnění na hradě **Sztum/Stuhm**, kde nepravidelný obvod hradeb na poč. 15. stol. prolomily tři věže, z nichž jedna byla šestiboká. Všechny umožňovaly nasazení lehkých palných zbraní, ale vzhledem k šestibokému půdorysu hradu nemohly flankovat jeho kurtiny a nepůsobí tak příliš promyšleným dojmem (*Domańska 1975, 49; Zaniewski 2005, 182-187; Jackiewicz-Garniec – Garniec 2009, 408-416; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 481-482*).

Dělostřelecké bašty najdeme na hradech **Barciany/Barten** (Vojv. warmijsko-mazurské) a **Wystruc/Insterburg**. V prvním případě k pravidelnému jádru přiléhá ze severovýchodního rohu na krátkém krčku vysunutá okrouhlá bašta, k jihovýchodnímu subtilní bašta hranolová. Východní hradbu v přízemí a na vrcholu při ochozu prolamují střilny pro ruční palné zbraně. Zatímco východní hradba pochází z doby okolo r. 1390, a patří tak k vůbec prvním pro palné zbraně využitelným realizacím na území řádového státu, obě bašty jsou až z počátku následujícího století. Nové obranné prvky byly omezeny v nepříliš promyšleném systému pouze na přístupovou stranu (*Zaniewski 2005, 321-325; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 83-84*).

Na přelomu 14. a 15. stol. prochází proměnou i ostatní řádové hrady. Často jsou budovány pouze jednokřídlé dispozice s obdélným nádvořím, v rozích vybavené baštami. Hrad **Nidzica/Neidenburg** (Vojvod. warmijsko-mazurské) byl na čelní straně vybaven dvěma kvadratickými věžemi. Jejich nejvyšší patro, stejně jako zděné a kryté střelecké chodbičky na hradbách byly vybaveny hustě řazenými střílnami. Pro ruční zbraně byla vybavena pouze spodní patra (*Domańska 1975, 58; Zaniewski 2005, 267-274; Jackiewicz-Garniec – Garniec 2009, 274-285; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 316-319*). V rozích čelní strany parkánu stojící válcové věže, vybavené střílnami pro ruční palné zbraně, byly vystavěny také na hradě **Golub-Dobrzyń/Gollub** (Vojv. kujavsko-pomořský), téměř zcela zničeném 14-i bombardami za polského obležení v r. 1422 (*Domańska 1975, 58; Zaniewski 2005, 219-227; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 186-189*).

Na hradech **Bezlawki/Bäslack** (Vojvod. warmijsko-mazurské; *Domańska 1975, 58; Jackiewicz-Garniec – Garniec 2009, 82-88; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 88-89*) a **Garbno/Lamgarben** (Vojvod. warmijsko-mazurské; *Domańska 1975, 58; Jackiewicz-Garniec – Garniec 2009, 154-155; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 175*), vystavěných na přelomu 14. a 15. stol., stály v rozích a středech některých stran dovnitř otevřené věže, jejichž spodní patra byla vybavena střílnami. Ačkoliv nedovolovaly většího využití palných zbraní, jejich flankovací možnosti byly daleko lepší než v předchozích případech.

V 15. stol. také dochází k výstavbě prvních bastejí. Nejstarší najdeme v Brodnici a Wystruci (*Domańska 1975, 58*). Na hradě **Brodnice/Brodnitz/Strasberg** (Vojv. kujavsko-pomořské) byly v r. 1415, kdy zde pobýval Mikuláš Fellenstein, vystavěny v severozápadním nároží parkánu a v severovýchodním nároží předhradí dvě nízké zemní bašty. Ta hradní byla dokonce vystavěna na základech starší hranolové věže (*Domańska 1975, 58; Zaniewski 2005, 234-242; Kajzer – Kołodziejski – Salm 2010, 110-113*).

V polovině 15. století dochází také k prohlubování příkopů a změně otvorů ústí střílen, přizpůsobujících se užití palných zbraní, jako tomu bylo na Mostní bráně v Malborku a věžích Golubu. Vývoj následně završují první polokruhové bašty na Malborku kombinované s valem.

Z krátkého přehledu se zřetelně ukazuje, že hlavní tendence směřovaly především k vytváření hradebních ochozů, bašt a věží, uzpůsobených více či méně k užití palných zbraní, s jejichž systematickým pořizováním a užíváním řád započal překvapivě již na konci 14. stol. Naprosto netypickou záležitostí představují obezděný val s baštami na Malborku a zemní bašty v Brodnici z r. 1415. Kromě velmi časného data překvapí u obou realizací především jméno Mikuláše Fellensteina, stavebního mistra z Koblenze, jemuž bude potřeba věnovat více pozornosti. Bohužel polská kastellologická literatura nevěnuje zemním elementům příliš velkou pozornost a proto bude nutné, posuzovat případnou ojedinělost těchto případů velmi obezřetně.

13.5.4. Země Svaté říše římské

Vývoj hradní architektury ve Svaté říši římské byl v jednotlivých zemích rozmanitý a dosti odlišný. Nemá smysl se tu pokoušet o jeho byť jen základní podchycení, na to není dostatek prostoru. Pokusíme se ovšem vylíčit alespoň v hrubých obrysech hlavní tendence (stručná shrnutí v *Tuulse 1958*, 204-206, 210-221; *Hotz 1965*, 194-248; *Biller 1998*, 195-207; *Kunze 1998*; *Losse 2011*, 28-36).

Hlavním impulsem k rozvoji obranných složek hradů na území říše bylo několik mimořádných konfliktů, které prověřovaly kvality hradních staveb. V 15. stol. to jsou především husitské výpravy, hegavská válka v r. 1441/2 a švýcarská válka v jižním Bádensku. Jak konkrétně ale tyto inovace vypadaly?

Od 14. stol. doplňují hradní dispozice široké parkány, obklopující buď celé hrady, jako tomu bylo např. **Möggingen** v Bádensku-Württembersku, nebo jejich části. Jako parkán jsou v německém prostředí označovány i některé formy předbraní (torzwinger) nebo nezastavěné hradbou vymezené areály okolo cesty, pro něž v Čechách užíváme nepříliš šťastný termín příhrádek. Pro první případ uvádíme jako příklad **Hohenklingen** u Schaffhausenu a pro druhý **Mägdeberg** v Bádensku-Württembersku. Parkánová hradba byla často vybavena vytupujícími věžemi či baštami.

Jedním z typických projevů 14. a 15. stol. je narůstající počet věží, působivě zpěšťující siluety hradních dispozic. Ty od poč. 15. stol. prolamují různé střílny pro

palné zbraně, od 2. pol. 15. stol. nabývající forem klíčových a ležatých. Hradní siluetu na přelomu 15/16. stol. leckde doplňují i bohatá, ale jinak zcela nefunkční cimbuří.

Ve stejné době hradby prolamují dovnitř otevřené, zpravidla půlkruhové bašty či věže. Někdy mohly mít zadní stranu uzavřenu hrázděnou kontrukcí. Výhoda těchto věží byla jasná, nejen že šetřily stavební materiál a stavebníkovi finance, ale v případě napadení neposkytovaly útočníkům potřebnou oporu. Některé z věží sloužily k flankování předpolí hradů, jako tomu je např. u hradu **Landeck** v Porýní-Falci. Jiné zase kombinovaly obranné a obytné úlohy, jak to vidíme na hradě **Nürnberg** v Porýní. Nejpozději od začátku 15. stol. byly tyto věže a bašty nově vybavovány střílnami pro palné zbraně.

Z bateriových věží se postupně kolem r. 1500 vyvíjí rondely, jakousi přechodovou formu můžeme najít na hradě Kerpen v Porýní-Falci. Podobné nízké, někdy oblé a méně často polygonální dělostřelecké rondely najdeme i jinde, např. na hradě **Mürlebach** v Porýní-Falci, resp. **Neuerbergu** v pohoří Eifel. Na rozdíl od věží ale mají zvláště mohutné zdivo a rozložitý zevnějšek (průměr až 30, šířka zdí 9m). Takové stavby najdeme na **Hardenburgu** ve Falci, **Hohkönigsbergu** v Alsasku, **Kufsteinu** v Tyrolsku nebo **Plassenburgu** u Kulmbachu v Horních Frankách (*Hotz 1965, 234-238; Zeune 2009, 135-137*). Někdy se také používaly i masivní zemní rondely, jako např. na hradě **Ziegenhain** v Hesensku z l. 1537-46 (k rondelům také *Hoppe 2007, 39-43*). Údajně měly být dokladem polských vlivů (k tomu viz *Brohl 2001, 117-132*).

Již ve 13. stol. se objevují různé štítové zdi, ale jejich mohutný rozvoj nastává až ve století následujícím. Typickou oblastí jejich výskytu je Falc, střední Porýní, Alsasko či Švýcarsko. Jejich hlavním úkolem bylo chránit hrad před střelbou z obléhacích strojů a děl. Proto se s nimi nejčastěji setkáme u hradů na ostrožnách. Klasickou situaci můžeme vidět u hradu **Ehrenfels** v Hesensku. Nejstarší varianty měly jako jediné obranné prvky na vrcholu štítových zdí ochozy, jako tomu bylo u hradu **Landeck** v Porýní-Falci. Teprve od 14. stol. se objevují různé střelecké chodbičky a komory, což je doposud pěkně vidět u hradu **Schönburg** v Porýní-Falci. S rozvojem palných zbraní pak byly komory upravovány pro palné zbraně, které můžeme doložit na příkladu štítové zdi hradu **Madenburg** ve Falci či Neuscharfenecku tamtéž. Zde

dokonce na vrcholu štítové zdi najdeme předprsni se střílnami krytou plošinu pro lafetované zbraně.

V 15. stol. se také objevují různé formy předbraní a barbakánů, jedna z nejstarších realizací je ve **Schweinsbergu** v Hesensku z doby okolo r. 1500, nepravidelného mnohobokého tvaru a s válcovou baštou v nároží při bráně.

Předsunutá opevnění se sporadicky objevují již v 11. a 12. stol., ve větším počtu pak až od 13. stol. Do 14. stol. je většinou tvořily věže (např. dvě věže hradu **Alt-Pernstein** v Horním Rakousku, 14. a 15. stol.), později pak nejrůznější bateriové věže (hrad **Waxenburg** v Horní Rakousku, 2. pol. 15. nebo 16. stol.), dělostřelecké bašty, rondely (**Lichtenberg** v Hesensku, kol. 1500) či opevněné sruby. Jejich účelem byla nejen kontrola předpolí hradu, ale i jeho příslušenství. Otázkou je, zda do dané kategorie patří i hlásky (k předsunutým opevněním viz *Kühnreiber – Wagener 2008*, 113-164; *Wagener – Kühnreiber 2010*, 111-126).

V průběhu 15. stol. se také objevují drobné předsunuté pevnůstky, převážně dřevěnohlinité konstrukce. **Tabor** před hradem **Gars** v Dolním Rakousku byl dokonce archeologicky zkoumán. Bylo zjištěno, že stál na umělém pahorku, obklopen příkopem a zástavba i opevnění byly převážně ze dřeva (*Kühnreiber – Wagener 2008*, 151-152). Podobné dva objekty najdeme také před hradem **Hassbach** v Dolním Rakousku (*Kühnreiber – Wagener 2008*, 152). Před hradem Liebenfels v Korutanech zase najdeme zemní baštu, doloženou i písemnými prameny k r. 1489 (*Kühnreiber – Wagener 2008*, 154-155). Někdy však tyto pevnůstky měly i kamennou podobu, jak o tom svědčí zajímavá stavba zv. **Tabor** před hradem **Dürnstein** v Dolním Rakousku, která patrně existovala již r. 1476 (*Kühnreiber – Wagener 2008*, 155-156). O tom, že byly tyto objekty skutečně funkční a asi i běžnou součástí středověké reality, svědčí i dobové obrazy a kresby, třeba i Festungshandschrift Jörga Kolderera nebo *Rei tormentariae* (viz výše).

Vedle těchto vojenských inovací ale můžeme sledovat i mohutný ústup z hradů na vysokých kopcích a přesun na lokality ve městech či v rovině. Tato tendence byla především motivovaná snahou po zkvalitnění obytné a reprezentativní složky sídel na úkor té vojenské. Tyto tendence jsou zvláště silné u přestaveb hradů v Heidelbergu nebo Albrechtsburku v Míšni na konci 15. stol. (*Hotz 1965*, 238-244; *Lass 2009*, 58-68). Ta se naopak silně projevuje u pevností a pevnostních zámků, s jejichž

budováním se ve skromném měřítku započalo v 2. pol. 15. stol. Jako jejich inspirace se uvádí johanitské pevnosti, např. **Narangia** na ostrově Kós v Egejdě z doby po r. 1457, které musely být zdokonalovány vzhledem k akutnímu tureckému nebezpečí. Ty totiž používaly v masovém měřítku artilérii, která postupně prověřila kvality hradů řádových rytířů. Zlatý věk pevností však nastává až v pozdější době, která už ale stojí mimo hranice našeho zájmu.

13.6. Srovnání se západoevropským vývojem

Ve **Francii** dospěla vojenská architektura v průběhu 13. století k velmi vyspělým dispozicím, vybaveným mnoha věžemi se střílnami v několika podlažích nad sebou. V průběhu stoleté války a zvláště jejím závěru se příliš novinek zpočátku neprosadilo. Z převratných objevů musíme zmínit zejména střílny pro palné zbraně, stěžejkové mosty, talus při patě zdi a průběžné ochozy (k proměně viz *Mesqui 1991*, 81-88, 249-254, 267-287; *Jacquier 2000*, 149-165; *Lepage 2002*, 178-216). Průběžným ochozem kdysi vrcholila **Bastila sv. Antonína v Paříži** z l. 1360-1390. Někdy mají podobu bohatě zdobených cimbuří či podsebití, tak jak to vidíme např. na hradech **Montreuil-Bellay** v departmentu Maine a Loira a **Ranrouët** v departmenu Loire. Poslední ze zmiňovaných sídel byl postaven již ve 12. stol., v r. 1488 zničen Karlem VIII. a r. 1500 znovu obnoven Janem IV. de Rieux. Hradní jádro bylo vybaveno téměř ve všech nárožích dělostřeleckými věžemi, v čele bránou mezi dalšími dvěma věžemi a vodním příkopem, v němž byl umístěn polookrouhlý barbakán, kde se přístupová cesta lomila v pravém úhlu.

Zdivo hradů bylo v obavě z palných zbraní především zesilováno, a to až do naprosto neuvěřitelných rozměrů. Věž zv. Tour de Connétable na hradě **Ham** poblíž Péronne na řece Sommě byla postavena r. 1480 a šířka její zdi při patě činí dokonce 11m! Stojí v jednom z rohů obdélníkové dispozice, v dalším se nachází kruhová bašta, v zbylých dvou pak podkovovité bašty. Ve středech dvou stran opevnění doplňují dvě hranolové bašty, z nichž jedna sloužila jako brána. Donjon hradu **Largoët-en-Elven** v Bretani má při patě šířku zdi 10 a na vrcholu 6 m. Kromě výše zmíněných bašt oblých tvarů, se objevují i bašty pětiboké, jako např. Tour Boucle na **Mont-Saint-Michel** z r. 1440.

Vedle bašt hrady nadále využívají i věže, jak můžeme např. vidět u hradu **Rambures**, který byl dokončen r. 1470. Čtyřúhelná dispozice má v rozích válcové věže, které spojují okrouhlé, směrem ven vypouklé kurtiny. Věže jsou vybavené v předposledním patře zděným vyloženým ochozem.

Mezi l. 1457-59 byl vévodou Janem II. z Vendôme přestavěn hrad **Lassay** v departmentu Mayenne. K jádru ze 14. stol. přibyl na přístupové straně oválný protažený barbakán, vybavený hustě řazenými střílnami pro palné zbraně. Ze samého závěru století pochází dva různě velké barbakány před protilehlými stranami hradu v **Dijonu**, které jsou opět protáhlé, půloválné a vybavené dělostřeleckými střílnami. V rozích čtvercového půdorysu hradu stály válcové bateriové věže.

Poměrně zajímavou a středoevropské architektuře podobnou realizací byla přestavba hradu **Angers** v departmentu Maine-et-Loire, který pocházel již ze 13. stol. Tehdy vznikl rozlehlý areál opevněný vysokou hradbou se sedmnácti věžemi a dvěma branskými komplexy. Na konci 15. stol. královský guvernér Donadieu de Puycharic hrad přestavěl na pevnost, nechal snížit všechny věže, prohloubil příkop a ke zdem na vnitřní straně přistavěl násypy s kasematy. Přestavba pak pokračovala až do konce 16. stol.

Podobný obezděný násep využíval i holandský hrad **Wedde**, který byl r. 1460 radikálně přestavěn. V rozích čtvercového půdorysu opevnění doplňovaly dělostřelecké věže a ve středu jedné strany průjezdná branská věž.

V **Anglii** probíhal vývoj podobným směrem (k tomu viz *Lepage 2012, 231-251*). Původní střílny pro luky a kuše byly adaptovány pro palné zbraně, objevují se stěžejkové mosty, dělostřelecké bašty a věže či barbakány. Uvedeme několik příkladů, které nám tehdejší hradní architekturu více přiblíží.

Hrad **Bodiam** v Sussexu postavil na konci 14. stol. sir Edward Dalyngrigge, dokončen byl v r. 1390. Má pravidelný čtvercový půdorys s nárožními válcovými věžemi, čtverhrannými věžemi ve středech tří stran a branou sevřenou dvěma hranolovými věžemi na straně čtvrté. Před branou stálo v rozměrném vodním příkopu protáhlé předbrání s čelní věží a před ním osmiboký barbakán. Nádvoří obklopovala obvodová zástavba. V požadavcích k výstavbě hradu bylo uvedeno, že má být

uzpůsoben k užívání palných zbraní. Všechny věže jsou na každém patře vybaveny střílnami a latrínami, v jedné je dokonce velká studna s filtračním zařízením.

Podobný systém s nárožními věžemi se střílnami a navíc stěžejkovým mostem použil také známý veterán stoleté války sir John Falstolf v r. 1432 na hradě **Caister-on-Sea**.

Hrad **Raglan** založil ve 30. letech 15. stol. sir William ap Thomas. Z jeho doby pochází šestiboká obytná věž s předstupujícím kameným ochozem, která je obklopena šestibokou hradbou s otevřenými půlkruhovými baštami v rozích. Tato samostatná část je oddělena příkopem. Z rozlehlého areálu hradu byly ještě v 15. st. za Williamova nástupce Williama Herberta postaveny některé části horního hradu, který se rozprostíral kolem dvou nádvoří. Tehdy vznikla zejména brána sevřená mezi dvěma pětibokými věžemi, obytné části a nárožní pětiboké věže. Výstavba pokračovala ještě v 16. stol.

Na hradě **Warwicku**, jehož motte vznikla již za Viléma Dobyvatele, bylo na konci 14. stol. zcela přestavěno předhradí, které v severovýchodních nárožích získalo sedmiboké věže a mezi nimi bránu s protáhlým rovným barbakánem.

Několik uvedených příkladů hradů bohatě postačuje k pochopení základních tendencí, které se radikálně proměnily teprve až se stavbou pevností za Jindřicha VIII.

V **Itálii** dochází k přelomu ve vojenské architektuře v 15. stol. (přehled vychází z *Perogalli 1980; Marconi 1989*). Z doby kolem r. 1474 pochází pevnost **Sassocorvaro** u Urbina. Její půdorys je zcela neobvyklý. Přední část tvoří dvě okrouhlé bašty v nárožích, které svírají baštu tvaru lomeného oblouku. V zadní části se nachází mohutná třičtvrtěkruhová bašta s menší třičtvrtěkruhovou baštou, vybíhající z čela. Všechny stavby mají jednotnou výšku, střílny obsahují až nejvyšší úrovně.

Podobné tendence vykazuje i **Senigallia** u Ancony, kterou vystavěl v poslední čtvrtině 15. stol. kardinál Della Rovere. Kvadratická pevnost s okrouhlými a rozměrnými baštami v rozích a branou se stěžejkovým mostem má nízký a jednotný profil, na vrcholu je zakončena předloženým ochozem s klíčovými střílnami. Při patě mají kurtiny i bašty talus.

Mezi lety 1483-87 vznikla také pevnost **Ostia** nedaleko Říma, projektovaná Guilianem da San Gallo a Bacciem Pontellim. Její trojúhelný půdorys má ve dvou rozích okrouhlé bašty a v jednom masivní pětibokou baštu, z níž vyrůstá okrouhlá věž. Před vstupem je předložen šestiboký barbakán.

Od konce 15. stol. se vývoj ubíral jiným směrem. Impulsem k proměně byl vpád francouzského krále Karla VIII. do Itálie, jehož dělostřelectvu odolal jen málokterý hrad. Umělci a architekti jako Leonardo da Vinci, Francesco di Giorgio Martini a Michelangelo začali projektovat stavby, které stojí na počátku bastionových pevností.

Patrně nejstarší předchůdcem ravelinu je trojúhelná bašta pevnosti **Sarzanello** nedaleko Carrary. Pevnost byla postavena v několika etapách. Z nejstarší výstavby kolem r. 1421 pochází hlavní věž a obvod trojúhelné hlavní části. V l. 1494-1502 vznikly okrouhlé bašty v rozích trojúhelné hlavní části a na místě někdejší věže trojúhelná bašta - ravelin. Celek má talus a předsunutý ohoz.

Jedny z prvních bastionů najdeme u pevnosti v městě **Civita Castellana**, kterou v l. 1494-1501 pro papeže Alexandra VI. postavil Antonio da Sangallo starší. Pevnost má pětiboký tvar, zesíleným hrotem je obrácená vůči předpolí. Všechny rohy mají bastiony různých tvarů, od okrouhlých, přes ty s listovitým půdorysem, až po šípovité. Odtud pak směřuje vývoj přímo k bastionovým pevnostem, které v 16. – 17. stol. jako hlavní fortifikační prvek ovládnou celou Evropu.

14. Význam hradní architektury doby husitské

Na konci 14. a v průběhu 15. stol. se v Čechách a na Moravě objevují zcela nové formy vojenské architektury, využívající převážně kombinace dřeva, kamene a hlíny. Jejich úkolem bylo nejen odolávat palným zbraním, ale i s jejich pomocí nepřátelům vzdorovat. Pasivní funkci měly především mohutné náspy, aktivní roli pak hrála různá palebná postavení, bašty, předsunutá či vysunutá opevnění. Tyto fortifikace mohly tvořit jak hlavní obranné linie, tak i doplňkové. Vedle nich ovšem stále existují na maltu zděné konstrukce hradeb, věží a bašt, někdy také vybavené střílnami pro palné zbraně. Podle doposud známých informací jsou dřevěnohlinité konstrukce husitské doby vůbec prvním dokladem v podstatě již novověkých fortifikačních přístupů v Evropě, nepočítáme-li ovšem dva zcela ojedinělé případy jejich využití v řádovém státě v Pobaltí. Jejich vznik nejspíše souvisí s obdobím vlády Václava IV., kdy dochází k četným domácím i zahraničním konfliktům. Vojenské akce nutí majitele rozšiřovat stávající areály opevněných sídel pro vojenské posádky či loupeživé roty a přizpůsobovat je soudobé vojenské taktice, zejména pak užití palných zbraní. Během velmi krátké doby byly kvality těchto opevnění prověřeny v boji a na začátku husitských válek používány v promyšlených a funkčních systémech.

Užívání nových prvků opevnění nebylo vázané jen na husitské hejtmany nebo šlechtu stranící reformaci. Nacházíme je i na hradech těch, kteří se ocitli v centru válečného dění nebo se jím cítili být ohroženi. Přitom je úplně jedno, na které straně stáli. Dosah rozšíření však bude potřeba ještě dále prověřovat. Jistě bude také potřeba znovu přehodnotit některé starší názory, automaticky spojující výstavbu nových prvků opevnění u konkrétních hradů s válečnickými osobnostmi z řad jejich majitelů.

Hrady husitského období většinou plnily stejné funkce, jako ty z předchozí nebo pozdější doby. Poměrně vzácnou výjimkou jsou hrady, které naplňovaly funkce spíše pevnostního nebo kasárenského charakteru.

Inovativní prvky se na hradech objevují pouze do konce konfliktního období husitských válek, později jsou patrně nahrazovány reprezentativněji působícími na maltu zděnými konstrukcemi a rondelovými fortifikacemi. Ironií osudu se v Čechách na převratné novinky už na konci středověku zapomnělo. S rozlivem někdejších

husitských bojovníků po střední a jihovýchodní Evropě se však inovace šířily dále. Dnes už není jasné, co všechno bylo inspiračním zdrojem a co patřilo k domácímu vývoji středoevropských zemí. Jisté je pouze to, že pozdější drobné pevnosti, jak je známe z doby císaře Maxmiliána I. nebo z rukopisu *Rei tormentariae*, vykazují se stavbami husitských Čech mnoho podobností. Ohniska vývoje bastionových pevností bývají tradičně hledána v německém a italském prostředí, není však jisté, kde všude nacházela své inspirační zdroje. Možná právě zkušenosti ze zoufale neúspěšných křížových výprav nebo informace předávané někdejšími husitskými bojovníky, měly na vývoj renesanční vojenské architektury svůj vliv. Zcela jistě však hrady doby husitské představují vůbec první předchůdce novověkých pevností.

15. Prameny nevydané

Festungshandschrift. Rukopis chovaný v Rakouské národní knihovně pod označením cod. 2858. Volně přístupný na adrese: <http://www.imareal.oeaw.ac.at/realonline>

Gabriel, F. – Smetana, J. 1981: Zpráva o povrchových sběrech ze dne 29. 8. 1980. Strojopis uložen v Oblastním muzeu v Litoměřicích

Johannes Hartlieba: *Liber de arte bellica germanicus*. Cod. 3069. Uložen v Rakouské národní knihovně ve Vídni, 1. července 2013 přístupný na www adrese:

http://aleph.onb.ac.at/F/?func=find-b&find_code=IDN&request=AL00147695&local_base=ONB06&adjacent=N

Janská, E. 1961-64: Nálezové deníky. Uloženo v Českém muzeu stříbra v Kutné Hoře.

Janská, E. 1961-64: Terénní deníky. Uloženo v Archeologickém ústavu AV v Praze.

Koscelník, P. 2010: Analýza prostorových a formálních vlastností středověkých obléhacích táborů. Diplomová práce. Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni. Plzeň

Lehký, I. 1995: Zaměření půdorysu hradu a půdorysů a řezu věží a bránou hradu Himlštejna. Uloženo v archivu ÚAPPSZČ Most.

Lehký, I. 2009: Staré cesty na hrad Kalich. Strojopis uložen v archivu ÚAPPSZČ Most.

Luksch, V. před 1920: Kunsttopographie des Bezirkes und der Stadt Leitmeritz. Band I – II. Rukopis uložen v OVM Litoměřice

Mařík, T. 2012: Povrchový průzkum hradu Skála. Fakulta filosofická Západočeské univerzity v Plzni. Kopie uložena v archivu autora.

Menclová, D. 1953: Rozbor dnešního stavu zřícenin hradu Kalicha. Strojopis uložen v Oblastním muzeu v Litoměřicích, inv. č. 6199.

Philipp Mönch: „Buch der Stryt“ z r. 1496, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 126, 22. srpna 2013 přístupné na adrese: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg126>

Půdorysná skica hradu Kalicha 1: 200. Autorka D. Menclová, 1953. Uloženo v Oblastním muzeu v Litoměřicích, inv. č. 6199.

Zaměření hradu Kalicha 1: 100. Zadavatelka D. Menclová, 1955. Realizace Státní památková správa v Praze. Uloženo v Oblastním muzeu v Litoměřicích, inv. č. 6199.

Peřina, I. 2012: Hrad Ostrý (okr. Litoměřice). Stavebněhistorický průzkum. Kopie uložena v archivu autora.

Podroužek, K. 2009: Hrad Oltářík (okr. Litoměřice). Stavebněhistorický průzkum. Kopie uložena v archivu autora.

Zacharias Theobald: Hussiten krieg: Darinner begriffen/Das Leben/die Lehr und Tod/M. Johannis Hussii/und wie derselbige von den Böhmen/besonders Johanne Zisska und Procopio Raso, ist gerochen worden; Alles aus glaubwürdigen Geschichtschreiben/Alten Monumenten und manuscriptis, mit fleiss zusammen getragen(und...in öffentlichen Druck verfertiget/Durch M. Zachariam Theobaldum den Jüngern. Tisk z r. 1609. Uloženo v Univerzitní a zemské sasko-anhaltské knihovně v Halle, staženo z: <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/id/95629>

16. Prameny vydané

AČ I: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl I. Ed. F. Palacký. Praha 1840

AČ II: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl II. Ed. F. Palacký. Praha 1842

AČ III: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl III. Ed. F. Palacký. Praha 1844

AČ VI: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl VI. Ed. F. Palacký. Praha 1872

AČ VII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Z archivův domácích i cizích. Díl VII. Ed. J. Kalousek. Praha 1887

AČ IX: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl IX. Ed. J. Kalousek. Praha 1889

AČ X: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl X. Ed. J. Kalousek. Praha 1890

AČ XIV: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivův domácích i cizích. Díl XIV. Ed. J. Kalousek. Praha 1895

AČ XV: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané archivův domácích i cizích. Díl XV. Ed. J. Kalousek. Praha 1896

AČ XXVI: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Z archivův domácích i cizích. Díl XXVI. Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy (A-K). Ed. J. Teige. Praha 1909

AČ XXVIII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Z archivův domácích i cizích. Díl XXVIII. Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy (L-Z). Ed. J. Teige. Praha 1912

AČ XXXIII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Z archivův domácích i cizích. Díl XXXIII. Registra soudu komorního z l. 1524-26. Ed. J. Čelakovský. Praha 1918

AČ XXXV: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané archivův domácích i cizích. Díl XXXV. Ed. G. Friedrich. Praha 1935

Bartošek z Drahonice: Ze zpráv a kronik doby husitské. Red. I. Hlaváček. Praha 1981

Bonfini, A.: Rerum Ungaricarum decades. Tomus III. Szeged 1936

CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus I. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904-07

CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912

CDB V.2: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomi V fasciculus secundus. Ed. J. Šebánek a Šáša Dušková. Pragae 1981

CDLS II/1: Codex diplomaticus Lusatiae superioris II enthaltend Urkunden des Oberlausitzer Hussitenkrieges und gleichzeitigen die Sechslande angehenden Fehden. 1. Band umfassend die Jahre 1419-1428. Ed. R. Jecht. Görlitz 1896-1899

CDLS III: Codex diplomaticus Lusatiae superioris enthaltend die ältesten Görlitzer Ratsrechnungen bis 1419. III. Band. Ed. R. Jecht. Görlitz 1905-10

CIM II: Codex iuris municipalis regni Bohemiae - Sbíрка pramenů práva městského království českého. Díl 2. Privilegia královských měst venkovských z let 1225 – 1419. Ed. J. Čelakovský. Praha 1895

CIM IV/1: Codex iuris municipalis - Sbíрка pramenů práva městského království českého. Díl 4. Svazek 1. Ed. A. Haas. Praha 1954

CIM IV/2: Codex iuris municipalis - Sbíрка pramenů práva městského království českého. Díl 4. Svazek 2. Ed. A. Haas. Praha 1960

Dvořák, P. (ed.) 2004: Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky

renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Pramene k dějinám Slovenska a Slovákov VI. Bratislava

Enea Silvio: Historia Bohemica. Historie česká. Vyd. Dana Martínková, Alena Hadravová a Jiří Matl. FRRB I. Praha 1998

FRB V: Fontes rerum bohemicarum. Tom V. Ed. J. Emler. Praha 1893

FRB SN II: Staré letopisy české. Fontes rerum bohemicarum. Series nova, tomus II. Edd. A. M. Černá – P. Čornej – M. Klosová. Praha 2003

Hemmerle, J. (ed.) 1967: Die Deutschordens-Baillei Böhmen in ihren Rechnungsbücher 1382-1411. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 22. Bonn

LC I: Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362. Tomus primus. Ed. F. A. Tingl. Pragae 1867

LC V: Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesin Pragenam nunc prima vice in vulgus prolati. Annus 1390. Ed. F. A. Tingl. Pragae 1865

LC VII: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber septimus ab anno 1410 usque ad annum 1419. Ed. J. Emler. Pragae 1886

LC VIII – X: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber octavus, nonus et decimus ab anno 1421 usque ad annum 1436. Ed. J. Emler. Pragae 1889

LE I:

MCG I: Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basileense. Tomus I. Ed. E. Birk – F. Palacký. Vindobonae 1857

Palacký, F. (ed.) 1873: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an. I. Band. Von Jahren 1419-1428. Prag

Palacký, F. 1941: Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané. Dílo Františka Palackého. Svazek druhý. Praha

Petrus de Dusburg: Wenta, J. – Wyszomirski, S. (edd.) 2007: Petrus de Dusburg. Chronica terrae Prussiae. Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. T. 13. Cracoviae

Popravčí kniha: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Ed. A. Kalný. Třeboň 1993

RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae. Pars II. Annorum 1253-1310. Ed. J. Emler. Pragae 1882

RI VIII: Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378. Ed. A. Huber. Innsbruck 1877

RTT I: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Tomus I – Pozůstatky desk zemských Království českého. Díl I. Ed. J. Emler. Praha 1870

RTT II: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Tomus II – Pozůstatky desk zemských Království českého. Díl II. Ed. J. Emler. Praha 1872

Rynešová, B. 1929: Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka. Svazek 1 (1418-1437). Praha

SRL I: Scriptorum rerum Lusaticarum. I. Band. Ed. J. L. Haupt. Görlitz 1839

Šimek, F. (ed.) 1937: Staré letopisy české z vřatavského rukopisu. Praha

Šimek, F. (ed.) 1959: Staré letopisy české z rukopisu křivovnického. Praha

Vavřinec z Březové: Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic. Red. M. Bláhová. Praha 1979

17. Literatura

- Adamová, M.. 2001: Jan Jiskra z Brandýsa v archívnych dokumentoch. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 139-140
- Albert, F. 1932: Die Geschichte der Herrschaft Hummel und ihrer Nachbargebiete. Erster Teil. Die Herrschaft Hummel bis zum Jahre 1477. Glatz
- Anderle, J. 1998: Pozdne románský hrad Loket – Die spätromanische Burg Loket. In: PrP V/1, 3-12
- Anderle, J. – Škabrada, J. 2000: Pozdne gotická dělová bašta na hradě Roupově – Spätgotische Geschützbastei in der Burg Roupov. In: PrP VII/2, 3-14
- Anděl, R. 1961: Husitství v severních Čechách. Liberec
- Anděl, R. a kol. 1984: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl. Severní Čechy. Praha.
- Arras, P. 1893: Kaiser Sigismunds Erlass gegen Jan Koluch (19. Februar 1437). In: NLM 69, 312-313
- Arszyński, M. 1995: Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230-1254). Toruń
- Atzbach, R. – Lüken, S. – Ottomeyer, S. 2010: Burg und Herrschaft. Eine Ausstellung des Deutschen historischen Museums Berlin 25. Juni bis 24. Oktober 2010. Dresden
- Bartl, J. 1981: Slovensko a husitské revolučné hnutie. In: HT 4, 131-136
- Bartl, J. 2001: Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 69-78
- Baštecká, L. – Ebelová, I. (edd.) 2004: Náchod. Praha
- Becaniová, K. – Ezrová, A. – Malovcová, B. 2001: Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 141-152

- Bednár, P. – Fottová, E. 2006: Terrain und sein Einfluss bei der Baulösung der Burgen der West- und Mittelslowakei. Vorgeschobene Burgbefestigungen der West- und Mittelslowakei – Terrain Influence on Building of Castles in Western and Central Slovakia. Forward Castle Fortifications. In: CaBe 9, 23-40
- Bednár, P. – Fottová, E. 2007: Hrad Drienok a jeho fortifikačný systém – Burg Drienok und ihr Befestigungssystem. In: AVANS 2005, 26-28
- Beljak, J. – Pažinová, N. 2012: Die Wüste Burg bei Zvolen/Zólyom (Pustý hrad) in der mittleren Slowakei. In: Burgen und Schlösser. Zeitschrift für Burgenforschung und Denkmalpflege 53/3, 146-152
- Benešovská, K. 1985: Křivoklát. s.l.
- Benešovská, K. – Žižka, J. 1987: Křivoklát. Hrad a okolí. s.l.
- Benková, I. – Čtverák, V. 2002: Dva hrady na Berounsku. In: Archeologie ve středních Čechách 6, 545-552
- Bergstedt, C. – Müller, M. 2010: Geistliche Residenzen und Residenzburgen im spätmittelalterlichen Heiligen Römischen Reich – Ecclesiastical Residences and Fortified Residences in the Late Medieval Holy Roman Empire. In: Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“. Dresden , 94-101
- Bernau, B. 1881: Album der Burgen und Schlösser im Königreich Böhmen. Erster Band. Saaz
- Bernau, F. 1889: Aus alter und neuer Zeit, in: Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 12, 70-71
- Bernau, F. 1893: Kleine Beiträge, in: Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 16, 51-52
- Bělina, P. – Čornej, P. (red.) 1993: Slavné bitvy naší historie. Praha
- Bělohlávek, M. a kol. 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. IV. díl. Západní Čechy. Praha
- Biller, T. 1998: Die Adelsburg in Deutschland. München

Billier, T. – Grossmann, G. U. 2002: Burg und Schloss. Der Adelssitz im deutschsprachigen Raum. Regensburg

Blahuta, F. 1963: Bratrický tábor v Nižnom Tvarožci, okres Bardejov. In: Nové obzory 5, 223-231

Bláha, J. – Jesenský, V. – Macek, P. – Razím, V. – Sommer, J. – Veselý, J. 2005: Operativní průzkum a dokumentace historických staveb. Odborné a metodické publikace. Svazek 31. Praha

Bodnár, K. – Cabello, J. 1990: A Zagyvafői vár – Zagyvafő. In: CaBe 1/1989 (Várak a 13. században – Burgen im 13. Jahrhundert), 180-183

Bodnár, K. – Cabello, J. – Simon, Z. 1993: A zagyvafői vár kutatása – Die Erforschung der Burg Zagyvafő. In: Lövei, P. (ed.): Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem. Budapest, 85-113

Bogacki, M. 2009: Oblężenie Malborka w 1410 roku w świetle historiografii polskiej. In: Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej. Tom XI, 65-94

Bogdanowski, J. 1975: Basteje ziemne Małopolski w świetle traktatu Rei tormentariae... (XV-XVI w.) – The earth-bastions in little Poland region in the light of treatise Rei tormentariae (XV-XVI c.). In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 25-33

Bogdanowski, J. 1996: Architektura obronna w krajobrazie Polski od Biskupina do Westerplatte. Warszawa – Kraków

Bolina, P. 1988: Jádru drahotuškého hradu – The core area of the Drahotuše castle. In: Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 157-167

Borovský, F. A. (red.) 1892: Čechy společnou prací spisovatelův a umělců českých. Díl VII. Středohoří. Praha.

Böhme, H. W. – Dollen, B. von der – Kerber, D. – Meckseper, C. – Schock-Werner, B. – Zeune, J. 1999a: Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch. Band I. Bauformen und Entwicklung. Darmstadt

Böhme, H. W. – Dollen, B. von der – Kerber, D. – Meckseper, C. – Schock-Werner, B. – Zeune, J. 1999b: Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch. Band II. Geschichte und Burgenlandschaften. Darmstadt

Brohl, E. 2001: Polnische Einflüsse auf dem frühen Festungsbau in Mitteldeutschland um 1500. In: Lass, H. (hrsg.): Von der Burg zum Schloss. Landesherrlicher und Adelliger Profanbau in Thüringen im 15. und 16. Jahrhundert, 117-132

Broniewski, T. 1975: Albrecht Dürer, Niektóre pouczenia o umocnianiu miast, zamków i osiedli – Albrecht Dürer, Some instructions about fortifying of the towns, castles and settlements. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 5-24

Buzás, G. – Szöke, Mátyás. 1992: A visegrádi vár és királyi palota a 14-15. században – Die Burg und der königliche Palast von Visegrád im 14-15 Jahrhundert. In: CaBe 2/1990, 132-156

Buzás, G. – Végh, A. 1992: Adalékok a budai királyi várban álló Zsigmondpalota homlokzat rekonstrukciójához – Angaben zur Fassadenrekonstruktion des Sigismund-Palastes in der königlichen Burg von Buda. In: CaBe 2/1990, 102-123

Cempa, J. 1975: Bastejowe fortyfikacje Jawora – Bastion fortifications of Jawor. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 35-47

Cikán, M. – Rožmberský, P. 2013: Štědrý hrádek. Edice zapomenuté hrady, tvrze a místa 45. Plzeň

Contamine, P. 2004: Válka ve středověku. Praha

Čapský, M. 2007: Zbraně a zbroj v inventářích komend českomoravské bailie Řádu německých rytířů – The Arms and the Armour in the Inventories of the Commandaries of the Bohemian Bailiwick of the Order of Teutonic Knights. In: Acta historica et museologica Univesitatis Silesianae Opaviensis 7, 59 – 66

Čechura, J. 1982: Sión a Kunětická hora: hrady husitské revoluce? - Sión und Kunětická hora – Burgen der hussitischen Revolution?. In: HT 5, 153-163

- Čornej, P. 1987: Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice. Praha.
- Čornej, P. – Bělina, P. 1993: Slavné bitvy naší historie. Praha
- Čornej, P. 2010: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek V. 1402-1437. Praha – Litomyšl
- Čornej, P. 2011: Jan Žižka (Pokus o charakteristiku). In: Světla a stíny husitství (události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií, 136-150
- Dangl, V. 2005: Bitky a bojiská v našich dějinách. Od Samovej říše po vznik stálej armády. Bratislava
- Derner, K. – Crkal, J. 2012: Komenda Řádu německých rytířů v Blatně, okr. Chomutov – Die Kommende des Deutschritterordens in Platten (Blatno), Lkr. Komotau (Chomutov). In: Kuljavceva Hlavová, J. – Kotyza, O. – Sýkora, M. (edd.): Hrady českého severozápadu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Most, 45 – 86
- Dobosy, L. 1975: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén. Miskolc
- Dolejší, J. – Křížek, L. 2009: Husité. Vrchol válečného umění v Čechách 1419-1434. Praha
- Domańska. H. 1975: Piętnastowieczna modernizacja systemu obronnego zamku v Malborku – The Modernization of the XVth c. Defensive system in Malbork Castle. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 49-63
- Drenko, J. 2001: Kláštor a bitka pri Lučenci r. 1451. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 89-101
- Drobná, Z. 1953: Husitský polní tábor u Kunratic. In: HaV 2, 197-200
- Durdík, J. 1953: Husitské vojenství. Praha

Durdík, T. 1973: Předsunutá bašty českého vrcholně středověkého hradu. In: HG 10, 433-471

Durdík, T. 1976: Současný stav, potřeby a výhledy výzkumu hradů v Čechách – Stand, Bedarf und Aussichten der Burgenforschung zur Zeit in Böhmen. In: AR XXVIII. 172-180

Durdík, T. 1984: Nový Hrad u Kunratic (Praha 4) a jeho postavení ve vývoji české hradní architektury – Nový Hrad bei Kunratic (Prag 4) und seine Stellung in der Entwicklung der böhmischen Burgenarchitektur. In: ArchPr 5/1, 173-190

Durdík, T. – Klápště, J. – Sommer, P. 1986: Archeologie a architektura – Archäologie und Architektur. In: AH 11, 11-24

Durdík, T. 1988: Výzkum manského domu na Křivoklátě (Předběžné sdělení) – Erforschung des Lehensmannshauses in Křivoklát (Vorbericht). In: AH 13, 285-298

Durdík, T.: 1991: Česká hradní architektura doby husitské, In: ČSPS 99/3, 151-164

Durdík, T. 1992: Abriss der Entwicklung der böhmischen Burgen im 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts – A 15. század és a 16. század eleje cseh várépítészetének fejlődésének vázlat. In: CaBe 2/1990, 321-339

Durdík, T. – Štauber, B. 1995: Hrad Pravda. Vlastivědná knihovnička SPS sv. 1. s.l.

Durdík, T. 1996: Abriss der Entwicklung der böhmischen Artillerieburgfortifikationen des 15. und des beginnenden 16. Jahrhunderts – Outline of the Development of the Bohemian Artillery Castle Fortifications of the 15th and Early 16th Centuries. In: CMB II, 35-46

Durdík, T. 1997: Lucemburský Křivoklát ve světle archeologického výzkumu – Die Burg Křivoklát der Luxemburgerzeit im lichte der archäologischen Forschung. In: AH 22, 217-228

Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha

Durdík, T. 2000: Die vorgeschobenen Basteien der böhmischen Burgen des späten Mittelalters – Les bastions avancés des châteaux forts du bas Moyen Âge en Bohême. In: Château Gaillard XIX/1998, 43-54

- Durdík, T. – Sušický, V. 2000: Zříceniny hradů, zámků a tvrzí. Střední Čechy. Praha
- Durdík, T. 2001a: Böhmische Burgenarchitektur der Zeit Wenzels IV. In: Lass, H. (ed.): Von der Burg zum Schloss. Landesherrlicher und adeliger Profanbau in Thüringen im 15. und 16. Jahrhundert. Band 10 Reihe PALMBAU Texte. Kulturgeschichte. Bucha bei Jena, 41-66
- Durdík, T. 2001b: Česká hradní architektura doby Václava IV. In: Historická inspirace. Sborník k počtě Dobroslava Líbala. Praha, 63-76
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha
- Durdík, T. 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha
- Durdík, T. 2003: Hrad Křivoklát. In: Šindelková, M. (red.): Křivoklát, s.p.
- Durdík, T. 2003a: K otázce užití palných zbraní při obraně středověkých fortifikací. In: Hláska XIV/1, 16
- Durdík, T. 2005: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha
- Durdík, T. – Sušický, V. 2005: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy. Praha
- Durdík, T. – Gabriel, F. – Chotěbor, P. – Peřina, I. 2005: Castrum bene 9. Exkursionführer. Ústí nad Labem – Praha
- Durdík, T. 2008: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha
- Durdík, T. 2008a: Vladislavská přestavba hradu Křivoklátu - Umbau der Burg Křivoklát in die königliche Residenz unter Vladislav dem Jagellonen. In: ČSPS 116/3, 177-183
- Durdík, T. 2011: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha
- Durdík, T. 2011a: Entstehung eines rein militärischen Machtstützpunktes – Fallbaispiel Hartenštejn im Böhmen. In: Hofrichter, H. (red.): Die Burg im 15. Jahrhundert. im Auftrag der Deutschen Burgenvereinigung herausgegeben von Joachim Zeune, 114-124
- Durdík, T. 2011b: Husitské hrady. In: Víšek, Z. – Hrabánková, B.: Slánské rozhovory 2010, Česká husitská reformace, 12-16

Durdík, T. 2012: České královské hrady doby lucemburské. In: Šmahel, F. – Bobková, L. (ed.): Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy. Praha, 356-368

Durdík, T. – Sušický, V. 2012: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Východní Čechy. Praha

von Eichendorf, J. s.d.: Die Marienburg. Königstein im Taunus und Leipzig

Ezrová, A. 2001: Hlavné kráľovské banské mesto Kremnica vo vzťahu k husitom (na podklade archívnych dokumentov). In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 124-131

Felcman, O. – Fukala, R. a kol. 2008: Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat. Praha

Feld, I. 1992: A 15. századi castrum mint kutatási probléma – Das castrum des 15. Jahrhunderts als Forschungsproblem. In: CaBe 2/1990, 13-39

Feld, I. 2008: Ágyúvédőművek a 16. század első felének erődítményépítészetében. Tévhitek, kérdések, kutatási feladatok – Artillery defences in military architecture during the first half of the 16. century. Fallacies, issues, further research. In: Studia Agriensia 27, 175-196

Fiala, J. 1965: Kalich – Žižkův hrad na Litoměřicku. Praha

Fišera, Z. 2004: Skalní hrady zemí Koruny české. Praha

Fleissner, K. 2012: Dějiny města Žlutice v chronologickém podání. Žlutice (překlad původního německy psaného díla „Die Geschichte der Stadt Luditz in chronol. Darstellung“ z r. 1936, přel. R. Jírů)

Frankenberger, O. 1921: Naše velká armáda. K pětistiletému výročí vzniku husitských válek. Prvý svazek. Vítkov – Vyšehrad – Kutná Hora. Praha

Frazik, J. T. 1975: Niektóre umocnienia bastejowe w Polsce południowo-wschodniej – Some bastion fortifications in south-eastern part of Poland. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 65-81

Frolík, J. 1978: Hrad Nevděk. In: Žlutický zpravodaj IX/12, s. p.

- Fryč, F. 1913: Löse Blätter aus der heimatlichen Geschichte. Luditz
- Fülöp, A. – Koppány, A. 2006: Building technologies of natural rock surfaces in Hungarian castles – Felsenbearbeitung in ungarischen Burgen. In: CaBe 9/2006, 99-120
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1998: Severočeské hrady na kupách – Nordböhmische Burgen auf Bergkuppen, in: Castellologica bohemica 6, 69-106
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: Hrady okresu Česká Lípa. Praha
- Gabriel, F. 2002: Quo vadis vědo o hradech? – Quo vadis Burgenwissenschaft? In: CB 8, 499-502
- Gabriel, F. 2006: Teoretické aspekty studia hradních staveb. Ústí nad Labem
- Gabriel, F. – Panáček, J. – Podroužek, K. 2011: Helfenburk. Hrad pražských arcibiskupů. s. l.
- Garniec, M. J. – Garniec, M. 2009: Zamki państwa krzyżackiego w dawnych Prusach. Powiśle, Górne Prusy, Warmia, Mazury. Olsztyn (2. wydání)
- Gross, A. 1952: Žlutice – město s husitskou historií. In: Karlovarský kraj. Časopis pro lidovou správu a lázeňství III/10, s. p.
- Gross, A. 1954: Dějiny Karlovarského kraje. První díl: Od pravěku do konce feudálního období (1848). Karlovy Vary
- Grossmann, G. U. (Hrsg.) 2010: Mythos Burg. Eine Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 8. Juli bis 7. November 2010. Dresden
- Grueber, B. 1877: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen. III. Theil. Wien
- Grundmann, G. 1982: Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien. Band 1. Die mittelalterlichen Burgruinen, Burgen und Wohntürme. Marburg
- Gruszecki, A. 1975: Odkrycie w Ogrodzieńcu beluardu i sytemów obronnych z wczesnego okresu wykształcania się fortyfikacji nowożytnej – Finding a boulevard and defensive systems in Ogrodzieniec. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w

Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 83-91

Guerquin, B. 1957: Zamki śląskie. Warszawa

Guerquin, B. 1960: Zamek w Malborku. Warszawa

Guerquin, B. 1984: Zamki w Polsce. Warszawa (2. wydání)

Haftka, M. – Mierzwiński, M. 1992: Malbork. Zamek krzyżacki. Warszawa

Hallwich, J. 1866: Jakaubek von Vřesovitz (Ein Beitrag zur Geschichte der husitischen Bewegung). In: MVGDB IV/2, 33-51

Hallwich, J. 1869: Die Burg Paradies in Böhmen. In: MVGDB VII, 43-46

Hantschel, F. 1907: Nordböhmischer Touristen-Führer. Böhmische Leipa

Hanuliak, V. 1993: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene – Historisch-archäologische Forschung in Zvolen. In: AH 18, 161-166

Hanuliak, V. 1994: Archeologický výskum zvolenského komitátneho hradu (Výsledky po druhej výskumnej sezóne) – Archäologische Erforschung der Zvolener Komitatsburg (Ergebnisse der zweiten Erforschungssaison). In: AH 19, 207-214

Hanuliak, V. 2006: Vojenské pevnosti Jána Jiskru vo Zvolene – Militärische Festung des hussitischen Feldherrn Jan Jiskra in Zvolen. In: AH 31, 259-269

Haudek, J. 1887: Heimatskunde des politischen Bezirkes Leitmeritz. Ein Beitrag zur Kenntnis derselben. Leitmeritz

Haudek, J. 1888: Zur Geschichte der Kelchburg, in: Nordböhmischer Touristen-Zeitung 3, 181-184

Haudek, J. 1889a: Von der Panna, in: Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 12, 71-72.

Haudek, J. 1889b: Von der Panna, in: Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 12, 349-351.

- Haudek, J. 1890: Der Litaich und seine Burgreste, in: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 13, 264-265
- Heber, F. A. 1845: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. III. Band. Prag
- Heber, F. A. 1846: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. IV. Band. Prag
- Heber, F. A. 2006: České hrady, zámky a tvrze. 2. díl – Severní Čechy. Praha. Přepřacováno a rozšířeno I. Bukačovou.
- Heber, F. A. 2012: České hrady, zámky a tvrze. 4. díl – Střední Čechy. Praha. Přepřacováno a rozšířeno I. Bukačovou.
- Hefner, Z. 1993: Hrad Himlštejn. In: PPŽ 25/2, 60-64
- Hefner, Z. 1994: Hrad Egerberk. In: PPŽ 26/1, 28-33, PPŽ 26/2, 60-65 a PPŽ 26/3, 92-97
- Hefner, Z. 2011: Stručné pojednání o bombardách. In: Hláska XXII/4, 49-55
- Herrmann, Ch. – Dobry, A. 2007: Marienburg. Hochmeisterpalast und Grosser Remter. Olsztyn
- Hille, J. 1908: Einige im Besitze der Stadt Luditz befindliche Urkunden. In: MVGDB XLVI, 399-408
- Hille, J. 1909: Die älteste im Besitze der Stadt befindliche Urkunde (1375). In: MVGDB XLVII, 262-263
- Hoferka, M. 2001: Husiti na Záhorí. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 119-123
- Hoffmann, L. 1959: Bratřici, slavní protifeudální bojovníci 15. století. Praha
- Holčík, Š. – Štefanovičová, T. 1982: Bratislavský hrad. Bratislava
- Holík, L. 2008: Maďarská rezidenční architektura mezi gotikou a renesancí – Die ungarische Residenzarchitektur zwischen Gotik und Renaissance. In: CB 11, 191-222

Hoppe, S. 2007: Artilleriewall und Bastion. Deutscher Festungsbau der Renaissancezeit im Spannungsfeld zwischen apparativer und medialer Funktion. In: Jülicher Geschichtsblätter. Jahrbuch des Jülicher Geschichtsvereins. Bd. 74/75, 35-63

Hoppe, S. 2010: Hofstube und Tafelstube – Funktionale Raumdifferenzierungen auf mitteleuropäischen Adelssitzen seit dem Hochmittelalter – Separate Dining Rooms for Men („Hofstube“) and Woman („Tafelstube“): On the Functional Differentiation of Rooms in Central European Aristocratic Residences. In: Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“. Dresden, 196-207

Hosák, L. – Zemek, M. a kol. 1981: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl. Jižní Morava. Praha

Hoško, J. 1987: Výskum vysunutej pevnosti hradu Šášov – Untersuchung der vorgeschobenen Festung der Burg Šášov. In: AVANS 1986, 48-49

Hotz, W. 1965: Kleine Kunstgeschichte der deutschen Burg. Darmstadt

Houzim, F. J. 2005: Měření hradu Paradies v roce 1976. In: Hláska XVI/2, 21-23

Chalupecký, I. – Jiroušek, A. – Krajňák, M – Novotná, M. 2003: Spišský hrad. Košice

Chorowska, M. 2003: Rezydence średniowieczne na śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne. Wrocław

Chorowska, M. – Dudziak, T. – Jaworski, K. – Kwaśniewski, A. s.d.: Zamki i dwory obronne w Sudetach. Tom II. Księstwo jaworskie. Wrocław

Ivanov, M. 1979: Podivný příběh života a smrti urozeného pána Jana Roháče z Dubé, odjinud z Tehova a na Siónu. In: Podivuhodné příběhy, 63-153

Jacquier, É. 2000: Les châteaux bourguignons pendant la guerre de Cent ans. Leur mise en défense: artillerie, garnisons, campagnes de fortification. In: Château Gaillard XIX/1998, 149-165

Jankovič, E. 2001: Husitská tematika v druhom augsburskom vydaní kroniky Jana z Turca. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 500. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 50-57

- Janota, L. 1937: Slovenské hrady. Diel prvý. Bratislava
- Janota, L. 1937a: Slovenské hrady. Diel druhý. Bratislava
- Janota, L. 1937b: Slovenské hrady. Diel tretí. Bratislava
- Janská, E. 1961: Zahájení archeologického výzkumu hradu Siónu. In: HaV 4/1961, 682-691
- Janská, E. 1963: Archeologický výzkum hradu Sión – Archäologische Untersuchung der Burg Sión. In: AR XV, 220-247
- Janská, E. 1964: Jan Roháč z Dubé na Sióně. In: HaV VII, 225-261
- Janská, E. 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé Sión. In: Sborník oblastního muzea v Kutné Hoře. Řada A – historická. Číslo 6 – 7, 5-72
- Janská, E. 1966: O výzkumu hradu Sióna. In: Muzejní a vlastivědná práce IV/2, 65-73
- Jánský, J. 2004: Rytíř Přibík Klenovský z Klenového (1416-1465), „bohatýr neodolatelný“ a „Jidáš táborů“. In: Sborník prací z historie a dějin umění 3, 51-167
- Jánský, J. 2005: Kronika česko-bavorské hranice. Díl V. (1479-1506). Průvodce historií západních Čech č. 11. Domažlice
- Jánský, J. 2009: Hroznatovci a páni z Gutštejna. Domažlice
- Jansová, L. 1965: Hrazany, keltské oppidum na Sedlčansku. Památníky naší minulosti 3. Praha
- Jarschel, J. 1928: Die Burgruine Litaisch, in: Mitteilungen des Nordböhm. Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 51, 73-77.
- Jarschel, J. 1934: Kelch und Jungfrau, in: Mitteilungen des Nordböhm. Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 57, 87-90.
- Jaworski, K. 1988: Castrum Landfried alias Homole. In: Pielgrzymy. Informator krajoznawczy XXXIII ogólnopolskiego rajdu sudeckiego, 7-55
- Józwiak, S. – Trupinda, J. 2011: Organizacja życia na zamku krzyżackim v Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309-1457). Malbork

- Józwiak, S. – Trupinda, J. 2012: Krzyżackie zamki komturskie w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych. Toruń
- Jurok, J. 2006: Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce. České Budějovice
- Kadeřávková, H. 1969: Žlutice. Plzeň
- Kajzer, L. – Kołodziejski, S. – Salm, J. 2010: Leksykon zamków w Polsce. Warszawa
- Kalousek, J. 1889: Listiny a zápisy bělské o věcech městských i sedlských z l. 1345-1708 z archivu města Bělé pod Bezdězem. Rozpravy Královské české společnosti nauk, VII. řada, 3. svazek, třída filosoficko-historická číslo 1. Praha
- Kamenická, E. 2001: Hrad Klenová. K poznání vývoje hradu a středověkých fortifikací. In: Hláska XII/4, 55-58
- Kamenická, E. 2004: Hrad Klenová – k poznání vývoje hradu a středověkých fortifikací / Výsledky záchranných archeologických výzkumů v letech 1996-2000. In: Sborník prací z historie a dějin umění 3, 15-21
- Karel, T. – Knoll, V. – Krčmář, L. 2009: Panská sídla západních Čech. Karlovarsko. České Budějovice
- Karell, V. 1935: Burgen und Schlösser des Erzgebirges und Egertales. Band 1. Kaaden
- Kaše, J. – Outrata, J. J. – Helfert, Z. 1983: Křivoklát. Praha
- Kašička, F. 1981: Státní zámek Klenová – stavební vývoj a nové kulturní využití památky – Burg Klenová – Baugeschichte und neue Auswertung eines staatlichen Kulturdenkmals. In: AH 6, 89-100
- Kašička, F. 1995: Klenová – stavební proměny hradního souboru v dávné i nedávné minulosti. In: 30 let galerie Klatovy – Klenová, s.p.
- Kejř, J. 1986: Bitva u Vyšehradu na podzim roku 1420 – Die Kämpfe um den Vyšehrad im Herbst 1420. In: Documenta pragensia VI/1, 79-108
- Kmínek, P. 2002: Krakovec. s.l.
- Knothe, H. 1887: Die Burg Falkenberg bei Gabel. In: MNEC 10, 19-26

Knothe, H. 1888: Nachtrag zu dem Aufsätze "Die Burg Falkenberg bei Gabel". In: MNEC 11, 296-297

Kohoutek, J. 1994: Geneze a vývoj hradní architektury jihovýchodní Moravy ve 12. – 15. stol. – Die Anfänge und Entwicklung der Burgen Südostmährens im 12. – 15. Jahrhunderts. In: AH 19, 153-175

Kolář, M. 1924: Sborník historických prací prof. Martina Koláře o dějinách Tábora. Tábor

Konečný, M. 1982: Príspevky k chronológii topografii husitskej výpravy na Spiš roku 1433 – Beiträge zur Chronologie und Topographie des hussitischen Feldzuges nach Zips im Jahre 1433. In: HT 5, 177-208

Koscelník, P. – Kypka, J. – Savková, J. v tisku: Obléhání hradu Siónu roku 1437 (výsledky první etapy povrchového průzkumu). In: AR

Kotrbová, A. M. 1960: Klenová. Plzeň

Kotrle, P. – Krejčířiková, H. – Plaček, M. 1991: Zaměření drahotušského hradu – Vermessung der Burg Drahotuše. In: CB 2, 145-154

Kotyza, O. – Sýkora, M. 2012: Litoměřický hrad a jeho počátky (Poznámky k hradní politice Jana Lucemburského v severozápadních Čechách) – Die Burg in Leitmeritz (Litoměřice) und ihre Anfänge (Bemerkungen zur Burgenpolitik Johanns von Luxemburg in Nordwestböhmen). In: Kuljavceva Hlavová, J. – Kotyza, O. – Sýkora, M. (edd.): Hrady českého severozápadu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Most, 87 - 148

Kovács, B. 1974: A gyöngyöspatai vár asatásai – Die Ausgrabungen in Gyöngyöspata-vár. In: Archaeológiai Értesítő 101, 235-234

Kovács, Š. B. 1993: Výskum komitátneho hradu v Gemeri – Untersuchung der Komitatsburg in Gemer. In: AVANS 1992, 72-73

Kovács, Š. B. 1994: Druhá sezóna výskumu komitátneho hradu v Gemeri – Zweite Grabungssaison auf der Komitatsburg in Gemer. In: AVANS 1993, 81

- Kovács, I. B. 1996: Tretia etapa výskumu komitátneho hradu v Gemeri – Dritte Grabungsetappe der Komitatsburg in Gemer. In: AVANS 1994, 23-24
- Kovács, I. 1998: Nálezy z komitátneho hradu v Gemer – Funde aus der Komitatsburg von Gemer. In: AVANS 1996, 101
- Krása, J. 1974: Rukopisy Václava IV. Praha
- Krofta, K. 1936: Žižka a husitská revoluce. Praha
- Kučera, M. 2001: Slovenská historiografia o otázkach husitstva a husitizmu. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 6-27
- Kunze, R. 1998: Spätblüte – Reichenberg und der mittelrheinische Burgenbau des 14. Jahrhunderts. Reihe A: Forschungen. Band 6. Braubach
- Kühtreiber, T. – Wagener, O. 2008: „...sie paweten zwo pastein ob dem geschloss auf die puhl...“. Vorwerke/vorgeschobene Befestigungen im deutschsprachigen Raum - „...sie paweten zwo pastein ob dem geschloss auf die puhl...“. Vysunutá/předsunutá opevnění v německojazyčném prostoru. In: CB 11, 113-164
- Kürschner, F. 1867: Das Stadtrecht von Luditz. In: MVGDB V, 26-33
- Kypta, J. – Richterová, J. 2002: K metodice studia pozdně středověkých zemních fortifikací. In: Hláska XIII/4, 54-56
- Kypta, J. – Richterová, J. 2003: Pozdně středověké zemní opevnění hradu Točnicku. In: Archeologie ve středních Čechách 7, 699-703
- Lamparska, J. 2010: Dolina Królów. Zamki i pałace u stóp Karkonoszy. Wrocław
- Langhammer, R. 1932: Die Burgen des mittleren Egertales und die Stadt Klösterle. Klösterle a. Eg.
- Lass, H. 2009: Die frühen Residenzen in Sachsen und Thüringen – Innovation und Tradition im 15. und 16. Jahrhundert. In: Zeune, J. (hrsg.): Von der Burg zur Residenz, 58-68
- László, J. 2008: Magyar várak. s. 1.

- László, E. 2009: Die Burg Salgó. In: *Castrum Bene 11. Medieval and early modern fortifications in the Matra region. Fieldtrip Guides*, 95-100
- Lehký, I. – Sýkora, M. 2010: Nové poznatky o stavební podobě hradu Oltářík – Neue Erkenntnisse von der Baugestaltung der Burg Oltářík. In: *CB 12*, 237-254
- Lepage, G. G. J-D. 2002: *Castles and Fortified Cities of Medieval Europe. An illustrated History*. Jefferson – London
- Lepage, G. G. J-D. 2012: *British Fortifications Through the Reign of Richard III. An illustrated History*. Jefferson - London
- Losse, M. 2011: *Kleine Burgenkunde. Euskirchen*
- Lupínek, F. 1930: *Jan Roháč z Dubé a hnutí husitské. Kutná hora*
- Lůžek, B. 1959: *Po stopách husitství na Ústecku. Ústí nad Labem*
- Macek, J. 1956: *Tábor v husitském revolučním hnutí. I. díl. Praha*
- Macek, J. 1955: *Tábor v husitském revolučním hnutí. II. díl. Tábor chudiny venkovské a městské. Praha*
- Macek, P. 2001: *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Odborné a metodické publikace. Svazek 23. Praha (2. vyd.)*
- Małachowicz, E. 1975: *Bastejowe fortyfikacje Wrocławia – Bastion fortifications of Wrocław. In: Kłoz, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 99-123*
- Marconi, P. a kol. 1989: *I Castelli. Architettura e difesa del territorio tra Medioevo e Rinascimento. Novara*
- Martinek, L. 2006: *Hrad Trosky. s.l.*
- Mašťálko, J. 1933: *Hrad Ostrý, in: Bezděz 4, 129-136*
- McLachlan, S. 2010: *Medieval handgonnes. The first black powder infantry weapons. Oxford*
- Menclová, D. 1954: *Hrad Zvolen. Bratislava*

- Menclová, D. 1956: Krakovec, státní hrad a okolí. Praha
- Menclová, D. 1957: Spišský hrad. Bratislava
- Menclová, D. 1958: Žebrák a Točník. Státní hrady a okolí. Praha
- Menclová, D. 1962: Trosky. s.l.
- Menclová, D. 1972: České hrady. 2. Díl. Praha
- Mesqui, J. 1991: Châteaux et enceintes de la France médiévale. De la defense à la résidence. 1. Les organes de la defense. Paris
- Michel, E. – Sternath, M. L. (hrsg.) 2012: Kaiser Maximilian I. und die Kunst der Dürer Zeit. München – London – New York
- Moschkau, A. 1884: Die Ziskaburg Kelch. Leitmeritzer Zeitung ze dne 26. 11. 1884
- Moschkau, A. 1888: Die Burg Kelch bei Triebtsch, in: Nordböhmischer Touristen-Zeitung 3, 143-145
- Mráz, B. 1988: Karel Hynek Mácha: Hrady spatřené. Praha
- Müller, G. 1925: Die Burg Paradies. In: Erzgebirgszeitung 46/10, 139-142
- Nagy, L. 2009: Archaeological and architectural Monuments of medieval Gyöngyöspata. In: Castrum Bene 11. Medieval and early modern fortifications in the Matra region. Fieldtrip Guides, 71-81
- Nováki, G. – Sándorfí, G. 1992: A történeti Borsod megye várai (az öskortól a kuruc korig) – Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von die Urzeit bis zur Kurutzenzeit). Budapest - Miskolc
- Novobilský, M. – Rožmberský, P. 2005: Hrad Skála u Přeštic. Edice zapomenuté hrady, tvrze a místa 33. Plzeň
- Novobilský, M. 2008: Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432-1433. Plzeň
- Novobilský, M. 2012: Bombardy pana Hefnera. In: Hláska XXIII/2, 18-22

- Olexa, L. – Tököly, G. 1977: Zisťovací výskum na stredovekej lokalite Hradovisko v Jelšave – Feststellungsgrabung auf der mittelalterlichen Fundstelle Hradovisko. In: AVANS 1976, 206-208
- Oslanský, F. 2001: Portrét Jána Jiskru z Brandýsa. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 79-88
- Ožďáni, O. – Nevizánsky, G. 2002: Geodetické zameranie hradného kopca v obci Gemer – Geodätische Vermessung des Burghügels in der Gemeinde Gemer. In: AVANS 2001, 152-154, 325-327
- Pangerl, M. 1876: Ausrüstung einer böhmischen Burg im Jahre 1430. In: MVGDB XIV, 70-71
- Papajík, D. 2011: Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotier a zbohatlík 15. století. České Budějovice
- Paudler, A. 1892: Orts- und Burgennamen. Jungfrau, in: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 15, 344-345
- Pekař, J. 1935 (fotoreprint z r. 1992): Žižka a jeho doba. Díl druhý. Jan Žižka. Praha
- Pekař, J. 1930 (fotoreprint z r. 1992): Žižka a jeho doba. Díl třetí. Žižka vůdce revoluce. Praha
- Pelant, J. 1988: Města a městečka západočeského kraje. Plzeň
- Pelikán, J. 1946: Oltářík, hrad u Lovosic. ČSPS LIV, 73
- Perogalli, C. 1980: Rocche e Forti Medicei. Milano
- Peřina, I. 2006: Relikty teplovzdušného otopného zařízení na hradě Zbiroh – Relikte der Einrichtung für Warmluftheizung auf der Burg Zbiroh. In: CB 10, 349-362
- Peřina, I. 2007: Stavební podoba hradu Zbiroh. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, 36-47
- Pilch, J. 1978: Zabytki Dolnego Śląska. Wrocław
- Piper, O. 2011: Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte. Köln (reprint vydání z r. 1912)

- Pisoň, Š. 1973: Hradý, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin
- Plaček, M. – Procházka, R. 1984: Hrad Střilky. Příspěvek k poznání moravské fortifikační architektury – Burg Střilky. Ein Beitrag zur Erkenntnis der mährischen Befestigungsarchitektur. In: AH 9, 167-178
- Plaček, M. 1988: Externí fortifikace drahotušského hradu – The external fortifications of the Drahotuše castle. In: Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy 1, 169-174
- Plaček, M. 1990: Fortifikační komplex v Hoštejně. SM 59, 39-44
- Plaček, M. – Měřínský, Z. 1992: Die Burgen Mährens im Spätmittelalter – Morvaország várai a késő-középkorban. In: CaBe 2/1990, 276-295
- Plaček, M. 2002: Externí fortifikace moravských hradů – Die externe Fortifikation der mährischen Burgen. In: AH 27, 139-154
- Plaček, M. 2007: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha
- Plaček, M. 2007a: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Dodatky. Praha
- Plaček, M. – Bóna, M. 2007: Encyklopedie slovenských hradů. Praha
- Plachá, V. – Hlavicová, J. 1980: Devínský hrad v 15. storočí – Burg Devín im 15. Jahrhundert. In: AH 5, 277-281
- Pokluda, Z. 2012: Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům. Praha
- Poche, E. a kol. 1978: Umělecké památky Čech 2 (K/O). Praha
- Polla, B. 1962: Historickoarcheologický výskum na bratríckej posádke v Chmeľove. In: Nové obzory 4, 52-76
- Polla, B. – Slivka, M. 1980: Husiti, Jiskrovci a bratřici na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania – Hussiten, Anhänger Jiskras und Brüder in der Ostslowakei im Lichte der archäologischen Forschung. In: AH 5, 69-103
- Polívka, M. 1987: Bitva na Vítkově. Slovo k historii 8. Praha

Pospieszny, K. 1987: Gotyckie krużganki Zamku Wysokiego w Malborku. Zagadnienia rekonstrukcji formy architektonicznej na tle dziejów budowy krzyżackiego domu konwentualnego do około roku 1300. In: Skibiński, S. (red.): Zabytkoznawstwo i konserwatorstwo. Materiały ze zjazdu absolwentów UMK w Toruniu, Toruń 14 – 15. 11. 1985. Warszawa, 79-101

Pospieszny, K. 2001: Morfologia kościoła zamkowego w Malborku – studium detalu. In: Mierzwiński, M. (red.): Praeterita Posteritati. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Maciejowi Kilarskiemu. Malbork, 383-400

Pospieszny, K. 2007: Plauen-Bollwerk: Die frühe Pulverwaffenfortifikation der Marienburg in Preussen – Bolwerk von Plauen: the Early Gunpowder Fortifications of the Teutonic Malbork/Marienburg. In: CMB 8, 141-140

Primke, R. – Szczerepa, M. – Szczerepa, W. 2007: Wojny husyckie na Śląsku, Łużycach i Pomorzu. Wyprawy – bitwy – postacie. Kraków

Procházka, Z. 2002: Povrchový průzkum Hrádku u Štědré. In: Hláska – zpravodaj klubu Augusta Sedláčka XIII/3, 41-43

Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. Praha

Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. Praha

Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. Praha

Profous, A. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. Praha

Razím, V. 2003: Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů – Der untere Palas der Burg Žebrák. Einige Anmerkungen zur Problematik der mit Holz bekleideten Wohnräume der Burgen Böhmens. In: PrP X/2, 63-85

Razím, V. (ed.) 2010: Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivokláta. Praha

Razím, V. – Macek, P. (edd.) 2011: Zkoumání historických staveb. Praha

Razím, V. s.d.: Krakovec. s.l.

Rozpędowski, J. 1975: Bastejowe fortyfikacje na Śląsku – Bastion fortifications of Lower Silesia. In: Kloza, M. (red.): Bastejowe fortyfikacje w Polsce. Prace naukowe Instytutu historii architektury, sztuki i techniki Politechniki Wrocławskiej. Nr. 9, 137-146

Ruttkay, A. T. 2006: Befestigte Anlagen aus dem 11. – 17. Jh. in den ebenen Teilen der Slowakei – Fortified sites from the 11th – 17th centuries in lowland regions of Slovakia. In: CaBe 9, 377-408

Ryšavý, V. 1995: Stavebně historický průzkum Klenová (okr. Klatovy) zámek. In: 30 let galerie Klatovy – Klenová, s.p.

Sadílek, J. 1998: Pernštejnské hrady na horním povodí Svratky – Die Pernštejn-Burgen im oberen Flugebiet der Svratka. In: CB 6, 325-340

Sándorfi, G. 1980: Motte-típusú várak a történeti Borsod vármegyében – Castle of motte type in the one-time Borsod county. In: A Herman Ottó múzeum évkönyve XIX, 9-41

Sedláček, A. 1882: Hrady, zámky a tvrže Království českého. I. díl. Podbrdsko. Praha

Sedláček, A. 1883: Hrady, zámky a tvrže Království českého. II. díl. Chrudimsko. Praha

Sedláček, A. 1884: Hrady, zámky a tvrže Království českého. III. díl. Hradecko. Praha

Sedláček, A. 1885: Hrady, zámky a tvrže Království českého. IV. díl. Budějovsko. Praha

Sedláček, A. 1887: Hrady, zámky a tvrže Království českého. V. díl. Pokrkonoší. Praha

Sedláček, A. 1889: Hrady, zámky a tvrže Království českého. VI. díl. Podbrdsko. Praha

- Sedláček, A. 1890: Hrady, zámky a tvrze Království českého. VII. díl. Písecko. Praha
- Sedláček, A. 1891: Hrady, zámky a tvrze Království českého. VIII. díl. Rakovnicko a Slánsko. Praha
- Sedláček, A. 1893: Hrady, zámky a tvrze Království českého. IX. díl. Domažlicko a Klatovsko. Praha
- Sedláček, A. 1895: Hrady, zámky a tvrze Království českého. X. díl. Boleslavsko. Praha
- Sedláček, A. 1897: Hrady, zámky a tvrze Království českého. XI. díl. Prácheňsko. Praha
- Sedláček, A. 1900: Hrady, zámky a tvrze Království českého. XII. díl. Čáslavsko. Praha
- Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze Království českého. XIII. díl. Plzeňsko a Loketsko. Praha
- Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze Království českého. XIV. díl. Litoměřicko a Žatecko. Praha
- Sedláček, A. 1927: Hrady, zámky a tvrze Království českého. XV. díl. Kouřimsko, Vltavsko a Boleslavsko. Praha
- Sedlák, M. 1962: Historický průvodce Karlovarskem. Plzeň
- Segeš, V. 2001: Hlavné črty vojenstva v stredovekej Európe. In: Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Lučenec, 28-42
- Schmid, B. 1928: Die Befestigungsanlagen der Marienburg. In: Altpreussischen Forschungen 5, 51-78
- Schmitt, R. 2010: Der Bergfried – Ein wehrhaftes Statussymbol des Burgherren – The Keep. A Powerful Status Symbol of the Lord of the Castle. In: Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“. Dresden , 158-167

- Slanina, M. 2012: Puškařství. Z historie puškařského řemesla v Čechách. Praha
- Slivka, M. – Vallašek, A. 1991: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice
- Smetana, J. – Gabriel, F. 1981: Hrad Kalich u Litoměřic, in: Husitský Tábor 4, 85-87
- Smetana, J. – Gabriel, F. 1982: K otázkám datování, typu a funkce hradu Kalicha u Litoměřic – Zu den Fragen der Datierung, des Typs und der Funktion der Burg Kalich bei Litoměřice, in: Folia historica bohemia 4, 49-82
- Sommer, J. G. 1847: Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt. Fünftehnter Band. Elbogener Kreis. Prag
- Spurný, F. 1983: Hrady, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl. Severní Morava. Praha
- Svejkovský, F. 1952: Staročeské vojenské řady. Praha.
- Svoboda, J. 2008: Žluticko. Z nedávné minulosti. s. 1.
- Svoboda, L. 1995: O plášťových hradech – Die Burgen mit Mantelmauern. In: AH 20, 355-388
- Sypek, A. – Sypek, R. 2008: Zamki i obiekty warowne. Od Malborka do Torunia. Warszawa
- Sýkora, M. – Veselý, H. 2009: Hrad Kalich – nové poznatky o stavební podobě hradu – Die Burg Kelch (Kalich) – neue Erkenntnisse über die Baugestalt der Burg, in: Kuljavceva Hlavová, J. – Sýkora, M. (edd.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok 2008, 133-146.
- Sýkora, M. 2012a: Kelch, Jungfrau und Litaich – drei Hussitenburgen in Nordwestböhmen. In: Burgen und Schlösser. Zeitschrift für Burgenforschung und Denkmalpflege 53/4, 230-240
- Sýkora, M. 2012b: Kalich, Panna a Litýš – tři hrady doby husitské na Třebušínsku. In: CB 13, 9-56

Sýkora, M. – Veselý, H. 2012: Hrad Panna – Die Burg Jungfrau (Panna), in: Kuljavceva Hlavová, J. – Kotyza, O. – Sýkora, M. (edd.), Hradý českého severozápadu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka, 271-286

Szörenyi, G. A. 2010: Késő középkori előretolt védművek a Sajó völgyében – Late medieval castle fortifications in the Sajó valley. In: A Herman Ottó múzeum évkönyve XLIX, 103-127

Szörenyi, G. A. 2012: Befestigungen der Hussiten in Nordost-Ungarn. In: Burgen und Schlösser. Zeitschrift für Burgenforschung und Denkmalpflege 53/3, 180-186

Šandera, M. 2005: Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci. České Budějovice

Šedivý, J. 2012: Hradý na české straně. In: Pažourek, V. (ed.): Hradý na hradnici Česko – Sasko. s.l., 21-160

Šimák, J. V. 1913: Byl-li Žižka v Litoměřicku r. 1422? – Newehaus, Czobnik, Český časopis historický 19, 481-487.

Šimák, J. V. 1938: Středověká kolonisace v zemích českých. České dějiny dílu I., část 5. Praha

Šimeček, P. – Plaček, M. – Skálová, V. 2009: Copuli lapidum – Hromady kamení I+II. Hradý a hrádky v povodí Svratky a Svitavy. Brno

Šimůnek, R. 2010: Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty - The Castle as a Symbol in the Consciousness of Czech Medieval Aristocracy. In: ČČH 108/2, 185-219

Šmahel, F. 1969: Jan Žižka z Trocnova. Praha

Šmahel, F. 1979: Dodatek k historii Tábora v roce 1420: obživa revoluční obce. Husitský Tábor 2, 91-95

Šmahel, F. 1980: Záhady dvou Žižků a Žižkova věku. Husitský Tábor 3, 5-50

Šmahel, F. a kol. 1988: Dějiny Tábora. I. díl. 1. svazek. Do r. 1421. Praha

Šmahel, F. a kol. 1990: Dějiny Tábora. I. díl. 2. svazek. Do r. 1422 - 1452. Praha

- Šmahel, F. 1996: Husitská revoluce. 3. svazek. Kronika válečných let. Praha
- Šmahel, F. 2001: Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha
- Štefánik, M. – Lukačka, J. a kol. 2010: Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava
- Štembera, J. 1969: Hrad Oltářík. Roudnický kulturní měsíčník 5, 63-64
- Štembera, J. 1969a: Hrady Opárno a Ostrý u Velemína, in: Roudnický kulturní měsíčník 3, 47-48
- Teige, J. 1915: Základy starého místopisu Pražského (1437-1620). Oddíl I. Staré Město pražské. Díl II. Praha
- Teršlová, H. 2001: Ilburkové v severozápadních Čechách – Die Herren von Ilburk in Nordwestböhmen. Ústecký sborník historický. Gotické umění a jeho historické souvislosti I, 233-245
- Teršlová, H. 2002: Vilém starší z Ilburka (+1490). In: Hrdina, J. (ed.): Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka, 433-441
- Thomas, F. 1880: Falkenburg und Roynungen. In: MNEC 3, 238-241
- Toman, H. 1898: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy. Praha
- Tomášek, J. 1938: O hradě Sióně. In: Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české, 166
- Tomášová, B. 2003: Nálezy z bratrického tábora v Chmel'ove. In: Východoslovenský pravek VI, 205-211
- Tóth-Szabó, P. 1917: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története magyarországon. Budapest
- Trupinda, J. 2006: Skrzydło północne Zamku Wysokiego – dzieje, kształt architektoniczny i wyposażenie w świetle źródeł pisanych. In: Poksińska, M. (red): Zamek Wysoki w Malborku. Interdyscyplinarne badania skrzydła północnego. Malbork – Toruń, 13-45

Turnbull, S. 2008: Grunwald/Tannenberg 1410. Osudná porážka Řádu německých rytířů. Praha

Tuulse, A. 1958: Burgen des Abendlandes. Wien - München

Úlovec, J. – Fišera, Z. 1995: Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji hradu Zbirohu. In: Z Českého Ráje a Podkrkonoší 8, 7-24

Úlovec, J. 1998: Hrad Ostromeč. In: Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami V, 9-29

Úlovec, J. 2000: Hrad Hrádek a tvrz a zámek Štědrá. In: Historický sborník Karlovarska VIII, 3-26

Úlovec, J. 2002: Hrady, zámky a tvrze na Ústecku. Ústecká vlastivěda sv. III. Ústí nad Labem

Úlovec, J. 2004: Hrady, zámky a tvrze Klatovska. Praha

Úlovec, J. 2004a: Hrad a zámek Klenová a jeho majitelé / I. Od založení hradu do počátku třicetileté války. In: Sborník prací z historie a dějin umění 3, 23-49

Úlovec, J. 2004b: Hrad Paradies a panská sídla ve Rtyni nad Bílinou. In: Hláska XV/4, 53-56

Úlovec, J. 2006: Hrad a zámek Klenová a jeho majitelé / II. Od počátku třicetileté války do zániku statku v polovině 20. století / III: Svědectví písemných pramenů a literatury o stavební podobě hradu a zámku. In: Sborník prací z historie a dějin umění 4, 277-304

Vach, M. 1949: Jan Jiskra z Brandýsa a jeho předkové. In: ČSPS LVII/2 a 3, 109-116 a 175-184

Varhaník, J. – Zavřel, P. 1994: Povrchový průzkum hradu Choustníka – Untersuchung der Burg Choustník. In: AH 19, 37-49

Varhaník, J. 1998: Husitské opevnění hradu Orlíka nad Vltavou - Hussitische Befestigung der Burg Orlik an der Moldau. In: PrP V/I, 13-32

- Varhaník, J. 2002: Obrana středověkého hradu palnými zbraněmi – Die Verteidigung der mittelalterlichen Burg mit den Feuerwaffen. In: AH 27, 125-136
- Varhaník, J. 2003: Ještě k palným zbraním při obraně středověkých fortifikací. In: Hláska XIV/2, 32-33
- Varsik, B. 1965: Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava
- Velímský, T. 2002: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha
- Veselý, J. 1894: Geschichte der fürstlich Schwarzenbergschen Domaine Lobositz, Prag
- Vlček, P. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků. Praha
- Vojkovský, R. 2004: Jenštejn. Putujeme po hradech a zámcích. 29. svazek. Dobrá
- Vojkovský, R. 2006: Drahotuš. Putujeme po hradech a zámcích. 35. svazek. Dobrá
- Vojkovský, R. 2007: Pyšolec. Putujeme po hradech a zámcích. 62. svazek. Dobrá
- Vojkovský, R. 2008: Zbirohy. Putujeme po hradech a zámcích. 22. svazek. Dobrá
- Vojkovský, R. 2008a: Trosky. Putujeme po hradech a zámcích. 12. svazek. Dobrá
- Volf, M. 2012: Dvůr Himlštejn na Karlovarsku – Das Mayerhof Himmelstein bei Warta in Egerland. In: Poohří 1. Sídla – správa – společnost, 18-27
- Vorel, P. 1999: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha
- Vosecký, J. s. d.: Žlutice, procházka po městě a okolí. Žlutice
- Wagener, O. 2010: Die Vielseitigkeit der Belagerungsanlagen – Neue Erkenntnisse zu einem Phänomen der mittelalterlichen Kriegführung – Diversity in Siege Works. New Findings on a Specific Phenomenon of Medieval Warfare. In: Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“. Dresden, 218-225

- Wagener, O. - Kühnreiber, T. 2010: Taktik und Raum. Vorwerke als Elemente des Burgenbaus im 15. und 16. Jahrhundert. In: Forschungen zu Burgen und Schlössern 13. Die Burg zu Zeit der Renaissance, 111-126
- Wettengl, L. 1997a: Hrad Ostrý u Milešova, in: České památky 8, 12 – 14
- Wettengl, L. 1997b: Hrad Ostrý, in: Hláska VIII/3, 41 – 43
- Wettengl, L. 2006: Žlutický hrad Nevděk. In: České památky, 4-6
- Winter, Z. 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století. Praha
- Zaniewski, P. 2005: Szlakami zamków krzyżackich. Warszawa
- Záruba, F. 2009: Die Burgen König Wenzels IV. In: Schlotheuber, E. – Seibert, H. (hg.): Böhmen und das Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13. – 16. Jahrhundert). München, 321-341
- Záruba, F. v tisku: Hrady doby Václava IV. Praha
- Zeman, L. – Drhovský, K. – Štěpánek, M. – Palacký, P. 2004: Horní hrad. Hauenštejn. Edice zapomenuté hrady tvrže a místa 28. Plzeň
- Zeune, J. 1996: Burgen. Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg. Regensburg
- Zeune, J. 2004: Hölzerne Wehrlemente an Burgen in historischen Bildquellen. In: Schock-Werner, B. (hrsg.): Holz in der Burgenarchitektur, 33-42
- Zeune, J. 2009: Die Residenz als Wehrbau. Fortifikatorische Aspekte der Residenzen anhand ausgewählter bayerischer Beispiele. In: Zeune, J. (hrsg.): Von der Burg zur Residenz, 129-141
- Žebrák, P. 1990: Středověký hrad Drienok v Rybníku. In: AVANS 1988, 178-179
- Žižka, J. 2001: K podobě a stavebním dějinám hradu Vysokého Chlumce. In: PSČ 15/2, 1-18
- Žižka, J. 2003: Některé poznatky o dolním hradě na Vysokém Chlumci. In: PSČ 17/2, 45-55

18. Použité zkratky

AH: Archeologia historica

AR: Archeologické rozhledy

ArchPr: Archeologia Pragensia

AVANS:

CaBe: Castrum Bene

CB: Castellologica bohemica

CMB: Castella maris baltici

ČČH: Český časopis historický

ČSPS: Časopis společnosti přátel starožitností

FHB: Folia historica bohemica

HaV: Historie a vojenství

HG: Historická geografie

HT: Husitský Tábor

MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursion-Club

MVGDB: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

NLM: Neues Lausitzisches Magazin

PPŽ: Památky, příroda, život

PrP: Průzkumy památek

PSČ: Památky středních Čech

SM: Severní Morava